پرۆفیسۆر مستەفا زەلمی

توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکان

و.: عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد - ڕێدار ئەحمەد - عەبدولکەریم فەتاح

توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکان

- تەڵاق لە قورئانی پیرۆزدا
- تەڵاق لەئیسلامدا پێش مەزهەبەکان
- پیادەکردنە یاساییەکان لەسەر بنچینەی "لەکوێ و چۆن"ی فەلسەفییانە
- کێبەرکێی یاساکان لە باری کەسێتیدا

نووسینی

دکتۆر مصطفی زەلمی

وەرگێڕانی

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاوایی

ڕێدار ئەحمەد

عبدالكريم فتاح

کۆبەرهەمی دکتۆر مستەفا زەڵمی لە شەریعەت و یاسادا

سەرپەرشتیاری پرۆژە
ڕێدار رەئوف ئەحمەد

مجموعة الأبحاث الإجتماعية

توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکان

نووسینی : دکتۆر مصطفی زەڵمی
وەرگێرانی : عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد
ڕێدار ئەحمەد
عبدالکریم فتاح
پێداچوونەوەی : توفیق کەریم
نەخشەسازی : جمعە صدیق کاکە
نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم ٢٠١٧

نرخی هەر بیست و شەش بەرگ
٢٥٠.٠٠٠ دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٤٤) ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

ناوەرۆك

تەڵاق لە قورئانی پیرۆزدا

وەرگێڕانی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد، ئەحمەدئاولی

[بەشی یەکەم]
قۆناغەکانی تەڵاق لە قورئانی پیرۆزدا

پێشەکی[1]،

خوێنەری بەڕێز، مەبەست لەم باسە، بێدارکردنەوەی موفتیو دادوەر، و توێژەر، وخوێنەرە، لەم خاڵانەی خوارەوە :

١. ئافرەت کاڵایەك نییە، کڕینو فرۆشتنی پێوە بکرێت، و نرخەکەیشی ئەو مارەییە بێت، کە هەیەتی، بەڵکو ئافرەت زۆر لەوە بەنرخترە، کە (بە نرخی شتومەکو کاڵا)، نرخدار بکرێت !

٢. ژن لە ژێر رەحمەتی پیاودا نییە، بەو ولتایەی ئەگەر بیەوێت، لای خۆی بیهێڵێتەوە، و ئەگەر بیەوێت، بەرەڵڵای بکات، بەڵکو تەڵاق بوغزێنراوترین کردەوەی رێپێدراو (حەڵاڵ)ـە، و بۆیەش شەرع بڕیاری لەسەر داوە، تا لە کاتی ئێجگار پێویستدا بەکار بخرێت، و ئەندازەگیری، و حساب بۆ ئەو پێویستی، و زەرورەتە بکرێت.

٣. هاوسەریەتیش گرێبەستێکی گران بەهــــا، و بەشدارەکییەکی رۆحی یە، کە سەرمایەکەی ئەو خۆشەویستیو رێزە دوو سەرەیەیە، لە نێوان هەردوولادا، و سوودەکەیشی وەبەرهێنانی وەچەیەکی چاکەکاری نوێیە .

٤. تەڵاق لە قورئاندا بۆ چەند هەنگاو، و قۆناغێك سنووردار کراوە، نەك بۆ چەند ژمارەیەك، بۆیە تەڵاقی ژمارەدار، تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت !

٥. ئیسلام دوورە پەرێزە لەوەی کە بە ساتەوەختێکی کەم، ئەو پێکهاتە خێزانیەی نێوان دوو هاوســەر، و منداڵــەکانیان، کــە بــە چــەندەها ســاڵ، و بــە تێچــوونێکی دژوار پێکهێنــراوە،

---

[1] ئەم پەڕاوە گچکەیە، لەو پەرتووکە بەرفراوانەی خۆمانەوە، وەرمان گرتووە، کە ناومان ناوە: (مدى سلطان الارادة في الطلاق في الشرائع والقوانين والأعراف خلال أربعة آلاف سنة).

هەڵبوەشێنرێتەوە .

٦. تەلاق لە قورئانی پیرۆزدا، بە هەشت قۆناغدا تێپەڕ دەکات، و پەیوەندی ژن و مێردایەتی، لە هەشتەمیاندا کۆتایی دێت.

مافی تەلاق لە دەستی کێدایە ؟

هەندێ کەس وا گومان دەبەن، کە تاکڕەوی پیاو لە بەدەست بوونی مافی تەلاقدا، ئەمەی خوڵقاندووە، کە پیاو زیاتر تیایدا بڕیار بە دەست بێت، هەرچەندە ئافرەتیش خاوەن ڕایە تیایدا، خۆ ئەگەر ئافرەت مافی ڕادەربڕینی تیادا هەبووایە، یاخود لە ژێر چاودێری دادگادا بووایە، ئەوکات بواری زیادەڕەوی کردن، یان بێ ویژدانیکردن لە بەکارهێنانیدا کەمتر دەبوو، ئالێرەوە مرۆڤ ئەو پرسیارەی بۆ دێتە ئاراوە، کە کار وا بێت، ئیتر بۆچی پیاو ئەو مافەی لە ئیسلامدا دراوەتە دەست، سەرەڕای ئەوەی کە ئیسلام پەرۆشی ئەوەیە کە خوانەخواستە بڕیارێك دەربکات، زیان و ڕۆتیناتی لێ بکەوێتەوە ؟! ! لە کاتێکدا کە هەر خودی ئیسلام سەرکۆنەی هەموو بڕیارێك دەکات، کە زیادەڕەوی تیادا بێت، و ڕوونکردنەوەی ئەم ڕاستییەش پێویستی بە توێژینەوەی ڕەهەندە جیاوازەکانی ئەم بابەتە هەیە، و لێرەشدا پێنج ڕێتێچوونی عەقڵی هەیە :

١. یان ئەوەیە، کە تەلاق تەنها بە دەستی ئافرەتە .

٢. یاخود تەنها بە دەست پیاوەوەیە .

٣. یان بە ڕێکەوتنی هەردوولا تەواو دەبێت .

٤. یاخود لە ڕێی دادگاوە دەبێت .

٥. یان بە دەست پیاوە، و هەلێك دەدرێتە ئافرەتەکە، بۆ داوای تەلاق.

١. تەلاق تەنها بە دەست ئافرەتە:

لەبەر چەند هۆیەك ئەم پەی پێبردنە ناگونجێت :

أ. چونکە تەلاق و هاوسەریەتیش دوو سیستەمن، کە لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا لە سەر بنەمای زگماك بونیات نراون، کە ئەوەیە (نێر)، داوای (مێ) دەکات، و ئافرەت داواکار نییە ! و پیاوەکە دەچێتە خوازبێنی ژن، و ژن خوازبێنیکار نییە، و لە زگماکیشدا، بوونی مافێکی لەم جۆرە، و لە پرۆسەیەکی لەم جۆرەدا، بۆ کەسە خوازبێنیکارەکەیە، (کە

دەسپێشخەری کردووە، و یەکەم کەس بووە، لە پرۆسەکە هاتووەتە پێش)، و ئیسلامیش، لە سەر ئەم خووە زگماکیە ڕۆیشتووە، و ئەو مافەی بە تەنها بە ئافرەت نەداوە .

ب. تەڵاق هەڵسوکەوتێکە، کە چەند حاڵەتێکی داراییی، وەك پاشکۆ پێوەیە، بۆ نموونە، پیاو لە سەریەتی کە مارەیی تەواو بداتە ژنەکە، و ئەرکی ماڵی لە کاتی (عِدّة: ماوەی دیاریکراوی دوای تەڵاق)دا، و پێویستی منداڵەکان، و کرێی دایکایەتی، بدات، و هەروەها ئەگەر ویستی ژنهێنانی نوێ ئەنجام بدات، ئەرکی ئەویشی لە سەرە.

جا دایەروەری، و ویژدانداری نییە، کە کەسێك بخرێتە ژێر بڕیارێکەوە کە کاری خەڵکی تر بێت، و مافی خەڵکی تری تیا پارێزراو بێت، و دواتریش ئەم پاشبەندە ماڵییە، وا لە پیاو دەکات، کە بیر لە کاروبار بکاتەوە، و خۆڕاگر بێت، و پێش کردنی هەر کارێك، باش لێی وورد ببێتەوە، و وایشی لێ دەکات، کە سوور بێت، لە سەر گرێبەندی هاوسەرێتی، و تا پێویستییەکی گرنگ، و پێداگر نەبێت، بۆ هەڵوەشاندنەوەی، هەر بەردەوامی پێ بدات .

ت. ئافرەت بە حوکمی ئەو پێکهاتە سروشتیەی کە هەیەتی، زیاتر لە پیاو پەشیمانیو کاردانەوەو دوورکەوتنەوە، کاری تێ دەکات، و رووی تێدەکات، لەو باروبۆخە جۆریەجۆرانەدا کە لە ژیانیدا ڕووبەڕووی دەبنەوە، ئەگەر مافی تەڵاق تەنها بە دەست ئەو بێت، ئەوا خراپ بە کاری دەهێنێت، چونکە بێگومان زۆرجار ئافرەت لە کاتی تووڕەییو دژوارییەکاندا، گوێ بە دەرئەنجامی کارەکان نادات، کە چۆن دەبن! و هەندێك لەو ئەزموونانەیش کە گەلە پێشووەکان پیایدا تێپەڕ بوون، سەلماندویانە، کە تەڵاقدانە دەستی ئافرەت هۆکارێکی کاریگەرە، بۆ زۆربوونی ڕوداوەکانی تەڵاق، هەروەك ئەمە لە لای ڕۆمانەکاندا، و لە سەردەمی کلاسیکدا، و هەروەها لای هەندێ تیرەی عەرەب، لە سەردەمی نەفامیدا ڕوویداوە.

٢. تەڵاق تەنها بە دەست پیاو بێت

هەندێکجار نیشانە گەلی جۆراوجۆر (ناچاری)، بێت، یان (ئیختیاری)، لە سەر ژیانی هاوسەرایەتی، دەردەکەون، کە ئەگەر بەردەوام بن، زیان بە بەرژەوەندی ئافرەتەکە دەگەیەنن، وەك حاڵەتی دیارنەبوونی مێردەکەی، و یاخود حوکمدانی بە سزایەك کە ئازادی لێ زەوت بکات،

یان وەك تووش بوونی بە نەخۆشییەك، كە چارەسەر بوونی مەحاڵ بێت، و یان وەك ئەوەی كە نەتوانێت بژێوییان دابین بكات، و یان هەر نەیكات! یان وەك ئەوەی كە مامەڵەی خراپ بێت، لەگەڵ ئافرەتەكەدا ... كە ئەگەر لێرەدا مافی تەلاق تەنها لای پیاو بێت، و ئافرەتیش لێی بێ بەش بێت، ئەوا ئافرەتەكە دەبێتە قوربانی ئەو رووداوانە .

بۆیە لەم حاڵەتانەدا ئیسلام، مافی بە ئافرەت داوە، كە دەتوانێت داوای تەلاق لە دادگادا بكات، تا بەرژەوەندی خۆی بەو تەلاقانە، و بەرژەوەندی مێردەكەیشی بە هاتنە دادگا بپارێزێت.

٣. تەلاق بە دەست (ژن و پیاو) بێت، پێكەوە :

ئیسلام وای داناوە كە (تەلاق)، بە رێككەوتنی هەردووكیان بێت (ژن و پیاو)، هەروەك لە (خولع: كڕینەوەی تەلاق لە مێرد)دا، هەیە، ئەمەش كاتێك دەبێت، كە كارەكەیان سەرپێیی و بێ لێكدانەوە نەبێت، تا هەر دوولا لە سەر تەلاقەكە لە سەرجەم رەهەندەكانییەوە رێك بكەون، و ئەوە نەیەتە ئاراوە كە لایەنێكیان نەیار بێت لە كارەكەدا، بە مەبەستی زیان گەیاندن بە لایەنەكەی تر !

٤. تەلاقدان، و بەرەڵلاكردنی لە دادگادا : ·

ئەم شێوازە لە شەریعەتی (موسایی – جولەكە)، و (مەسیحی – گاور)ـەكاندا، و لە زۆر لە یاسا دەسكردەكاندا بەكاربێت، كە بەم پێیە تەلاق بە هیچ جۆرێك دروست نابێت، تا لەبەردەم دادگادا، و بە سەرپەرشتی دادگا نەبێت !

بەڵام ئیسلام دانی بەمەدا نەناوە، لەبەر چەند كاردانەوەیەكی خراپی ئەم شێوازە، لەوانە، ئاشكراكردنی نهێنییەكانی ژن و مێردایەتی لە بەردەم دادگا، و پارێزەرەكانی هەردوولادا، كە هەندێكجار ئەو نهێنیانە زۆر خراپ لە سەر كەسایەتی خێزانەكان دەكەون، و ئایندەی ژنەكە تێك دەشكێنن، وا دابنێین كە پیاوێك بەدگومانی و دڵەراوكێی لە هەڵسوكەوتی ژنەكەیدا بۆ دروست بووە، و دەبینین لە بەردەم دادگادا، و بە سەرپەرشتی دادگا تەلاقی دەدات ! سەیركە دەرئەنجامە ئابڕوبەرەكانی ئەم كارە چەندە زۆرن؟! و چەندەیش كاریگەری هەیە، لە سەر پڕوپاگەندە بۆ كەسایەتی دوو هاوسەرەكە، و كەس و كاریان؟! سەرەڕای ئەوەش كە هۆكارەكانی تەلاق زۆرجار كۆمەڵە شتێكی ناوەكین، وەك، حەز پێنەكردن، كە ئەمە بە بەڵگە و ئەوانە دەرنابڕدرێت، و تەنها خاوەنەكەی پێی دەزانێت، و بەم جۆرەش دەچێتە دەرەوەی سنوری دەسەڵاتی دادگا .

٥. تەڵاق بەدەست پیاو بێت، بەڵام هەل بداتە ئافرەتیش، تا لە کاتی پێویستدا داوای بکات:

ئیسلام ئەم ڕێگا تەندروستەی دان پیاناوە، و تەڵاقی وەك مافێکی سروشتی پیاو دلناوە، چونکە لە گەڵ ئەرکەکانی پیاودا، بەرامبەر بە ژن‌و ماڵ‌و منداڵی دەگونجێت، لە بەر ئەوەی کە دەبێت پیاو مارەیی بداتو بژێوی دابین بکات، بۆیە دەبێت مافی کۆتایی هێنان بە پەیوەندی ژن‌و مێردایەتیش، هەر لە لای ئەو بێت، ئەمەش وەك پراکتیزەکردنێکی یاسای (الغُنمُ بالغُرم)[١]، و هەروەها لەبەر ئەوەیش کە پیاو زیاتر دەتوانێت، کۆنترۆڵی باری دەروونی خۆی بکات، و زیاتریش پێزانە لە کاتی توڕەیی‌و دژواریدا بە دەرئەنجامەکانی تەڵاق، بۆیە ئەم مافە لە دوای تەواوی نائومێدیی لە سەرکەوتن‌و بەختەوەری ژن‌و مێردایەتیدا نەبێت، بە کاری ناهێنێت، و ئیسلام مافی ژنیشی لەم کارە دژوارەدا، کە چارەنووسی ژن‌و مێرد دیاری دەکات، لە بیر نەکردووە، و بەڵکو مافی داواکردنی تەڵاقی لە دادگای تایبەتدا پێداوە، و لە کاتی ڕوودانی ڕووداوێکدا کە زیان بە بەرژەوەندییەکانی بگەیەنێت، لە سەرجەم ڕووەکانی (ژیان‌و تەندروستی‌و سێکس)ـەوە، و درێژەی ئەم باسەش لە باسی (التفریق القضائي: جیابوونەوە لە دادگادا)دا، دێت، و هەروەها ژن مافی ئازاد بوون لە کۆتی تەڵاقی هەیە، بە ڕێگای (تفویض: سپاردنی کارەکە بە کەسێکی تر، و سەرپشك کردنی)، ئیتر ئایا ئەم مافە لە گرێبەستی هاوسەرێتیدا دراببێتە کەسەکەی تر، وەك هەندێك لە (شەرعزانان: فُقَهاءُ)، دەیڵێن، یاخود دوای بونیات نانی ژن‌و مێردایەتی بێت، و ئیسلام کە مافی تەڵاقی داوەتە پیاو، ئیتر بەرەڵای نەکردووە، کە ئەو مافە بە هەوا و هەوەسی خۆی بەکاربهێنێت، بەڵکو سنوور گەلێکی بۆ داناوە، و کۆمەڵێك ڕێ‌و شوێنی چارە ئامێزی بۆ داناوە، کە لە سەری پێویستە جێبەجێیان بکات، لەوانەش ئەو قۆناغ و هەنگاوانەی تەڵاقن، کە قورئانی پیرۆز ڕوونی کردوونەتەوە .

---

[١] . (الغُنم بالغُرم): يُقرأ بضم الغينين، ومعناه، أن من ينال نفع شيء، يتحمل ضرره، واتە، هەرکەس سود و بەرژەوەندی لە هەر شتێکدا هەبوو، دەبێت باجی زیانی هەمان شتیش، لە ئەستۆ بگرێت.

هەنگاوەکانی تەلاق:

وەك پەرۆش بوونێك بۆ ئەوەی کە ژیانی هاوسەرێتی بەردەوام بێت، و پێکهاتەی خێزان کە لە وەچە گەلێکی گەورە، و بچووك پێك دێن، و لەو کێشمەکێشمەدا بێتاوانن، هەڵنەوەشێتەوە، و دلمەزراوەی خێزان بە سەر گەورە و بچوکی ماڵدا، کە هیچ تاوانێکیان نییە، کاول نەبێت، و هەروەها وەك هاندانێك بۆ ئەوەی کە بە ئاسانی جڵەو شل نەکرێت، بۆ تۆرانو رق لە یەك بوونەوە، و ناکۆکی، و جیاوازی، و دوویەرەکی، و پەلە کردن لە پساندنی رشتەی پەیوەندییەکانی هاوسەرێتی، شەریعەتی خوای پەروەردگار لە دوا دەستووریدا کە (قورئانی پیرۆز)ـە، چەند هەنگاوێکی، یاخود قۆناغێکی، سیستماتیکی، و لەسەرخۆی داناوە، تا پێ بە پێی ئەم قۆناغانە، کۆتایی بەو پەیوەندییەی ژنو مێردایەتییە بهێنرێت، و فەرمانیشی داوە، کە پلە بە پلە جێبەجێ بکرێن، سا بەڵکو ئەو تەمو مژەی هاتوتە رێ لابچێت، و ئەو خۆشەویستییەی بەزایە چووە بگەرێتەوە، و ئیتر ژیانی هاوسەرێتی رێی دروست وەربگرێتەوە، و جێگیر، و بەردەوام بێتەوە.

ئەو هەنگاوانەیش کە قورئانی پیرۆز دیاری کردوون، هەشت هەنگاون:

هەنگاوی یەکەم: (ئامۆژگاری کردن؛ "فعظوهن": ئامۆژگاری خێزانەکانتان بکەن):

قورئانی پیرۆز فەرمانی داوە، کە لە کاتی تۆرانی ژندا، پیاو لە جیاتی تەلاقدانی ژنەکەی رێگای ئامۆژگاری کردن بگرێتە بەر، و رێپوونیو ئاراستەکردنی، و بێدار کردنەوەی لە هەڵەکانی پێشان بدات، خوای گەورە دەفەرموێت: (وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ)[1]، ئەم رێگایە ئەرکی

---

[1]. ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَآ أَنفَقُوا۟ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ ۚ فَٱلصَّٰلِحَٰتُ قَٰنِتَٰتٌ حَٰفِظَٰتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ ٱللَّهُ ۚ وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَٱهْجُرُوهُنَّ فِي ٱلْمَضَاجِعِ وَٱضْرِبُوهُنَّ ۖ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا۟ عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾﴾ (النساء:٣٤)، واتە: پیاوان بەرێوەبەرو سەرپەرشتی کەری ئافرەتانن، خودا فەزڵی پیاوانی بەهێزو توانای گورجو گۆڵی داوە بەسەر ژناندا، ئەوەتە پیاوان ئەتوانن کاری گران بکەنو غەزا بکەنو سنوور بپارێزن، بێجگە لەوەیش ژنان لەکاتی حەملو شیردانا ئیشیان پێ ناکرێ، لەکاتی عوزری شەرعی (ماوەی حەیز)دا بۆ هاتنە ناو کۆمەڵ ناشێن، هەروەها بەراورد کراوە ژنان دڵیان لە پیاو ناسکترەو سەبریان لەسەر زەحمەت کەمترە، هەروەها پیاوان ماڵی خۆیان خەرج ئەکەن بۆ ژنەکانیان چ بۆ مارەییو چ بۆ نەفەقە، جا مادام ژن لە ئیدارەی پیاودا بێتو کاروباری ناوماڵی بۆ رابگرێ پێویستە پیاویش خەرجیو نەفەقەی

←

یەکەمی سەرشانی خاوەن ماڵە بۆ ڕیفۆرم کردن لە سەرجەم ئەو شتانەیدا کە تووشی گەندەڵی بوون، چونکە پرۆسەیەکی پاکسازییە، کە لە سەر تێکڕای ئەندامانی خێزانە، لە سەری بڕۆن، و هەروەها خوای پەروەردگار دەفەرموێت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ)[1]، کە لێرەدا مەبەست لە ئامۆژگاری کار، کەسێکی دیاری کراوە، بۆ ئامانجێکی دیاری کراو، کە ئەویش چارەسەر کردنی سەرجەم دەرهاویشتەو هۆکارەکانی تۆرانی ئافرەتە، پێش ئەوەی کە کارەکە ئاڵۆز بێت، و دەرئەنجامی نێگەتیڤی لێ بکەوێتەوە، بەڵام جاری وا هەیە، ژن بە هۆی زێدەجوانیی، یان پارەداری، و بنەماڵەوە .... هتد، تووشی لە خۆبایی بوون دەبێت، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ ۝٦ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ ۝٧﴾[2]، لەم کاتەدا بە کەمی (ئامۆژگاری خێر)، کاریگەری لە سەر دەبێت، بۆیە دەبێت پیاوەکە مامەڵەی خۆی بگۆڕێت، بە گرتنەبەری هەنگاوی دووەم .

هەنگاوی دووەم ؛ (جوداکردنەوەی جێگای نووستن؛ (واهجروهن في المضاجع):

لێرەدا (مضجع : خەوگە) بە مانای (أغْراءْ: تێرکردن)ـە، لە ڕووی ڕۆحی، و سێکسییەوە، و دوورکەوتنەوەی لێی لەو حاڵەتە، شێوازێکی دەروونییە، پیاو بە کاری دەهێنێت، تا ژنەکەی ئاگادار بکاتەوە، لەوەی کە لە ئایندەدا تووشی ئەو چارەنووسە دەبێت، کە چارەنووسی نەنووستنە

تلوماڵ بگرێتە ئەستۆ، جا ئەو ژنانە کە صالحن وعیبادەتکارن و لەسەر ماڵ و نامووسی خۆیان و مێردەکانیان ئەمینن و بە یارمەتی خودا پارێزگاری لە وەزعی خۆیان و مێردەکانیان ئەکەن، ئەو ژنانەش کە ئەیانبینن لە ڕێگا لائەدەن ئامۆژگارییان بکەن، ئەگەر تەمێ کردن و ئامۆژگاری سوودی نەبوو، ئەوا لە جێگەی نووستندا لەگەڵیان مەبن، واتە لەگەڵیان مەخەون، و ئەگەر ئەوەیش سوودی نەبوو ئەوا لێیان بدەن بەڵام لێدانێکی بێ زیان، جا ئەگەر گوێڕایەڵ بوون و هاتنە سەر باری خۆشی و پێکەوەژیانی بە ئاسوودەیی، ئیتر ڕێیان لێ مەگرن و بەهانەیان پێ مەگرن و سەرزەنشتیان مەکەن و، وا فەرزکەن هیچ لە بەینتاندا ڕووی نەداوە، خوا بەرزەو پلەی باڵایە و لە ئێوە بە دەسەڵاتترە و گەورەیە، کەواتە لێی بترسن و خۆتان لە گوناه بپارێزن.

1. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۝٦﴾ (التحريم:٦)، واتە: ئەی ئەوانەی کە بڕواتان هێناوە، خۆتان و کەس و کارتان بپارێزن لە ئاگرێك کە سووتەمەنییەکەی مەردوم و بەردە، بەسەر ئەو ئاگرەوەیە، چەند فریشتەیەکی دڵ ڕەقی توندوتیژی وا کە بێ فەرمانیی خوا ناکەن لەوەی کە فەرمانیان پێ ئەدا، و چ فەرمانێکیان پێ بدرێ ئەیکەن.

2. سورة العلق (٦ - ٧)، ئاگادار بە ! بە ڕاستیی مرۆڤ یاخی دەبێت، وستەم دەکات (٦) کاتێك کە خۆی بە دەوڵەمەندی بینی! (٧)

لەگەڵی، کە ترۆپکی نرخی پەیوەندییەکانی ژن و مێرایەتی هەر لە خۆشەویستی و ڕەحمەتو دڵ ئارامیی تێدا کۆبۆتەوە، خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴾[1]، واتە: هەندێ لە ڕابەر، و نیشانە ڕوونەکانی خوای مەزن، ئەوەیە کە دروستی کردووە، بۆ ئێوە، لە خۆتان، و تیرەی خۆتان، حەڵاڵ و هاوسەران، بۆ ئەوەی مەیلتان بچێ بۆ لایان و ئارامی دڵتان ببێ پێیان، و گێڕاویەتی لە نێوانتاندا خۆشەویستی وسۆز و بەزەیی پێتان دەربارەی یەکتر، و بە ڕاستی لەو کردەوە گرنگەی خوای مەزندا، چەند بەڵگەو نیشانەی ڕوون هەیە، بۆ ئەوانەی بیر ئەکەنەوە، و بە هۆی ئەوەوە تێ دەگەن، لە لێزانیی و کاردروستی خودا، لە دروستکردنی ئەم دوو تیرە (پیاوو ئافرەت)، بە جۆرێك هەرکام ڕێکن، لە گەڵ ئەوی تریاندا.

– لە گەڵ ئەمەیشدا، لێرەدا پەروەردەی ئەخلاقی ئیسلامیی، فەرمان بە پیاو دەکات، کە پابەندی ئەم ڕێو شوێنانەی خوارەوە بێت :

١. دەبێت دوورکەوتنەوەکە، تەنها لەو جێگایەدا بێت، تا دوو بە دوو پێکەوەن، وەك ژووری نوستن لەم سەردەمەدا.

٢. نابێت دوورکەوتنەوەکە، لەبەر چاوی منداڵەکاندا بێت، تا کاریگەری لە سەر ڕەوشتیان دروست نەکات، و تۆوی خراپە لە دەروونیاندا نەچێنێت !

٣. دەبێت دوورکەوتنەوەکە، لای خەڵکی غەریبە، و بێگانە، ئەنجام نەدات، بۆ ئەوەی ژنەکەی پێی بشکێنێت، و لە شان و شکۆی، و کەرامەتی کەم بکاتەوە، و بەمەش تورانەکە زیاتر ببێت، چونکە مەبەست لەم کارە چارەسەرکردنی تورانە، نەك زۆر دەستەکردنی ئافرەت، و بە زایەدانی منداڵەکان، و ئەگەر ئەم هەنگاوەیش شکستی هێنا، و ژنەکە هەر لە سەر خراپەی خۆی سوور بوو، ئەوا لە سەر پیاوەکەیە، پەنا بباتە بەر شێوازێکی تر، کە لەگەڵ دەرونیدا بگونجێت، کە ئەویش هەنگاوی سێیەمە.

هەنگاوی سێیەم : (لێدان، واضربوهن)؛

هەروەك چۆن هەموو دەردێك چارەسەرێکی تایبەتی خۆی هەیە، بێگومان چارەسەری هەر

---

[1] . سورة الروم (٢١) .

یاخی بوونێکیش شێوازێکی تایبەتو گونجاوی خۆی هەیە، کە لەگەڵ قەبارەی یاخی بوون، و تاوانەکەدا بگونجێت، و بێگومان خوای گەورە کاتێك بریاری لێدانی داوە، کە پیاو لە بەردەم سێ هەڵبژاردندایە، کە چوارەمیان نییە، یان پەنا برنە بەر دادگا، کە ئەمەش ئاشکرابوونی نهێنییەکانی خێزانی تیادایە، و حەیا چوونی بە دواوەیە، و یان تەلاقدان، کە ئەمیش هەڵوەشانەوەی خێزانە، و یان لێدانێکی بێ ئێشو ئازار، و برین، کە دیارە لێدانەکە باشترین رێگایە!

و هەندێکیش بانگەشەی ئەوە دەکەن، کە گرتنەبەری لێدان هەڵبژاردنێکی تەندروستو کاریەجێیانە نییە، و منیش دەڵێم: بەڵێ! لێدان بە مانا ناساغەکەی، کارێکی شیاوو ژیرانە نییە، بەلام ئەم رێگایە مانای شەری نێوان ژنو پیاو ناگەیەنێت، کە مەبەست لەم شێوازە شکاندنی سەری ئافرەتەکە بێت، لە کاتی توڕەیدا! ئەمە بە هیچ جۆرێك لە ئیسلامدا نییە، بەڵکو ئەوە نەریتێکە لە سەردەمانێکدا، و لەگەڵ مرۆڤدا هاتۆتە کایە، و بریارەکەی ئیسلام لە رووی شکڵو شێوازەوە جیاوازە، هەروەك چۆن لە مەبەستو ئامانجیشدا هەر جیاوازە.

(لێدان)، تەلاقدانو بەرەڵلا کردنێکی قێزەونە، بەلام ئەوەش هەیە، هەڵبژاردنی شەرێکی سوکترو ئاسانترە، لە نێوان دوو شەردا، و ئەمەش پێغەمبەر ﷺ لە زۆر لە فەرموودەکانیدا جەختی لە سەر کردۆتەوە، لەوانە: (لا يجلد أحدكم امرأته جلد عبد، ثم يجامعها في آخر اليوم) [1]، واتە: عەبدوڵلای کوری زەمعە ﷺ گوتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ژنەکانتان وەك بەندە دارکاری مەکەن، دەگونجێ! هەر لە کۆتایی ئەو رۆژەدا دروست بەن، لە گەڵیان، مەبەستی لە رووی سێکسییەوەیە، و دەربارەی ئەوانەیش کە لە ژنەکانیان دەدەن، دەفەرموێت: (و لا تجدون أولئك خياركم) [2]، واتە: ئەو جۆرە مێردانەی کە ئازاری ژنی خۆیان دەدەن، و لە سەر شتی پڕو پوچ لە ژنی خۆیان دەدەن، پیاوی باش نین!، و دەفەرموێت: (وَلا يَضرِب إلاّ شرارُكم : [3] لێدان تەنها کاری خراپەکارەکانتانە!)، لەم فەرموودە پیرۆزانەوە، ئەو دەرئەنجامە وەردەگرین، کە (لێدان)، سزای ژنێکە کە کردەوەیەکی نێگەتیڤی ئەنجام دابێت، کە لەگەڵ ئەخلاقو دابو نەریتی گشتیدا

---

[1]. فتح الباري بشرح البخاري، للحافظ ابن حجر العسقلاني، (باب ما يكره من ضرب النساء)، و قوله تعالى: (واضربوهن) أي ضربا غير مبرح ٩/٣٠٢ .

[2]. نيل الأوطار، للامام الشوكاني ٦/٢٣٨ .

[3]. الطبقات الكبرى ٧/١٤٨ .

پێك نەكاتەوە، و ئەو سزایەش بە تەلاقدان نابێت، چونكە سزا پێویستە كاریگەری تەنها لە سەر تاوانبار هەبێت، لە كاتێكدا بێگومان تەلاق كاریگەری خراپی لە سەر هەردوو هاوسەر، و منداڵەكانیشیان دەبێت، ئەگەر منداڵیان هەبێت، و زیان بە خێزان و بنەماڵەی هەردوولایش دەگەیەنێت، ئەمەش پێچەوانەی فەرمایشتی پەروەردگارە كە دەفەرموێت: (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ)[1]، و هەروەها ناشبێت سزاكە لە دادگاوە بێت، چونكە كێشەكە گەیشت بە دادگا، وا دەكات بڵاو ببێتەوە، بە ناو خەڵكدا، و بەمەش شوێنەواری خراپ لە سەر كەسایەتی خێزانەكە دروست دەكات، و پێشینە چاكەكان ئەم راستییەیان زانیوە، (قاضـي شُرَيْحْ) كە (پێشەوای بڕواداران، "عومەری كوڕی خەطاب")، لە شاری (بەصرە)دا، كردبیە قازی، و (٦٣) ساڵ دادوەری كرد، كاتێك كە تووڕە دەبوو، و دەووروژا، لە زەینەبی خێزانی، بەو سیواكەی كە دەمی پێ سیواك دەدا، لە كاتی نوێژدا، لێی رادەوشان، و هەڕەشەی پێ دەكرد، و دەیگوت:

رَأَيْتُ رِجالاً يَضْرِبُونَ نِـــســـاءَهُمْ   فَشُلَّتْ يَمِيني، حينَ أضْرِبُ زَيْنَبا

پیاوانی زۆرم دیون، لە ژنەكانیان داوە، دەستم شەل بێت، ئەگەر لە زەینەب بدەم!

كەواتە، ئەو لێدانەی كە قورئان بڕیاری لە سەر داوە، ئەو لێدانە نییە، كە خەڵكی نەفام بیری لێدەكەنەوە، و هێشتنەوەی ئامانج لەم سزایەدا، دوورە لەوەی كە ئەو لێدانە سزا بەخشە بێت، بە مەبەستی تۆڵە كردنەوە، و چاككردنەوەی، و هێنانەوەی تۆبزیانە بۆ سەر رێگای دروست!، و رێگا لەمەش دەگرێت، كە وەك سوكایەتی، و ژێردەستكردن، و بە كەم گرتنی ئافرەت بێت، و هەروەها ئەوەش رەت دەكاتەوە، كە مەبەست بەو لێدانە رقە بەرایەتی و دڵ رەنجاندنی بێت، لە سەر ژیانێك

---

[1]. ﴿قُلْ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾﴾ الأنعام: ١٦٤، واتە: ئەی موحەممەد! ﷺ تۆ بڵێ لە خودای تاك و تەنیا بەولاوە بگەڕێم بە دوای خودایەكی تردا بیپەرستم و بیكەمە هاوبەشی خودا، كە خودای تاك و تەنیا پەروەردگاری هەموو شتەو هیچی تر غەیری خۆی شایانی پەرستن نییە؟ دیارە نەو! بێگومان نەفسی ئینسان هەر خراپەیەك بكات زیانەكەی هەر بۆ خۆی ئەگەڕێتەوەو قازانجی پێناگەیێنێ، ئێوەمیش ناتوانن گوناهی من بگرنە ئەستۆ چونكە هیچ تاوانبارێ تاوانی یەكێكی تر هەڵناگرێ و هەر كەس تاوانی خۆی بە كوڵی خۆیەوەیە، جا لە رۆژی قیامەتدا هەمووتان ئەگەڕێنەوە بۆ لای خوداو خودا ئەو شتانەتان بۆ روون ئەكاتەوە كە خیلافتان تیایا هەبوو، لەو رۆژەدا راستی لە ناڕاستی و چاكەكار لە خراپەكەر جیا دەكرێتەوە.

کە پێی ڕازی نییە[1].

ئەم سێ هەنگاوە، شتی تریان بە دواوە دێت، ئەگەر تۆران لە ژنەکەوە بوو، بەلام ئەگەر ئەمجارە لە لایەن پیاوەکەوە بوو، قورئانی پیرۆز فەرمان دەدات، بە گرتنە بەری ئەم هەنگاوەی خوارەوە.

هەنگاوی چوارەم : (ئاشتەوایی، والصلح خير):

قورئان ژن و مێرد ئاراستە دەکات، بۆ ڕێککەوتن و ئاشتەوایی و پێک هاتنەوە، ئەمە هەر کات نیشانەی تۆران لە مێردەکەی دەرکەوت، خوای گەورە دەفەرموێت: (وَإِنِ ٱمْرَأَةٌ خَافَتْ مِنۢ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَٱلصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ ٱلْأَنفُسُ ٱلشُّحَّ وَإِن تُحْسِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا)[2]، ئەمە باشترین ڕێگایە بۆ ڕێکخستنی کۆمەلگە، لە چوارچێوەی خێزاندا، لە کاتێکدا کە ترس هەبوو، لە ڕوودانی دیاردەی تۆران و دووری کردن لە لایەن مێردەوە، کە ئەمەش بێگومان هەڕەشەیە، بۆ سەر ئافرەت و کەسایەتیەکەی، و مەترسیشە بۆ سەر ئاسایش و جێگیری خێزان، پێش ئەوەی کار بگاتە تەلاقدان، کە قێزەونترین کاری حەلالکراوە، لە لای خوای پەروەردگار، یا پێش ئەوەی کار بگاتە ڕەها کردنی ئافرەت لە حالەتی تەلاقدان و تەلاقنەدان، قورئان هانی پیاو دەدات، کە ڕێی گونجان و یەکتر قەبووڵ کردن و ئاشتەوایی بگرێتە بەر، کە باشترین ڕێگایە بۆ خۆی، و ژنەکەیشی، و مندالەکانیش، چونکە بۆی

[1]. في ظلال القرآن، سيد قطب ٥/٦٤.

[2]. ﴿ وَإِنِ ٱمْرَأَةٌ خَافَتْ مِنۢ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَٱلصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ ٱلْأَنفُسُ ٱلشُّحَّ وَإِن تُحْسِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾ ﴾ (النساء: ١٢٨)، واتە: ئەگەر ژنێ لەهەلسوکەوتی مێردەکەیەوە چاوەڕوانی ئەوەی ئەکرد کە خراپ لەگەلیا بجولێتەوەو ئەترسا لەوەی مافە شەرعیەکانی جێ بەجێ نەکات، یا پشتی تێ بکات و لە مافی خۆی کەمتر لەگەلیا بێ قەیناکا لەناو خۆیاندا ڕێک بکەون و هەردوولایان بەپێی پێویست نەختێ تەنازول بۆ ئەوی تریان بکەن، بێگومان ڕێککەوتن و ئاشتی باش، نەک تێکچوون و ئاژاوەو لە یەک جیابوونەوە، ئەم جۆرە ئاکۆکیانە ڕوونەدەن چونکە ڕژدی بەشێکە لە خووی نەفسی ئادەمیزاد، بۆیە ژنەکە خۆی بێ ڕانەگیرێ و پێی ناخۆشە مێردەکەی پشتی تێ بکات و لووتەلایی لێی، هەروەها مێردەش ناتوانێ بەسەر نەفسی خۆیا زال بێ و مافی ژنەکەی بەتەواوی بەجێ بێنێ، جا ئێوە ئەگەر هەلسوکەوتتان چاک و شەرعی بێ و خۆتان لەکاری ناشەرعی بپارێزن و لە حەق لانەدەن، ئەوە خودا ئاگای لێتانە و بە کردەوەی چاک و خراپتان ئەزانێ و هیچی لێ ون نابێ.

هەیە، هەڵەی کردبێت، لەوەدا کە ژنەکەی بێزراوە، هەروەك خوای پەروەردگار دەفەرموێت: (وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا)[1] .

ئەم چوار هەنگاوە، بۆ کاتێکە کە لایەنی خەتاکار لە نێوان ژن و پیاودا زانراو، و دیاری کراو بێت، بەڵام لە حاڵەتی کێشەو گرفتدا، هەریەکەیان بەرامبەرەکەی بە خەتاو هۆکاری گرفت تۆمەتبار دەکات، بۆیە قورئان فەرمان دەدات، بە دەستێوەردانی خزم و کەس وکار لە کێشەکەدا، بە مەبەستی چاکسازی کردن لە نێوانیاندا، بە شێوەیەکی دادگەرانە.

هەنگاوی پێنجەم: دادوەری کردن (التحكيم)، (فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا)[2]

لە کاتی دەرکەوتنی نیشانەکانی گرفت و جیاوازی لە نێوان ژن و پیاودا، لەسەر خێزان و بنەماڵەی هەردوولا، و سەرپەرشتیار (ولی أمر)، یان دادوەر، یان هەر کۆمەڵەیەکی ئیسلامیی پێویستە دەست وەربداتە کێشەکە، و یارمەتی و هاوکاری خۆی پیشان بدات، بۆ لادانی زیانەکانی ئەو گرفت و دژوارییە، بەو شێوازەی کە قورئان فەرمانی پێداوە، وەك دەفەرموێت: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَٱبْعَثُوا۟ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِۦ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَآ إِن يُرِيدَآ إِصْلَٰحًا يُوَفِّقِ ٱللَّهُ بَيْنَهُمَآ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ

---

1 . ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا۟ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾ ﴾ (النساء: ١٩)، واتە: ئەی موسوڵمانینە ! بە شەرعی ئیسلام ڕەوا نییە بۆتان ژنی مردووەکانتان بە میرات بەرن، ئەو ژنانە ماڵ و سامان نین تا وەکو بە میرات ببرێن، خاوەن کەرامەت و ئارەزوویان بە دەستی خۆیانە، هەروەها ڕێیان لێ مەگرن کە پاش بەسەرچوونی عیددەیان بۆ خۆیان بەگوێرەی شەریعەت شوو بکەن، ڕێگایان لێ مەگرن و بەهانەیان پێ مەگرن بۆ ئەوەی چییان لە ماڵی مردووەکە بە میرات بەرکەوتووە لێیان بسێننەوەو جا پاش ئەوە ڕێگایان بدەن شوو بکەن! ئەم ڕێ لێگرتنە کارێکی خراپ و ناڕەوایە مەگەر وەختێ کارێکی فاحیشە بکەن لەو وەختەدا بۆتان ڕەوایە فیدیەیان لێ وەربگرن و ئینجا ڕێگای شووکردنیان بدەن، هەروەها پێیان ئەفەرموێ: موعامەلەی باش لەگەڵ ژنەکانتان بکەن و بە چاکە بجوڵێنەوە لەگەڵیان و، لەبەر حەز لێ نەکردن لێیان جیا مەبنەوەو خۆگر بن، زۆر نزیکە ئێوە شتێکتان بە دڵ نەبێ و حەزی لێ نەکەن کە چی خودا بیکاتە هۆی خێرێکی زۆر بۆتان.

2 . ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَٱبْعَثُوا۟ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِۦ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَآ إِن يُرِيدَآ إِصْلَٰحًا يُوَفِّقِ ٱللَّهُ بَيْنَهُمَآ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾، (النساء: ٣٥)، واتە: ئەگەر ترسان لە دوژمنایەتی و ناحەزی لە نێوان ژن و مێردا ئەوا دوو حەکەم بنێرنە لایان، یەکێ لە کەسوکاری پیاوەکەو یەکێ لە کەسوکاری ژنەکە، ئەگەر نیازیان لەسەر ڕێککەوتن بێ خودا ڕێکیان ئەخا، خودا کارەکانی پڕ حیکمەتن.

عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾ [1]

جێبەجێکردنی ئەو بڕیارە خواییە، بۆ توێژینەوەی کێشەی نێوان دوو هاوسەر، پێویستە ئەم خاڵانەی تیادا بێتە دی :

أ. دەبێت ئەو دادوەرو بەرەڤانەی کە ژنەکە دەینێرێت، پێی ڕازی بێت، هەروەها بۆ پیاوەکەش بە هەمان شێوە.

ب. دەبێت هەردوو چاودێرەکە سەر ڕاستو پسپۆڕ بن، بە کاروباری خێزانو گرفتەکانی.

ج. دەبێت ئەگەر گونجا لە کەسە نزیکەکانی ژنو مێردەکە بن، و ئەگەر لە کەسو کار نەبوو، یان نەدەگونجا، بۆ ئەو کارە، بۆ نموونە بێ ئەزموون بوون، یان سە ڕاست نەبوونو .... هتد، لەم کاتەدا باش وایە، لە دەرو دراوسێ داد وەربگیرێت [2]، و هۆکاری بە مەرج گرتنی ئەوەیش کە دەبێت ناوبژیوان لە خزمانی هەردوولا بێت، ئەوەیە چونکە ئەوان زیاتر ئاگادارن بە گرفتەکانی ژنو مێردەکە، و هەز ئەوانیش بە پەرۆش دەبن، لە سەر پاراستنی کەسێتیو ناوبانگی هەردوو خێزانەکە، و زیاتریش پەرۆشو بە خەمەوە بوونیان بۆ منداڵەکانیان هەیە، و زیاتریش چاوەڕێی ئەوەیان لێ دەکرێت، کارەکەیان سەرکەوتوولەتر ئەنجام بدەن.

د. دەبێت هەردوو ناوبژیوان، بێلایەنانە کار بکەن، و مەبەستیان چاکسازی بێت، بە بێ جیاوازی، و پاڵپشتی کردنی لایەنو بەردانی ئەوی تر.

هـ. دەبێت هەردوو ناوبژیوان لەگەڵ ژنو مێردەکەدا، لە بارودۆخێکی ئاسایی هێمندا کۆ ببنەوە، کە دوور بێت، لە کاردانەوەی دەروونیو حاڵەتی هەستەوەریانە، و ووردە کێشەی ڕۆژانەی ژیان، و گرفتی تریش، کە هۆکار بن، بۆ لێڵ کردنی ژیانی هاوسەرێتیان!

و. دەبێت هەردوو ناوبژیوان ڕاپۆرتێکی ڕاستو دروست، و پوخت، و پڕ لە متمانە، بەرز بکەنەوە، کە هۆکارە بنەڕەتییەکانی کێشەو گرفتەکانی هەردوو ژنو مێرد، بە ڕوونی شی بکاتەوە، و دەربخات، و لایەنی خەتاکاریش دیاری بکات، و دواتر لە باسی (التَفريق القَضائي: جیابوونەوە لە دادگا)دا، دێینە سەر ڕوونکردنەوەی ئاستی کارکردن بە ڕاپۆرتی

---

[1]. سورة النساء: (٣٥).

[2]. أحكام القرآن، لأبن العربي المالكي، ط٢، تحقيق : علي محمد البجاوي، ٤٢٤/١ .

ناوبژیوانەکان، أنشاءألله .

جا ئەگەر ئەم پێنج هەنگاوانە شکستیان هێنا، ئەوا ڕوون دەبێتەوە، کە گرفت گەلێك هەن، وازلەو ژیانی هاوسەرێتیە ناهێنن، تا بەردەوامو جێگیر بێت! و لەم حاڵەتەدا دەبێت، مل کەچ بکرێت بۆ ئەو واقیعە تاڵە، کە ئەویش تەڵاقدانە، کە ئیسلام بوغزاندویەتی، و بۆ ئەوپەڕی ناچاری دانـاوە، و بێزراوترینو قیزەونترین حەڵاڵیشە، لە لای خوای گەورە!

هەنگاوی شەشەم : تەڵاقدان (بۆ یەکەمجار)

لە کاتی ئەوپەڕی ناچاریو پێویستدا، ئیسلام ڕێگا دەدات، بە پەنا بردنە بەر تەڵاقدان، کە ئەویش بۆ (سێ جار) بەشکراوە، لەم فەرمایشتەی پەروەردگاردا، (﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ﴾)[1]، واتە ئەو تەڵاقەی کە لە دوای دەست پێکردنی ژیانی هاوسەرایەتی دروستە، بە گێڕانەوەی ژنەکە لە تەڵاقی ڕەجعیدا، و بە گرێبەستو مارەییەکی نوێ، لە تەڵاقی (بائن)دا، (دووجارە)[2]، بۆیە لە حاڵەتی هێنانەوەی ژنەکەدا، و لە گرێبەستی تازەدا، سەرپەرشتیار (ولی) بۆی نیە، ڕێگر بێت، و ڕەخنە بگرێت، لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای پەروەردگار کە دەفەرموێت:

---

[1] . ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٢٢٩﴾ (البقرة: ٢٢٩)، واتە: تەڵاقێك کە بردنەوەی لە دوابێ، (دوو جارە)، ئینجا ڕاگرتنە بە خۆشی یا بەرەڵاکردنە بە باشی، و دروست نیە، بۆ ئێوە هیچیان لێ بسەننەوە لەو شتانەی کە داوتانێ، مەگەر (هەردوولا) بترسن (لەوەی) کە سنووری خوا ڕانەگرن، ئینجا ئەگەر ترسان لەوەی کە سنووری خوا ڕانەگرن، گوناهیان ناگات لەوەی کە ژنەکە لە بریتی خۆی بیدات، ئەمانەی باسکران، سنووری خوان لێیان دەرمەچن، و هەر کەسێك لە سنوورەکانی خوادا دەرچێ، ئەوانەن ستەکار!

[2] . تەڵاقی ڕەجعی: ئەوەیە پیاو تەڵاقێکی ژنەکەی بدات، ئەو ژنەی کە پیاوەکەی بە ڕاستی چووبێتە لای، بێ ئەوەی ئەو تەڵاقە لە بەرامبەر ماڵو موڵکێکدا بێت، و تەڵاقی تری لە پێشدا نەدرابێت، یا هەریەك تەڵاقی لە پێشدا درابێت، جا ئیتر تەڵاقەکە بە ئاشکرا بێت، یان کینایە (نائاشکرا) جیاوازی نیە، و لێرەوە ئەمەش دەزانین، کە ئەگەر پیاوەکە نەچووبێتە لای ژنەکەی بە چوونی حەقیقی، یان لە سەر ماڵ تەڵاقی دابێت، یان تەڵاقەکە تەواوکەری سێ تەڵاقەکە بێت، ئەوە ئەو تەڵاقە بائینە.

(وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْاْ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ)[1]،
بێگومان زۆرینەی شەرعزانان، و ڕاڤەکارانی قورئان ئەوەیان ڕاگەیاندووە، کە مەبەست ئەوەیە کە تەلاقی ڕەجعی دووجارە! دوای هەر جارێکیان (هێشتنەوەی ئافرەتەکەیە، بە چاکیو مامەڵەی باش لە گەڵیدا)، و گەڕاندنەوەی ژنەکەی بە بێ گرێبەستی تازە، (أَوْ تَسْرِيحٌۢ بِإِحْسَٰنٍ: یان واز لێ هێنانی ئافرەتە تەلاقدراوەکە، دیسان بە شێوەیەکی جوانو باش بە بێ گێڕانەوەی)، تا کاتی بەسەرچوونی (عِدّة)ـەکەی، ڕوون دەبێتەوە.

لە گەڵ ڕێزی بێ پایانمدا بۆ پێگەی ئەو زانا بەڕێزانە، بە ڕاستی قسەکەیان پێچەوانەی ئەو دەقە پیرۆزەی سەرەوەیە ، لەبەر ئەم هۆکارانە:

١. لەفزی (تَسریح: ئازادو بەڕەڵاکردن)، لە زاراوەی قورئانی پیرۆزدا، تەنها مانای تەلاق ناگەیەنێت، بەڵگەیش ئەو فەرمایشتەی پەروەردگارە، کە لە سورەتی "ئەحزاب"دا، هاتووە، کە دەفەرموێت:﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ ﴾[2]، و ئایەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحْتُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾ ﴾[3].

---

١. ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْاْ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ ﴾ (البقرة: ٢٣٢)، واتە: کاتێك ژنتان تەلاقدا و عیدەیان تەواو بوو ئیتر قەدەغەیان مەکەن لە شووکردن بە مێردەکانیان حەلێك کە ڕێککەوتن لە ناو خۆیانا بە باشی، ئەمە پەندی پێدا ئەدرێ بۆ کەسەی کە بڕوای بە خواو ڕۆژی دوایی بێ لە ئێوەمن ئەم پەند وەرگرتنەتان باشترو پاکترە بۆ خۆتان، خوا ئەزانێ و ئێوە نایزانن.

٢. سورة الأحزاب (٢٨)، واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ بڵێ بە حەلاڵ و هاوسەرەکانت ئەگەر ئێوە ژیانی دونیاتان دەوێ بەخۆشی وبازو نیعمەتی فراوانەوە دوای ڕابواردن و ئارایش ئەکەن ئەوانە لای من دەستتان ناکەوێ ، کەواتە وەرن موتعەی تەلاقتان بدەمێ و وازتان لێ بهێنم و تەلاقتان بدەم بە واز هێنانێك و تەلاقدانێکی جوان و ڕێك و ڕەوا و بەبێ زیان.

٣. سورة الأحزاب (٤٩)، واتە: ئەی خاوەن باوەڕەکان! ئەگەر ژنی خاوەن باوەڕی وەك خۆتانتان مارە کرد و پاشان بەر لەوەی توخنیان بکەون تەلاقتان دان، ئەوە مافی هیچ عیدە بەسەر چوونێکتان بەسەریانەوە نییە پێیان بەسەربەرن، واتە: ئەو ژنانە ئەتوانن هەر دوای تەلاقدانەکەیان شوو بکەن،چونکە ئێوە نەچوونەتە لایان و لەوانە نییە دووگیان بووبن
←

٢. لەم دوو دەقەدا ئەوە نافامرێتەوە، کە بێژەی (سراح) بەرەڵاکردنە، بە مانای واز لێ هێنان بێت، تا (عدّە)ـەکەی، بە سەر دەچێت، و بە تایبەتی لە دەقی دووەمدا، باسی تەلاقی (بائن)، چونکە پێش چوونە لای ژنەکەیە! بێگومان قورئانیش هەندێکی ڕاڤەکاری هەندێکی تریەتی.

٣. ڕای جەماوەی شەرعزانانی ئیسلام کۆکە، لە سەر ئەوەی کە (تەلاق)، و (سَراح، بەرەڵا کردن)، و (فراق: جیابوونەوە)، و سەرجەم دەرهاویشتە زارلوەییەکانیان، لە شێوازەکانی تەلاقی (بێ پێچ، و پەنا: صَریح)ـن.

٤. (تَسریح: ئازادو ڕەها کردن)، کارێکی باشە، لە کەسێکەوە دەرچێت، کە خاوەن بڕیار بێت، بەڵام واز لێهێنان کارێکی خراپە، ناکرێت یەکەمیان کە باشەکەیە، بە دووەمیان کە خراپەکەیە، مانا بکرێت.

٥. ئەگەر مەبەست لە (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ) تەلاقی ڕەجعی بێت، ئیتر حوکمی (بائن) لە کوێدایە؟ و حوکمی ئەوەش لە کوێدایە، ئەگەر تەلاقی یەکەم، پێش چوونە لای ژنەکە، بوو؟!

٦. ئیمامی قورطوبی دەڵێت: (أبو عومەر) وتویەتی: زانایان کۆڕان، لە سەر ئەوەی کە فەرمایشتی پەروەردگار، (أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ)، بریتییە لە تەلاقدانی دووەم، لە دوای کەوتنی دوو تەلاقەکەی تر،[1] و هەر ئەمەیش ئامانجی فەرمایشتەکەی پەروەردگارە، کە فەرمووی:(فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥ: تا شوویەکی شەرعی تر نەکات، حەڵاڵ نابێتەوە، بۆ پیاوە یەکەمەکەی).

٧. هەروەها دەفەرموێت، لە (ئەبی ڕەزین)ـەوە، دەڵێت: ﴿فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥ﴾، (پیاوێك هات، بۆ لای پێغەمبەرﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ئایەتەی پەروەردگار (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ.....)، کە تەلاق دوو جارە؟ ئەی سێیەمیان کوا؟

لێتان، کەواتە دڵیان خۆش بکەن بەوەی کە نیوەی مارەییەکەیان بدەنێ و بەشێوەیەکی جوان و شیرین بەرەڵایان بکەن، بابڕۆن بە ڕێی خۆیانەوە.

[1] الجامع لأحكام القرآن، للأمام القرطبي، ٣/١٢٧ .

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (فَإِمْسَاكٌۢ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌۢ بِإِحْسَـٰنٍ).[1]

٨. هەروەها ڕای تر زۆر هاتوون، کە پێش لەو تێگەیشتنەی سەرەوە دەگرن، وەك لە (أَحْكَامُ القُرآن)ـی، جەصاص[2]، و (أَحْكَامُ القُرآن)ـی، (أَبْنُ الْعَرَبِي مالكي)دا، هەیە[3]، کەواتە فەرمایشتی پەروەردگار، (أَوْ تَسْرِيحٌۢ بِإِحْسَـٰنٍ)، لە ڕاستیدا لە باسی سێ تەڵاقەدایە، و هیچ نیشانەیەکیش نییە، کە لەو مانا حەقیقی یەی خۆی لای بدات، و ئەو فەرمایشتەی تری پەروەردگار، (فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ)، ڕوونکردنەوەی ئەو حوکمەیە، کە لە سەر "تەڵاقی سێیەم"، بونیات دەنرێت، نەك ئەوانی تر، ئەو حوکمەیش ئەوەیە کە، ئەو ژنە حەڵاڵ نابێتەوە، بۆ پیاوی یەکەم، تا شویەکی تر نەکات، و پیاوەکەی تر بە شەرعی بچێتە لای، ئیتر دوای ئەوە، ئەگەر بە هۆی مردن بێت، یان بە تەڵاقدان بێت، و یان بە جیاکردنەوە لە دادگادا بێت، جیابوونەوە لە یەکتر، و دواتر (عدّة)یشی، تەواو کرد، لەو کاتەدا دروستە بۆ پیاوی یەکەم، کە جارەی بکاتەوە لە خۆی، ئەگەر هەردووکیان ڕازی بوون!

ـ ئەو ڕێ و شوێنانەی کە تەڵاقخۆر لە کاتی تەڵاقداندا دەبێت، پابەند بێت پێیانەوە، و یاخود ئەرکەکانی تەڵاقدەر، لە کاتی بەکارهێنانی تەڵاقدا:

کە ئیسلام ڕێگایدا، بە پیاو کە وەك دوا چارەسەر پەنا بباتە بەر تەڵاق، ئیتر وازی لێ ناهێنێت، کە بە هەوەسی خۆی و بە چ شێوەیەك دەیەوێت، مامەڵە لەگەڵ ئەو مافەدا بکات، بەڵکو پابەندی دەکات، بەم ڕێ و شوێن و ئەرکانەی لای خوارەوە:

یەکەم: جیاکردنەوەی سێ تەڵاقە، و دابەشکردنیان بۆ سێ جار:

ئەمەیش ئەوەیە، کە ئەم دەقەی پەروەردگاری لە سەرە، کە دەفەرموێت: (ٱلطَّلَـٰقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌۢ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌۢ بِإِحْسَـٰنٍ)، پێشەوا جەصاص دەڵێت: "خوا دەفەرموێت، (ٱلطَّلَـٰقُ مَرَّتَانِ)،

---

[1] عمدة القاري بشرح صحيح البخاري، ٢٣٤/٢٠ .

[2] أَحْكَامُ القرآن، للأمام أبوبكر الرازي الجصاص، تحقيق: محمد صادق قمحاوي، ٨١/٢ .

[3] أَحْكَامُ القرآن، للأمام أبوبكر الرازي الجصاص، ١٩١/١ .

ئەوە دەگەیەنێت، کە بەش بەش کردنی تەلاق رێك دەکەوێتەو هەر پێکهاتی خودی تەلاق خوازیاری ئەم حاڵەتەیە، و ئەمەیش کارێکی مەحاڵ و نەگونجاو نییە، چونکە ئەگەر دوو تەلاق پێکەوە بدرێت، نەدەگونجا بگوترێت، دووجار تەلاقی دا، هەروەك ئەگەر پیاوێك دوو درهەم ببەخشێت، دروست نییە، بگوترێت، دووجار بەخشیویەتی، تا بەخشینەکە دابەش بکرێت، ئینجا دروستە بڵێین، دوو جار بەخشیویەتی[1] ، و ئەوەیشی ووتوە، کە ئەمە مانای تەولوی دەقە پیرۆزەکەیە، و درێژەی ئەم باسەیش لە باسی (تەلاقی ژمارەدار)دا، دێت.

دووەم : کات دیاریکردن (التوقیت):

لە سەر پیاو پێویستە، کە تەلاقدان بخاتە کاتێکی دیاری کراوەوە، کە لە قورئانی پیرۆزدا، بۆی دیاری کراوە، کە دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾[2]، کە لەم ئایەتە پیرۆزەدا چۆن ئاخاوتنێك بەکارهاتووە، کە ئاماژەیە بۆ بایەخ پێدان و جۆش و خرۆش لە کارەکەدا.

وە سوننەتی پێغەمبەریش ﷺ، کاتی عیدەی ئافرەتانی دیاری کردووە، کە دەبێت تەلاقدانیان، لەم کاتانەدا نەبێت :

أ. کاتی بێ نوێژی (حَیْض): دروست نییە، ژن لە کاتی بێ نوێژیدا تەلاق بدرێت .

ب. کاتی زەیستانی (نفاس): هەروەها دروستیش نییە، ئافرەت لە کاتی زەیستانی، واتە، خوێنی منداڵبووندا، تەلاق بدرێت.

---

[1]. أحكام القرآن، للجصاص، ٢/٧٣ ـ ٧٤ .

[2]. ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا۟ ٱلْعِدَّةَ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ ۖ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ ۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ ۚ لَا تَدْرِى لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾﴾ (الطلاق:١)، واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ بە مسوڵمانان بڵێ، هەر حەلێ ویستیان ژن تەلاق بدەن با تەلاقیان بدەن لە عیدەمیاندا، و عیدەی ژنەکانتان هەڵژمێرن، و لە خوا بترسن، ئەو ژنانە دەرمەکەن لە خانوەکانی خۆیان (تا لە عیدەدان) و خۆشیان با دەرنەچن، مەگەر کارێکی ناشیرین بکەن، ئەمانە سنوورێکی خوایین، و هەرکەسێك لە سنوورانی خوا دەرچێ بێگومان ستەمی لە خۆی کردووە، تۆ چووزانیت بەڵکو خوا دوای ئەوە کارێك بگێڕێ.

ج. لە کاتی پاکیدا، کە لە گەڵی جووت بوو بێت، دیسان لێرەشدا دروست نییە، تەڵاقی بدات، چونکە بۆی هەیە، سکی پڕ کردبێت[1].

سێیەم: نابێت لە کاتی تەڵاقدانی ڕەجعیدا، تا ئەو ژنە عیددەکەی تەواو نەبێت، لە ماڵ بکرێتە دەرەوە، و لە ماوەی عیددەشدا دەبێت سەرجەم پێداویستیەکانی خواردن و خواردنەوەو جل و بەرگ و جێگای بۆ دابین بکرێت:

ئەمەش لەبەر فەرمانی ئەم فەرمایشتەی پەروەردگارە کە دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحۡصُواْ ٱلۡعِدَّةَۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ رَبَّكُمۡۖ لَا تُخۡرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخۡرُجۡنَ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥۚ لَا تَدۡرِي لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحۡدِثُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ أَمۡرٗا ١﴾[2]، و لە فەرمانکردنیدا بە (تَقوی: لە خواترسان)، پێش دەرکردنی ژنەکە لە ماڵ، بێدارکردنەوەیەکی تیادایە بۆ ژن و مێرد هەردووکیان، و هەروەها لە دەستەواژەی (وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ)شدا، هەمان ئاماژە هەیە، و دواتریش دەستەواژەی (مِنۢ بُيُوتِهِنَّ) جەخت کردنەوەیە، لە سەر بوونی مافی ژنان لەوەدا کە دەتوانن، دوای تەواو بوونی (عیددە)یش، لە ماڵدا بمێننەوە، و لە برگەی کۆتاییدا کە دەفەرموێت، (لَا تَدۡرِي لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحۡدِثُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ أَمۡرٗا)[3]، هۆکاری دەرنەکردنیانی دەرکاندووە، کە ئەویش ڕەخساندنی هەلێکە بۆ گەڕانەوەیان، و دەستکردنەوەیە، بە سۆز، و خۆشەویستی، و یەکتر لە ئامێز گرتنەوە، و ڕامان لە دەرەئەنجامەکانی جیابوونەوە، و یاد هێنانەوەی یادگارییەکانی سەردەمی پێکەوە بوون، چونکە لەو سەروبەندەدا ئافرەتەکە بە هۆی تەڵاقدانەوە، دوورکەوتۆتەوە، بەڵام کە مایەوە لەوێدا، هەر لەبەر چاوە، و نزیکە! و لە لای ژمارەیەك لە شەرعزانان وایە، کە لە ماوەی عیددەدا، پیاوەکە مافی

---

[1] . بۆ ئاگاداری زیاتر بڕوانە فتح الباری ٩/٣٤٥، کتاب الطلاق، باب قوله تعالی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحۡصُواْ ٱلۡعِدَّةَۖ﴾، زاد المعاد، أبن القيم ٤/٤٣، المدونة الكبرى فی فقه المالكی ٥/١٠٤، لمحلی١٠/١٦٤، ونيل الاوطار٦/٢٣٦.

[2] . الطلاق، ١.

[3] . الطلاق، ١.

ئەوەی هەیە، کە تەنانەت بە بێ گرێبەستێکی نوێ (چ بە قسە بێت، یان کردەوە)، ژنەکە بگێڕێتەوە لای خۆی، و لە لای هەندێك لە شەرعزانان وایە کە دەبێت، بە دەربڕینی (رلجعتك: تۆم گێڕایەوە ژێر نیکاحی خۆم)دەری ببڕێت، و یان بە کردەوە، وەك ئەوەی کە تێکەڵییەکی وای لە گەڵدا بکات، کە مانای گێڕانەوەی لێ بفامرێتەوە، بەڵام کە عیددەکەی تەواو بوو، بە گرێبەست (عەقد)ێکی، نوێ، نەبێت، بۆی نییە، بیگێڕێتەوە.

چوارەم: شایەت گرتن لە سەر تەلاقدان، و گێڕانەوە:

لە سەر پیاو پێویستە کە ژنەکەی بە ئامادەبوونی دوو شایەت تەڵاق بدات، و هەروەها گێڕانەوەیش هەر بە ئامادەبوونی دوو شایەت دەبێت، تا لە تۆمەتبار کردن بە دوور بێت، و شایەتگرتنیش لەم دوو حاڵەتەدا دەقی قورئانی پیرۆزی لە سەرە، کە دەفەرموێت: ﴿ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ ﴾[1]، و فەرمان کردنیش بە ئامادەبوونی دوو شایەتی ڕاستاڵ (عادل)، ئەوە دەگەیەنێت، کە ئامادەکردنیان بۆ چاودێری کارێکی (پێویست: واجب)ە، چونکە تا بەڵگەیەك پەیدا نەبێت، لە سەری، کە لە ڕەوتی خۆی لای بدات، هەر تەنها مانای (واجب) بوونەکە، لە فەرمانەکەی خوای پەروەردگارەوە دەفامرێتەوە.

پێنجەم: زۆرنەکردن لە ئافرەت، بۆ ئەوەی شتێک لە مارەییەکەی بگێڕێتەوە:

هەروەها زۆریشی لێ نەکرێت، لە سەر ئەوەی کە بڕێك لەو تێچوونە بگێڕێتەوە، کە لە سەردەمی ژیانی هاوسەرێتیدا خەرجی کردووە، لە بەرامبەر ئەمەدا، کە ئەگەر بۆی نەگونجا، ژیانی هاوسەرێتی بەردەوامی پێ بدات، پیاوەکە ئازادی بکات، بەڵام ئەگەر بە ڕازی بوونی خۆی شتێکی گێڕایەوە بۆ پیاوەکەی لە بەرامبەر تەلاقدانیدا، کاتێك ئەگەر نەدەگونجان و حەزی بە جیابوونەوە دەکرد، بە هەر نرخێك بێت، ئەو کاتە ئەو گێڕانەوەی ماڵو هەرچی ترە، ئاساییە، و ئەم جۆرە

---

[1]. ﴿ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (٢) ﴾، الطلاق (٢)، واتە: ئینجا کە گەیشتنە کاتی خۆیان گلیان بدەنەوە بەباشی یا لێیان جیا ببنەوە بە خۆشی، و دوو شاهیدی ڕاستگۆ بگرن لە خۆتان، و بۆ خوا ئەو شاهیدییە بدەن، ئەمانە (پەندێکن) کە ئامۆژگاریی ئەوانەی پێ ئەکرێ کە بڕوایان بە خواو ڕۆژی دوایی بێ، و هەرکەسێ لە خوا بترسێ خوا ڕێی ڕزگاریی بۆ ئەکاتەوە.

تەلاقەش لە زاراوەی شەرعزانانلدا بە تەلاقی (خولع) ناودەبرێت، و لە دواتردا بە درێژی لە سەری دەڕۆین، و خوای پەروەردگار لە دوای فەرمایشتی (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ)دا، دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٢٢٩﴾ (البقرة: ٢٢٩)[١]، ئەم دەقە بەلگەیە، لە سەر ئەوەی کە ئیسلام، تا چ ئاستێك سوورە، لە سەر پاراستنی ئافرەت، لەو ستەمەی کە لەوانەیە لە کاتی تەلاقدانلدا، ڕوویەڕووی ببێتەوە!، و کاتێکیش دەستیان بە ژیانی ئاسایی هاوسەرایەتی کردەوە، دوای تەلاقدانی یەکەم، و کەچی دواتر ناکۆکیو جیاوازیو گیروگرفتو لە یەکتر خراپ حاڵی بوون دەستی پێکردەوە، ئەوا لە سەر پیاوەکە پێویستە، وەك ڕێو شوێن، ئەو پێنج هەنگاوەی دوای تەلاقی یەکەم کە ڕابورد، لە سەر هەمان ڕیزبەند بگرێتەوەبەر، و ئەگەر ئەو هەوڵانەش دیسان شکستیان هێنا، دروستە بۆ پیاو، کە تەلاقی دووەم بەکاربهێنێت.

هەنگاوی حەوتەم : تەلاقدان بۆ دووەمجار:

لەم جارەیشدا لە سەر پیاو پێویستە، ڕەچاوی سەرجەم ئەو کۆتو بەندانە بکات، کە لە سەر ویست، و ئیرادەی ئەو دانراون، لە تەلاقدانی یەکەمدا، هەر لە جیابوونەوە، تا دیاری کردنی کاتەکە، و تا شایەت ئامادەکردنو هەروەها دەرنەکردنی ژنەکە، ئەگەر تەلاقەکە (ڕەجعی) بوو، تا وەخت (عدّە)کەی، بە سەر دەچێت، و ئەگەر لە دوای تەلاقی دووەمیش، گەڕانەوە بۆ ژیانی هاوسەرایەتی خۆیان، ئیتر بە گەڕانەوە (ڕیجعی) بێت، لە تەلاقی ڕەجعیدا، و یان بە گرێبەستێکی نوێ بێت، ئەگەر تەلاقەکە (بائن) بوو، و کەچی دیسان تێوەگلانەوە، بەو گرفتو چەرمەسەرییانەی پێشوو، دیسان لە سەر پیاو پێویستە، ئەو پێنج هەنگاوەی ڕابردوو، وەك ڕێو شوێن بگرێتەوەبەر، جا ئەگەر دیسان سوودی نەبوو، ئەو کات بۆی هەیە، پەنا بباتە بەر تەلاقی سێیەم، و کۆتایی!

---

[١]. ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٢٢٩﴾ (البقرة: ٢٢٩)، سەبارەت بە پێویستی شایەت پەیداکردن، سەیری (التفسير الكبير) للامام فخر الرازي ٣٤/٣ وأحكام القرآن للقرطبي، وتفسير الطبري٢٨/١٣٧بکە .

هەنگاوی هەشتەم، یاخود قۆناغی هەشتەم: (تەلاقدانی سێیەم جار):

ئەگەر دلولکارییە تەولوەکانی دروست بوونی ڕوودانی تەلاقدانی سێیەم هاتنە دی، ئەوا ئەم بڕیارانەی خوارەوە دەبێت پراکتیزە بکرێن :

١. ڕێگە نەدان بە مانەوەی ژنەکە لەو ماڵەی هاوسەرلیەتی کردندا، چونکە ئەو ژنە (بائنة)یە، و نامەحرەمە .

٢. ڕێگە نەدان بە گەڕلنەوەی ژنەکە، نە بە (ڕەجعی)، و نە بە گرێبەستی نوێ، لە (بەینونەی گەورەدا: البينونة الكبرى).

٣. بۆ ژنەکە دروستە، لە دوای تەولو بوونی (عدّة)کەی، کە پیاوێکی تر هەڵبژێرێت، وەك هاوسەری ژیانی خۆی .

٤. دروستە بۆ ژنەکە، بگەڕێتەوە، بۆ لای پیاوە پێشووەکەی، بەم مەرجانەی لای خوارەوە:

أ. ئەگەر شووی بە پیاوێکی تر کرد بێت، بە گرێبەستێکی شەرعی .

ب. دەبێت پیاوی دووەم چوو بێتە لای، و کاری شەرعیو سروشتی هاوسەرلیەتی لەگەڵدا ئەنجام دابێت.

ج. دەبێت، جیابووینـەوە لە یەکتـر، ئیتر بە مردنی پیاوەکە بێت، یان بە تەلاقدان بێت، یان بە جیاکردنەوەیان لە دادگادا.

د. دەبێت دوای جیابوونەوە لە پیاوی دووەمیش، دیسان (عدّە)ی، تەولو کردبێت .

ئەگەر ئەم مەرجانە هاتنە دی، ئەوا دروستە، بۆ پیاوی یەکەم، دیسان هاوسەرلیەتی لەگەڵدا بکاتەوە، و ئەگەر هەردوولا حەزیان لێبوویەوە، چونکە هەردوولایان بە ئەزموونێکی کردلریدا تێپەڕیان کردووە، و دوای ئەو ئەزموونە گومان دەبرێت، ژیانی هاوسەرلیەتی سەرکەوتوو ساز بدەنەوە.

هونەری گرتنەبەری ئەو ڕێ و شوێنانە، و جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانە:

١. بێگومان تەلاقدانی سێیەم، وەك دەرئەنجامێکی حەتمی دێتە ئەژمار، بۆ ڕیشەکێش کردنو ئەرۆك کردنی گرفتەکانی نێوان ژنو پیاو، و ڕێگا بۆ ئاوەلاکردن لە بەردەم ژن و پیـاودا، لـە لایەن شەرعەوە، و زۆر بـواری فرلولتــر، و زیـاتر، لەمەیشـی دلنـا، وەك ڕێگاچـارە، لەوانـە، (تەلاقدان، یەکگرتنـەوە، جیابوونـەوە، گەڕلنـەوە، ئینجـا ڕەهـاکردن)، کەچـی هـەر چـارە

نەبوو!!، جا ئەمەیش، دان پیادانانێکە، بۆ نائومێدبوونو بەردەوامیی کڵۆڵیو چارە ڕەشیەکی بێ کۆتایی بۆیان.

٢. هەڵپەسارێنی دروست بوونی گەڕانەوەی ژن، لە دوای تەلاقی سێیەم، بەوەی کە بچێت شوو بە پیاوێکی تر بکات، ئەمەیش یەکێکی ترە، لەو کۆتو بەندانەی کە شەریعەت، وەك سەرپارێك زیادی کردووە، تا خواستنو ئیرادە لە تەلاقدا بسەلمێنێت، و تەنگ بە بازنەی تەلاقدانیش هەڵبچنێت.

٣. ئەزموونی ئەو ژنە لە گەڵ مێردە تازەکەیدا، زۆر ڕاستی بۆ ڕۆشن دەکاتەوە، و دوای بەراوورد کردنی نێوان ئەو دوو ژیانە جیاوازە، دروستو نادروستی بۆ روون دەبێتەوە، کە ئەم ئەزموونەیش دیسان بۆ پیاوەکەیش باشە.

لە کۆتایی ئەم باسەدا، دەگەڕێمەوە سەر ئەوە، و بە خوێنەرانی بەڕێز دەڵێم، ئەم بنەما گشتییانە لە دۆزی تەلاقدا، سەرجەمیان قورئانی پیرۆز، زۆر بە روونی دانی پیادانانو بێگومان قورئانیش زۆر کاریەجێیانە، و تەندروستانە هاتووە، و ڕێگا نادات بە پیاو، کە بە پەلەو هەر لە سەرەتاوە، و لە سەر بێ ماناترینو هیچترین هۆکار، هەڵسێت پەیوەندی هاوسەرایەتی بپچڕێنێت، و ناشهێڵێت، ئەو پەیوەندییە ڕۆحییە پیرۆزە کۆتایی پێ بێت، مەگەر دوای ئەوپەڕی هەوڵو کۆششو ئەوپەڕی نائومێدی، و هەر ئەویش هاوار لە پیاوان دەکات: (وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا)[١]، بەلآم لە نێوان ئەوەیدا کە قورئانی پیرۆز فەرمانی پێ دەکات، و ئەوەی ئەمڕۆ مسوڵمانان لە جیهانی ئیسلامیدا کاری پێ دەکەن، جیاوازی زۆر هەیە!!

بە دڵخەوە ئەوە دەڵێم، و هەموویشتان لە گەڵمدان، کە (بێگومان ئەو دەستوورە مەزنو نەمرە لە جێبەجێ کردنی بە سەر زیندوولندا گۆڕاوە، بۆ گۆرانی سەر گۆڕستانەکان، و تەنها بۆ لای لایەو گۆرانی سەر مردووان بەکاردەهێنرێت!!!)؟؟؟

---

[١]. ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرۡهٗاۖ وَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ لِتَذۡهَبُواْ بِبَعۡضِ مَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ﴿١٩﴾ ﴾ النساء: ١٩

حوکمی مارە بە جاش، (التحلیل)،

ئەم باسە زۆر پەیوەست نییە، بە باسەکانی ڕابردووەوە، هەر لە کۆتایی پێهێنانی پەیوەندی هاوسەرایەتی بە تەلاقی سێیەم، و حەرام بوونی ژنەکەو نەتوانینیان بە دەست پێکردنەوەی ژیانێکی تر، مەگەر بەو مەرجەی کە ژنەکە شوو بە کەسێکی تر بکات، و ... هتد، چونکە مارە بە جاش (التحلیل)، ئەوەیە کە ژنە تەلاقدراوەکە بە تەلاقی سێ بە سێ، لەگەڵ پیاوێکی تردا، ژیانی هاوسەرایەتی بونیات بنێت، لە دوای بە سەر چوونی عیدە، بە پێی ڕێکەوتنو گرێبەندێك کە ناولخنەکەی ئەوەی لێ دەفامرێتەوە، کە کابرا تەلاقی بداتەوە، لە دوای سەرجێ لەگەڵدا کردنی، تا بە گرێبەستێکی نوێ حەڵاڵ ببێتەوە، بۆ پیاوە یەکەمینەکەی.

شەرعزانانی ئیسلام لە سەر حوکمی ئەم جۆرە هاوسەرێتییە، جیاوازییان تێکەوتووە، بەم شێوازەی لای خوارەوە :

أ. (ئەبو حەنیفە)، و (موحەممەدی هاوڕێی)، دەڵێن ((گرێبەستەکە دروستە بە ڕەهایی و بە هەر جۆرێك بێت، ئیتر باسی مەرجی تەلاقدان لە گرێبەستی هاوسەرێتییەکەدا، و یان لە پێش ئەویشەوە کرا بێت، یان باس نەکرابێت، چونکە ئەو مەرجە خۆی باتڵە، و بەلام باتڵ کەرەوە نییە، ئەمەش بە پێی ئەو بنەمایەیە کە ئەوان لە سەری دەڕۆن، کە دەڵێت: "مەرجی پڕوپوچ: فاسد"، کار ناکاتە سەر دروستی گرێبەستێك، کە پێوەی پەیوەست بێت، ئەگەر هاتوو گرێبەستەکە هی، "سەربەسەر" مُعاوَضــة"))، نەبوو ، بەلام سەبارەت بە حەڵاڵ بوونەوەی ژنەکە بۆ پیاوی یەکەم، لە (ئەبوحەنیفە)، دوو شت گێڕدراوەتەوە، کە یەکەمیان حەڵاڵ بوونەوەکە ڕەت دەکاتەوە، سەرەڕای دروستی هاوسەرێتی مارە بە جاش)[1].

وە (موحەممەدی، هاوڕێی "ئەبوحەنیفە")، دەڵێت: (ئەو ژنە حەڵاڵ نابێتەوە، بۆ پیاوی یەکەم، نەك لەبەر ئەوەی کە هاوسەرێتی مارە بە جاش دروست نییە ! بەڵکو لەبەر ئەوەی

---

[1] . سەیری کتێبی (المیزان)ی، پێشەوا عبدالوهاب الشعرانی ٢/٩٩ بکە، ئەوەیشی تیادا هاتووە، کە (ئەبو حەنیفە وتویەتی: ئەگەر پیاو، کە ئەو ژنەی مارە کرد، تا حەڵاڵی بکاتەوە بۆ ئەو پیاوەی تر، کە "سێ بە سێ"، تەلاقی داوە، و ئەوەی بە مەرج گرت کە لە گەڵی سەرجێیی کرد، و ئیتر تەلاقی بدات، و نیکاحی پێوە نەبەستێت، بێگومان ئەو نیکاحە بە بێ مەرجیش دروستە، و سەبارەت بە حەڵاڵ بوونەوەیشی بۆ پیاوی یەکەم، دوو گێڕانەوە لە "ئەبوحەنیفە"وە، هەن!).

کە هاوسەرایەتی گرێبەستە بۆ سەرجەمی تەمەن)، بۆیە بەو مەرجە دروست دەبێتەوە، بۆ یەکەم پیاو، کە پیاوی دووەم بمرێت، بۆیە لە مارە بە جاشدا، ئەو حاڵەتە دروست دەبێت، کە کابرا پەلەی کردووە، لە حەڵاڵ کردنەوەیدا بۆ کەسی یەکەم، بۆیە ڕێگای ئەو ئامانجەی لێ دەگیرێت، هەروەك لە میراتگردا، میرات حەرام دەکرێت، لە سەری، ئەگەر میراتدەر بکوژێت[1].

ب. (پێشەوا مالیك)، و شەرعزانەکانی مەزهەبەکەی[2]، و (پێشەوا ئەحمەد)، و شەرعزانەکانی مەزهەبەکەی[3] و (زەیدییەکان)[4]، بە پێچەوانەی ڕای "ئەبوحەنیفە"، و ئەوان، بیر دەکەنەوە، سەبارەت بەوەی کە ئەو هاوسەرێتی یە بە ڕەهایی (مُطْلَقاً) دروست بێت! و دەڵێن : بە ڕەهایی پڕوپوچ و نادروستە، ئیتر چونیەکە لە گرێبەستەکەدا، باسی مەرج (شَرْط) کرابێت یان نەء ... چونکە لە کار و کردەوەدا، نیەتو نیاز، سەنگی مەحەکە، و بێگومانیش نیەت لە هاوسەرێتی مارە بە جاشدا دیاری کردنی کات (توقیت)ـی، تێدایە، و پاشان مەرجی تەلاقدانەوەیشی هاتوتە بان!، و لە فەرموودەیشدا هاتووە، (لَعَنَ رسولُ الله (ﷺ)، المُحَلِّلَ، و المُحَلَّلَ له)[5]، کە پێغەمبەر (ﷺ) نەفرەتی لەو کەسە کردووە، کە مارە بە جاش دەکاتو بۆیشی دەکرێت! و نەفرەتیش بەڵگەیە لە سەر حەرامێتیو پڕوپوچی ئەو کارە.

ج. (شافیعییەکان)[6]، و (ئەبویوسف)، لە "حەنەفییەکان"[1]، و (جەعفەرییەکان)[2]، و

---

[1]. سەیری شرح فتح القدیر ٣/١٧٧ بکە، و هەروەها (شرح الهدایة علی العنایة هامش فتح القدیر)، ٣/١٧٧، الجوهرة النیرة علی مختصر القدوری ٢/١٢٩، کتاب الفقه علی المذاهب الاربعة، للجزیری ٤/٧٨.

[2]. سەیری شرح موطأ الأمام مالك للقاضي أبي الولید سلیمان الباجی ٣/٢٩٨، وبدایة المجتهد، لأبن رشد ٢/٤٨، شرح الخرشي، علی مختصر خلیل٣/٢١٦ بکە .

[3] منتهی الارادات الامام تقی الدین محمد الشهیر بأبن البخار ٢/١٨٠ .

[4] سەیری التاج لمذهب شرح متن الأزهار في فقه أئمة الأطهار، للعلامة أحمد بن القاسم العنسي الیماني الصنعاني ٢/٢٨ـ ٢٩ بکە .

[5]. رواه أبن ماجة، ١٩٢٤.

[6]. ئیمامی شافیعی لە کتێبی (الأُم)دا، دەفەرموێت: ئەگەر ژنەکەی مارە کرد، و نیەتی هەردووکیان، یان نیەتی تەنها یەکێکیان ئەوە بوو، کە ئەوەندە پێکەوە بن، تا حەڵاڵ دەبێتەوە بۆ پیاوی یەکەم، ئەو نیکاحە نادەمەزرێت، الام ٥/٨٠.

(ظاهیرییەکان)[3]، دەڵێن: ئەگەر مەرج لە گرێبەستەکەدا باسکرا، ئەوا ئەو گرێبەستە بەتاڵە، و ژنەکە حەڵاڵ نابێتەوە بۆ پیاوی یەکەم، دوای جیابوونەوەیان، چونکە مەرجێکی پڕوپوچ و نادروستکار باسکراوە، بەڵام ئەگەر باسی مەرج لە گرێبەستەکەدا نەکرا، ئەوا ئەو گرێبەستە دروستە، و مەبەستی حەڵاڵ کردنەوەکەیش دەهێنێتە دی، و ئەگەر دوای سەرجێیی کردنیش تەڵاقیدا، چونکە نیاز، و نیەت، کاریگەری لە سەر دروست و نادروستی مامەڵە نییە.

رای پەسەندکراو (الترجیح):

بە تێڕوانینی من ڕای پەسەندکراو، ئەوەیە کە دەڵێت، بە بێ چەند، و چوون مارە بە جاش نادروست و حەرامە، لە بەر ئەم هۆکارانەی لای خوارەوە:

١. **مارە بە جاش خوویەکی نەفامانەیە،** و ئیسلام لە سەر زمانی پێغەمبەر (ﷺ) ڕەخنەی لێگرتووە، و بەرپەرچی داوەتەوە، کە فەرموویەتی:(لَعَنَ اللّه، المُحَلِّلَ، والمُحَلَّلَ له)، (خوا نەفرەتی لە مارە بە جاشکەر، و مارە بە جاش بۆکراو، کردووە)[4].

٢. **مارە بە جاش لە چەند ڕوویەکەوە پێچەوانەی ڕووکەشی قورئانی پیرۆزە، لەوانە :**

أ. هانی پێکهاتنەوەی هاوسەرایەتی دەدات، بە پێکهاتنەوەی پێش تەولو بوونی (عدّة)، و ئەمەیش کارێکی دژە ئاراستەی شەرعە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿وَلَا تَعۡزِمُواْ

---

[1] . سەیری، (شرح فتح القدیر)، و (الجوهرة)، و (الهدایة)، و سەرچاوەکانی پێشوو بکە .

[2] . سەیری شرائع الاسلام ٢/٣٣، بکە، کە تیایدا هاتووە، (بەڵام ئەگەر مەرجەکە لە گرێبەستەکەدا ڕاستەوخۆ باس نەکرا، و تەنها لە نیەتی پیاوەکە، یان ژنەکە، یان (سەرپەرشتیار: ولي)دا، بوو، ئەو نیکاحە بەتاڵ نابێتەوە .

[3] . سەیری (مجمع فقه، أبن حزم الظاهري٢/٧٢٥)، و (المُحلی، أبن حزم١٠/١٨٠)، بکە، و تیایدا هاتووە: کە ئەگەر ژنە "سێ بە سێ"، تەڵاقدراوەکە، حەزی دەکرد، شوو بەو پیاوەی تر بکات، بۆ ئەوەی بۆ پیاوە یەکەمینەکە حەڵاڵ ببێتەوە، ئەگەر لەو گرێبەستەیدا بۆ کابرا ئەم مەرجە باس نەکرا، ئەمە دروستە، بەڵام ئەگەر مەرجی تەڵاقدان، لە دوای سەرجێیی کردن باسکرا، ئەوا ئەو گرێبەستە بەتاڵە.

[4] رواه أبو داود/ ١٧٧٨ .

عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ ﴾[1].

ب. گرێبەستەکەی کاتی یە، بە شێوەیەك کە تەلاقدانەوە تیایدا دەبێت، هەر جێبەجێ بکرێت، لە کاتێکدا ئەوەی قورئان فەرموویەتی وا نییە، و دەبێت گرێبەستی هاوسەرێتی، گرێبەستێکی هەمیشەیی بێت، و تەلاق تیایدا تەنها (ئیحتمالی: ئەگەردانان)، بێت، واتە، (بۆی هەبێت ڕوویدات، و ڕوویش نەدات!)، هەروەك پەروەردگار دەفەرموێت: (فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ ۗ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ)[2]، و ئەگەر مارە بە جاش دروست بولیە، ئەوا قورئان دەیفەرموو، (فأن لطلقها)، (کاتێك تەلاقی دایەوە!)، چونکە ووشەی (أن) بۆ کارێك بەکاردێت، کە گومان و ڕا ڕایی تیایدا بێت، و لەفزی (أذا) بۆ کارێك دەبێت، کە بێ دوودڵی بێتە دی!

ج. ڕێگەدان بە سازدانی هاوسەرێتی، لە پێناو بەرژەوەندییەکی ئاشکرا، و مەبەستێکی بالا، و بایەخداردایە، بەلام بەکارهێنانی هاوسەرێتی لە مارە بە جاشدا، بەکارهێنانێکە کە لەگەڵ ئەو ڕاستییە شەرعییەی خۆیدا پێك ناکاتەوە، و (پەنا بەخوا)، گاڵتەکردنێکە بە

---

[1]. ﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِۦ مِنْ خِطْبَةِ ٱلنِّسَآءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّآ أَن تَقُولُوا۟ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ۚ وَلَا تَعْزِمُوا۟ عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ فَٱحْذَرُوهُ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾ ﴾البقرة / ٢٣٥، واتە: گوناهتان ناکات لە قسەیەکا کەلە پەردەدا خوازبێنی ئەو ژنانە بکەیەن یا لە دڵیانابیێ مارەکردنیان، خوا زانیی کەئێوە ناویان ئەبەن، بەلام بە نهێنی بەڵێنیان پێمەدەن مەگەر قسەیەك کە باش بێ، وە بڕیاری مارەکردنیان مەدەن تا عادەکەیان تەواو ئەبێ، بزانن کە خوا ئاگادارە بەوەی کە لەدڵتانایە کەواتە خۆتان بپارێزن وە بزانن کە خوا لێخۆشبوو لەسەر خۆیە.

[2]. ﴿ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ ۗ فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾ ﴾ البقرة / ٢٣٠، واتە: ئینجا ئەگەر تەلاقی (سێهەمی)دا، ئیتر ئەو ژنە بۆ ئەو پیاوە دروست نییە تا شوو نەکات بە مێردێکی تر (بەئێجگاریی)، ئینجا ئەگەر (مێردی دووەم) تەلاقیدا (یا مرد) ئیتر گوناه نییە، لە سەر ژن و مێردە (کۆنە)کە، کە شوو بکەنەوە بەیەك ئەگەر بزانن کە لە سنووری خوا دەرناچن، ئەمانە سنووری خوان باسیان ئەکات بۆ گەلێك کە تێبگەن.

ئایەتەکانی پەروەردگار، و خوای مەزنیش فەرموویەتی: (وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا)[1].

٣. مارە بە جاش پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەرە (ﷺ):

أ. لە سونەنی تیرمیزی، و موسنەددا، لە فەرموودەکەی ئیبن مەسعودەوە ﷺ هاتووە، کە دەڵێت: (لَعَنَ رسولُ الله (ﷺ)، المُحَلِّلَ، والمُحَلَّلَ له)[2]، (تیرمیذی)، دەڵێت: ئەم فەرموودەیە حەسەنە، و صەحیحە، و لە موسنەددا بە مەرفوعی، لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ هاتووە، (لَعَنَ الله، المُحَلِّلَ، والمُحَلَّلَ لَهُ)[3]، و دەڵێت: سەنەدەکەی حەسەنە، و لە پێشەوا عەلی، و لە پێغەمبەریشەوە (ﷺ)، هەر بەم شێوەیە هاتووە[4].

ب. وە لە سونەنی ئیبن ماجەدا، لە عوقبەی کوڕی عامیرەوە هاتووە، کە دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (ألا أخبركم بالتيس المستعار؟ قالوا : بلى يا رسول الله (ﷺ)، قال : (هُوَ المُحَلِّلَ، لَعَنَ الله، المُحَلِّلَ، وَ المُحَلَّلَ لَهُ)[5]، واتە، ئایا پێتان ڕانەگەیەنم، کە (کەڵەگای بەکرێگیراو)، کێیە؟! گوتیان، بەڵێ، ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، فەرمووی، ئەو کەسەیە کە ئافرەت مارە دەکات، (مارە بە جاشکار – المُحَلِّلَ)، بۆ ئەوەی حەڵاڵ ببێتەوە، بۆ پیاوە کۆنەکەی، و هەروەها نەفرەتی خودا،

---

[1] ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ۚ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُواْ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ ۚ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا ۚ وَٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦ ۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾﴾ البقرة /٢٣١، واتە: کاتێك ژنتان تەلاقدا و گەیشتن بە ئاخرو ئۆخری عیدەیان، یا گلیان بدەنەوە بە خۆشی، یا بەرەڵلایان بکەن بە باشی، گلیان مەدەنەوە، بەئێش و ئازارەوە بۆ ئەوەی ستەمیان لێ بکەن، هەرکەسێك کاری وا بکات ئەوە ستەم لە خۆی ئەکات، وە گاڵتە بە فەرموودەکانی خوا مەکەن، وە یادی چاکەی خوا بکەن لەگەڵتانا و ئەوەی کە بەسەریان ڕشتوون لە قورئان و فەرموودەی بەجێ، وە لە خوا بترسن وە بزانن کە خوا بە هەمووشت دانایە، و سەیری (فتاوی شیخ الاسلام أبن تيمية) ٦/٣٣ بکە، و هەروەها تەماشای (أعلام الموقعين)ی، پێشەوا ئیبن قەییمی جەوزی، (٣ / ٤٣) بکە.

[2] . رواه أبن ماجة / ١٩٢٤.

[3] . نەفرەتی خودا، لەو کەسەی کە ئافرەت مارە دەکات، (مارە بە جاشکار – المُحَلِّلَ)، بۆ ئەوەی حەڵاڵ ببێتەوە، بۆ پیاوە کۆنەکەی، و هەروەها نەفرەتی خودا، لەو پیاوەیش بێت، کە ژنی بۆ حەڵاڵ دەکرێتەوە، (مارە بە جاش بۆ کراو – المُحَلَّلَ لَهُ)!

[4] . زاد المعاد، لابن قيم الجوزي ٥/٤-٦ .

[5] . رواه أبن ماجة / ١٩٢٦ .

لەو پیاوەیش بێت، کە ژنی بۆ حەڵاڵ دەکرێتەوە، (مارە بە جاش بۆ کراو – الـمُحَلَّلَ لَهُ)!

(ئیبن قەییم)، دەفەرموێت: ئەوانەی ئەو فەرموودانە دەگێڕنەوە، لە کەسە مەزنەکانی هاوەڵانن، و شایەتییان لە سەر نەفرەت لێکراویی مارە بە جاشکەر، و مارە بە جاش پێکراو، داوە، و ئەوەیشی خوا هەواڵی لە سەر دابێت، بێگومان هەواڵێکی دروستە[1].

ج. لە (ئیبن عەبباس)ەوە، هاتووە، کە سەبارەت بە (مارە بە جاشکار)، پرسیار لە پێغەمبەر (ﷺ) کرا، و ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: (لا ألاّ نكاح رَغبةً، لا نكاحَ دَلَسةً، و لا أستهزاءً بِكتابِ الله، ثُمّ تَذوق العَسيلَة)[2]، هیچ نیکاح و مارەکردنێك نییە، تەنها ئەو نیکاحە نەبێت، کە بە ویست و ڕەزامەندی پێکهێنراوە، و بنیات نراوە، نەوەك نیکاحی فێڵ، و تەڵەکە، و گاڵتەکردن بە پەرتووکی پەروەردگار، تاوەکو چێژ و تام لە هەنگوینەکەی نەکات.

٤. مارە بە جاش پێچەوانەی هەڵس و کەوتی هاوەڵانە ﷺ:

أ. پێشەوا عومەری کوڕی خەتاب ﷺ، هەر مارە بە جاشکار، و مارە بە جاش پێکراوێکیان هێنابێتە لای، بەرد بارانی کردوون.

ب. پێشەوا عەلی کوڕی ئەبو تالیب ﷺ دەفەرموێت: (ئەو ژنە ناگێڕنەوە بۆ لای پیاوەکەی، تەنها مەگەر بە ڕازی بوونی تەواو بێت، و گاڵتەو گاڵتەجاڕی تیادا نەبێت، بەرامبەر بە قورئان)[3].

٥. مارە بە جاش پێچەوانەی بیروڕای تابعینە:

(پێشەوا عَبْدُالرَّزاق)، دەڵێت (أبن جُرَيج)، پێی وتین، کە بە (عطاء)ی، وتووە، کەسێکی مارە بە جاشکار، ژنەکەی تەڵاق داوە، و پیاوەکەی خۆی بردوویەتییەوە، ئەویش گوتی: دەبێت، لێك جیابکرێنەوە، و (بکر بن عبدالله المُزَني)، دەڵێت، ئەوانە لە سەردەمی نەفامیدا

---

[1]. أغاثة اللهفان، لأبن القيم الجوزية ٢٨٥/١ .

[2]. أغاثة اللهفان ٢٨٧/١ .

[3]. أغاثة اللهفان ٢٨٩/١ .

بە، (التیس المستعار – کەڵەگای بەکرێگیراو) ناسراو بوون[1].

٦. (مارە بەجاش–التحلیل)، پێچەوانەی بیـــروڕای شوێنکەوتەکانی تابیعینیشە:

(ئیسحاق)، دەڵێت، (بۆی دروست نییە، لای خۆی گلی بداتەوە، چونکە کەسی مارە بە جاشکەر، هێشتا گرێبەستی هاوسەرایەتییەکەی تەواو نەکردووە)[2]، و (پێشەوا مالیك)یش، دەڵێت: (دەبێت لە یەکتر جودا بکرێنەوە).

٧. (مارە بە جاش)، ئەو ئامانجەی تیادا نایەتەدی، کە خوای پەروەردگار فەرموویەتی، (حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُۥ):

کە ئەویش ئەوەیە تـامی هاوسـەرێتی لـە گـەڵ پیـاوە تازەکـەدا بچێژێت، و مـافی پیـاوە پێشوەکە بزانێتو فێر بێت، ئەگـەر هـاتوو سەرپێچیکار بـوو بـوو، و تـا پیاوەکـەیش ئـەو ببینێت، لە ئامێزی کەسێکی تـردا، کـە وەك ژن مامەڵـەی لـە گەڵـدا دەکـات، و بـۆ ئـەوەی ئەمەش هۆکارەکانی پەشیمانی لـە دەروونیـدا ببوروژێنێـت، ئەگـەر هـاتوو هـەر بـە ستەمو ستەمکاری تەلاقی دابوو، و ئەگـەر لـە دوای ئـەوە دەسـتیان بـە ژیـانێکی نـوێ کـردەوە، هەردووکیان ڕەچاوی مافی یەکتری بکەن، و ئیتر ئاز، و بەخششـی خـودا لـە کۆبوونـەوەی هەر دوولادا دەبینن، و لێرەوە خۆشەویستی لە نێوانیاندا بە بەردەوامی دەمێنێتەوە، و ئـەم هونەرەیش نایەتەدی، ئەگەر گرێدانی هاوسەرێتی دووەم دەستکردبێت، و بـە حـەزی هـەر دوولا نەبێت![3]

٨. مارە بە جاش، هاوسەرێتی کاتی یە :

چونکە لە سەر ئەو بنەمایە دادەمەزرێت، کە (مارە بـە جاشـکەر)، لـە دوای سەرجێـیی لـە گـەڵ کردنیـدا، یەکسـەر تـەلاقی بـدات، و بێگومـان هاوسـەرێتی (کات)ـیش، لـە (کۆڕا – أجْماع)ـی، زانایانی شەرعدا بەتاڵە.

---

[1]. أعلام الموقعين ٣/٤٥ .

[2]. أغاثة اللهفان ١/٢٨٥ .

[3]. سەیری (الزواج والطلاق في الاسلام)، زكي الدين شعبان، ل١٠٧ بکە.

٩. (مارە بە جاش)، هاوسەرێتییەکی مەرجدارە:

چونکە لە سەر (مارە بە جاشکان)، پێویست دەکرێت، کە دوای سەرجێکردن، (سێکس)، تەلاقی بدات، و ئەمەیش (مەرج)ـە، و (مەرج)یش، بەتاڵە !

١٠. مارە بە جاش هاوسەرێتییەکە، کە بنەمای (ڕازی)بوونی، تیادا وونە:

چونکە ژنەکە قەبوڵی ناکات، و ڕازی نابێت، کە کەسی، (مارە بە جاشکان)، بە هەمیشەیی مێردی بێت.

١١. قسەی "شافیعییەکان"، و "جەعفەری"، و "ئاهیرییەکان"، پێچەوانەی فەرمایشتی پێغەمبەرەﷺ، کە دەفەرموێت: (أنما الأعمال بالنيات، وَ أنما لكُل أمرئٍ ما نَوى ......)[1]:

(ئیبن قەییم)، دەفەرموێت: (لای زانایانی مەدینە، و فەرمووده ناسان، و شەرع زانەکانیان، جیاوازی نییە، لە نێوان ئەو بە مەرج گرتنەدا، ئیتر بە قسە بێت، یان بە ڕێکەوتن و نیاز، چونکە لێرەدا نیازیش کاری پێ دەکرێت، و کردەوەیش بە نیازو نیەتە، و لەفز تەنها، بۆ دەلالەت کردنە، لە سەر مانایەك، بۆیە حوکمی لە سەر بونیات دەنرێت[2].

جا کە مانا، و مەبەستەکان، دەرکەوتن، هیچ جێگایەك بۆ لەفز نامێنێتەوە، چونکە لەفز، و دەربڕینەکان ئامرازن، و ئامانجەکە بۆ خۆی هاتە دی.

---

[1]. صحيح البخاري ١/ .

[2]. زاد المعاد ٤/٦ .

[بەشی دووەم]:
تەلاقی هەڵپەسێردراو (المُعلّق)
لە شەریعەتی ئیسلامدا

پێغەمبەر "ﷺ"، دەفەرموێت:

(ومَنْ يَعْمَل عَمَلاً لَيس عَلَيْهِ أَمْرُنا فَهُوَ رَدٌّ)

(مسلم/ ٣٢٤٣).

هەرکەسێك کردەوەیەك ئەنجام بدات، بە فەرمانی ئێمە نەبێت، ئەوە لێی وەرناگیرێت، و ئەدرێتەوە بە سەریدا.

پێشەکی:

ئەم نامیلکەیە، لە بەڕتووکی، (مدى سلطان الارادة في الطلاق في الشرائع والقوانين والأعراف خلال أربعة آلاف سنة)[1]، هێناومانە، کە ئەویش نووسراوی خۆمە، لە بەر چەند هۆیەك، لەوانە:

١. گرنگیی بابەتەکە، سەبارەت بە بەردەوامبوونی ژیانی خێزان.

٢. شەرعزانانی ئیسلام کۆکن، لە سەر ئەوەی کە گشت هەڵسوکەوتێکی شەرعی، (لە گرێبەستەکان، وەك: کڕین و فرۆشتن)، و (لە "ویستی سەربەخۆ، و تایبەت"، وەك بەخشین)، ئەگەر هاتو بە (مەرج – شَرْط)ێکەوە، هەڵپەسێردرا، ئەوە بەتاڵە، بێگومان ئەم یاسایە هاوسەرێتیش دەگرێتەوە، بۆیە هاوسەرێتیش ئەگەر بە (مەرج)ێکەوە، هەڵپەسێردرا، بە کۆڕای زانایان بەتاڵە، ئەمەش لەکاتێکدایە، کە زانایان هەڵپەساردنی تەڵاقیان لە سەر (مەرج)، و کەوتنی تەڵاقیشیان لە کاتی هاتنە دی مەرجەکەدا بە دروست زانیوە، بە لەبەر چاوگرتنی ئەوەیش کە تەڵاق، ترسناکترین هەڵسوکەوتێکە کە مرۆڤ سەرپشك کراوە بەکاری بهێنێت! کە لە ڕاستییدا کیانی خێزان دەڕوخێنێت، و ئایندەیان لە ناو دەبات، لەکاتێکدا کە خێزان خانەی یەکەمی کۆمەڵگەیە، ئەگەر هاتوو، خراپ بوو، کۆمەڵگەیش خراپ دەبێت، ئەو خراپییەش بە گشت لایەکدا تەشەنە دەکات، و ئەگەر تەندروستیش بوو، ئەوە تێکڕای کۆمەڵگە تەندروست دەبێت، و شکۆمەندیی گشت لایەك دەگرێتەوە.

٣. ئەوەی بە وردی و بە قوڵی، لە قورئان و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)، و فەتوا و قەضاوەتی خەلیفە ڕاشیدینەکان، (ﷺ) ڕابمێنێ، تەنها دەقێك نابینێت، کە پەیوەندیی بە هەڵپەساردنی تەڵاقەوە هەبێت، لە سەر (مەرج)، تەنها ڕووداوێکی "تەڵاق

---

[1] (مدى سلطان الارادة في الطلاق، في الشرائع و القوانين و الاعراف خلال أربعة آلاف سنة)، ل ٢١٩ — ٣٠٥.

هەڵپەساردن"یش، لە سەر مەرج، بەرچاو ناکەوێت.[1]

٤. شەرعزانانی ئیسلام کۆڕان، لە سەر ئەوەی کە سوێند خواردن، بە غەیری زاتی پەروەردگار و صیفاتەکانی بەتاڵە، بێگومانیش ئەوەی لە سەر بەتاڵ بنتیات بنرێت، ئەویش بەتاڵە.

٥. سەرەڕای ئەمەش بە دروستیان زانیوە، سوێند بە تەلاق بخورێت، و بڕیاریشیان لە سەر کەوتنی تەلاق داوە، لەکاتی کەوتنی سوێندەکەدا، و لێرەیشدا ناکۆکیی و جیاوازییەکی بێ بەڵگە، و بێ پێچ و پەنا هەیە.

٦. تەلاقی هەڵپەرسێردراو بە (مەرج)، و سوێندخواردن بە تەلاق، بنەمایان نییە، لە شەریعەتی ئیسلامدا، و بەڵکو لە سەردەمی دەسەڵاتی ئەمەوییەکاندا داهێنراون، هەروەك ڕوونکردنەوەی ئەم باسە، لە جێگای خۆیدا دێت.

(حوکمی هەڵپەساردن لە داڕشتە (صیغة)ی تەلاقدا)

صیغەی تەلاق دوو جۆرە: (کۆتایی پێ هێنان – دەسبەجێ: التَّنْجِیز)، و (هەڵپەساردن: التَّعلیق)، و هەڵواسینیش جاری وا هەیە، دەبێتە (سوێند – الحَلْف)، و جاری ولیش هەیە، وەك تەنها (مەرج)ێکی، ڕووت دەمێنێتەوە.

- کۆتایی پێهێنان (التنجیز) : سەرجەم ئەو دەستەواژانە دەگرێتەوە، کە پیاوەکە مەبەستی پێی کەوتنی تەلاقەکە بێت، لە کاتی دەربڕینی ئەو دەستەواژەیەدا، وەك ئەوەی پیاوەکە بە ژنەکەی بڵێت: (أنتِ طالقٌ، تەلاقت کەوتبێ).
- حوکمەکەیشی ئەوەیە کە، لەو کاتەدا، و دەم و دەس، تەلاقەکە دەکەوێت، ئەگەر سەرجەم پایە و مەرجەکانی هاتنە دی، و ئەصڵیش لە تەلاقدا ئەوەیە کە، بە داڕشتەی کۆتاییپێهێنان (صیغة التنجیز) بێت، چونکە شەرع تەلاقی بۆ کاتی (پێویستی)، داناوە، وکە ئەمەیش ئەوە دەخوازێت، و لە سەر ئەم بنەما ئەصڵییەشە، کە زانایان گوتوویانە، "تەلاق"، تەنها لە کاتی (کۆتایی پێهێنان: تَنْجیز)دا، دەکەوێت.

---

[1] بە بەڵگەهێنانەوەی ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) کە دەفەرموێت: (المسلمون عند شروطهم) بەتاڵە، چونکە مەبەست لە (مەرج) لەم فەرموودە پیرۆزەدا، ئەو مەرجانەن کە بە گرێبەست هەن، نەك ئەو مەرجانەی کە بە هەڵپەسێردراوی هەن، لە لایەن کەسی ژێریش هەست بەو جیاوازییەی نێوان ئەم دووانە دەکرێت.

- هەڵپەساردن – هەڵواسین (التعليق): بریتییە لە پەیوەستکردنی ئەوەی لە کرۆکی ڕستەیەکدا هەیە، بە کرۆکی ڕستەیەکی ترەوە، وەك ئەوەی پیاو بە ژنەکەی بڵێت: (ئەگەر گەردنم ئازاد بکەی، لە مارەیی قەرزەکەت، تەڵاقت کەوتبێت).
- هەڵواسین بە سوێند (التعليق الحلفي): ئەمەیش بریتییە لە سووربوون لە سەر کردن، یان نەکردنی کارێك، بێ ئەوەی ژنەکە هیچ ویست و ئارەزوویەکی لەو تەڵاقەدا هەبێت، وەك ئەوەی بڵێت: (بە تەڵاقم ئەو کارە هەر دەکەم)، یان بڵێت: (تەڵاقم نەبێت، ئەگەر ئەو کارە نەکەم)، یان چەندەها دەستەواژەی تر، کە لە ناو خەڵکدا باون، و بڵاون.

بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتریش لە سەر (هەڵواسینی رووت : التعليق المَحْضي)، و (هەڵواسینی سوێندلر: التعليق الحلفي)، هەریەکە و بە بەشێکی سەربەخۆ لە سەریان دەڕۆین.

بەشە باسی یەکەم

حوکمی هەڵواسینی ڕووت (التعليق المحض)

شەرعزانەکان دەربارەی ئاستی دەسەڵاتی پیاو - یان ئەوەی لە جێی دادەنیشێت - لە هەڵواسینی تەلاقدا، جیاوازییان هەیە، لە سەر چوار ڕا:

ڕای یەکەم: تەلاقێک کۆتایی پێ هێنراو (المنجز) نەبێت، ناکەوێت.

ولتە، هەموو هەڵواسینێك لە تەلاقدا بەتاڵە، و هیچ شوێنەوار و بڕیارێکی شەرعیی، سەبارەت بە کەوتنی تەلاق، لە سەر بنیات نانرێت، و ئەولەنەی ئەم ئاراستەیەیان هەڵبژاردووە، (جەعفەرییەکان)، و (ظاهیرییەکان)، و "أبو عَبدالرحمن"، لە (شافیعییەکان)، و هەندێ لە شەرعزانانی (حەنبەلی)، و "أشهَب"یشە، لە زانایانی (مالیکی)، بەو مەرجەی کە ئەو ژنە (کارە هەڵواسراوەکە: المُعَلّق)ـەکە، بە مەبەستی کەوتنی تەلاقەکە، ئەنجام بدات، و ئەم ڕایە دراوەتە پاڵ (پێشەوا عەلی کوڕی ئەبی طالیب)، "رضي الله عنه"، و (قازی شوڕەیح)، و (طاووس)، و (عیکرەمە)، و (عەتا)، و (ئەبو ثەور).

*** جەعفەرییەکان:**

لە کتێبی (خلاف)دا، هاتووە: تەلاق ئەگەر بە (مەرج)، یان (صیفەت)، تەعلیق کرابێت، ئەوە هەرگیز ناکەوێت، نە "ئێستا"، و نە "ئاییندە"، لە کاتی هاتنەدی مەرج و صیفەتەکەدا.[1]

- بەڵگەشیان بۆ ئەم ڕایە چەند شتێکە، لەوانە:

١. کۆڕای زانایانی ئەم دەستەیە، و لێدوانەکانیان لەم بارەیەوە، چونکە لەو شتەدا ناکۆکییان نییە.

٢. ئەصڵ تێیدا هێشتنەوەی گرێبەستەکەیە، و کەوتنی ئەم جۆرە تەلاقەیش پێویستی بە بەڵگە هەیە، و شەرعیش ئەم جۆرە شتەی تێدا نییە.

٣. ڕووکەشی بەڵگەی قەتیسکردن، و تەنگ پێ هەڵچنین، لە دەستەواژەی، (تەلاقت کەوتبێ ـ أنت طالقٌ)دا، ئەوە دەگەیەنێت، کە لە دەستەواژەکەدا، گشتگیری و ڕەهایی، زیاتر بە

---

[1] الخلاف في الفقه، للطوسي، ٢/٢٣٠.

سەر، (هەڵپەساردن – التّعليق)، تیایدا.

٤. دەڵێن، بە تەنها بوونی مەرج ناکەوێت، چونکە پەیوەندی لە نێوانیاندا نییە، و بە تەنها هاتنەدی بەشە ڕستەی دووەمی پەیوەست بە مەرجەکەوە، کە (جزاء)ی، پێ دەگوترێت، ناکەوێت، چونکە تەعلیقەکە لە سەر (مەرج – شَرْط) کراوە، نەك (جَزاء)، و هەروەها بە هەردووکیشیان نەکراوە، واتە (شَرْط، و جَزاء)، چونکە پێکەوە کۆ نابنەوە ، چونکە لە کاتی (جزاء)دا، (شَرْط) نییە، و بە کارویاری دەرەکیش ناکرێت، چونکە ناچێتە عەقڵەوە، بۆیە بەتاڵە.

٥. دەڵێن، لە کاتی هاتنەدی (شَرْط)ەکەدا، ئیتر لەفزی تەڵاق بوونی نابێت، ئیتر چۆن دەکەوێت؟[1]

* زاهیرییەکان:

ظاهیرییەکان دەڵێن: تەڵاق ئەگەر تەڵاقی کۆتاییپێهێنەر (المُنجز) نەبێت، ناکەوێت، بۆیە ئەگەر تەڵاق هەڵپەسێردرا، بە (مەرج)، یان (بەستییەوە بە کاتێکەوە)، ئەوە بەتاڵە، بەڵگەیشیان ئەوەیە کە:

١. نە لە قورئان، و نە لە سوننەتی پێغەمبەردا (ﷺ)، تەڵاقی لەو شێوەیە، (کۆتایی پێ نەهێنەر) نەهاتووە، و ئەوەی کە هەیە، هەر تەڵاقی ڕاستەوخۆ، و دەستبەجێ و کۆتایی پێهێنەرە، و بە دروست زانینی تەڵاقی (هەڵپەسێردراو – المُعلَّق)، تێپەڕاندنی سنوورەکانی خوای پەروەردگارە :(وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥ).[2]

---

[1] الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية، ب٢، ل١٤٧ – ١٤٨، شرائع الاسلام ٢/٥٦، المختصر النافع ص٢٢٢، مستدرك الوسائل ٣/٦ ، رياضُ المسائل، بەرگی دووەم، كتاب الطلاق.

[2] ﴿ وَإِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغۡنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمۡسِكُوهُنَّ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعۡرُوفٖۚ وَلَا تُمۡسِكُوهُنَّ ضِرَارٗا لِّتَعۡتَدُواْۚ وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥۚ وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوٗاۚ وَٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَمَآ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَٱلۡحِكۡمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿٢٣١﴾ ﴾ (البقرة : ٢٣١)، واتە: کاتێك ژنتان تەڵاقدا و گەیشتن بە ئاخرو ئۆخری عیددەیان، یا گلیان بدەنەوە بە خۆشی، یا بەرەڵلایان بکەن بە باشی، گلیان مەدەنەوە، بەئێش و ئازارەوە بۆ ئەوەی ستەمیان لێ بکەن، هەرکەسێك کاری وا بکات ئەوە ستەم لە خۆی ئەکات، وە گاڵتە بە فەرموودەکانی خوا مەکەن، وە یادی چاکەی خوا بکەن لەگەڵتانا و ئەوەی کە بەسەریان ڕشتوون لە قورئان و فەرموودەی بەجێ، وە لە خوا بترسن، وە بزانن کە خوا بە هەموو شت دانایە.

٢. هەروەها لە بەر ئەوەی، کە ئەگەر تەلاق لە کاتی خستنی دا نەکەوت، ئەوە ناکرێت، کە لە کاتێکی تردا بکەوێت، کە ئەو کاتی دووەمە، کاتی خستنی تەلاقەکە نەبووە.[1]

* شافیعییەکان:

(پێشەوا ئیبن قەییمی جەوزی)، دەفەرموێت: (ئەبوعەبدورەحمان، ئەحمەدی کوڕی یەحیای کوڕی عەبدولعەزیز)، کە لە هاوڕێ مەزنەکانی (ئیمامی شافیعی)یە، دەڵێت، تەلاقی (هەڵواسراو – المُعلّق)، بە هیچ جۆرێك ناکەوێت، لەم ڕایەشدا تەنیا خۆی نییە، و بەڵکو ژمارەیەکی تر، لە زانایانیش فەرموویانە.[2]

* مالیکییەکان:

(ئەشهەب)، کە شەرعزانترینی هاوەڵانی (پێشەوا مالیك)ـە، دەڵێت: بە هیچ جۆرێك تەلاقی هەڵواسراو ناکەوێت، ئەگەر هاتوو ژنەکە ئەو کارەی ئەنجامدا، کە هەڵپەسارندنەکەی لە سەر کرابوو، بە مەبەستی ئەوەی تەلاقەکە بکەوێت، ئەمەش لەو بنەمایانەیە، کە لە لای مەزهەبی (پێشەوا مالیك)، کاریان پێکراوە، و لەمەدایە کە مرۆڤ دژی ئامانجەکەی بۆ دەهێنرێتە دی، وەك ئەوەی کە بکوژ ناتوانێت، میرات لە کوژراو ببات، و ژنێك کە لە کاتی نەخۆشی مردندا تەلاق درابێت، هەر میرات دەبات.[3]

* حەنبەلییەکان:

(ئیبن تەیمییە)، و (ئیبن قەییم)، لە کەسە مەزنەکانی ئەو کۆمەڵەیەن، کە ڕایان لە سەر ئەوەیە، کە تەلاقی (هەڵپەسێردراو – المُعلّق)، ناکەوێت، ئەگەر مەبەست پێی ڕێکێشانی کەسەکە بێت، لە سەر کردن، یان نەکردنی کارێك،[4] و ئەم ڕایەش دراوەتە پاڵ (پێشەوا عەلی کوڕی ئەبو طالیب)، و ژمارەیەك لە (تابیعین – شوێنکەوتووان)، و "شێخ عەلی خەفیف"، دەڵێت: ژمارەیەك لە شەرعزانان وای بۆچوون، کە (هەڵپەسارندن – التعلیق)، بەتاڵە، تەنها تەلاقی (کۆتایی پێهێنەر – المُنجز)، لە شەرعدا هەیە، ئەمەش ئەوەیە کە ئەم ئایەتە پیرۆزە بەڵگەیە، لە سەری،

---

[1] المحلی، لابن حزم الظاهري، ٢١٣/١٠.

[2] أعلام المُوقعین، ١٠١/٤.

[3] أعلام الموقعین، ٩٧/٤.

[4] مجموع فتاوی، لشیخ الاسلام، ابن تیمیة، ٣٣/ ٢٢٣.

کە دەفەرمویێت، ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحۡصُواْ ٱلۡعِدَّةَۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ رَبَّكُمۡۖ لَا تُخۡرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخۡرُجۡنَ إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدۡ ظَلَمَ نَفۡسَهُۥۚ لَا تَدۡرِي لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحۡدِثُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ أَمۡرٗا ١ ﴾.[1]

بێگومان فەرماندان بە تەلاق، لە کاتێکی دیاری کراودا، نیشانەی ئەوەیە، کە دەبێت (کۆتایی پێهێنەر - المُنجن)، بێت، لەو کاتەدا، وە تەلاقی (هەڵپەسێردراو) ناشەرعییە، و بەرپەرچدراوەتەوە، و هیچ حوکمێکیشی لە سەر بنیات نانرێت، و ئەمەیش لە (پێشەوا عەلی، "ﷺ")، و (طاووس)، و (ئەبی ثەور)ەوە، گێڕدراوەتەوە[2].

رای دووەم: تەعلیق بەتاڵە، بەلام بەتاڵکەرەوە نییە، و لەو کاتەیشدا دەکەوێت!

زانایانی پشتگیر لەم ئاراستەیە پێیان وایە، کە تەعلیقی تەلاق بەتاڵە، چونکە خراپە بە شوێن خۆیدا دەهێنێت، و شوێنەواریش دەسڕێتەوە، بەلام بەتاڵکەرەوە نییە، و تەلاقەکەی لەو وەختەدا، و لە کاتی دەربڕینی دەستەواژەکەدا، پێ دەکەوێت، و ئەمەیش یەکێکە، لەو دوو ریوایەتەی، کە لە (پێشەوا مالیک)ەوە، گێڕدراوەتەوە، و قسەی کۆمەڵێکیشە لە تابیعین، و مەزهەبی (ئیباضی)ییەکانیش، بەم جۆرەیە، لە هەندێ کاتدا، و بەڵگەیشیان ئەوەیە، کە دەڵێن، ئەگەر لەو کاتەدا نەکەوێت، ئەوا دروستبوونی سەرجێ کردنی کاتیی (مُؤَقّت)ی، تیادا بەرجەستە دەبێت، و ئەمەیش دروست نییە، لە شەرعدا، چونکە پیاو حەڵاڵبوونەکەی بەستووەتەوە، بە (کات)ێکەوە، کە لە لای خۆیەتی، و نیکاحی (متعة)یش، بە هۆی ئەو (کات)، دیاری کردنەوەیە، بۆیە نادروستە، چونکە (کات)ی، تێدا دیاری کراوە.

*** تابیعییەکان:**

(ئیبن قودامە)، دەڵێت: (سەعیدی کوڕی موسەییب)، و (حەسەن)، و (زوهری)، و (قەتادە)، و (یەحیا)، و (ئەنصاری)، و (ڕەبیعە)، و (مالیک)، " خوا لە هەموویان رازی بێت"، دەڵێن: ئەگەر تەلاق هەڵواسرا، بەلام بەو شێوازەی کە پێکهاتنەوەی لێ چاوەڕوان نەکرێت، وەك ئەم گوتەیە، (تۆ

---

[1] (الطلاق: ١).

[2] (فرق الزواج)، للاستاذ الشیخ علي الخفیف ل١١٢.

تەلاقت کەوتبێ، ئەگەر خۆر دەرهات)، ئەوا لەو کاتەدا تەلاقەکە دەکەوێت، چونکە نیکاح ناکرێت، بە (کات)ـەوە، ببەسترێتەوە، و هەر لە بەر ئەمەیشە، کە دروست نییە، بۆ مانگێك مارەی بکات.[1]

*** مالیکییەکان[2]:**

(مالیکییەکان)، دەڵێن: (تەلاقی کۆتاییپێهێنەر – المُنجز)، دەکەوێت، ئەگەر هەڵپەسێردرا، بە مەرجی رابردوویەکەوە، کە لە رووی عەقڵ و عادەت و شەرعیشەوە، هاتنەدی مەحاڵ بێت، و هەروەها ئەگەر هەڵواسرا، لە سەر کارێك، لە داهاتوودا، کە ئەو کارە هاتنەدی بۆ هەبوو، بە دڵنیاییەوە، وەك، (تۆ تەلاقت کەوتبێت، دوای ساڵێك)، ئەمە کۆتایی پێهێنانی لە سەر بنیات دەنرێت، چونکە لەم کاتەدا، لە (گرێبەستی هاوسەرایەتی کاتی – نیکاحی "مُتْعَة" – سیغە)، دەچێت، و هەروەها ئەگەر تەلاق هەڵواسرا، بە شتێکەوە، کە خۆرگرتنی لە سەر نەدەکرا، و دەبوو، لە حاڵەتێکیاندا، هەر تۆش دایمێنێت، وەك بڵێت، (ئەگەر هەڵسایت، یان دانیشتیت)، واتە، کاتی دیاری نەکرد، بەلام هەر تەلاقی دەکەوێت، چونکە ئەوەی کە حاڵەتەکانی تێدا دیاری نەکرا، وەك (هاتبێتە دی) وایە ، هەروەها ئەگەر تەلاقی هەڵپەسارد، لە سەر شتێك کە نەگونجێت، بزانرێت لەو کاتەدا، وەك بڵێت، (ئەگەر بە کچ سکت پڕ بوو، تەلاقت کەوتبێت)، هەر تەلاقی دەکەوێت، و هەروەها ئەگەر تەلاقەکەی هەڵپەسارد، لە سەر، ویست و شتێکی نادیار، وەك بڵێت، (تەلاقت کەوتبێت، (ان شاء الله! !)، و هەروەها دەڵێت، تەلاق ئەگەر هەڵپەسێردرا، بە داهاتوویەکەوە، کە هاتنە دی مەحاڵ بوو، ناکەوێت، وەك ئەوەی کە بڵێت، (تەلاقت کەوتبێت، ئەگەر دەستت دا، لە ئاسمان).[3]

وە ئەوەی کە (دکتۆر عەبدورەحمان صابونی)، لە کتێبی (مدی حریة الزوجین فی الطلاق)[4]دا، دەیڵێت، کە ئەگەر تەلاق هەڵپەسێردرا، بە کارێکەوە، کە مەحاڵ بێت، بێتە دی، ئەوا ئەو تەلاقە، لای "مالیکییەکان"، ناکەوێت! ، ئەم قسەیە بە شێوەیەکی گشتی دروست نییە، چونکە جیاوازیی نەکردووە، لە نێوان هەڵپەسارددنێك بە رابردوویەکەوە، کە مەحاڵ بێت، بێتە دی، و بە

---

[1] المُغني والشرح الكبير، ٣٦٨/٨.
[2] شرح الخرشي، ٥٤/٤.
[3] هەمان سەرچاوە، شرح الخرشي، ٥٤/٤.
[4] الصابوني: مدى حرية الزوجين في الطلاق، ١٩٣/١.

دڵهاتوویەکەوە کە نیسان هاتنە دی مەحاڵ بێت، بۆیە لە حاڵەتی یەکەمدا، هەر لە هەمان وەختدا دەکەوێت، وەك ئێستا باسمان کرد، و لە (پێشەوا مالیك)یشەوە، دوو ریوایەت هاتووە، دەربارەی هەڵپەسارتنی تەلاق، بە کارێکەوە کە بۆی هەبێت، بێتەدی، بۆ یەکەمیان لە گەڵ (حەنەفی)، و (شافیعییەکان)، هاوڕان، و دەڵێن، تەلاق لە کاتی هاتنە دی مەرجەکاندا دەکەوێت، بۆ ئەوی تریشیان ڕایان وایە، کە هەر لەو وەختەدا دەکەوێت[1]، جا لەوەی گێڕانەوە، ئەوە وەردەگیرێت، کە (مالیکییەکان)، ئەگەرچی بە دڵنیاییەوە، دڵنیان بە هەڵوەشینی تەلاقدا ناوە، بەڵام ئەوەشیان بە هەند وەرگرتووە، کە دەبێت لە هەندێ کاتدا ئەو تەلاقە، بۆ (کۆتایی پێهێنان: تنجیز) بێت، و لە هەندێ کاتیشدا، ڕێگر بێت، لە کەوتنی تەلاقەکە، وەك هەڵپەسارتنی تەلاق بە دڵهاتوویەکەوە، کە هاتنە دی مەحاڵ بێت، یان ببەسترێت، بە خواستنێکی نەزانراوەوە !

* ئیباضییەکان:

(ئیباضییەکان)، دەڵێن، لەو وەختەدا، تەلاقەکە دەکەوێت، ئەگەر هەڵپەسێردرابوو، بە شتێکەوە، کە بۆی هەبێت، بێتە دی، بەڵام لە ڕووی شەرعیشەوە قەدەغە بێت، و یان هەڵپەسێردرابوو، بە شتێکەوە، کە نەبێت، وە یان لە ڕووی عەقڵ، و نەریت، و عادەتەوە یاساغ بێت! ئەوا دەسبەجێ تەلاقەکە هەر دەکەوێت، وەك لە (جوهر النظام)دا،[2] هاتووە:

وَإن يُعلّقه بِمُمْكِنٍ مَنَع — وُجوده شرْعاً، فَحالا يَقع
وَأن بِمَعدُومٍ يُعلِّقنا — فَأنّها بالحَال تطلقنَا
كَقَولِ مَنْ قَالَ: اذا شَربت — ما نَخَل الكوُنُ، فَقَد طَلقَت
وَلَمْ يَكُن بالكونِ شَيء يَشْرَب — فَأنّها تطلق، ثُمّ تَذهَبُ
اذْ يَقَعُ الطَلاقُ وَالتّعليقُ — يلْغي فَلا يُعَلقُ التَطليقُ
وَمِثْله الشَرْطُ الّذي لَمْ يقدّر — عَلى وُقُوعِه صُنوُفَ البَشَر

---

[1] بداية المجتهد ونهاية المقتصد، لابن رشد، ٢/٦٥.

[2] جوهر النظام، ٢/٢٢٠، و دواتر.

ڕای سێیەم:

ئەم ڕایە درێژەی هەیە، و دەبێتە دوو بەشەوە، لە لایەکەوە لەگەڵ ڕای دووەمدا، و لە لایەکی تریشەوە، لە گەڵ ڕای چوارەمدا یەکدەگرێتەوە:[1]

ئەم ڕایەش ئەوەیە، کە تەلاقی هەڵواسراو (هەرسێکیان)، لەو کات و حاڵەتەدا دەکەون، و ئەگەر تەلاقەکەش (ڕیجعی) بوو، دوای هاتنەوەی ئەو شتەی کە هەڵواسینەکەی لە سەر کراوە، دەکەوێت، کە ئەمەیش، یەکێکە لەو دوو ڕیوایەتەی، کە لە (پێشەوا ئەحمەد)ـەوە، گێڕدراوەتەوە، و ڕووی ئەم قسەیەش وایە، کە ئەگەر تەلاقەکان (هەرسێکیان) پێکەوە بوون، واتە، "سێ تەلاقە"، بوو، ئیتر سەرجێیی لەگەڵ کردنی لەوە، و بە دوا دروست نییە، و بەلام ئەگەر تەلاقەکە (ڕیجعی) بوو، ئەو جۆرە کارانە، دروستن، چونکە هەرگیز شتی (ئێستا) ناکرێت، بە (کات بۆ دیاریکراو، و دواخراو!)، و (پێشەوا ئیبنوقەیم)یش، دەڵێت، ئەم ڕایە، لە ڕای دووەم ژیرانەترە.[2]

ڕای چوارەم:

پیاو دەتوانێت، زۆر بە ڕەهایی، و ئازادانە، دەستەواژەی (تەلاق)، لە ڕووی (هەڵپەساردن – التَعليق)، و (کۆتایی پێهێنان – التّنْجيز)، هەڵبژێرێت، و بۆیە تەلاقی هەڵواسراو بە (مەرج)، و یان هەڵواسراو بە (کات)ێکەوە، دوای هاتنەدی، ئەو شتەی کە هەڵواسینەکەی لە سەر کراوە، ئیتر دەکەوێت، و ئەمەیش مەزهەبی، (حەنەفی)، و (شافیعی)، و ڕای (جەماوەری زانایانی حەنبەلییەکانە)، لەگەڵ، (زەیدییەکان).

*** حەنەفییەکان :**

لە پەرتووکی (جوهرە)[3]دا، هاتووە، ئەگەر دلیەپاڵ مەرجێك، ئەوا کەمێك لە دوای مەرجەکە دەکەوێت، وەك ئەوەی بڵێت، (ئەگەر چویتە ماڵەکە، تەلاقت کەوتبێ)، ئەمەیش بە یەك دەنگی زانایان، چونکە لەو کاتەدا ماڵەکە هەر ماوە، و بە ڕوکەشیش ئەو مانەوەیە، تا کاتی بەرپابوونی مەرجەکە، هەر بەردەوام دەبێت، و هەروەها چونکە ئەگەر لە سەر مەرجێك هەڵواسینەکە کرا، ئەوا

---

[1] باشتر وابوو، ڕای سێیەم دوا بخرێت، بەلام، لە بەر کورتییەکەی پێشمان خست.

[2] لغاثة اللهفان، ٢/١٩٣.

[3] الجوهرة النيرة ٢/١١٠، المَبسوط للسرخسي ٦/١٠١، رد المحتار، على الدر المختار، شرح تنوير الابصار ٣/٢٤١، و دواتر.

لە کاتی هاتنە دی ئەو مەرجەدا، وەك ئەوە وایە، کە لەو کاتەدا، تەڵاقی دابێت.

*** شافیعییەکان:**

لە (مُهَذَّب)[1]دا، هاتووە، کە ئەگەر تەڵاق هەڵواسرا، بە مەرجێك، کە بۆی هەبوو، بێتە دی، وەك چوونە ناو ماڵ، و هاتنی سەری مانگ، ئەوا ئەگەر مەرجەکە هاتە دی، تەڵاقەکە دەکەوێت، و ئەگەر مەرجەکە نەهاتە دی، ناکەوێت، و لە پێغەمبەریشەوە (ﷺ) هاتووە، کە دەفەرموێت، (الـمُؤْمِنُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ: مسوڵمانان دەبێت، پابەندی مەرجەکانیان بن).

*** حەنبەلییەکان:**

لە (مغنـي)دا[2]، هاتووە، کە ئەگەر تەڵاق لە (کات)ێکدا، کەوت، یان هەڵواسرا، بە صیفەتێکەوە، کە پەیوەست بێت پێوەی، ئەوا ئەو تەڵاقە ناکەوێت، تا ئەو صیفەتە، یان ئەو (کات)ـە، دێتـە دی، بـەڵام (ابـن قُدامَـة)، رەخنـەی هـەبووە، لێـرەدا، بـەوەی کـە سـڕینەوەی مولکایـەتی دروسـتە هەڵبواسرێت بە (صیفەت)، و بۆیە ئەگەر هەرکەس هەڵواسینەکەی بـە (صـیفەت) بـوو، ئـەوا پـێش هاتنە دی ئەو صیفەتە نەبێت، ناکەوێت.

*** زەیدییەکان:**

ئـەمان دەڵـێن، تـەڵاقێك کـە مـەرجی تێـدا گـیرا بێـت، کـەوتنی بەسـتراوە، بـە هاتنـە دی مەرجەکەوە، و ناکەوێت، تا هاتنەدی، یان نەهاتنەدی ئەو مەرجە، حاسڵ نەبێت، و هەرچەندە ئـەو مەرجەیش بۆی هـەبێت، قـەت نەیەتـەدی، و (مُسْتَحِیل) بێت، بـەڵام ئـەوەیش هەیـە، کـە ئەگـەر هەڵواسینەکە بە شتێکەوە بوو، کە دەبوو بێتە دی، وەك هەڵهاتنی خۆر، بۆیە ئەگـەر هەڵیواسـی بـە شـتێکی (نـابەدیهاتوو: نەفـی)یەوە، وەك: (ئەگـەر خـۆر هەڵنـەهات، تـەڵاقت کەوتبـێت)، ئـەوە ناکەوێت، و هەروەها ئەگەر هەڵیپەسارد، بە ڕابردووەوە، وەك، (ئەگەر زەید هـات، "لـە ڕابـردوودا"، تـەڵاقت کـەوتبێت، هـاتبوویش!!)، چـونکە ئەمـە لـە دەسـتەواژەی (دوێنـێ ئێـوارە تـەڵاقت کەوتبـێت!) دەچـێت، کـە ئـەویش لـە لایـان بەتاڵـە، و ئەگـەر هەڵیپەسـارد، بـە شـتێکی بـەدی

---

[1] المهذب ٢/٩٣، الأنوار ٢/٢١١، حاشية الباجوري ٢/ ١٤٧، و دواتر.

[2] المغني و الشرح الكبير، ٨/٣٦٨.

هاتووەوە، وەك: (ئەگەر خۆر هەڵهات، تەلاقت کەوتبێت)، ئەوە ناکەوێت، تا ئەو مەرجە نەیەتەدی، و ئەگەر هەڵپەسارد، بە شتێکی وا کە دەبوو، بێتەدی،(مُمْکِن)، و (بەدی نەهاتووەوە: مُسْتَحِیل)، ئەوا هەر هیچی ناکەوێت.[1]

مەرجەکانی هەڵپەساردن، لە لای ئەوانەی کە پێیان وایە، تەلاقی هەڵپەسێردراو دەکەوێت:

١. دەبێت ئەوەی تەلاقەکەی لە سەر هەڵپەسێردراوە، (مُعَلَّقٌ عَلَیْه)، لە کاتی دەربڕین و ڕانانی دەستەواژەکەدا بوونی نەبێت، و نەهاتبێتەدی، و نابێت ئەو هەڵواسراوانە ڕەمزی، و ڕووکەش بن، و تەلاقەکەیش نابێت، (کۆتاییپێهێنەر– المُنجز)، بێت.

٢. دەبێت هاوسەرلەیەتییەکە، لە ڕاستییدا پێکهێنرابێت، و لە کاتی ڕوودانی هەڵپەساردنەکەدا، حوکم و بڕیاری لە سەر درابێت، دەنا مەرجەکە و شوێنەوارەکانی بەتاڵ دەبنەوە.

٣. دەبێت هەڵپەساردنەکە، لە سەر شتێك بێت، بۆی هەبێت، ڕوو بدات، و ئەگەر نەدەگونجا، ڕوو بدات، و (مُسْتَحِیل) بوو، ئەوا ئەم ڕوونکردنەوەیەی لای خوارەوەی پێویست دەبێت:

أ . (حەنەفییەکان)، دەڵێن: هەڵپەساردن بە شتێکی ناقۆلاوە، (التَعلِیقُ بِالمُسْتَحِیل)، هیچ بڕیارێکی لە سەر بنیات نانرێت، و تەلاقی پێ ناکەوێت، لە کتێبی (الدرّ المختار)[2]دا، هاتووە: مەرجی دروستیی هەڵواسین لە تەلاقدا، ئەوەیە کە مەرجەکە نەبێتە هۆکار بۆ ترسناکی هاتنە بوون، بۆیە شتی بەدیهاتوو، وەك: (ئەگەر ئاسمان لە سەرەوە بوو!)، ئەمە (کۆتاییپێهێنەر– المُنجز)ــە، و هەڵواسین بە شتی ناقۆلاش (مُسْتَحِیل)، وەك:(ئەگەر حوشتر چوو، بە کونی دەرزی)دا، ئەمەیش بەتاڵە، و کار پێ نەکراوە، و سەرەڕای ئەمەیش جیاوازییان نەکردووە، لە نێوان (ناقۆلا: مُسْتَحِیل)، لە ڕابردوو، و لە داهاتوودا.

ب . (مالیکییەکان)، دەڵێن: ئەگەر بەستییەوە بە داهاتوویەکی (ناقۆلا: مُسْتَحِیل)ــەوە، ئەوە ناکەوێت، و بەڵام ئەگەر بەستییەوە، بە موستەحیلێکی ڕابردووەوە، دەسبەجێ

---

[1] التاج المذهب ٢/١٣٠.

[2] حاشية الطحاوي، على الدرّ المُختار، ٢/١٥٠.

دەکەوێت!، وەك ڕابوورد.

ج . (شافیعییەکان)، دەڵێن: ئەگەر تەڵاقەکەی هەڵپەسارد، بە (ناقوڵا: مُسْتَحِيل)ـێکەوە، بەڵام لە ڕووی (جێگیرکردن – أثبات)ـەوە، بوو، ئەوە ناکەوێت، بەڵام ئەگەر لە ڕووی (ناجێگیرکردن – نَفي)ـیەوە بێت، هەر لەو کاتەدا ڕاستەوخۆ دەکەوێت، هەروەك لە کتێبی (نِهَايَةُ الْمُحْتَاج)[1]دا، هاتووە، و ئەگەر تەڵاقەکەی هەڵواسی، بە شتێکی وا، کە لە ڕووی عەقڵ، و شەرع، و عادەتەوە، ناقوڵا، و موستەحیل بێت، ئەوا لەو کاتەدا ناکەوێت، و (الـمَغربي)[2] ئەوەی لە سەر گوتووە، کە لە کاتی (جێگیرکردن – أثبات)دا، یەکسەر دەکەوێت، و بەڵام لە کاتی هەڵواسینی تەڵاق، بە (نەفی کردنی "ئەنجامدانی"، کارێکی گونجاو)، وەك ئەوەی بڵێت، (ئەگەر نەچیتە ئەوماڵە، تەڵاقت کەوتبێت)، ئەوا لە مەزهەبی (ئیمامی شافیعی)دا، ناکەوێت، مەگەر کاتێك کە نائومێد، و بێ هیوا ببێت، لە چوونە ناو ئەو ماڵەوە.[3]

د. پێشتریش ڕابورد، کە (زەیدییەکان)، گوتوویانە، لە شتی بە (مەرجگیراو)دا، تا (مەرج)ـەکە، نەیەتەدی ناکەوێت، و ئیتر مەرجەکە (جێگیرکردن – أثبات)بێت، یان (ناجێگیرکردن – نَفي)، چوونیەکە، ئیتر هەرچەندە ئەو مەرجەیش (ناقوڵا: مُسْتَحِيل)، بێت.[4]

هـ . (ئیباضییەکان)، گوتوویانە: تەڵاقی هەڵپەسێردراو، بە شتێکی (مُسْتَحِيل)، ڕاستەوخۆ، و دەسبەجێ، دەکەوێت![5]

بەڵام ئەمانیش لەوەدا جیاوازییان کەوتووەتە نێوان، کە ئایا ئەو کابرایەی، کە تەڵاقی هەڵپەسێردراو، بە "مەرج"ـی، خستووە، لە هەمان ئەو حاڵەتەدا، بە (تەڵاقدەر)، دەهێنرێتە

---

[1] نِهَايَةُ الْمُحْتَاج ٧/ ٤١، و حاشية الباجوري، ٢/ ١٤٨، (ئەگەر هەڵواسرا، بە موستەحیلێکەوە، لە ڕووی (أثبات)ـەوە، ناکەوێت، بە پێچەوانەی (نَفي)ـیەوە، وەك ئەوەی بڵێت "ئەگەر سەرنەکەوی بۆ ئاسمان، تەڵاقت کەوتبێت"، ئەوە یەکسەر لەو کاتەدا، تەڵاقەکە دەکەوێت).

[2] حاشية المَغربي على نهاية المحتاج، ٧/ ٤٥.

[3] مُغْنيُ الْمُحْتَاج، ٣/ ٣١٨.

[4] التاجُ المُذْهَب ٢/ ١٣٠.

[5] جَوْهَرُالنظام، ٢/٢٣١.

ئەژمار؟، و ئیدی هاتنەدی مەرجەکە، بۆ جێبەجێکردنی تەلاقەکەیە؟، و یاخود بە هاتنەدی مەرجەکە، جا بە (تەلاقدەر)، هەژمار دەکرێت؟ جا لە سەر رای یەکەم هۆکارەکە پێش دەکەوێت، و مەرجەکە و شوێنەوارەکەی، دوا دەکەون، و لە سەر رای دووەم، هۆکارەکە بە گریمانەیی دوا دەکەوێت، تا کاتی دێت، و روونکردنەوەی ئەم قسانە بەم جۆرەیە، "ئەگەر پیاو بە ژنەکەی گوت، ئەگەر قسەت لە گەڵ فلانە کەس کرد، تەلاقت کەوتبێ!، قسەی ئەو پیاوە، (تەلاقت کەوتبێ)، هۆکارە بۆ کەوتنی تەلاقەکە، و قسەکەی تر، (ئەگەر لەگەڵ فلانە کەس قسەت کرد)، مەرجە بۆ کەوتنەکە، جا لە سەر سروشتی ئەم مەرجەیش، را جیاییان هەیە، کە ئایا ئەم مەرجە بۆ هۆکارەکەیە، یان مەرجە بۆ شوێنەوارەکەی؟، و هەندێ لە شەرعزانانی، وەك، (حەنەفییەکان)، دەڵێن، هۆکار هیچ رۆڵێکی نییە، تا مەرجەکە دێتە دی، و هەندێکیش، وەك، (شافیعییەکان)، دەڵێن، هۆکارەکە پێش مەرجەکە هەبووە، بەڵام شوێنەوارەکەی وەستاوە، لە سەر هاتنە دی مەرجەکە".

من وای دەبینم، کە ئەم را جیاییە[1] رووکەشییە، چونکە ئەگەر مەبەست پێی هۆکاری تەواو (العلّة التّامّة) بێت، واتە، ئەو هۆکارەی کە مەرجەکانی هاتوونەتە دی، و رێگرەکان لاچوون، و ئەمەیش پێش هاتنەدی مەرجەکە، بە کۆدەنگی زانایان، بوونی نەبووە، و ئەگەر مەبەست پێی هۆکاری ناتەواو، (العلّة النّاقصة) بێت، ئەوە بە بێ چەندو چوون، پێش مەرجەکە هەبووە، چونکە دەستەواژەی (دیسان)ەوە، لە لای زۆرینەی خەڵك، لە دوای هاتنەدی مەرجەکان ناوترێتەوە، و دووبارە ناکرێتەوە.

- تاووتوێکردنی بەڵگەی ئەم رایانە :

١. دەکرێت ئەم رەخنەیە ئاراستەی رای (ظاهریة)کان، بکرێت، کە تەنها رووکەشی قورئان و سوننەت سەرچاوەی فیقهی ئیسلامی نین، و بەڵکو لێرەدا سەرچاوەی ناوەنجی تر هەن، کە لە دوای قورئان و فەرمووده دێن، وەك، (کۆڕا – اِجْماع)، و (بە بەراوردگرتن – قِیاس)، و (نەریت – عُرْف)، و (بەرژەوەندییە رەهاکان – مەصالیحی مورسەلە)، و (رێگرتن لە حەرام – سەدی زەرائیع)، و (فەرمایشتی هاوەڵان ـ ﷺ) ... ئینجا هەروەك چۆن هیچ

[1] لغاثة اللهفان، ١٩٣/١.

دەقێك لە قورئان و سوننەتدا نەهاتووە، کە ببێتە بەڵگە لە سەر دروستی (التَعليـق: هەڵپەساردن)، هەروا بەم شێوازەیش هیچ دەقێك نەهاتووە، کە نادروستییەکەی بسەلمێنێت، و تەنها ئەوەندە هەیە، کە دەتوانرێت بگوترێت، کە ڕای ئەوان لە سەر ئەو ئەسڵە بنیات نراوە، لەبەر ئەوەی کە دەقی شەرعیی لە سەر نییە، بۆیە ئەم هەڵپەساردنە دروست نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەبوونی زانیاری سەبارەت بەو بەڵگە و دەقە شەرعییە، خۆی لە خۆیدا، نابێتە بەڵگە لە سەر ئەوەی کە ئیتر زانیاری لەو بارەیەوە، بە دەستەوە نەبێت!

٢. دەکرێت بە (جەعفەرییەکان) بگوترێت، کە (تەڵاق)، بە بوونی سەرجەم پاشکۆ گەلی (شَرْطْ: مەرج)، و (جَزاءْ: پاداشت)، دەکەوێت، و ئەم شێوازەیش لە قورئانی پیرۆزدا، باسی هاتووە، کە دەفەرموێت: ﴿إِن يَنتَهُواْ يُغْفَرْ لَهُم مَّا قَدْ سَلَفَ﴾،[1] و ﴿وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾[2]، نموونەی تر لەم بابەتەش زۆرن، لە قورئان و فەرموودەدا، و ئەوەی کە دەیڵێن: لە کاتی هاتنەدی مەرجەکەدا، لەفزی تەڵاقەکە نامێنێت، ئەوە دەگەیەنێت کە لە کاتی هاتنە دی مەرجەکەدا، ئیتر لە تەقدیردا لەفزی تەڵاقەکە بۆ کەوتن نوێ دەبێتەوە، هەروەك لە سەرجەمی (هەڵپەساردنەکان: "تَعليق"ـەکان)دا، وایە[3].

٣. ئەو گوتەیەی (أشهب المالکي)، هاوڕێکی ئەو یاسایەیە کە دەڵێت: (القَصْدُ السَيِئ يَرْجِعُ إِلـى أهله)، واتە: نیازی خراپ دەگەڕێتەوە بۆ خاوەنەکەی، هەروەها لە گەڵ لۆژیکی شەریعەتدا گونجاوە، بەڵام نابێتە بەڵگە لە سەر ئەوەی کە (تَعليـق: هەڵپەساردن)، هۆکار بێت، بۆ نەکەوتنی تەڵاقەکە.

٤. لە وەڵامی کۆمەڵی ڕای دووەمدا، دەکرێت بگووترێت: کە درووست نییە، حوکمی بەردەوامی شتێك، شەرعیەتی پێبدرێت، لە بەر ئەوەی کە لە سەرەتاوە شەرعی بووە، بە پێی ئەم

---

[1] الانفال: ٣٨، واتە: بڵێ بە کافرەکان، ئەگەر واز لە کوفر بهێنن، و مسوڵمان ببن، و پەیڕەویی لە پێغەمبەرﷺ، بکەن، ئەوا خوای گەورە، لە هەموو گوناهی لەوەو پێشیان ئەبووری!

[2] الانفال: ٦١، واتە: ئەگەر دوژمنەکان مەیلی ڕێکەوتن، و ئاشتییان کرد، تۆیش مەیلی بکە، و بچۆ بە دەمیانەوە، و ڕێکەوتن، و ئاشتییان لە گەڵدا بکە.

[3] البحر الزخار، ٣/ ١٩١.

یاسا گشتییەی کە دەڵێت: (يُغْتَفَرُ فِي البَقَاءِ، مَا لا يُغْتَفَرُ فِي الأَبْتِدَاءِ)، واتە: ئەوەی لە سەرەتاوە نەدەبەخشرا، دوای بەردەوام بوون لە سەری، بەخشرا، و چاوپۆشی لە سەر کرا، چونکە فیقهی ئیسلامی لە زۆر جێگادا، لەم بارەیەوە جیاوازی لە نێوان ئەو دوو حاڵەتەدا کردووە، لەوانە:

- سەرەتای گرێبەستی هاوسەرگیری لە ئیحرامی حەجدا نادروستە، بەڵام دواتر و لە بەردەوامیدا وا نییە، و هەروەها سەرەتای گرێبەست، لە گەڵ ئافرەتێکدا، کە لە (عِدَّة)دا، بێت، نادروستە، بەڵام دواتر، و لە بەردەوامیدا وا نییە، و دروستە.
- سەرەتای گرێبەست، لە گەڵ ئافرەتی زیناکاردا، لە لای (پێشەوا ئەحمەد)، و هاوڕاکانی نادروستە، و بەتاڵە، بەڵام دواتر، و لە بەردەوامیدا وا نییە.
- بەڵام ئەمە (قیاس) ناکرێت، لە سەر (داڕشتە: صِيغة)ـی، هاوسەرگیری کاتیی (النِکاح المُتْعَة)، چونکە ئەم جۆرە هاوسەرگیرییە، بۆیە یاساغ کراوە، چونکە ئەسڵی گرێبەستەکە کاتییە، و ئەم گرێبەستە ڕەهایە، بەڵام شتێکی لێ پەیدا بووە، کە بەتاڵی کردووەتەوە، کە (کاتیی) بوونەکەیەتی، هەروەك چۆن ئەگەر تەلاق مەرجێکی لە گەڵدا هەڵپەسێردرا، لەکاتێکدا کە دەیزانی ئافرەتەکە مەرجەکە جێبەجێ ناکات، بۆیە هەر ئەو مەرجە و هەڵپەساردنی کاری پێ دەکرێت، و بە (بەتاڵ)، نایەتە ئەژمار.

جا سەرەڕای سەرجەم ئەو ڕا و بەڵگە و تاوتوێکردنانەی ڕابورد، گومانی زیاتر بە لای ئەوەدا دەڕوات، کە تا ئێستا هیچ شەرعزانێك نەگەیشتووە، بە بەڵگەی یەکلاکەرەوە (الدَلِيلُ القَطْعِي)، کە بیسەلمێنێت، هەڵپەساردنی تەلاق دروستە، یان نادروستە، بەڵام ئەوەندە هەیە، کە ئەم پرسیارە، لە لای گشت کەسێك دروست دەبێت، کە لەم بوارەدا، سەرقاڵی لێکۆڵینەوە بێت، ئەویش ئەوەیە کە بۆچی گرێبەستی نیکاح، و مامەڵەی کڕین و فرۆشتن، و هتد.... بە قسەی زارەکی و هەڵپەساردنی زارەکی هەڵدەوەشێنەوە، بەڵام لە تەلاقدا وا نییە، لە کاتێکدا کە پرۆسەیەکی ترسناك و بایەخدارە، لە ژیانی خێزانی و کۆمەڵگەدا، بۆیە چی بووبە فاکتەری ئەم حاڵەتە؟ دڵنیش بەوەدا دەنێم، کە پرسیارەکە، و ڕەخنەکە، لە جێگای خۆیدایە، و دروستە!

لەم بارەیەوە (أَبْنُ القَيِّم الجَوْزِي)،[1]، "ڕەحمەتی خوای لێ بێت"، دەفەرموێت: قسەمان دەربارە بە

[1] اعلام المُوقعين، ابن القيم الجوزي، ٤/ ١٠٢.

هەڵپەساردنی تەلاق، ڕێك وەك ڕا و قسەی ئێوە ولیە، سەبارەت بە هەڵپەساردن لە ئازادکردن و بەخشین، و وەقف، و مامەڵە، و مارەبڕیندا، و بۆیە هەرگیز بۆتان ناکرێت، و دەست نادات، کە جیاوازی بکەن، لە نێوان ئەو شتەی کە هەڵپەساردنی دروستە، لە مامەڵە و گرێبەستەکانی بەخشین و ئاڵوگۆڕکردن، و لە کۆڵضستنەکان بە مەرج، لە گەڵ ئەو شتەی کە هەڵپەساردن تێیدا دروست نییە، بۆیە ئیتر قسەی بەرامبەر و دژە ئاراستەکانیان پووچ مەکەنەوە، دەربارە بە دروستبوونی هەڵپەساردنی تەلاق بە مەرجی شتێکەوە، بەس خۆ لێرەدا ئەوە بوونی هەیە، کە هەر خۆی بەڵگە، و دۆکیۆمێنتە، لە سەر خۆتان، لە پووچەڵکردنەوەی قسەی خۆتان، سەبارەت بە قەدەغەکردنی دروستبوونی هەڵپەساردنی گەردن ئازادکردن، و بەخشین، و وەقف، و مارەبڕین، دەی باشە ! کێ و چ لایەنێك بوو، ڕێگای نەدا، بە هەڵپەساردن لەمەدا، و کەچی لەویتریاندا هەڵپەساردنی بە دروست دانا؟! ! جا ئەگەر بڵێین، هۆکاری جیاوازییەکەیان بریتییە لە، (لە جیاتی بوون، و بەرامبەر بوون: المُعاوَضَة)، و گوتتان: ئەو شتانەی کە بەرامبەریان هەیە، هەڵپەساردن بۆیان دروستە، بە پێچەوانەی ئەو شتانەی کە بەرامبەریان نییە، ئەوا ئەم ڕایەتان پووچەڵ دەبێتەوە، ڕاستەوخۆ بە گرێبەستێکی، وەك، گرێبەستی (الجُعالَة: بە مەرجدانانی کرێیەك، لە بەرامبەر کارێك و بە یەك لایەنەیش)، وەك گرێبەستی بەخشین، و وەقف، و ئینجا ئەگەر جیاوازییەکەتان بە هۆی (موڵکایەتی: التَمْلیك)، و (لەکۆڵضستن:الأسْقاط) بوو، و بڵێن: "گرێبەستی بە موڵك کردن هەڵپەساردنی تێدا ناکرێت، بە پێچەوانەی گرێبەستی ئەو شتانەی کە (الأسْقاط: لەکۆڵضستن)یان، تیادایە، ئەم قسەیەشتان دیسان پووچەڵ دەبێتەوە، بە پرسێکی، وەك، (وەسیەتکردن)، و (گەردن ئازادکردن: الأبْراءْ)، و ئەگەر بڵێن جیاوازی هەیە، لە نێوان بردنە نێو موڵك، و دەرکردن لە موڵك، و لە بردنە ناو موڵکدا، هەڵپەساردن دروست نییە، و بە پێچەوانەوە، لە دووەمیاندا هەڵپەساردن دروستە، ئەم جیاوازیی کردنەشیان پووچەڵە، و دڵنامەزرێت، و هەڵدەوەشێتەوە، چونکە خۆ گەردن ئازادکردن، و بەخشین، دەرکردنی ماڵ و سامانە، لە موڵکی کەسەکە خۆی، و بە ڕای ئێوەش تیایاندا هەڵپەساردن نادروستە، جا ئەگەر جیاوازیشتان کرد، بەوەی کە بڵێن، هەر شتێك ئەگەر مەترسی هەڵبگرێت، ئەوا تیایدا دروستە، و ئەگەر مەترسیش هەڵنەگرێت، ئەوا تیایدا دروست نییە، وەك (کڕین و فرۆشتن)، و (مارەبڕین)، و (بەکرێدان)، و دیسان ئەم قسەیەشتان جێگیر نابێت، و هەڵدەوەشێتەوە، بەگرێبەستی (بریکارێتی: وەکالەت)، کە هەڵپەساردن تیایدا ناکرێت، و چاوەڕوانی مەترسیشی تێدا دەکرێت! !

بەشە باسی دووەم
سوێند خواردن بە تەلاق

پێشتریش باسمان کرد، کە جاری وا هەیە، هەڵپەساردنی تەلاق بە (سوێند) دەبێت، و ڕوو دەدات، بەڵام ئەوەش هەیە، کە جیاوازی کردن لەم بارەیەوە، و جیاکردنەوەی ئەم دوو حاڵەتە، وتە، (هەڵپەساردن: التّعليق)، و (سوێندخواردن: الحِلْف)، پێویستی بە ووردەکاری هەیە، و زانینی ئەو جیاوازییە، بە هۆی مەبەست (قَصْدْ)، و نیاز و سروشتی شتە هەڵپەسێردراوەکەوە دەبێت، بەڵام ئەگەر بۆ نموونە، کاتێك پیاوەکە دەستەواژەی ئاسایی سوێندخواردنی بەکارهێنا، وەك ئەوەی کە بڵێت، (بِالطّلاقِ أفْعَلُ كَذا: بە تەلاقم، فلان کار دەکەم)، و یان، (بِالطّلاقِ لا أفْعَلُ كَذا: بە تەلاقم، فلانە کار ناکەم)، ئیتر ئەم تێکەڵبوونەی نێوان (هەڵپەساردن: التّعليق)، و (سوێندخواردن: الحِلْف)ـە، ڕوو نادات.

حوکمی سوێند خواردن بە تەلاق:

لە سەر ئەم پرسە، ڕاجیایی هەیە، لە نێوان زانایانی پێشین و پاشین (السَّلَفْ والْخَلَفْ)، و لەم بارەیەوە سێ ڕایان هەیە[1]:

ڕای یەکەم: ئەگەر سوێندەکەی کەوت، تەلاقەکەشی دەکەوێت:

ئەم ڕایە، ڕای بڵاوو ناسراوی جەماوەری شەرعزانە (حەنەفی)،[2] و (مالیکی)،[3] و (شافیعی)،[4] و هەندێ لە (حەنبەلییەکان)ـە،[5] و لە گەڵ (زەیدییەکان)یش،[6] و تەنانەت هەندێ لە

---

[1] مجموع فتاوى ابن تيمية، ٣٣/٦٥.

[2] حاشية الطحاوي، ٢/١٥٠.

[3] شرح الخرشي، ٤/٥٤.

[4] نهاية المحتاج ٧/٣٨، مغني المحتاج ٣/ ٣١٢.

[5] الروض المربع، ٣/١٧١.

[6] التاج المذهب و سەرچاوەی پێشوو، ٢/ ١٥٨.

زانایانی ئەم (دوایيە: المُتَأَخرِين)، ڕایان وایە کە بە، (کۆڕا: الإجْمَاع)، ئەو تەڵاقە دەکەوێت،[1] و بەڵگەیان ئەوەیە کە پیاوەکە مەرجێکی لە سەر چەسپاوە، و دەبێت پابەند بێت پێوەی، و لە کاتی هاتنە دی مەرجەکەدا، دەبێت پابەند بێت، بەوەوە کە گوتوویەتی.

دەکرێت ئەم ڕایە، لە چەند ڕوویەکەوە تاووتوێ بکرێت:

١. نە بە دەقی قورئان، و نە بە ئیجماع، ئەو ڕایە جێگیر نەبووە.

٢. سوێندخواردن بە غەیری خوا، و سیفاتەکانی بەتاڵە، و ئەوەی لە سەر شتی بەتاڵ بنیات بنرێت، ئەویش بەتاڵە.

٣. هەرکات تەڵاق کرا، بە جێگای نیاز، و وەك (سوێند)، بەکار هێنرا، بۆ سەرپێچی خوای گەورە، و بێ باوەڕی کردن، ئەمە کارێکی ناشایستە، و ناتەواوە، بۆ نموونە، کەسێك لە سەر خۆیی نەزر کردبێت، کە خۆی بێ باوەڕ بکات، ئایا لە سەری پێویستە کە ئەم کارە ناشایستەیە بکات؟!!، بێگومان، نەخێر ...؛ دەی کەواتە دواجار ئەم ڕایە بەم هۆیەوە، هەڵدەوەشێتەوە.

ڕای دووەم: سوێند خواردن بە تەڵاق ناکەوێت، و کەفارەتیشی لە سەر نییە:

ئەم ڕایەش لە پێشەوا (عەلی کوڕی ئەبوطالیب)، "ﷺ"، و (قاضي شورەیح)، و (طاوُس)، و (عِکرِمَـة)، و خزمەتکارەکەی ئیبن عەبباس، و مەزهەبی (جەعفەرییەکان)، و (ظاهیری)، و (إباضیە)کان، گێڕدراوەتەوە.

*** جەعفەرییەکان:**

دەڵێن: ئەو تەڵاقەی کە مەرجی پێوە هەڵپەسێردراوە، و یان وەك، (سوێند)، بەکارهێنراوە، ناکەوێت، هەروەك لە (جعفر بن محمد) گێڕدراوەتەوە، کە گوتوویەتی: ئەوەی سوێندی بە تەڵاق، یان بە (بەندە ئازادکردن)، خوارد، و پاشان سوێندەکەی کەوت، ئەوە هیچی لە سەر نییە، کەواتە تەڵاقی ژنەکەی لێ ناکەوێت، و (بەندە ئازادکردن)ـی، لە سەر نییە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ)، ڕێگری کردووە، لە سوێندخواردن بە غەیری پەروەردگار، و هەروەها ڕێگری کردووە، لە تەڵاق

---

[1] مَجْمُوع فتاوى، لشَيْخ الأسْلام، أبْنُ تَيْمِيَة، و سەرچاوەی پێشوو، ٣٣/٢١٦.

خستن، لە کاتی سوننەتی خۆیدا نەبێت.[1]

*** ظاهیرییەکان:**

ئەمان دەڵێن: سوێندخواردن بە تەلاق، ئیتر سوێندەکە بکەوێت یان نا... تەلاقی پێ ناکەوێت، تەلاق ئەو تەلاقەیە، کە خوای گەورە، فەرمانی پێ کردبێت، و سوێند، ئەو سوێندەیە، کە خوای گەورە، لە سەر زمانی پێغەمبەرەکەی (ﷺ) فەرمانی پێدابێت، و جگە لەمانە، شتی تر هیچ نییە، و بەڵگەیش ئەم ئایەتە پیرۆزەیە کە دەفەرموێت: (ذَٰلِكَ كَفَّٰرَةُ أَيْمَٰنِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ)،[2] و هەروەها دەقی فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت: (مَنْ كانَ حالفاً، فَلْيَحْلِفْ بِاللهِ)[3]، ئەوەی سوێندی خوارد، با سوێند بە خوای گەورە، بخوات، و لە ژێر رۆشنایی ئەم رایەدا، سەرجەم ئەو سوێندانەی کە بە غەیری خودا بخورێن، تاوانن، و بە سوێند نایەنە ئەژمار.[4]

*** ئیباضیەکان:**

دەڵێن: سوێندخواردن بە تەلاق تاوانە، و دەربڕینی ئەوەی کە گوایە، ئەگەر ئەو شتەی سوێندی بە تەلاق پێ خورا، نەهاتە دی، تەلاقەکە دەکەوێت، ئەمە قسەیەکی داهێنراوە، و بیدعەیەکی خراپە، وەك لە کتێبی (جوهر النظام)دا، هاتووە، کە دەڵێت:

وَحلف الطلاق نوع معصية	فاعله ليس لَهُ مِنْ تَزْكِيَة
لأنه بِغَيْرِ رَبِّيَ أقْسَما	فَهُوَ بغير ربِّع عَظما
وَالحلف في طلاقها إن حنثا	والقول بالطلاق مِمَّا أحدثا[5]

ئەم رایەش لە لایەن (الشيخ محمد شلتوت)، (شێخی پێشووی زانکۆی ئەزهەر)، پشت راست کراوەتەوە، و دەڵێت: (ئەو کەسەی سوێندی بە تەلاق خوارد، پێی کافر نابێت، گوایە لە بەر

---

[1] مستدرك الوسائل، ٣/٦.

[2] سورة المائدة: ٨٩.

[3] البخاري، ٢٤٨٤

[4] المحلى، لابن حزم الظاهري، ١٠/ ٢١١ - ٢١٢.

[5] جوهر النظام، ٢/ ٢٢٢

ئەوەی کە فەرموودەکە دەفەرموێت (مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِاللهِ فَقَدْ كَفَرَ: ئەوەی سوێندی بە غەیری خوای گەورە، خوارد، کافر بووە !)، چونکە ئەم فەرموودەیە، مەبەستی ئەوەیە کە ئەوەی سوێندی بە غەیری خوا خوارد، زۆر تاوانبارە، و ڕۆچووە لە گوناهدا، و ئەو سەردەمەیش سەردەمی بە مەزن ڕاگرتنی خودا دەستکرد، و دروستکراوەکان بووە، بۆیە ئەو دەستەواژەیە بەکارهاتووە، و سوێندخواردن بە (تەلاق)، مانای ئەو دروستکراو، و بە گەورە زانینانەی تێدا نییە، کە لەو سەردەمەدا باو بووە، و بەڵکو ئەم کارە تێکدانی ڕێڕەوی پرۆسەی سوێندخواردنە، و بەکارهێنانی سوێندە بۆ شتێک، کە خوا بۆ سوێند دایناوە، و ئیتر ئەوەی سوێندی خوارد، با سوێند بە (خودا) بخوات، و یان بێدەنگ بێت، و ڕای دروستی زانایان، لە سەر ئەوەیە، کە سوێند خواردن، بە غەیری خوای گەورە ، ئیتر بە پێغەمبەر، (ﷺ)، بێت، یان بە فریشتەیەکی نزیک لە خوا، سەرجەمی حەرامە، و هیچی لە سەر دروست و پێک نایەت، و کەفارەتەکەیشی تەوبە، و پەشیمان بوونەوەیە، لە بەردەم زاتی پەروەردگاردا.[1]

ڕای سێیەم: ئەم (سوێند بە تەلاق خواردن)ـە، وەک سوێندی تری مسوڵمانان وایە

لە کاتی کەوتنی سوێنددا، چ کەفارەتێک پێویستە، لەمیشدا پێویست دەبێت، تەنها کاتێک نەبێت، کە کابرای (سوێند خۆر)، مەبەستی بێت، تەلاقەکەی بکەوێت، ئەو کاتە تەلاقەکەی دەکەوێت، و ئیتر کەفارەتی لە سەر نییە.

(شێخی ئیبن تەیمییە)، "رەحمەتی خوای لێ بێت"، دەڵێت[2]: ئەمە دروست ترینی قسەکانە لەم بارەیەوە، و ئەمەش کە قورئان و سوننەت و کۆمەڵێک لە زانایانی (پێشین، و پاشین: السَلَف، وَ الخَلَف) پاڵپشتی دەکـــــەن، و هەروەها ئەم ڕایە دەرهاویشتەی ئەوەیە، کە لە هاوەڵەکانی پێغەمبەرەوە (ﷺ)، بە ئێمە گەیشتووە، و زۆرینەی (مالیکییەکان)، و هی تریش، بە گوێرەی ئەم ڕایە فەتوایان داوە.

---

[1] فتاوى الامام محمد شلتوت، ١/٣٠.

[2] مجموعة الفتاوى، شيخ الاسلام، ابن تيمية، ٣٢ / ٢١٨ — ٢١٩.

ئەوەی ڕای منە، و من بۆی دەچم:

تەڵاق کە لە سەر شێوازی (سوێند)، بەکار هات، ناکەوێت، مەگەر ئەو تەڵاقە (کۆتـایی پێهێنـراو: الـمُنْجَز)بێـت، و هـەروەها تـەڵاقی (مەرجـدار)یش، هــەر ناکـەوێت، لـە بـەر ئـەم فاکتەرانـەی لای خوارەوە:

١. شـەرعزانەکان هـاوڕان، کـە هـەر هەڵسوکەوتێکی زارەکـی، یـان کـردای، کـە مـەرجی پێـوە بەسـترا، ئـەوە بەتاڵـە، و بڕیـاردان لـە سـەر کـەوتنی تـەڵاقی هەڵواسـراو، کاتێـك کـە هەڵپەساردنەکە هاتە دی، ئەمە پێچەوانەی ئەو کۆکبوونی زانایانەیە.

٢. تەڵاق ترسناکترین هەڵسوکەوتی زارەکییە، کە مرۆڤ پێی هەڵدەستێت، جا ئەگەر مامەڵـە، یـان دیاری ناردن، یان ئەم جۆرە شتانە بوو، کە مەرجی پێوە بەسترا، ئیتر بەتاڵـە، جـا گریمـان تەڵاق مەرجێکی پێوە بەسترا، ئـەوا بـەتاڵ بوونـەوەی ئـەم لـە پێشـترە، لەوانـەی پێشـوو، چونکە دزێوترین کرداری حەڵاڵە، لە لای خوای پەروەردگار، و لایەنە نێگەتیڤـەکانی بـەردەوام زیاترە، لە لایەنە پۆزەتیڤەکانی، لە سەر ژن، و پیاو، و منداڵەکانیان، وخەڵکانی تر.

٣. شەرعزانانی ئیسلام هاوڕا، و کۆکن، لـە سـەر ئـەوەی کـە سـوێندخواردن بـە غـەیری خـوا، و سیفاتەکانی بەتاڵە، و ئەوەی لە سەر شتی بەتاڵ بنیـات بنرێـت، ئـەویش هــەر بەتاڵـە، بۆیـە ئەگەر کەسێك تەڵاقی خوارد، وەك سوێند، و سوێندەکەی کەوت، تەڵاقی پێ ناکەوێت.

٤. دەبێت شەریعەت لە سەرچاوەیەکەوە وەربگیرێت، نەك لـە ئیجتیهـادی شـەرعزانەکان، و هـەر کـات گەڕاینـەوە بـۆ سەرچـاوەی شـەریعەتی ئیسـلام، ئـەوا هـەرگیز چـاومان بـە (تـەڵاقی هەڵواسراو — الطَلاقُ المُعلَّقْ)، و یان (سوێند خواردن بە تەڵاق — الْحِلفُ بِالطَّلاقُ)، ناکـەوێت، نە لە قورئـانی پـیرۆزدا، و نـە لـە سـوننەتی پێغەمبـەردا (ﷺ)، و نـە لـە فـەتوا، و بڕیـار، و قەزاوەتی هاوەڵاندا(ﷻ).

٥. هەڵپەساردنی تەڵاق، و سوێند پێ خواردنی، لە سەردەمی دەسەڵاتی ئەمەوییەکاندا داهێنـران، ئەوکاتانەی کە دەسەڵاتدارانی خیلافـەتی ئەمـەوی، ئۆپۆزسیۆنی سیاسـی خیلافەتەکـەیان، تۆمەتبار دەکرد، بەوەی کە پشتیوانی لە (عەلەوییەکان)، دەکەن، بۆیە لە کاتی گیرانـی هـەر تۆمەتبارێکی ئەم پرسە، لە بەر ئـەوەی کـە ئـەو کاتـە سـزای زینـدان، و ڕاگـرتن، و ئەوانـەی ئـازادی بەرتەسـك دەکەنـەوە، هێشـتا کاریـان پـێ نـەدەکرا، بۆیـە پـەنایان دەبـردە بـە سـوێنددانیان بـە قورئـان، بـەوەی کـە خیانـەتیان لـێ نەکـەن، و نەبنـە پشـتیوانی

بەرهەڵستکارەکانیان، کەچی دواتر دەردەکەوت، کە سوێندەکانیان خستووە، و کاریان پێ نەکردووە، بۆیە دوای ئەمە پەنایان بردە بەر ڕێگا چارەیەکی تر، کە ئەویش (تەڵاق پێ خستن) بوو، بە (تەڵاقی هەڵپەسێردراو – الطَلاقُ المُعَلّقْ)، و یان (سوێند دلنیان بە تەڵاق – الحلْفُ بالطَلاقُ)، و کابرای تۆمەتبار دەیگوت، ئەگەر هاوکاری ئۆپۆزسیۆن بکەم، تەڵاقی ژنەکەم کەوتبێ، یان دەیگوت، بە تەڵاقم خیانەتتان لێ ناکەم، و نابمە پشتیوانی بەرهەڵستکارەکانتان، جا ئەگەر کابرای تۆمەتبار لە مەیداندا درۆی لێ دەرپکەوتایە، ئەوا بڕیاریان لە سەر دەدا، کە تەڵاقەکەی کەوتووە، و ئیتر نەیاندەهێشت، لە گەڵ ژنەکەیدا، بەردەوامی بە پرۆسەی هاوسەرگیری بدات، و لێرەوە دیاردەی (تەڵاقی هەڵپەسێردراو – الطَلاقُ المُعَلّقْ)، و (سوێندخواردن بە تەڵاق – الحلْفُ بالطَلاقُ)، دەرکەوت، و دواتر ئەم پرۆسەیە بووە، جێگای ڕاجیایی شەرعزانان، و هەیانبوو فەتوای لە سەر ئەوە دەدا، کە (تەڵاقی هەڵپەسێردراو)، و (سوێند خواردن بە تەڵاق)، بەتاڵن، چونکە لە قورئان، و سوننەت، و فەتوای هاوەڵاندا، (ﷺ) نەهاتووە، و هەیانبوو ڕای وابوو، کە ئەگەر مەرجی هەڵپەساردنەکە هاتە دی، یان سوێندەکەی خست، ئیتر تەڵاقەکەیش دەکەوێت، و ئیتر لەو کاتەوە تا ئێستا، ئەم ڕاجیاییە، هەر بەردەوام بوو، و هەندێك پشتیگرییان لێکرد، و هەندێك دژی وەستانەوە، لە سەر بابەت و پرسێك، کە بە ڕاستی، لە شەریعەتی ئیسلامدا، هیچ بنەمایەکی نییە.

هەڵپەساردنی تەڵاق، و سوێند خواردن پێی، لە یاساکانی باری کەسێتیدا، (الأحوال الشخصية):

- یاسای عێراقی مادەی (٣٦)، تەڵاق کە لە سەر شێوازی سوێند بەکارهات، ناکەوێت، مەگەر ئەو تەڵاقەی کە (کۆتایی پێهێنەر – المُنْجَزْ)، و یان (مەرجدار – المَشروط)، بێت.
- یاسای ئەردەنی ماددەی (٨٩)، تەڵاقێك کە (کۆتایی پێهێنەر – المُنْجَزْ)، نەبێت، کە بەکارهات، بە مەرجی کردنی، یان نەکردنی کارێك، ئەو تەڵاقە ناکەوێت.
- یاسای سوریا ماددەی (٩٠)، تەڵاقێك کە (کۆتایی پێهێنەر – المُنْجَزْ)، نەبێت، و مەبەست پێی کەوتن نەبێت، ئەگەر بەکار هات، بۆ کردن، یان نەکردنی کارێك، و کەوت، تەڵاقەکە ناکەوێت، یاخود، وەك، "سوێند"، بەکار هات، تەنها بۆ پاڵپشتکردنی هەواڵێك، و هیچی تر،

ئەم تەلاقەیش هەر ناکەوێت.

- یاسای وڵاتی مەغریب، بەشی (٥٢)، (تەلاقی هەڵپەسێردراو– الطَّلاقُ المُعَلَّقْ)، لە سەر کردن، یان نەکردنی کارێك، ناکەوێت.

- یاسای وڵاتی تونس، بەشی (٣٠ ـ ٣١)، تەلاق تەنها لای دادگا دەکەوێت، و بە داوای یەکێك لە ژن و پیاوەکە دەبێت، بکەوێت.

لە سۆنگەی ئەم دەقانەوە دەردەکەوێت، کە یاسای (عێراقی)، ڕای (جەعفەریی)، و (ظاهیری)، و هاوڕێکانی وەرگرتووە، و یاساکانی تر سەبارەت بە (تەلاقی هەڵپەسێردراو)، و (تەلاقی لە جیاتی سوێند خوراو)، لە سەر ڕای (شێخی ئیبن تەیمییە)، "ڕەحمەتی خوای لێ بێت"، و هاوڕێکانی ڕۆیشتوون، و یاسای (وڵاتی تونس)یش، ئەگەرچی بە ڕاشکاوی ئەوەی نەدرکاندووە، بەڵام لێوەی دەفامرێتەوە، کە (دوو)، مەرجی ڕواڵەتیی، بۆ (تەلاق)، داناوە، کە بریتین لە:

(١). بەرزکردنەوەی داوا، لە لایەن یەکێك لە ژن و پیاوەکەوە.

(٢).کەوتنی تەلاق، لە بەردەم دادگادا.

[بەشی سێهەم]
خستنی سێ تەلاقە،
تەنها یەك تەلاقی پێ دەكەوێت

﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ ﴾سورة البقرة: ٢٢٩

واتە: تەلاقێك كە بردنەوەی لە دواوە بێ، دوو جارە، و ئینجا دوای ئەوە ڕاگرتنە بە خۆشیی، و یان بەرەڵڵاكردنە بە باشیی.

پێشەکی:

ئەم پەڕاوە گچکەیە، لەو پەرتووکە فراوانە وەرگیراوە، کە تایبەت بە باسی (تەڵاق) نووسیومانە،[1] و هۆکارەکانی ئەم وەرگرتنەیش زۆرن، لەوانە:

١. بە هۆی ئەو تێکەڵی و پێکەڵییەی کە لە نێوان (شەریعەتی ئیسلامی)، و (فیقهی ئیسلامی)دا، هەیە، لە کارکردن بە بەرنامەی ئیسلامدا، بەرپا بووە، و مەزهەبەکان جێگای قورئان و سوننەتیان گرتووەتەوە، کە ئەمەش هەڵەیەکی کوشندەیە، و لێبوردنی بۆ نییە، لە گەڵ بوونی ئەوپەڕی ڕێز و شکۆمەندیمان بۆ شەرعزانەکانمان، کە بەوپەڕی لێبڕاوانە و بە جوانترین شێوە، ئەرکی سەرشانی خۆیانیان جێبەجێ کردووە، و پابەندبوون بە قورئانی پیرۆز، و سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ)، و فەتوا و بڕیارەکانی هاوەڵانەوە، (خوایان لێ ڕازی بێت)، ئەمان بە پێچەوانەی کەسانی دوای خۆیان، کاریان کرد، لەو پیاوە ئایینیانەی کە لە دوای وەستان، و دلخستنی دەرگای ئیجتیهادکردن، تەواوی ژیانی خۆیان سەرقاڵ کرد، بە زانستەکانی (آلـة: ئامراز)ـەوە، واتە، ئەو زانستانەی کە ئامرازن، بۆ تێگەیشتن لە قورئان و سوننەت، و دواجار خودی ئەو دووانەیان "واتە: قورئان و سوننەت"، لە یاد کرد!

٢. وابەستە بوون، بە مەزهەبێکی دیاری کراوەوە، کە ئەمەیش بە پێچەوانەی فەرمانی خوای پەروەردگارەوەیە، کە دەفەرموێت: ﴿فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾﴾،[2] ئەمەیش بووە، هۆکاریماڵوێرانکردنی ملیۆنەها خێزان، و ئەمەیش لە سەر بناغەی ئەوەی کە دەربڕینی سێ تەڵاقە، بە یەك لەفز، و بە یەکجار، هەرسێکی پێ دەکەوێت، و دەچێتە حاڵەتی (بَيْنُونَة كُبْرى)، و هیچ جۆرە دەروازەیەك نامێنێتەوە، بۆ ئەوەی کە ئەو ژنە بچێتەوە بۆ لای مێردەکەی، مەگەر لە دوای شووکردن، بە کەسێکی تر، و سەرجێیی کردن، لە گەڵیدا، و دواتر

---

[1] ئەم پەرتووکە بەرفراوانە، بریتییە لە، (مدى سلطان الارادة في الطلاق، في الشرائع والقوانين والأعراف خلال أربعة آلاف سنة)، ل٢٣٧ ـ ٢٩٠.

[2] (النحل: ٤٣)، واتە: لەو شتانەیدا کە نایزانن، لە زانایان بپرسن.

جیابوونەوە، و عیدەی تەولو ببێت، ئینجا بگاتەوە، لای پیاوی یەکەمی.

٣. هەندێ لەولنەی کە ڕایان ولیە، کە تەلاقی سێ بە سێ، بە یەکجار، هەرسێکی پێکەوە دەکەوێت، پەنایان بردووەتە بەر تاکتیکێکی شەرعی، ئەویش ئەوەیە کە وا بڕیار دەدەن، بە سەر ئەو گرێبەستە پێشووەدا، کە بەتاڵە، و هەڵوەشاوەیە، بە پێی ڕەوت و ڕەوگەی (ئیمامی شافیعی)، (ﷺ)، هیچ بنەمایەکی نییە، و پوچ و دڵنەمەزراوە، بە بیانووی ئەوەی کە شایەتەکانی خراپەکار (فاسق) بوون، دواتر بە پێی ڕەوگەی (ئیمام ئەبوحەنیفە)، (ﷺ)، دەست بە گرێبەستێکی تری هاوسەرێتی دەکەن، چونکە (ئیمام ئەبوحەنیفە)، (ﷺ)، پێی وایە، کە بۆ دروستی گرێبەستی هاوسەرێتی، دادگەرییوونی شایەتەکان بە مەرج نەگیراوە!

ئەمە لە کاتێکدایە، کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام، چەرخی زێرینی خۆی تێپەڕاند، کە زیاتر لە سەدە و نیوێك بوو، لەو سەردەم، و کاتەیشدا، مەزهەبێکی دیاریکراو، لە ئارادا نەبوو، تا مسوڵمانان پەیڕەوی لێوە بکەن، و پێوەی پابەند بن.

٤. هۆکارێکی تری سەر لە نوێ بڵاوکردنەوەی ئەم باسە، و سەربەخۆکردنی لەم پەڕاوە گچکەیەدا، ئەوەیە کە لە دۆزی (تەلاقی سێ بە سێ)دا، هەڵە بە هەڵە چارەسەر کراوە، کە هاتوون، بڕیاریان داوە، بە کەوتنی (تەلاقی سێ بە سێ)، بە یەکجار، و پاشان پەنایان بردۆتە بەر ئەو پرۆسەیەی کە بە (التحلیل: مارە بە جاش)، ناوزەد کراوە، کە ئەم مارەبەجاشەیش، بریتییە لەوەی کە ژنە تەلاقدراوەکە، مارە بکرێت، لە کابرایەکی نەناسراو، و بۆ تاقە شەوێك، بە لایەوە بێت، و دواتر لە سەرێتی، پاش سەرجێیی کردن، لە گەڵیدا تەلاقی بداتەوە، کە بێگومان پرۆسەیەکی لەم جۆرەیش کارێکی ناپەسەند، و ناشەرعییە، لە بەر (سێ) هۆکار:

ـ **هۆکاری یەکەم:** (مارە بە جاش)، هاوسەرگیرییەکی کاتییە، بۆیە پووچەڵ، و دڵنەمەزراوە.

ـ **هۆکاری دووەم:** پرۆسەیەکە، کە مەرجی تەلاقدانەوەی ژنەکە، لە سەر کابرای دووەم، لە دوای سەرجێیی کردن، لە گەڵیدا، لە سەری دانراوە، دیسان ئەمەیش هەر بەتاڵ، و پوچەڵە.

ـ **هۆکاری سێیەم:** پایەی ڕازیبوونی هەردوولا، لەم گرێبەستە هاوسەرگیرییەدا، نەهاتۆتە دی، چونکە ئەو ژنە تەلاقدراوە بەستەزمانە ڕازی نییە، کە ژنی ئەو کابرا نەناسراوە بێت، بە درێژایی ژیانی، و ئەو ژنە داماوە، لە ژێر فشار و ناچاریدا، بەم جۆرە پرۆسەی هاوسەرگیرییە ڕازی بووە.

حوکمی ئەو دەستەواژەیەی کە (ژمارە)ی، تەڵاقی تێدا دیاری کراوە:

قورئانی پیرۆز ئەوەی دیاری کردووە، کە تەڵاق، سێ دانە تەڵاقە، دابەشیش کراوە، بە سەر سێ کەرەتدا، و لە سێ کاتی جیاوازدا، کە دەفەرموێت: (﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ﴾)[1]، جا قورئان ئەم دابەشکردنەی داناوە، بە مەرجێکی تر، لە سەر ویستی پیاو، هەرکات ویستی بەرەو پرۆسەی تەڵاقدان، هەنگاو هەڵبگرێت، بەڵام ئەی حوکم و بڕیار لێرەدا چی دەبێت، ئەگەر پیاوەکە پەلەی کرد، و هەر سێ تەڵاقەکەی بە یەکجار دا، بۆ نموونە، گوتی: (أنتِ طالقٌ ثلاثاً)، سێ تەڵاقەت کەوتبێت، و یان وتی: (أنتِ طالقٌ، وَطالقٌ، وَطالقٌ)، تەڵاقت کەوتبێت، و تەڵاقت کەوتبێت، و تەڵاقت کەوتبێت، و یان گوتی: (أنتِ طالقٌ، ثمَّ طالقٌ، ثمَّ طالقٌ)، تەڵاقت کەوتبێت، پاشان تەڵاقت کەوتبێت، پاشان تەڵاقت کەوتبێت، و یان بڵێت: (أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ)، تەڵاقت کەوتبێت، تەڵاقت کەوتبێت، تەڵاقت کەوتبێت، و یان بڵێت: (أنْتِ طالقٌ عَشْرُ مرّاتٍ)، دە جار تەڵاقت کەوتبێت، یان بڵێت: (أنْتِ طالقٌ مائةَ طَلْقةٍ)، سەد تەڵاقت کەوتبێت، یان نموونە گەلی تری دەستەواژەی لەم جۆرە.

جا هەر لە سەرەتای ئیسلامەوە، شەرعزانە مسوڵمانەکان، لە حوکمی ئەم پرسەدا، ڕاجیایی لە نێوانیاندا بەرپا بووە، و ئەم ڕاجیاییەش دوورێکی درێژ و پان و پۆڕ و پەل و پۆدراوە، قسە و ڕای زۆری لە سەر گوتراوە، و لە سەر گێڕدراوەتەوە، بەرفراوانە، و پەی بردن بەم باسە، و بە بەڵگەکانی، و کۆنترۆڵکردنی کاتێکی زۆر و ئینسکلۆپیدیایەکی مەزنی دەوێت، چونکە لە ڕاستییدا، ئەمە پرس و بابەتێک نییە، کە کەسە مێشک چەقبەستوو، و لاساییکارەکان، توێژینەوەی لە سەر بکەن، ئەوانەی کە سەرلەپای هێزی تێکستە قورئانییەکان، دەبەخشنە گوتەی زانایان، تا ئەوان

[1] ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٢٢٩﴾، (البقرة: ٢٢٩)، واتە: تەڵاقێک کە بردنەوەی لە دوایەوە، (دوو جارە)، ئینجا ڕاگرتنە بە خۆشیی یا بەرەڵاکردنە بە باشیی، و دروست نییە، بۆ ئێوە هیچیان لێ بسەننەوە، لەو شتانەی کە داوتانێ، مەگەر (هەردوولا) بترسن (لەوەی) کە سنووری خوا ڕانەگرن، ئینجا ئەگەر ترسان لەوەی کە سنووری خوا ڕانەگرن، گوناهیان ناگات لەوەی کە ژنەکە لە بڕێتی خۆی بیدات، ئەمانەی باسکران، سنووری خوان لێیان دەرمەچن، و هەر کەسێک لە سنوورەکانی خودا دەرچێ، ئەوانەن ستەمکار!

قسەی لە سەر بکەن، و توێژینەوەی دەربارە ئەنجام بدەن، و هەروەها ئەم باسە، باسی ئەو کەسە نوێخوازانەی سەردەم نییە، کە ئاسانکاری و چاوپۆشی ئیسلامەتی دەکەنە بیانوو، و پاساو، بۆ ئاسانکاری لە سەرجەمی پرسە بنەڕەتی و لاوەکییەکاندا، و بەڵکو ئەم پرسە پرسێکی ئەکادیمییە، و دەبێت توێژینەوەکردن تیایدا، لە بەر ڕۆشنایی دەقەکانی قورئانی پیرۆز، و سوننەتی پێغەمبەری ئێسۆزدا، (ﷺ)، بێت، لە گەڵ پشت بەستن بە شوێنەواری هاوەڵان، و شوێنکەوتووان، و ڕای هەندێ لە شەرعزانەکانی ئەو مەزهەبە ئیسلامییانەی کە نووسراونەتەوە، و مەزهەبەکانیان دیار و ناسراون، بە بێ وابەستە بوون، و یاخود بوونی دەمارگیریی بۆ هیچ مەزهەبێکی دیاریی کراو.

دەکرێت سەرجەمی ڕاجیاییەکان بگێڕینەوە بۆ ئەم چوار ڕایە:

(١). هەر تەڵاقێك کە بە (ژمارە) دیاری کرا، هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت، نە تەڵاقێك، و نە دوو تەڵاق، و نە سێ تەڵاق.

(٢). سەبارەت بەو ئافرەتەی کە گواستراوەتەوە، و سەرجێیی لە گەڵ کراوە، چەند تەڵاقی خستبن، ئەوەندەی پێ دەکەون، و بۆ ئافرەتی سەرجێیی لە گەڵدا نەکراویش، تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت.

(٣). کابرا چەند تەڵاقی خستبن، ئەوەندەی پێ دەکەوێت، و ئیتر چونیەکە، ژنە مارە بڕاوەکە، گوازرابێتەوە، یان، نا...

(٤). چەند تەڵاقی خستبن، تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، بە ڕەهایی.

جا خستنە بەرچاوی ئەم ڕایانە، و گفتوگۆکردن لە سەریان، و ڕوونکردنەوەی بەڵگەکانیان، و توێژینەوەیان، بە پێی ئەو ڕیزبەندییەی سەرەوە، لە چوار بەشە باسدا، دەخەینە ڕوو.

بەشە باسی یەکەم
ڕای ئەو زانایانەی کە دەربڕی ئەوەن
کە هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت

ئەگەر پیاوەکە هەر سێ تەڵاقەکەی پێکەوە کۆکردەوە، و ژنەکەی بە هەرسێکیان تەڵاق دا، بە یەکجار، و پێکەوە، ئەمە پێچەوانەی فەرمان و ڕەوش و پەیڕەوی قورئانی پیرۆز، و سوننەتەکانی پێغەمبەری دڵسۆزە، (ﷺ)، جا کاری لەم جۆرە، حوکمەکەی لە لای هەندێ لە شەرعزانان، بریتییە لەوەی کە هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت.

- لە پەرتووکی (الرَّوْضَةُ البَهِيَّة)دا، هاتووە، کە دەبێژێت: ئەگەر تەڵاق، بە زیاتر لە دانەیەك، لێکرایەوە، وەك ئەوەی کە گوتبێتی: (أنت طالقٌ ثلاثاً: سێ تەڵاقەت کەوتبێت)، ئەوا ئەو لێکدانەوەیە، و زیادە گۆیییە، بەتاڵ و پووچە، و تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، و هەروەها گوترلوێشە، کە هەر سێ تەڵاقەکە، لەم کاتەدا پووچ و بەتاڵ و دانەمەزراون، چونکە داهێنراوە، و بیدعەیە، لە بەر ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر، (ﷺ) کە دەفەرموێت: (مَنْ طَلَّقَ ثلاثاً، فَلَيْسَ بِشَيْءٍ)، هەرکەسێك سێ تەڵاقە پێکەوە بخات، ئەوە هیچی لە سەر نییە، و هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت، جا هەرکەسێك پێچەوانەی قورئانی پیرۆز مامەڵە بکات، و بجوڵێتەوە، دەگەڕێندرێتەوە بۆ لای قورئانی پیرۆز، و دواجار دەبرێتە سەر ئەو ویستەی کە نەیخواستووە، هیچ یەکێك لە سێ تەڵاقەکەی بخات.[1]

شیخ الأسلام (ئیبن تەیمیە)، دەفەرموێت: (هەر کەسێك ژنەکەی تەڵاق بدات، لە یەك وەختی پاکیدا، واتە، لە سوڕی بێ نوێژیدا نەبێت، و دەستەواژەکەی بە وشەیەك، یان چەند وشەیەك بێت، وەك ئەوەی کە بڵێت: (أنت طالقٌ ثلاثاً: هەر سێ تەڵاقەکەت کەوتبێت)، سەبارەت بە حوکمی پرسێکی لەم جۆرە زانایانی پێشینە و پاشینە، سێ گوتەیان هەیە، و گوتەی چوارەم بیدعەیە، و ئەفرانندە، کە ئەویش بریتییە لەو گوتەیەی موعتەزیلەکان و شیعەکان، کە دەبێژن، (دەربڕینی دەستەواژەی، وەك سێ تەڵاقەت کەوتبێت، هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت)، کە قسەیەکی لەم جۆرە

---

[1] الروضة البهية، شرح اللمعة الدمشقية، للشيخ زين الدين الجبعي العاملي، ٢/١٤٨.

لە هیچ زانایەك، لە زانایانی پێشینان نەبیستراوە.[1]

- (پێشەوا ئیبن قەییمی جەوزی)، دەفەرموێت: ئەم مەزهەبە، پێشەوا (ئیبن حەزم) باسی لێوەکردووە، و گێڕاویەتییەوە، بۆ (پێشەوا ئەحمەد)، و ئەویش نکوڵی لێ کردووە، و بەرپەرچی داوەتەوە.[2]

- (الشيخ علي الخفيف)[3] دەڵێت: ئەمە مەزهەب، و ڕەوگەی کۆمەڵێکە لە شوێنکەوتووان، هەروەك (ليث)ی، کوڕی سەعد، و ئیبن عەلی، و هیشامی کوڕی حەکەم، و ئەبو عوبەیدە، و قاضي حەجاجی کوڕی (أرطأة)،[4] گێڕاویانەتەوە، و جەماوەری زانایانی شیعەیش، بە لایدا چوون، و کاریان پێ کردووە.

جا ئەوانەی کە گوتوویانە، تەلاق ناکەوێت، ئەوەیان کردووە بە بەڵگە، کە کۆکردنەوەی سێ تەلاقە، بە یەکەوە، پێچەوانەی دەقی ئایەتی: (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ)ە،[5] و بێگومان پێچەوانە بوونەوە، لە گەڵ دەقدا، داهێنانە لە ئاییندا، و کارێکی بیدعەیە، و بیدعەیش بە فەرمانی پێغەمبەر، (ﷺ)، بەرپەرچدراوەیە، کە دەفەرموێت: (مَنْ عَمِلَ عَمَلاً لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنا فَهُوَ رَدٌّ)، هەرکەس هەرکارێك ئەنجام بدات، کە لە سەر ڕەوتی سوننەتی پێغەمبەر، (ﷺ)، نەبێت، ئەوا ئەو کارەی بەرپەرچدراوەیە.[6]

توێژینەوەی ئەم ڕایە:

١. ئەوەی کە زیادەیە، لە (یەك) دژی دەقەکەیە، نەوەك هەمووی، بۆیە هەرکات گوتی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً: سێ تەلاقەت کەوتبێت)، تەنها یەك تەلاقی پێ دەکەوێت، و زیادەکەی بەتاڵە، و کاری پێ ناکرێت، و هەموو کارێك کە شیاوی پارچە پارچە کردن بێت، ئەمە حاڵیەتی، کە هەندێ لە

---

[1] مجموعة الفتاوى، شيخ الاسلام ابن تيمية، ج٩ / ٣٣، ضاپی کتێبخانەی متعاریف ریباط، ولاتی مەغریب.

[2] زاد المعاد، للامام ابن قيم الجوزي، ج٤/ ٥٤.

[3] بڕوانە ئاڕتووکی (فرق الزواج)، ل٣٦.

[4] ساڵی (١٤٥)ی، کۆضی، وەفاتی کردووە.

[5] (سورة البقرة : ٢٢٩).

[6] ئاڕتووکی (صحيح الأمام مسلم)، ٣٢٤٣.

پارچە و بەشەکانی، بە شەرعی دێتە ئەژمار، و هەندێکی تر لـە پارچـەکانی، بـە ناشـەرعی تەماشـا دەکرێت.

٢. ئەو (ئیبـن حەزم)ـەی، کە ئـەم گوتەیـەی دراوەتـە پـاڵ، کـاری بـە ڕای جـەماوەری زانایـان کردووە، کە دەفەرموون: پیاوەکە چەند تەڵاقی خسـت، ئەوەنـدە تـەڵاقی دەکـەون، بـە ڕەهـایی، هەروەها دەبێژێت، ئەگەر خستنی چەند تەڵاقێك پێکـەوە، بیدعـە بووایـە، ئـەوا دەبـوو، بـە بـەتاڵ دابنرێت، و بەرپەرچ بدرێتەوە، بەڵام دیارە، کە بیدعە نییە، و بەڵکو تەنانەت دەشگونجێت، کە هـەر سێ تەڵاقەکە پێکەوە بخرێت.

٣. لە ڕاستییدا، ئەم ڕەوگەو مەزهەبە، ڕێزپەڕ (شاذ)ـە، و نزیکـە لەوەیشـەوە، کـە پێچـەوانەی ئەو کۆڕاییەیە، کە زانایانی مسوڵمان لـە سـەری کۆبوونەتـەوە، ئەمـەیش هـەروەك (شێخ الأسـلام، ئیبـن تەیمیە)، دەفەرموێت، ڕای شیعەکان نییە، و هەروەها وەك (الشیخ علی الخفیـف)یش، دەری بڕیوە، ڕای زۆرینەی شیعەکانیش نییە، بەڵکو زۆرینەیان لە سەر پێچەوانەی ئەم ڕایە دەڕۆن، و لـەو بارەیەوە (طوسي)،[1] گەورە زانای شیعەکان، دەڵێت: ئەگـەر پیاوەکـە ژنەکـەی تەڵاقـدا، بـە یـەك دەربڕین، و بە یەکجار، ئەوە بیدعەی ئـەنجام داوە، و یـەك تـەڵاقی پێدەکـەوێت، و ئەگـەر تـەواوی مەرجەکانی تێدا هاتنە دی، ئەو مەرجانەی کە لە لای زۆرینەی هاوەڵانمان، دانی پیـادا نـراوە، هـەر لە ناو شیعەکانیشدا هەیە، کە ڕای وایە، هیچ تەڵاقێکی پێ ناکەوێت، و (عەلـی) و (ظـاهیرییـەکان)، کاریان بەم دوا گوتەیە کردووە!

بەڵام هەروەك باسـمان کرد، دانەپاڵی ئەم ڕایە، لە لایەن (طوسي)یەوە، بۆ (ظـاهیرییـەکان)، و بەو شێوە ڕەهاییە، کارێکی دروست نییە.[2]

هەروەها لە پەرتووکی (رِياضُ المَسائِل)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەگەر تەڵاقی سێ بـە سێ، بە (دوو) تەڵاق، یان بە (سێ) تەڵاق، لێك بدرێتەوە، و شرۆڤە بکرێت، ئەوە ئەم لێکدانەوەیـە، تـەنها لە یەك تەڵاقدا ڕاست و دروستە، و زیاتر لەمە بـەتاڵ و بێ بنەمایـە، و هـەر لێرەیشـەوە لاوازی ئـەو گوتەیــە بەدەردەکــەوێت، کــە دەڵێــت: ســەرلەپای تەڵاقەکــە بــەتاڵ و پــووچ و دانەمــەزراوە! و مەبەستیشی لە ڕەتکردنەوەی لـە فەرموودەکـەدا، ئەوەیـە کـە دەگەڕێندرێتـەوە، بۆ یـەك تـەڵاق،

---

[1] ئەرتووکی (الخلاف)ی، طوسي، ب٢، ل٨٩، تەماشا بکە.

[2] المحلی، لابن حزم الظاهري، ب١٠، ل١٧٤.

نەوەك بۆ لای هیچکامیان.[1]

کەواتە، دواجار ئەم ڕایە، کاری پێ ناکرێت، چونکە سەرەڕای ئەوەی کە بەڵگەیەکی بە دەستەوە نییە، کە پشتی پێ ببەسترێت، لە گەڵ ئەمەیشدا، ئەم ڕایە، تەنها گرووپێکی کەم و نەناسراو، دەریانبڕیوە.

بەشە باسی دووەم:
جوداکردنەوەی تەڵاقدانی ژنێک کە سەرجێی لەگەڵدا کرابێت لە تەڵاقدانی ژنێک کە سەرجێی لەگەڵدا نەکرابێت

ئەو ڕەوتەی کە خاوەنی ئەم ڕایەیە، کۆمەڵێکن لە هاوەڵانی (ئیبن عەبباس ﷺ)، و (ئیسحاقی کوڕی ڕاهەوەیه)ی، کە (موحەممەدی کوڕی نەصری مرۆزی) دەگێڕێتەوە، لێیەوە، لە پەرتووکی (أختلافُ العُلَماء)دا، کە دەفەرموێت: ئەو کۆمەڵە گوتوویانە، ئەگەر ئافرەتەکە گوازرابێتەوە، و سەرجێیی لە گەڵدا کرابێت، ئەوا هەر سێ تەڵاقەکە دەکەوێت، و ئەگەر نەگوازرابێتەوە، ئەوا تەنها یەك تەڵاقی دەکەوێت، بۆ ئەم ڕایەش هەندێ لە دۆکیۆمێنت و بەڵگەیان هێناوەتەوە، لەوانە:

١. (ئەبوداود)، گێڕاویەتییەوە، لە (طاوس)ەوە، کە کابرایەك، کە بە (أبو الصهباء) ناسراو بوو، پرسیاری زۆری لە (ئیبن عەبباس ﷺ)، دەکرد، جارێکیان پرسیاری کرد، و گوتی: ئایا دەزانیت، کە لە سەردەمی پێغەمبەر، (ﷺ)، (پێشەوا ئەبوبەکر)، و سەرەتاکانی فەرمانڕەوایی (پێشەوا عومەر)دا، (خوایان لێ ڕازی بێت)، هەر پیاوێك ئەگەر پێش گواستنەوە، و سەرجێیی کردن، لە گەڵ ژنەکەیدا، سێ بە سێ تەڵاقی بخستایە، ئەوا بە یەك تەڵاق بۆیان ئەژمار دەکرد، جا (ئیبن عەبباس)، (ﷺ)، فەرمووی: بەڵێ وابوو، کە ئەگەر پیاو ژنەکەی پێش گواستنەوە، (سێ بە سێ)، تەڵاق بدایە، ئەوا بە (یەك) تەڵاق، بۆیان ئەژمار دەکرد، و تەنها تەڵاقێکیان پێ دەخست، بەڵام کە (پێشەوا عومەر)، (ﷺ)، زانی خەڵکی لە سەری ڕاهاتوون، و کارەکەیان لا ئاسایی بووەتەوە، و بە دەمییەوە دەچن، بۆیە هەر سێ تەڵاقەکەی لە سەر هەژمار کردن، و هەرکەس شتی وای لە

[1] رِياضُ المَسائِلْ، بەرگی دووەم، کِتابُ الطَلاق.

دەست دەریچولیە، ئەوا هەر سێ تەڵاقەکەی پێ دەخست.[1]

جا زانایانی ئەم ڕەوتە، فەرموویانە:

ـ ئـەم پابەندکردنـەی (پێشـەوا عومـەر)، (ﷺ)، سـەبارەت بـە تـەڵاقی (سـێ بـە سـێ)، و هەژمارکردنی هەرسێکیان، بۆ ژنانی گواستراوە، و گێڕانەوەکەی (أبو الصهباء)، بۆ ئـەو ژنانەیـە کـە نەگوازراونەتەوە، و دواجار ئەم جیاکردنەوەیەی تەڵاقی (سێ بە سێ)، لـەو دوو حاڵەتـە جیـاوازەدا، کۆک و تەبایە، لە گەڵ گێڕانەوەکانی هەر دوو ئاڕاستە جیاوازەکەدا.[2]

٢. ئەم کۆمەڵەی کە ئەم ڕایەیان هەیە، دەڵێن ژنی نەگوازراوە، و سەرجێیی لە گەڵدا نەکراو، کـە مێردەکەی پێی گوت: (أنتِ طالقٌ: تـەڵاقت کـەوتبێت)، ئـەوا دەبێتـە (جیـابووەوە: بائنَـة)، و ئـیتر لێرەوە لە گەڵ دەستەواژەی (سێ بە سێ)دا، دژی یەکتری دەوەستنەوە، و کەواتە ئەو ڕایـەی کـە بڵێت، هەر سێ تەڵاقەکەی پێ دەکەوێت، ڕایەکی بەتاڵ و بێ بنەمایە.

ـ (پێشەوا **ئیبن حەجەری عەسقەلانی**)، دەفـەرموێت: ئاڕاستەی ئـەم ڕایـەی ئـەم کۆمەڵـە، ئەوەیە کە ژنی نەگواسـتراوە، لای ئـەمان، هـەر کـە پیاوەکـەی پێـی گـوت: (أنتِ طـالقٌ: تـەڵاقت کەوتبێت)، ئیتر لێی دەپچڕێت، و جودا دەبێتەوە، کەواتە ئەگەر پێی گوت، (سێ بە سـێ) تـەڵاقت کـەوتبێت، ئـەوە ئـەو ژمارەیـەی بـۆ هـەژمار ناکرێـت، و بـێ بنەمایـە، چـونکە لـە دوای (بَیْنـونَة: جیابوونەوەکە)، کە هەر لە سەرەتاوە گوترلوە، بۆیە بێ بنەمایە.[3]

ـ لە پـەڕتووکی (المَبْسـوُط)دا، هـاتووە، کـە دەفـەرموێت: ئەگـەر پیـاو، پـێش گواسـتنەوەی ژنەکەی، بەو ژنەی گوت، سێ تەڵاقەت کەوتبێت، ئەوا بـە لای ئێمـەوە، هـەر سـێ تەڵاقەکـەی پـێ دەکەوێت، و ئەمەیش فەرمایشتی (پێشەوا عومەر)، و (پێشەوا عەلی)، و (ئیبن عەبباس)، و (ئـەبو هورەیرە)ی، لە سەرە، (خوا لێیان ڕازی بێت)، و (شێخ حەسەنی بەصری)، (ﷺ)، فەرموویـەتی، بە دەربڕینی (تە ڵاقت کەوتبێت)، تەنها یەك تـەڵاقی پـێ دەکـەوێت، تـا ژنەکـە لـە عیـدەدا بێـت، و دەربڕینی دەستەواژەی سێ تەڵاقەت کەوتبێت، هیچ تەڵاقێکی پێ ناکـەوێت، لـەم کاتـەدا، چـونکە ئەو ئافرەتە بە دەربڕینی دەستەواژەیەکی تر، ئیدی بێگانـە بووەتـەوە، بـە پیـاوە دەزگیرانەکـەی،

---

[1] نَيل الأوطار، للإمام الشوكاني، بـ٦، ل٢٥٩.

[2] زاد المَعاد، لابن القيم الجوزية، بـ٤، ل٥٥.

[3] فتحُ الباري، شرح صحيح البخاري، بـ٩، ل٣٦٣.

بۆیە ئەم تەلاقە (سێ بە سێ)یە، هیچی پێ ناکەوێت.[1]

توێژینەوەی ئەم بەڵگەیە:

١. وەڵامەکەی (ئیبن عەبباس)، بە پێی پرسیارەکەی کابرا بوو، و حوکمی ئەو باس دەکات، ئەمەیش مانای ئەوە نییە، کە حوکمی ژنی گواستـراوە، و سەرجێیی لە گەڵدا کراو، لەم پرسەدا جیاواز بێت، و ئەو هاتنەیش بە رەهایی لە فەرموودەکەی (ئیبن عەبباس)دا، پشتگیری لەم فەرمایشتە دەکات، کە دەڵێت: تەلاق لە سەردەمی پێغەمبەر، ()، و پێشەوا ئەبوبەکر، و ... هتد، تا دوایی باسەکە، کە پاشتر روونکردنەوەی لە سەر دێت، زیاتر لەمەیش (پێشەوا شەوکانی)، لە پەرتووکی (نیل الأوطار)، بەرگی (٩)، لاپەرە (٢٥٩)دا، هێناویەتی، کە (پێشەوا نەسائی)، فەرموویەتی: ئەم گێڕانەوەیە، گێڕانەوەیەکی نەناسراو (مُنْكر)ە.

٢. ئەو قسەیەی کە دەڵێت، کابرا گوتی: (أنتِ طالقٌ: تەلاقت کەوتبێت)، ئیتر بەم قسەیە، ئافرەتەکە دەبێتە (بائنَة: جیابووەوە)، بۆیە ژمارەی (سێ)، لە تەلاقەکەدا، بەتاڵ دەکاتەوە، قسەیەکی پێچەوانەی نەریت و رێساکانی زمانەوانییە، لە رووی ئەوەوە، کە دەستەواژەی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً: سێ تەلاقەت کەوتبێت)، هەمووی بەستراوە، بە یەکەوە، و حاڵیبوون، وتێگەیشتن لە سەرەتاکەی بەستراوە، بە کۆتاییەکەیەوە،[2] و کردنی بە بەڵگە، وەك بەڵگەهێنانەوە، بەم ئایەتە پیرۆزە وایە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێت: (لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ)،[3] نزیکی نوێژ مەکەون! و کەچی برگەی دواتر پشتگوێ بخەیت، کە دەفەرموێت: (وَأَنتُمْ سُكَارَى) لە کاتی سەرخۆشیدا، واتە، لە کاتی سەرخۆشیدا نزیکی نوێژکردن مەکەونەوە، بۆیە دەستەواژەی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً: سێ بە سێ تەلاقت کەوتبێت)، رستە و دەستەواژەیەکی پێکەوە لکاوە، و دروست نییە، جیا بکرێتەوە، و بکرێت بە دوو ووشە، و هەر ووشەیەکیان حوکمێکی بدەیتێ! و ئەمەیان جیایە، لەم دەربڕینەی پیاو، کە دەڵێت (أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ: تەلاقت کەوتبێت، تەلاقت کەوتبێت، تەلاقت کەوتبێت)، چونکە هەر رستەیەك لەم سێ رستەیە، لەوی تریان جیاوازە، و سەربەخۆیە

---

[1] المبسوط للسرخسي، ب٦، ل٨٨.

[2] فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٢، و (بدائع الصنائع)، للكاساني، ب٤، ل١٨٧٥.

[3] (النساء: ٤٣)

لێی، و حاڵی بوون لە یەکەمیان نەوەستاوە، لە سەر حاڵی بوون، لە دووەم ڕستەیان، بۆیە دروستە بگوترێت، لە کاتی ویستنی سەر لە نوێ دەستپێکردندا، ئەو ژنە بە دەستەواژەی (أنتِ طالقٌ: تەڵاقت کەوتبێت)ی، یەکەمیان، بووەتە بێگانە، و ئیتر ڕستەی دووەم، و سێیەم، کارپێنەکراو، و بێ بنەمان، و پووچن.

- لە پەرتووکی (إختلاف أبي حنيفة، وَابن أبي ليلى)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەگەر پیاو بە ژنەکەی گوت، کە هێشتا نەیگواستبووەوە: (أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ، أنتِ طالقٌ: تەڵاقت کەوتبێت، تەڵاقت کەوتبێت، تەڵاقت کەوتبێت)، ئەوا بە تەڵاقدانی یەکەم، تەڵاقەکەی دەکەوێت، و تەڵاق دەدرێت، و ئیتر دوو تەڵاقەکەی تری بە سەردا نادرێت، و ئەمەیش ڕای (پێشەوا ئەبو حەنیفە ﵀)یە.[1]

---

[1] پەرتووکی (اختلاف أبي حنيفة، و ابن أبي ليلى)، نووسراوی، (پێشەوا ئەبو یوسف یەعقوبی، کوڕی ئیبراهیمی ئەنصاری)، کە لە ساڵی (١٨٢)ی، کۆچی لە دنیا دەرچووە، و مامۆستا (أبي وفاء الأفغاني) ساغی کردووەتەوە، و پەراوێزی لە سەر نووسیوە، چاپخانەی (الوفاء)، ل١٩٢، ساڵی ١٣٥٨ی کۆچی.

بەشە باسی سێیەم
مێردەکە چەند تەلاقی خستبن، ئەوەندە تەلاق دەکەون

هەندێ لە هاوەڵان، و شوێنکەوتووان، و جەماوەری شەرعزانانی مەزهەبی (حەنەفی)،[1] و (مالیکی)،[2] و (شافیعی)،[3] و (حەنبەلییەکان)،[4] و هەندێ لە (ظاهیرییەکان)[5]، ڕایان وایە کە، پیاوەکە چەند تەلاقی خستبن، ئەوا ئەو ژمارەیە، بە ڕەهایی دەکەون، ئیتر چونیەکە، ژنەکەی گواستبێتەوە، یان نا... هەروەها چونیەکە، ژمارەی تەلاقەکە، یەك تەلاق بێت، یان دوو تەلاق، یان

---

[1] لە پەرتووکی (المبسوط)دا، بەرگی (٦)، لاپەڕە (٨٨)دا، هاتووە، کە دەڵێت:
ئەگەر پیاوێك بە ژنەکەی گوت، هەرچەندە گواستبوشیەوە، و سەرجێی لە گەڵدا کردبوو، گوتی: سێ بە سێ تەلاقت کەوتبێت، ئەوا لە لای ئێمە هەر سێ تەلاقەکەی دەکەون، و هەروەها لە هەمان پەرتووکدا، بەرگی شەشەم، لاپەڕە (٩١)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەگەر کابرایەك چوار ژنی هەبوون، و پێی وتبوون، تۆ تەلاقەتان کەوتبێ، ئەوا سێ تەلاقەی هەموو یەکێکیان دەکەوێت، چونکە هەر ژنە، و لە بەشی خۆی دوو تەلاق، و چارەکێکی دەکەوێت، واتە، ئەو چارەکە تەلاقە حوکمی تەلاقێکی تەواوی هەیە.

[2] لە شەرحی (الخرشی)، بەرگی چوارەم، لاپەڕە (٣٦)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەگەر پیاو بە ژنەکەی گوت، سێ تەلاقەت کەوتبێت، ئەمە تەلاقی بیدعییە، یاخود، گوتی: سێ تەلاقەکەت کەوتبێت، هەندێ لەو تەلاقانە سوننەن، و هەندێکیان بیدعین، ئەوەندە هەیە، ئەو پیاوە، هەر سێ تەلاقەکەی لە سەر ئەژمار دەکرێت، ئیتر ئەو ژنەی گواستبێتەوە، یان نا، هەر چونیەکە.

[3] لە پەرتووکی (المهذَّب)دا، بەرگی دووەم، لاپەڕە (٨٤)، هاتووە، کە دەفەرموێت: ئەگەر بە دەزگیرانەکەی گوت، کە هێشتا نەیگواستووەتەوە، و سەرجێی لە گەڵدا نەکردووە: (سێ تەلاقەت کەوتبێت)، ئەوا هەر سێ تەلاقەکەی دەکەون، چونکە هەر سێ تەلاقەکە، لە سەردەمی پرۆسەی هاوسەرێتیدا خراون، بۆیە هەر سێ تەلاقەکە دەکەون، هەروەك چۆن ئەگەر، بە ژنە گواستراوەکەی بڵێت، هەر دەکەون، بۆ دەستگیرانداریەکەیش هەروایە.

[4] لە پەرتووکی (المُغني)، نووسراوی زانای مەزن (ئیبن قودامەی مەقدیسی)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەگەر لە کاتی پاکێتیدا، سێ تەلاقەکەی دا، ئەوا ئەم تەلاقانەی ناکەون، لە بەر ئەو فەرموودەگەلەی، کە لەم بارەیەوە هاتوون.

[5] لە پەرتووکی (المحلی)دا، دانراوی (عەللامە ئیبن حەزمی ظاهیری)، هاتووە، کە دەڵێت: هەر پیاوێك بە ژنەکەی گوت، تەلاقت کەوتبێت، مەبەستیشی دوو تەلاق، یان سێ تەلاق، بوون، ئەوە بە پێی نیاز و نیەتەکەی بۆی هەژمار دەکرێت، ئیتر چونیەکە، دەربڕینەکەی گوتبێت، جا نیەتی هێنابێت، و هەروەها چونیەکە، ئەو ژنەی گواستبێتەوە، یان نەیگواستبێتەوە.

سێ تەڵاق، لەمەیشدا پشتیان بە بەڵگەی سوننەتی پێغەمبەر، (ﷺ)، و (کۆڕای زانایان: أجماع)، و (بەبەردانگرتن: قیاس) بەستووە.

یەکەم: سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ):

بێژەرانی ئەم رایە، فەرموودەی زۆریان کردوونەتە بەڵگە بۆ خۆیان، گرنگترینیان ئەمانەی لای خوارەوەن:

١. فەرموودەکەی (رەکانە):

لە (رەکانەی کوڕی عەبد زەید)ـەوە، گێڕدراوەتەوە، کە گوتویەتی: هاتمە خزمەتی پێغەمبەر، (ﷺ)، و گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا، (ﷺ)، من ژنەکەمم بە تەواوەتی تەڵاق دا، پێغەمبەریش، (ﷺ)، فەرمووی: مەبەستت لەو تەڵاقدانەدا چی بوو؟ یاخود چەند بوو؟ (رەکانە)، دەڵێت: منیش گوتم: مەبەستم پێی یەك تەڵاق بوو، جا پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: جا سوێند بە خوا مەبەستت یەك تەڵاق بوو؟ گوتم: ئەرێ وەڵڵا، مەبەستم هەر یەك تەڵاق بوو، پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: دەی هەر ئەوەت لە سەرە، کە ویستوتە.[1]

.رەهەندی بە بەڵگەکردنی ئەم فەرموودەیە:

أ. ئەگەر (رەکانە)، مەبەستی تەڵاقێك زیاتر بوایە، ئەوا مەبەست و نیازەکەی خۆی بە سەردا دەکەوت، و پێغەمبەر، (ﷺ)، بڕیاری بە سەردا دەدا، کە دەبێت پێوەی پابەند بێت.

ب. ئەگەر کۆکردنەوەی سێ تەڵاق، بە یەکەوە، و لە یەك جار، و لە یەك کاتدا، دروست

---

[1] (پێشەوا ئەبو داود)، و(پێشەوا تیرمیزی)، و (پێشەوا شافیعی)، و (پێشەوا حاکم)، گێڕاویانەتەوە، و (حاکم)یش، بە صەحیحی داناوە، تەماشای پەرتووکی (التاج الجامع للأصول في أحاديث الرسول)، بەرگی دووەم، لاپەڕە (٣١١) بکە، و لە پەرتووکی (نيل الأوطار)دا، بەرگی شەشەم، لاپەڕە (٢٥٥)دا، هاتووە، کە دەڵێت: گێڕدراوەتەوە، لە (رەکانەی کوڕی عەبدوڵلا)وە، کە (سوهەیمە)ی، خێزانی، بە یەکجاری، و بە تەواوی تەڵاق دا، هەواڵی ئەم کارەی دا، بە پێغەمبەر، (ﷺ)، و پێی گوت، سوێند بە خوا، مەبەستم لەو یەکجارییە، تەنها یەك تەڵاق بوو، جا پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: بەڵێ، بە خودا، مەبەستم لەو یەکجارییە، تەنها یەك تەڵاق بووە، جا (رەکانە) دەڵێت: گوتم، سوێند بە خوا، مەبەستم لەو یەکجارییە، تەنیا یەك تەڵاق بوو، جا پێغەمبەر، (ﷺ)، بڕیاری گەڕانەوەی (سوهەیمە خان)ی، دایەوە بۆ لای، و پاشان دووەم جار، یاخود دووەم تەڵاقیدا، لە سەردەمی پێشەوا عومەر)دا، رضي الله عنه و لە سەردەمی (خەلیفە عوسمانی کوڕی عەففان رضي الله عنه)دا، تەڵاقی سێیەمی دا، (ئەم فەرموودەیە، ئیمامی شافیعی، و پێشەوا ئەبوداود، گێڕاویانەتەوە).

نەبوولیە، ئەوا پێغەمبەر، (ﷺ)، داوای شیکردنەوە، و شرۆڤەکردنی نیازەکەی (ڕوکانە)ی، لە ژمارەی تەلاقەکاندا نەدەکرد.

٢. فەرموودەکەی ئیبن عومەر:

١. گێڕدراوەتەوە، کە (عەبدوڵڵای کوڕی عومەر)، (خوا لە خۆی، و باوکی ڕازی بێت)، یەك تەلاقی ژنەکەی دا، کە لە کاتی بێ نوێژیدا بوو، دواتر ویستی، کە لە دوو حاڵەتی بێ نوێژی تردا، ئەو دوو تەلاقەکەیشی بدات، ئەم هەواڵە گەیشت، بە پێغەمبەر، (ﷺ)، و ئەویش پێی فەرموو: ئەی ئیبن عومەر، خودای مەزن بەو جۆرە فەرمانی نەکردووە، و تۆ بە هەڵە لە سوننەت حاڵی بوویت، چونکە وا سوننەتە، کە پاك ببێتەوە، ئینجا تەلاقی بدەیت، جا دەڵێت، پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمانی پێکردم، کە ژنەکە بگێڕمەوە، ژێر نیکاحی خۆم، و منیش وامکرد، و پاشان پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: هەر کات پاك بوویەوە، ئەوا ئەو کاتە تەلاقی بدە، یان لە لای خۆت گلی بدەرەوە، جا گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا، (ﷺ)، ئەگەر سێ تەلاقەی بدەم، ئایا دروستە بۆم، کە بیگێڕمەوە، لای خۆم؟ پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: نەخێر! ئەوە جیابووەتەوە لێت، و کاری وا بکەیت، بە تاوانکاری بۆت دێتە ئەژمار.[1]

ڕەهەندی بە بەڵگەکردنی ئەم فەرموودەیە:

لە ڕاستییدا، فەرمایشتەکەی پێغەمبەر، (ﷺ)، کە فەرمووی: ئەوە ئیتر جیابووەتەوە لێت، و لێت بووەتە بێگانە، و توخنکەوتنی تاوانە، بەڵگەیە لە سەر ئەوەی کە خستنی سێ تەلاقە، بە یەکجار، و لە یەك کاتدا، حوکمێکی دروستە، بەڵام بکەرەکەی تاوانبارە.

٣. فەرموودەکەی عوبادەی کوڕی صامت:

(ئەبودلود)، لە (عوبادەی کوڕی صامت)ەوە، گێڕاویەتییەوە، کە گوتوویەتی: باوام هەزار تەلاقی ژنەکەی دا، جا ڕۆیشت، بۆ خزمەتی پێغەمبەر، (ﷺ)، و ئەم حاڵەی بۆ باسکرد، جا پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: بە ڕاستی باپیرت لە خوا نەترس بووە!! کە گفتی لەم جۆرە هاتووە، بە دەمیدا، جا سێ تەلاقەکەی لە سەریەتی، و کەوتوون، بەڵام سەبارەت بە نۆسەد، و نەوەد، و حەوت، تەلاقەکەی تر، بە ڕاستی ئەمە زیادەڕەوی، و ستەمکارییە، کردوویەتی، جا

[1] السنن الکبری، للبیهقي، ب٧، ل٣٣٤. نیل الأوطار، ب٦، ل٢٥٦.

خودای مەزن سەرپشکە، یان لە سەری سزای دەدات، و یان لێی دەبورێت.[1]

٤. فەرموودەکەی عوەیمیری عەجلانی:

لە (سەهلی کوڕی سەعد)ەوە، ﷺ گێڕدراوەتەوە، کە گووتویەتی: کەوا کەسێك لە تیرەی (عەجلان)، (نەفرینکاری: مُلاعَنَة)ی، ژنەکەی کرد، پاشان گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا، (ﷺ)، ئەگەر لە لای خۆم بیهێڵمەوە، ئەوا ستەمی لێدەکەم، بۆیە تەڵاقی کەوتبێت، تەڵاقی کەوتبێت، تەڵاقی کەوتبێت، ولەە، سێ جار تەڵاقی خست، لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە، کە گوتوویەتی: ئەگەر بیگێڕمەوە، درۆم لە گەڵدا کردووە، پاشان هەر سێ تەڵاقەی دا، و لە هەر گێڕانەوەیەکی تریشدا هاتووە، کە دواتر بە سێ جار تەڵاقی دا.[2]

جا زانایانی سەر بەم گرووپەی کە ئەمە ڕایانە، گوتوویانە، خستنی سێ تەڵاق، لە خزمەت پێغەمبەردا، (ﷺ)، و نکوڵی لێنەکردنی، لە لایەن پێغەمبەرەوە، (ﷺ)، بەڵگەیە لە سەر ڕازی بوونی پێغەمبەر، (ﷺ)، پێی!

٥. فەرموودەکەی عائیشەخانی دایکمان (خوا لێی ڕازی بێت):

(قاسمی کوڕی موحەممەد)، لە (عائیشەخانی دایکمانەوە)، گێڕاویەتییەوە، کە پیاوێك ژنەکەیی تەڵاق داوە، دواتر ژنەکە شووی کردەوە، و دیسان کابرای دووەمیش تەڵاقی دا، جا پرسیاریان لە پێغەمبەر (ﷺ)، کرد، ئایا بۆ پیاوی یەکەمی حەڵاڵ بۆتەوە؟ پێغەمبەر، (ﷺ)، فەرمووی: نەخێر! تا کابرا تامو چێژ، و خۆشی جوتبوون نەچێژێت، لەو ژنە، و ژنەکە نەیچێژێ، لە پیاوەکەی دووەم، بۆ کابرای یەکەم حەڵاڵ نابێتەوە.[3]

جا زانایانی ئەم گروپە، گوتوویانە، کە پێغەمبەر، (ﷺ)، نکوڵی لەم کارە نەکردووە، و بەرپەرچی نەداوەتەوە، و بەڵکو لە کابرای یەکەمی حەرام کردووە، تا لە گەڵ پیاوی دووەم نەخەوێت، و تام لە یەکتری نەکەن، ئینجا بۆ پیاوی یەکەم حەڵاڵ دەبێتەوە، ئەمەیش بەڵگەیە لە سەر دروستی کۆکردنەوەی سێ تەڵاقەکە پێکەوە.

---

[1] صحیح مسلم، بشرح النووي، ب ١٠، ل ٦٢.

[2] سنن النسائي، ب ٦، ل ١٤٦.

[3] فتح الباري شرح صحیح البخاري، ب ٩، ل ٣٦٢، السنن الکبری، للبیهقي، ب ٧، ل ٣٣٤.

٦. فەرموودەکەی مەحموودی کوڕی لەبید (خوای لێ ڕازی بێت):

(پێشەوا نەسائی ﷺ)، لە (مەحموودی کوڕی لەبید)ـەوە، ﷺ گێڕاویەتییەوە، کە فەرموویەتی: عەرزی پێغەمبەر (ﷺ) کرا، کە ئەو پیاوە ژنەکەی خۆی (سێ بە سێ)، بە سەریەکەوە، تەلاق داوە، پێغەمبەریش (ﷺ) بە تووڕەیی هەڵسا، و فەرمووی: ئەمە چۆن حاڵێکە، من خۆم هێشتاکە ماوم، و شەو و ڕۆژ، لە ناوتاندام، کەچی گاڵتە بە نامەی خودا دەکرێت، وە بە پێی ئایەتی، (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ)، ڕەفتار ناکرێت، جا دەبێ لە پاش من چی فەرتەنەیەك بەرپا بکرێت؟ جا لەم سەروبەندەدا، پیاوێك هەڵسایەوە، و گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا، (ﷺ)، نەیکوژم؟!!

(پێشەوا ئیبن کەسیر ﷺ)، دەفەرموێت: (إسناده جید)، سەنەد و ڕشتەکەی باشە، و (حافظ ئیبن حەجەری عەسقەلانی ﷺ)، لە پەڕتووکی (بلوغ المرام)دا، دەنووسێت: (گێڕەرەوەکانی ئەم فەرموودەیە، متمانە پێکراون)[١].

جا زانا پەیڕەوکارەکانی ئەم ڕەوگەیە، فەرموویانە، کە تووڕەبوونی پێغەمبەر، (ﷺ)، بەڵگەیە لە سەر کەوتنی هەرسێ تەلاقەکە پێکەوە، و ئەگەر ئەو تەلاقانە هەر سێکیان نەکەوتنایە، ئەوا پێویستی بە تووڕەبوون نەدەکرد، چونکە کارێك نەهاتبێتە دی، ئیتر تووڕەبوونی بۆچییە؟!

٧. فەرموودەکەی فاطمەی کچی قەیس:

گێڕدراوەتەوە، کە (عەمری کوڕی حەفصی مەخزومی)، ئەم (فاطیمەی کچی قەیس)ـە، کە ژنی بوو، سێ بە سێ تەلاقی دا، جا (خالیدی کوڕی وەلید)، (خوا لە هەموویان ڕازی بێت)، و گرووپێك لە هۆزی (مەخزومییەکان)، ڕۆیشتنە خزمەت پێغەمبەر، (ﷺ)، و عەرزیان کرد، ئەی پێغەمبەری خوا، (ﷺ)، (ئەبو عەمری کوڕی حەفصی مەخزومی)، تەلاقی (فاطیمە خانی کچی قەیس)ـی داوە، بە تەلاقی سێ بە سێ، ئایا لە سەریەتی نەفەقە، و بژێوی بۆ دابین بکات؟ جا پێغەمبەر، (ﷺ)، لە وەڵامیاندا فەرمووی: نەخێر! نە بژێوی لە سەرە، نە شوێنی نیشتەجێبوون، تا بۆی دابین بکات.[٢]

---

[١] نيل الأوطار، للإمام الشوكاني، ب٦، ل٢٥٥، التاج الجامع للأصول، ب٢، ل٣٦٢.

[٢] سنن النسائي، ب٦، ل١٤٥. صحيح مسلم، بشرح النووي، ب١٠، ل١٠٣.

جا زانایانی ئەم ڕەوتە فەرموویانە: ئەگەر هەر سێ تەڵاقەکەی نەکەوتایە، ئەوا بژێوی دانی ژنەکەی لە سەر بوو، چونکە ئەو ژنەی کە بە تەواوی تەڵاق نەدراوە، و سەرجەمی تەڵاقەکانی نەکەوتوون، واتە، تەڵاقەکەی ڕەجعییە، و لە سەر پیاوەکەی پێویستە کە بژێوی بۆ دابین بکات، و هەروەها شوێنی نیشتەجێبوونی بۆ دەستەبەر بکات، ئەمەیش کۆڕای زانایانی لە سەرە.[1]

٨ فەتواکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) بەپێچەوانەی گێڕانەوەکەیەتی،

(عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)، (خوا لێیان ڕازی بێت)، دەفەرموێت: جاران لە سەردەمی پێغەمبەر، (ﷺ)، خۆیدا، و لە سەردەمی جێنشینی (پێشەوا ئەبوبەکر)دا، ﷺ تەڵاقی سێ تەڵاقە، یەك تەڵاق بوو، تا دوو ساڵیش، لە سەردەمی جێنشینی (پێشەوا عومەر ﷺ)، ڕۆیشت، ئەم حاڵە هەروا مابوو، لە پاشا (پێشەوا عومەری کوڕی خەطاب ﷺ)، فەرمووی: ئەم خەڵکە لە پێشدا، لەم کارەدا بە شێنەیی بوون، و پشوو درێژ بوون، بەڵام ئێستا سەریان تێکردووە، و زۆر لێی بە پەلەن، کەوابوو، با حوکم بکەین، بە کەوتنی سێ تەڵاقە، جا لە پاش ڕاوێژکردن، لە گەڵ یارانیدا، بۆ ئەم پرسە، حوکمی کرد، بە کەوتنی هەر سێ تەڵاقی (سێ بە سێ).[2]

جا (عەبدوڵڵای کوڕی عەباس)، (ﷺ)، بە پێچەوانەی ئەم گێڕانەوەیەی خۆیەوە فەتوای داوە:

(ئەبوداود)، لە ڕێگای (موجاهید)ـــەوە، ﷺ هێناویەتی، کە گوتوویەتی: لە خزمەت (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)دا، (خوا لێیان ڕازی بێت)، دانیشتبووم، کابرایەك هاتە خزمەتی، و گوتی، کە ژنەکەی بە تەڵاقی سێ بە سێ تەڵاق داوە، جا (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)، بێدەنگ بوو، تا وا گومانم برد، کە ژنەکە دەگێڕێتەوە، بۆ ژێر نیکاحی کابرا، و تەڵاقەکانی بە یەکجاری ناخات، کەچی فەرمووی: هەڵ ئەکەوی! تیاتاندا، کە خۆی تووشی کەودەنی و هەرزەگۆیی دەکات! و دواتر کابرا گوتی: ئەی ئیبن عەباس!! پەروەردگاریش فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ

---

[1] السنن الکبری، ب٧، ل٣٣٤.

[2] صحیح مسلم، بشرح النووي، ب١٠، ل٦٩، و سُبُلُ السلام، ب٣، ل٢٢٥.

يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا[1] ﴾، هەرکەس لە خوا بترسێت، خوا دەرووی خێری لێ دەکاتەوە، و ڕزگاری دەکات، تۆ لە خوا ناترسیت؟ هیچ چارەتم پێ ناکرێ، لە گێڕانەوەیەکی تردا، دەڵێت، دەرویەکت بۆ شک نابەم، سەرپێچی پەروەردگارت کردووە، و دولجار ژنەکەیشت بە (بائِنَة)ی، تەلاقی کەوتووە، و ئێستا بێگانەیە پێت، و لە کۆڵت بووەتەوە.[2]

جا زانایان کاریان بە فەتواکەی (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)، کردووە، نەوەك بە گێڕانەوەکەی، و وەڵامی گێڕانەوەکەیشیان داوەتەوە، و چەندەها وەڵامی بەرفراوان، و زۆر، و هەندێ جاریش مانای بەلارێدا براو (تأویل)یان، بۆ کردووە، کە هەندێ لەو تەئویلانە مانایەکی نزیکی بەرجەستە کردووە، و هەندێکیشیان مانای دووریان تیادا دەفامرێتەوە.

گرنگترین وەڵام و بەرپەرچدانەوەکانی زانایان بۆ ئەم گێڕانەوەیە:

١. یەکێك لەو وەڵامانە ئەوەیە کە گوتوویانە ئەوە فەرموودەیەی کە باس لەوە دەکات سێ تەلاقە بەیەك تەلاقی هەژمار کراوە فەرموودەیەکی سڕاوە (منسوخ)ە:

١. یەکێك لەو وەڵامانە، ئەوەیە کە، گوتوویانە، ئەو فەرموودەیەی کە باس لەوە دەکات، سێ تەلاقە، بە یەك تەلاقی هەژمار کراوە، فەرموودەیەکی (سڕاوە: مَنْسوُخ)ە:

(پێشەوا عەینی)، دەفەرموێت: (پێشەوا طەحاوی)، (ڕەحمەتی خوا لە هەردووکیان بێت)، وەڵامی ئەو فەرموودەیەی (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ)ی، داوەتەوە، کە پوختەکەی ئەوەیە، کە بە (سڕاوە: مَنْسوُخ) هەژماری کردووە.

ڕوونکردنەوەی ئەم قسەیەی سەرەوە ئەوەیە، کە کاتێك (پێشەوا عومەر)، (ﷺ)، فەرمووی: هۆ خەڵکینە، خوای پەروەردگار، لە پرسی تەلاقدا، شێنەیی، و لەسەرخۆیی، لە سەر دلناون، واتە، تەلاق ـ تەلاق، جا لە ڕاستییدا، هەر کەسێك پەلە لەم پرسە هێواش ڕەوەدا بکات، و هەر سێ تەلاقەکە بە یەکەوە بخات، ئەوا تۆباڵەکەی دەخەینە گەردنی، جا کە ئەم فەرمایشتەی فەرموو، هیچ کەسێك نکۆڵی لێ نەکرد، و بەرپەرچی نەدایەوە، و هیچ بەرگریکارێکیش نەبوو، تا بەرگری بکات، و پێچەوانەی بوەستێتەوە، و ئەمەیش مەزنترین دۆکیۆمێنت، و بەڵگەیە لە سەر سڕانەوەی

[1] سورة الطلاق:٢

[2] عمدة القاري، شرح صحيح البخاري، ب٢٠، ل٢٣٣.

(مَنْسوُخ) بوونەوەی، ئەو بڕیارەی پێشوو.

- جا هەروەك (پێشەوا عەینی)، بۆمانی گوڵستووەتەوە، بەوەی کە (پێشەوا طەحاوی)، فەرموویەتی: ئەگەر بڵێیت، ئەم نەسخە چۆن دروستە، لە کاتێکدا، کە (پێشەوا عومەر(ﷺ))، نەسخی نەکردووەتەوە، یاخود چۆن پرسی (سڕینەوە: نەسخ)، لە دوای پێغەمبەر، (ﷺ)، دروستە؟ **منیش دەڵێم**: کاتێك کە (پێشەوا عومەر)، (ﷺ)، وتاری بۆ هاوەڵان خوێندەوە، باسی ئەم پرسەی کرد، و کەس نکۆڵی لێوە نەکرد، و بەرپەرچی نەدایەوە، ئیتر ئەم بێدەنگیی جەماوەری هاوەڵانە(ﷺ)، (کۆڕا: إجماعْ)ی، لێ بەرپا بوو، جا نەسخکردنەوەیش بە ئیجماع، لە لای هەندێ لە زانایانمان دروستە، و دەکرێت، روو بدات، بە پێی ئەوەی کە ئیجماع، پێویستکاری (زانستی دڵنیاکەرەوە: عِلْمُ الیَقین)ە.

پاشان دەفەرموێت: ئەگەر بڵێین، ئەم ئیجماعەی ئەو خەڵکە، لە سەر ئەو پرسی نەسخبوونەوەیە، هەر لە خۆیانەوە، و بە بێ بەڵگە بووە، و دواجار شتی وا بێ بەڵگەیش دروست نییە! ئەوا لە وەڵامدا دەڵێم: دەگونجێت کە لە لای ئەوان دەقێك دەرکەوتبێت، کە پێویستکاری رووداني ئەو نەسخە بێت، بەڵام ئەو دەقە نەگوازراوەتەوە، بۆ لای ئێمە.

- (پێشەوا بەیهەقی)یش، لە (پێشەوا شافیعی)یەوە، (رەحمەتی خوا لە هەردووکیان بێت)، بۆمانی گوڵستووەتەوە، کە فەرموویەتی: لەوە دەچێت، کە (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)، (خوا لێی ڕازی بێت)، شتێکی زانیبێت، کە نەسخکەرەوەی ئەو حوکمە بێت.[1]

٢. هەندێ لە زانایان گوتوویانە: کە مانای گوتەی: (سێ تەڵاق، یەك تەڵاق بووە)، ئەوەیە کە خەڵکی لە سەردەمی پێغەمبەردا، (ﷺ)، یەك تەڵاقیان دەخست، چونکە ئەو خەڵکە لەو سەردەمەدا، هەر لە بنەڕەتدا سێ تەڵاقەیان نەدەخست، یاخود زۆر بە کەمی بێژەی لەو جۆرە بە دەمیاندا دەهات، بەڵام لە سەردەمی (پێشەوا عومەر(ﷺ))دا، خەڵکی ئیتر بە زۆری سێ تەڵاقەیان بە دەمدا دەهات، و جا ئەم شرۆڤە دوور مەودایە، (تەئویل)ە، لە لایەن (پێشەوا ئیبن عەرەبی)یەوە، بە لە پێشتر دانراوە، واتە، (تَرْجیح)ی، داوە، و داویشیەتیە پاڵ (ئەبو زەرعەی ڕازی)، و هەر بەم شێوازەیش (پێشەوا بەهەیقی)، بە ڕشتە ساغەکەی خۆی هێناویەتی، تا گەیاندویەتییەوە، سەر (ئەبو زەرعە)، (خوا لە هەموویان ڕازی بێت).

---

[1] السنن الكبرى، للبيهقي، ب٧، ل٣٣٨. الروض النضير، ب٣، ل١٤٨.

- (پێشەوا نەوەوی)، (رەحمەتی خوای لێ بێت)، دەفەرموێت: لە بەر رۆشنایی ئەم گێڕانەوەیەدا، دەردەکەوێت، کە ئەم هەواڵە لە ئەنجامی گۆڕان بە سەربا هاتنی نەریت، و رەوشتی خەڵکەوە روویداوە، نەوەك لە گۆڕانی حوکمی شەرعەوە، لە سەر پرۆسەکە[1].

٣- هەندێ لە زانایانیش وەڵامیان بەو جۆرە داوەتەوە کە: ئەم دەستەواژەیەی، (سێ تەڵاقە)، جاران بە (یەك تەڵاق)، هەژمار دەکرا، لە شێوازێ و باو، و بەندێکی، تایبەتدا هاتووە، جا (ئیبن سورەیج)، و زانای تریش گوتوویانە، کە ئەم دەستەواژەیە، لە وێنەی ئەو دەستەواژانەیە کە هاتوون، لە پرسی دووبارە کردنەوەی بێژەکەدا، وەك ئەوەی کە بڵێت: (أنتِ طالقٌ: تەڵاقت کەوتبێت)، (أنتِ طالقٌ: تەڵاقت کەوتبێت)، جا لە سەردەمی سەرەتای ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە، لەبەر ئەوەی کە خەڵکی دەروون پاك، و نیاز خاوێن، بوون، ئەوەیان لێ وەردەگیرا، کە ئەگەر بیانوتایە مەبەست لە تەڵاقی دووەم، جەختکردنەوە بووە، لە تەڵاقی یەکەم، بەڵام کە خەڵکی زۆر بوون، لە سەردەمی (پێشەوا عومەر)دا، (خوا لێی رازی بێت)، و فێڵ و فەرەز تەشەنەی کرد، ئیتر رێگری کرا، لەوەی کە تەڵاقی دووەمی بە جەختکردنەوە (تأکید) بۆ هەژمار بکرێت، بۆیە (پێشەوا عومەر)، (خوا لێی رازی بێت)، لەفزی دووەمی تەڵاقەکەی بە دووبارە دانا، و لە سەری هەژمارکردن، کە بێگومان رووکەشی دەربڕینەکەیش هەروایە، و ئەم وەڵامەیش (پێشەوا قورطوبی)، پێی قایلە، و (ئیمامی نەوەوی)یش، فەرموویەتی: ئەم وەڵامە، دروستترینی وەڵامەکانە.[2]

٤- هەندێ لە زانایان تانەیان لە گێڕانەوەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس داوە:

هەروەك (پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی)، (رەحمەتی خوای لێ بێت)، بۆمانی گواستووەتەوە، و دەڵێت: (پێشەوا قورطوبی)، لە پەرتووکی (المفهم)دا، نووسیویەتی: سەرەڕای بوونی ناکۆکی لە گەڵ گێڕانەوەکەی (ئیبن عەبباس رضي الله عنهما)دا، دژواری و شڵەقانێك لە دەربڕینی لەفزەکەیشدا هەیە، و رووکەشی دەستەواژەکەی ئەوەی لێ دەفامرێتەوە، کە ئەو گێڕانەوەیە، لە سەرجەمی هاوەڵانەوە رضي الله عنهم بێت، چونکە زۆرینەیان شایەتحاڵی بوون، ئیتر لە پرسێکی لەم جۆرەدا، شتێکی سروشتییە کە بڵاو ببێتەوە، و دەنگ بداتەوە، و جەماوەرێکی زۆر گوێبیستی بن، ئیتر چۆن تەنها

---

[1] السنن الکبری، للبیهقي، ب٩، ل٣٣٨. الروض النضیر، ب٣، ل١٤٨.

[2] فتح الباري شرح صحیح البخاري، ب٩/ ٣٦٤.

کەسێك تاك ببێتەوە، و لە تاقە کەسێکی تری بگێڕێتەوە؟! پاشان دەڵێت : ئەم ڕەهەندە خوازیاری ئەوە دەبێت، کە ئەگەر بە یەکجاری لە کاریشی نەخات، بڕیاری بەتاڵی، و پووچەڵیشی نەدات، و بە لایەنی کەمەوە دەبێت، خوازیاری وەستاندنی کارکردنی بێت، بە ڕووکەشەکەی.[1]

- زانایان فەرموویانە: ئەم فەرموودەیە، تەنها (پێشەوا موسلیم)، (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، گێڕاویەتییەوە، و (پێشەوا بوخاری)، (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، نەیگێڕاوەتەوە، و خودی (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس)یش، بە پێچەوانەی گێڕانەوەکەی خۆی کاری کردووە.[2]

- لێرەدا وەڵامگەل و شرۆڤەی دوورمەودا (تأویل)ی، زۆر هەن، بۆ گێڕانەوەکەی (ئیبن عەبباس)،( )، کە دەرفەتی پەخشکردنیان، و باس لێوەرکردنیان نییە، جا هەرکەس درێژەی ئەم باسەی پێویستە، با بگەڕێتەوە بۆ پەرتووکە بڕوا پێکراوەکانی فەرموودە.[3]

دووەم: کۆڕا (الإجماع):

ئەو کۆمەڵەیەی کە ڕایان وایە، کە سێ تەڵاقە، بە یەکجار، هەرسێکیان دەکەون، ئەو (کۆڕا بێدەنگە: الإِجْماع السُّكُوتي)یە، دەکەنە بەڵگە، کە لە سەردەمی (پێشەوا عومەری کوڕی خەطاب)دا، ()، هاتەدی، و گرێدرا، و هەروەها گوتوویانە، ئەو فەرموودە (تاکەوە بوو: آحاد)ـە، ئەگەر مانای ئەوە بگەیەنێت، کە تەڵاقی سێ بە سێ، یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، ئەوا هەرگیز هێز و توانای ئەوەی نییە، کە لە بەردەم بەڵگەی ئیجماعدا بوەستێت، کە جەختکەرەوەیە، لە سەرکەوتنی هەر سێ تەڵاقەکە.

(پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی)، دەفەرموێت:[4] ئەوەی لەم پرسەدا هاتووەتە گۆڕێ، و ڕوویداوە، هاووێنەی ئەوەیە، کە لە پرسی هاوسەرگیری (کاتیی: المُتْعَة)دا، ڕوویداوە، و چوونیەکن، جا ڕای لە پێشتر (الراجِحْ)، لە هەر دوو ئەم پرسەدا، بریتییە لەوەی کە ئەو

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، (فتح الباري، شرح صحيح البخاري).

[2] زادُ المَعاد، ب٤، ل٦٠.

[3] وەك ئەم پەرتووکە: (فتح الباري)، (عمدة القاري)، ب٢٠، ل٢٣٣ـ ٢٣٤، (نيل الأوطار)، ب٦، ل٢٦٢ـ ٢٦٣، (سبل السلام)، ب٢، ل٢٣٦، و دواتریش.

[4] فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٥.

هاوسەرگیرییە کاتییە حەرامە، و هەروەها خستنی هەر سێ تەلاقەکە، بە یەکجار هەر حەرامە، بە هۆی بوونی ئەو ئیجماعەوە، کە لە سەردەمی (پێشەوا عومەری کوڕی خەطاب)دا، (ﷺ)، گرێدرا، و هاتە گۆڕێ، لە سەری، و نەزانراوە، کە کەسێکیش بەرپەرچی حەرامی هیچ کام لەم دووانەی دابێتەوە.

سێیەم: بەبەرداگرتن (القیاس):

زانایانی ئەم ڕەوتە، دەڵێن: تەلاقی سێ بە سێ، مافێکە لە مافەکانی پیاو، بۆیە دەتوانێت، کە بە یەکجار هەرسێکیان بخات، بە پێی یاسای (بە بەردانگرتن: القیاس)، کە یەکێکە لە بەڵگە شەرعییەکان، هەروەك لە مافەکانی تریشدا، هەمان مافی هەیە، و ڕێگای پێدراوە.

- لە پەرتووکی (المُغني)[1]دا، هاتووە، کە دەڵێت: لەبەر ئەوەی کە گرێبەستی هاوسەرێتی (النکاح)، موڵکە، و خاوەندارێتی تیایدا هەیە، ئەوا لادان و لابردنی بە جیاجیا، یاخود بە یەکەوە، هەر دروستە، وەك سەرجەم موڵکەکانی تر، واتە، قیاسیان کردوون، لە سەر یەکتری، و هەروەها قیاسیان کردووە، لە گەڵ پرسی (النُذور: پەیمانەکان)، و (الأیمان:سوێندەکان)، و زانای پایەبەرز (ئیبن ڕوشد)، گوتوویەتی: هەرکەس تەلاقی چووندبێت، بەو کردەوانەی کە ئەوەیان تیادا بە مەرج گیراوە، کە کاتێك دروست، و تەواون، کە مەرجە شەرعییەکانیان تیادا هاتبێتە دی، وەك گرێبەستی هاوسەرێتی (النکاح)، و کڕین و فرۆشتنەکان، (البُیوُع)، ئەمانەی ئەم ڕەوتە پابەند ناکرێن، بە سەرجەمی ژمارەی تەلاقەکانەوە، واتە، هەرچەندێکی خستبن، بە ڕەهایی سەرجەمیان ناکەون، و هەرکەس تەلاقی چووندبێت، بە پرسی (النُذور: پەیمانەکان)، و (الأیمان:سوێندەکان)، کە لەماندا مرۆڤ هەرچی لە سەر خۆی پێویست کرد، دەبێت پێوەی پابەند بێت، و وەك خۆی پراکتیزەی بکات، ئەوا تەلاق لای ئەم پێرە، بەو شێوازەی کە تەلاقخۆرەکە ویستوویەتی، دەکەوێت، واتە، چەند تەلاقی خستووە، ئەوەندە دەکەون.[2]

---

[1] المغني، والشرح الكبير، ب٨، ل٢٤٣.

[2] بداية المجتهد، ونهاية المقتصد، ب٢، ل٥٩.

توێژینەوە و شەن و کەوکردنی ئەم بەڵگە گەلە:

١. فەرموودەکەی ڕوکانە ناکرێتە بەڵگە: چونکە ئـەم فەرموودەیـە، ژمارەیـەکی زۆر لـە زانایـانی فەرمووده، ولیـان دانـاوه، کـە دەسـتەواژەی (البَتَّـة: بـە یـەکجاریی)، تێـك شـڵەقاوە، و تێکـەڵ بـە تێکسـتی فەرموودەکـە کـراوە، و نادروسـتە، و لـە ڕشـتەی فەرموودەکـەدا، کەسـانی نەناسـراو، و نانەلێدراو هەن، و هەروەها لەبەر ئەوەی کە بە چەندەها گێڕانەوەی جیاجیـا، و ڕشـتە، و سـەنەدی جۆراوجۆر گێڕدراوەتەوە.

- پێشەوا شەوکانی، (رەحمەتی خوای لێ بێت)، دەفەرموێت: (ئیمامی تیرمیزی)، (رەحمەتی خوای لـێ بێـت)، فەرموویەتی: سەبارەت بەم فەرموودەیە، و ڕشتەکەی پرسیارم لە موحەمـەد، (واتە ئیمـامی بوخاری) کرد، ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: ئەم فەرموودەیە، شڵەقان و ناسەقامگیری تێـدا هەیـە، دواتـر پێشـەوا شـەوکانی، (رەحمـەتی خـوای لـێ بێـت)، لەسـەر فەرمایشـتەکەی بـەردەوام دەبێـت، و دەفەرموێت: زیاتر لە زانایـەك، ئـەم فەرموودەیـەیان بـە لاواز دانـاوە، و هـەروەها گووتراویشـە، کـە فەرموودەیەکی (وەلانراو:مَتْروك)ـە.

ئیمامی تیرمیـزی،(رەحمـەتی خـوای لـێ بێـت)، لـە (ئیمـامی بوخاری)یــەوە، گێڕاویەتییـەوە کـە، فەرموودەیەکە شڵەقان و ناکۆکی تیادایە، و لەگێڕانەوەیەکدا بە (سێ بـە سـێ) هـاتووە، کەچـی لـە گێڕانـەوەی تـردا، بـە یـەك تەڵاقـە دەربـڕدراوە، و سـەرەڕای لاوازییەکـەی شـڵەقاو، و نـاکۆك و ناجێگیریشە.[1]

- (شیخ الإسلام، ئیبن تەیمیە)،(رەحمەتی خوای لێ بێت)، دەفەرموێت: ئەو پێشـەوا مەزنانـەی کـە زانا بوون، بـە گرفـت و نەخۆشـییەکانی فـەرموودە، و هـەروەها شـارەزا و زانـا بـوون بـە شـێوازی تێگەیشتن، و حاڵیی بوون لە فـەرموودە، وەك (پێشـەوا ئەحـمەدی کـوڕی حەنبـەل)، و (پێشـەوا بوخاری)، و هی تریش، هەروەها (ئـیبن عوبەیـد)، و (ئـیبن حـەزم)، و زانـای دیکـەیش.... بێـژەی (البتَّة)یان، لە ناو دەستەواژەی فەرموودەکەدا، بـە (لاواز) دانـاوە، و ئەوەیشـیان ڕوونکردووەتـەوە، کە گێڕەرەوەکانیان نەناسراون، و ئاستی دادگەری و لەبەرکردنیان نادیارە.[2]

---

[1] بۆ درێژەی ئەم باسە تەماشای پەرتووکی (نیل الأوطار، شرح منتقى الأخبار، من أحاديث سيد الأخيار)ی، پێشەوا شەوکانی بکە. بـ٦، ل ٢٥٥، و دواتریش.

[2] مَجموع الفتاوى، لابن تيمية، بـ١٥، ل٣٣.

ـ پاشان لە پەرتووکی (إغاثة اللهفان)دا، هاتووە، کە دەڵێت: ئەم فەرموودەیە (صەحیح) نییە، و (أبو الفرج الجوزي)، لە پەرتووکەکەیدا (العلل)، دەڵێت: (پێشەوا ئەحمەد)،(رەحمەتی خوای لێ بێت)، فەرموویەتی: ئەم فەرموودەیە فەرموودەیەکە جێگیر نەبووە، و (خیلال) کە زانایەکە، و ئەویش پەرتووکێکی هەیە، بە ناوی (العلل) و لە هەمان پەرتووکدا، لە (ئەثرەم)ـەوە، گێڕاویەتییەوە، و دەڵێت: فەرموودەکەی (ڕەکانە)م، گوت، بە (ئەبو عەبدوللآ)، کە دەستەواژەی (البتَّة: بە یەکجار)ـی، تیادا بوو، ئەویش بە لاوازی دانا.[1]

ـ پاشان لە پەرتووکی (زاد المعاد)یشدا، هاتووە، کە دەڵێت: (پێشەوا بوخاری)، (رەحمەتی خوای لێ بێت)، لەم فەرموودەیەدا، شلەقاوی و ناجێگیری ئاشکرا کردووە، و شایەتی لەسەر داوە، و (پێشەوا ئەحمەد)، (رەحمەتی خوای لێ بێت)، فەرموویەتی: سەرجەمی ڕێگاکانی گێڕانەوەی ئەم فەرموودەیە لاوازن، و لە پەرتووکی (موسنەدی پێشەوا ئەحمەد)دا،[2] هاتووە، لە (ئیبن عەبباس)ـەوە، کە گێڕاویەتییەوە، کە (ڕوکانەی کوڕی عەبد یەزید)، برای موتەلیب، ژنەکەی بە تەلاقی سێ بە سێ، و لە یەك (کۆڕ: مَجلس)دا، تەلاق دا، جا دواتر زۆر غەمبار بوو بۆی، و ئۆقرەی بۆی نەما، جا پێغەمبەر، (ﷺ)، پرسیاری لێکرد، کە چۆن تەلاقت دا؟ لە وەڵامدا گوتی: (سێ بە سێ) تەلاقم دا، پاشان پرسیاری تری لێ کرد، و فەرمووی: لە یەك (کۆڕ: مَجلس)دا؟ گوتی: بەڵێ، جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: دەی ئەوە یەك تەلاقە، ئەگەر حەز دەکەیت بیگێڕەرەوە ژێر نیکاحی خۆت، ڕوکانە دەڵێت: ئیتر گێڕامەوە لای خۆم، و لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئەگەر ئارەزوو دەکەیت، بیگێڕەوە لای خۆت، ئیتر (ڕوکانە) گێڕایەوە لای خۆی.[3]

سەرەڕای هەموو ئەمانەیش، بێگومان خەڵکی شاری (مەدینە)، تەلاقی سێ بە سێ یان، بە (البتَّة: بڕاوە، و یەکجاریی)، ناوزەد کردبوو، لەسەر ئەم بنەمایە بێت، فەرموودەکەی (ڕوکانە) مانای ئەوە ناگەیەنێت، کە تەلاقی سێ بە سێ، بە یەکجار، هەر سێ تەلاقەکەی پێ بکەوێت.

---

[1] إغاثة اللهفان، بتوطی یەکەم، لاپەرە ٣٣٢.

[2] بە ژمارە (٢٣٨٧).

[3] زاد المعاد، لإبن القیم، ب٤، ل٥٩.

٢- فەرموودەکەی ئیبن عومەریش نابێتە بەلگە: چونکە ئەو زیادەیەی کە جەماوەری زانایان دەیکەنە بەلگە لەسەر کەوتنی سێ تەلاقە بەیەکجار، هیچ یەکێك لە زانایانی متمانە پێکراو زانیاری لەم جۆرەی نەگێڕاوەتەوە.

- لە رێگەی مالیك و ئەویش لە نافیع و ئەویش لە عەبدوللای کوڕی عومەرەوە گێڕدراوەتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کرد و فەرمووی: پێی بڵێ با ژنەکەی بگێڕێتەوە بۆ ژێر نیکاحی خۆی، ئینجا بیهێڵێتەوە لەلای خۆی تا لە بێنوێژی پاك دەبێتەوە و جارێکی تر دەکەوێتەوە بێنوێژی و دیسان پاك دەبێتەوە، ئیتر لەوەو دوا ئەگەر ئارەزوو دەکات لەلای خۆی رایبگرێ و ژنی خۆیەتی، ئەگەر ئارەزوویش دەکات بەرلەوەی کە بچێتە لای، تەلاقی بدات، ئەمە ئەو عیدەدەیە کە خوای پەروەردگار فەرمانی کردووە کە ژنی تیادا تەلاق بدرێت.

- لە رێگای ئەنەسی کوڕی سیرینەوە گێڕدراوەتەوە کە عەبدوللای کوڕی عومەر ژنەکەی تەلاق دا، جا پێشەوا عومەری باوکی ئەم حاڵەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) باس کرد، ئەویش فەرمووی: با ژنەکەی بگێڕێتەوە ژێر نیکاحی خۆی، جا پێشەوا عومەر دەڵێت: گوتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەو تەلاقەی لەسەر هەژمار دەکرێت و دەبێت پێوەی پابەند بێت؟ جا پێغەمبەر (ﷺ) لەوەڵامیدا فەرمووی: ئەی چۆن؟ واتە جا چۆن دەبێت، ئەگەر تەلاقەکەی لەسەر هەژمار نەکرێت.[1]

- پاشان لە رێگای ئیبن جوبەیرەوە هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کردووە بە گێڕانەوەی ژنەکە بۆ ژێر نیکاحی ئیبن عومەر، جا لێرەدا پێشەوا عومەر پرسیاری کرد و فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تەلاقەکەی لەسەر هەژمار دەکرێت؟ ئەویش لەوەلامدا فەرمووی: تۆ بێژی دەستەوسان و کەودەن بێت، واتە خۆ نە منداڵە و نە شێتە، تا تەلاقی نەکەوێت و لەسەری هەژمار نەکرێت.[2]

هەر بەم شێوازەیش لە سەرجەمی رێگا صەحیحەکانی ترەوە ئەم زیادەیەی تێدا نییە کە دەڵێت: (أرأيت لو طلقتها ثلاثاً)، ئەی ئەگەر هەرسێ تەلاقەی دابێت چۆنە؟ کە هەر ئەم

---

[1] عمدة القاري بشرح صحيح البخاري، ب٢٠، ل٢٢٨.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو، (عمدة القاري بشرح صحيح البخاري، ب٢٠، ل٢٢٨).

زیادەیشە جەماوەری زانایان کردوویانەتە بەڵگە.[1]

پاشان لە ڕشتەی ئەم فەرموودەیەدا (شعیب ابن نریعة) هەیە کە لاوازە و سەبارەت بە (معلی ابن منصور)یش، ئیمام ئەحمەد فەرموویەتی: کابراسەکی درۆزنە و (عطاء الخرسانی)یش، هەر لاوازە.

٣- هیچ بەڵگەیەکیش لە فەرموودەکەی عوبادەی کوڕی صامتدا نییە: چونکە گێڕەرەوەکانی نەناسراون، یان لاوازن:

- پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی دەفەرموێت: پاشان سەبارەت بە بەڵگەهێنانەوەتان بە فەرموودەکەی عوبادەی کوڕی صامیت کە (عبدالرزاق) گێڕاویەتییەوە، بەڕاستی ئەوە هەواڵێکە لەوپەڕی تێکشکان و بێبایەخیدایە، چونکە لە ڕێگا و ڕشتەی گێڕانەوەکەیدا (یەحیای کوڕی عەلاء) هەیە، ئەویش لە (عوبێدوڵڵای کوڕی وەلیدی وەصافی) و ئەویش لە (ئیبراهیمی کوڕی عەبدوڵڵا)وە کە تا ئێرە ڕشتەکەی لاوازە، ئینجا ئەمانیش لە (مالیك)ـەوە، گێڕاویانەتەوە و مالیکیش لە کابرایەکی نەناسراوەوە و پاشان بەڵگەی تریش لەسەر درۆیی و بەتاڵی ئەم گێڕانەوەیە ئەوەیە کە لە هیچ شوێنەوارێکی نە صەحیح و نە ناساغ و نە پەیوەست (متصل) و نەپچڕاودا ئەوە نەهاتووە، کە تەنانەت باس لە مسوڵمانێتی باوکی عوبادەی کوڕی صامیتیش بکات چ جای باوای! ! کە ئەمەیش بێگومان کارێکی مەحاڵە.[2]

٤- بە بەڵگەکردنی فەرموودەکەی عوەیمری عەجلانی کارێکی دروست نییە: چونکە ئەوەی کە ئەم فەرموودەیە دەکاتە بەڵگەی دەستی، ئەگەر لەولەبێت، کە دەڵێت: هەر کەسێك لە دوای نەفرینکاری بەس مێردەکە بۆ ژنەکەی ڕاستەوخۆ جیابوونەوە لە نێوانیاندا ڕوو دەدات، هەروەك ئەمە لە مەزهەبی ئیمامی شافیعیدا هەیە، یاخود لە دوای کەسێك لە پرۆسەی نەفرینکاری (مُلاعنة)ی نێوان هەردووکیان، جیابوونەوەکە ڕوو دەدات، هەروەك ئەمە یەکێکە لەو گێڕانەوانەی کە لە پێشەوا ئەحمەدەوە گوازراوەتەوە جا بە بەڵگەکردنی

[1] بۆ درێژە باسی ئەم پرسە و ئاگاداربوون بەسەر سەرجەمی گێڕانەوەکانی فەرموودەکەی ئیبن عومەردا تەماشای پەرتووکی (عمدە القاری)، بەشی تەلاق بکە.

[2] زاد المعاد في هدی خیر العباد، للإمام ابن القیم الجوزیة، ب٤، ل٥٩٤.

ئەم فەرموودەیە بەتاڵە و بێ بنەمایە، چونکە لەم کات و حاڵەتەدا تەڵاقەکە پوچەڵە (لَغو)ە، ئیتر چۆن شتی پوچ دەکرێتە بەڵگە.

- پێشەوا رازی جەصاص (ﷺ) فەرموویەتی: بۆ شافیعییەکان دروست نییە کە ئەم فەرموودەیە بکەنە بەڵگە بۆ خۆیان، چونکە لە مزەهەبەکەیاندا ئەم زانیارییە هەیە کە دەڵێت: جیابوونەوەی نێوان ژن و مێردەکە هەر لە دوای نەفرینکاری پیاوەکە، لەپێش نەفرینکاری کردنی ژنەکە روو دەدات، ژنەکە دەبێتە (بائنة) بێگانە لێی، ئیتر تەڵاقی ناخرێتە شوێن، جا ئیتر چۆن نکوڵی لە تەڵاقێك دەکرێت کە نەکەوتووە و حوکمەکەی نەچەسپاوە ؟[1]

- زانای مەزن ئیبن قودامەی مەقدیسی دەفەرموێت سەبارەت بە فەرموودەی نەفرینکاری دوو لایەنە (الملاعنة) لە نێوان هەردوو پیاوو ژنەکەدا ئەم فەرموودەیە هیچ بڕیارێك پابەند ناکات، چونکە ئەو جیابوونەوەیە بەهۆی تەڵاقەکەوە نەهاتووتە دی، بەڵکو تەنها و تەنها بە کردنی ئەو نەفرینکارییە روویداوە، لەلای پێشەوا شافیعی ئەو جیابوونەوەیە تەنها بە نەفرینکاری کردنی پیاوەکە روویداوە، دەی کەواتە دواجار ناکرێتە بەڵگە.[2]

هەروەها لەلایەکی تریشەوە ئەم فەرموودەیە بۆ بە بەڵگەکردن ناشێت، لەلای ئەوانەی کە بە مەرجیان گرتووە، کە جیابوونەوە لە پرۆسەی نەفرینکاریدا دەبێت، لە لای (دادوەر) بکرێت، چونکە ئەم گرێبەستی هاوسەرگیرییە هیچ دەرفەتێکی بەردەوام بوونی تیادا نەماوە، پێویستە لابرێت و هەڵوەشێنرێتەوە و بۆ هەتا هەتایە لە پیاوەکەی یاساغ (حەرام) دەبێت، ئەمەیش رای لەپێشتر (راجیح)ە، بەبەڵگەی فەرموودەی، (المتلاعنان لا يجتمعان أبداً)، ژن و پیاوی نەفرینکار لە یەکتر هەرگیزاو هەرگیز ئیتر لە یەکتری کۆناکرێنەوە.[3]

پاشان سەبارەت بە تەڵاقی سێ بە سێ لە لایەن نەفرینکارەوە ئەمە بۆ دڵنیایی بوونە لە رازی بوونی ئەو کەسە بەو حەرامبوونەی کە بە هۆی پرۆسەی نەفرینکارییەکەوە هاتۆتە

---

[1] تەماشای (أحكام القرآن)ی، پێشەوا رازی جەصاص بکە بەرگی دووەم لاپەرە ٨٠ ـ ٨١.

[2] المغني والشرح الكبير، بـ٨، ل٢٤٢.

[3] نيل الاوطار، بـ٦، ل٢٤٢.

دی و ژنەکەی لیّ یاساغ بووە.

- دیسان ئیبن قودامە دەڵێت: پرۆسەی نەفرینکاری لە یەکتر حەرامبوونێکی هەتاهەتایی دەهێنێتە ئاراوە، بۆیە تەلاقدان لە دوای نەفرینکاریی وەك تەلاقی دوای هەڵوەشانەوەی گرێبەستی هاوسەرێتی وایە واتە بێ مانایە.[1]

- پێشەوا ئیبن قەییمی جەوزی دەفەرموێت: سەبارەت بە بەڵگە هێنانەوەتان بەوەی کە کابرای نەفرینکار ژنەکەی سێ بە سێ تەلاق داوە، لە خزمەت پێغەمبەر دا (ﷺ) و بە ئامادەبوونی ئەو زاتە، ئەم فەرمودەیە صەحیح نییە، ئاااای .... چەندە دوریشە لە بە بەڵگەکردنی ئەم فەرموودەیەدا، بۆ ئەوەی کە خستنی سێ تەلاقە بە یەکجار و بە یەك وشە دروست بێت، بخرێت، پاشان بە بەڵگەکردنی ئەم فەرموودەیە بۆ ئەو کەسانەی کە پێیان وایە جیابوونەوە لە دوای نەفرینکردنی تەنیا پیاوەکە روو دەدات، هەروەك پێشەوا شافیعی فەرموویەتی و یاخود لە دوای نەفرینکاری هەردوو ژن و پیاوەکە، جا جیابوونەوە روو دەدلت، هەرچەندە دادوەریش جیای نەکردبنەوە، وەك پێشەوا ئەحمەد لە یەکێك لە گێڕانەوەکانیدا فەرموویەتی، جا بە بەڵگەکردنی ئەمانە بۆ فەرموودەکە و بۆ ئەو گرووپانەی کە ئەمە رایانە، بەتاڵە و بێ بنەمایە، چونکە لەو تەلاقی سێ بەسێیە لەم حاڵەتەدا پوچ و پشتگوێخراوە و هیچ سوودێکی نییە، هەروەها لەلای ئەوانەیش کە جیابوونەوەکە دەبەستنەوە بەوەی کە لەلای دادوەر کرابێت، هەریۆیان نییە بیکەنە بەڵگە، چونکە ئەم گرێبەستی هاوسەرێتییە هیچ دەرفەت و رێگایەك بۆ مانەوەی و بەردەوام بوونی نەماوەتەوە و بەڵکو پێویستە کۆتایی پێ بهێنرێت و هەڵبوەشێنرێتەوە و بۆ هەتاهەتایی ژنەکەی لەسەر یاساغ بووە و تەلاقی سێ بە سێیەکەیشی تەنها بۆ جەختکردنەوەیە لەسەر ئامانج و مەبەستی پرۆسەی نەفرینکاری (اللّعان) و چەسپێنەرێتی.[2]

٥- سەبارەت بە فەرموودەکەی عائیشەخانی دایکیشمان (ﷺ): لە راستییدا ئەم فەرموودەیە مانای ئەوە ناگەیەنێت کە تەلاقی سێ بە سێ هەر سیانی بە یەکجار پێکەوە دەکەوێت،

---

[1] المغني والشرح الكبير.

[2] زاد المعاد، داناني پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی، ب٤، ل٥٨.

بەڵکو ئەو مانایەی کە ئەم فەرموودەیە دەیدات بە دەستەوە ئەوەیە کە ئەو ژنە مێردەکەی هەر سێ تەڵاقەی داوە، مانای ئەم گوفتارەش روون و ئاشکرایە، بەوەی کە تەڵاقی شەرعی ئەوەیە کە جار لە دوای جار بێت، بەبەڵگەی ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) نکوڵی لێ نەکردووە و بەرپەرچی نەداوەتەوە.

- زانای پایەبەرز ئیبن قەیمی جەوزی دەفەرموێت: کوا لە کوێی فەرموودەکەدا ئەوە هاتووە کە کابرا ژنەکەی بەیەك دەربڕین و لەیەك کاتدا سێ تەڵاقەی داوە؟ بەڵکو ئەو فەرموودەیە بەڵگەیە بەدەست ئێمەوە، چونکە کاتێك دەگوترێت کە فلانە کەس سێ جار ئەو کارەی کردووە یان سێ جار گوتی و دەری بڕی کە ئە وکارەی جار لە دوای جار کردبێت، یان جار لە دوای جار دەری بڕیبێت، هەر مانایەکی لەم جۆرەش چ لە زمانی عەرەب و چ لە زمانی غەیری عەرەبەکاندا رێگای تێ دەچێت، هەروەك دەگوترێت: (قذفه ثلاثا) سێ تۆمەتی دایە پاڵ، واتە تۆمەتێك و پاشان تۆمەتێکی تر و پاشان تۆمەتی سێیەمی ئاراستە کرد. یان دەوترێت (وشتمه ثلاثا) سێ جنێوی پێدا، یان دەگوترێت (وسلّم عليه ثلاثا) سێ جار سڵاوی لێ کرد، واتە سڵاوێکی لێ کرد و دواتر سڵاوی دووەم و پاشان سڵاوی سێیەمی لێکرد.[1]

- پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی، لە پەرتووکە مەزنەکەیدا (فتح الباري) دەفەرموێت: دەگونجێت مەبەستی ئەوە بێت کە بەجۆرێك ژنەکەی تەڵاقداوە، کە دابڕانە و جیابوونەوەی تەواوی لێ هاتبێتە دی و ژنەکەی لە کوڵ بووبێتەوە، ئەمەیش گشتی ترە لەوەی کە تەڵاقی سێ بە سێی دابێت، پێکەوە یان بە جیا، ئەو زانیارییانەی کە دواتر لە پەرتووکی (الأدب)ی (فتح الباري)دا دێن پشتگیری لەم دووەمە دەکەن و لە رووبەکی ترەوە ژنەکە دەڵێت کابرای دووەمجار کە شووم پێکرد تەڵاقی دامەوە، بە سێ تەڵاقە تەڵاقی دام.[2]

٦- فەرموودەکەی (مەحمودی کوڕی لەبید) بەڵگە نییە بۆیان، بەڵکو بەڵگەیە بەسەریانەوە:

ئەم فەرموودەیە بە بەڵگە دادەنرێت لەسەر نادروستی کۆکردنەوەی سێ تەڵاقە پێکەوە و

---

[1] زاد المعاد في هدي خير العباد، ب٤، ل٥٩.

[2] فتح الباري بشرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٨٧.

بە یەکجار و نابێتە پاڵپشت بۆ ئەوانەی کە دەڵێن دروستە سێ تەلاقە پێکەوە و بەیەکجار بخرێت، چونکە هەرگیز ناچێتە عەقڵەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) دان بە کردارێکدا بنێت کە گەمەپێکردن و گاڵتەجاڕی بێت، بە قورئانی پیرۆز.

- لە پەرتووکی (إغاثة اللهفان)دا، هاتووە، کە دەفەرموێت: بە بەڵگەکردنی ئەم فەرموودەیە لەسەر ئەوەی کە خستنی سێ تەلاقە پێکەوە دروست بێت، لەڕاستییدا پێچەوانەکردنەوەی ڕاستییەکانە و زیاتر بەڵگەیە لەسەر حەرامێتی ئەم کارە نەوەك لەسەر حەڵاڵبوونی و کردنیشی بە بەڵگەی ئەوەی کە مانای کەوتنی تەلاقەکە دەدات بەدەستەوە، ئەمیش کارکردنە بە هەواڵدان بە شتەکان پێش ڕوودانیان و خەمڵاندنیان، بەڵام بابای لاسایی کەرەوە (المقلّد)، چ دەربایسە کە چیی ڕوو دەدات، ئەو تەنها سەرخستنی مەزهەبەکەی خۆی لامەبەستە و تەواو، یاخود چ دەربایسە لەوەی کە چۆن گومانێك بە پێغەمبەر (ﷺ) دەبرێت، بەوەی کە گوایە ڕێگای داوە بە گاڵتەجاڕی کردن بە فەرمایشتی پەروەردگار، کە قورئانە و ئەم گاڵتەپێکردنەیشی (حاشا) بە دروست زانیوە و دواجار بابای لاسایی کەرەوە وا دەزانێت یاخود وا حاڵیی کراوە کە ئەمە لە شەرعەکەی پێغەمبەردایە، (ﷺ) و بڕیاری ئەو زاتەی لەسەرە، بۆیە جێبەجێی کردووە،[1] سەرەڕای ئەمە هەموویش ئەم فەرموودەیە تانە لێدراوە.

- پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەفەرموێت: مەحموودی کوڕی لەبید لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) لە دایك بووە، بەڵام ئەو زانیارییە نەچەسپاوە، کە فەرموودەی لە خودی پێغەمبەر (ﷺ) بیستبێت، هەرچەندە کە هەندێك لە هاوەڵان باسیان کردووە، لەبەرئەوە بووە کە پێغەمبەری (ﷺ) دیوە، جا پێشەوا نەسائی لە دوای تەخریجکردنی فەرموودەکە دەفەرموێت: ئاگادار نیم، کە هیچ کەس ئەم فەرموودەیەی گێڕابێتەوە، جگە لە (مەخرەمەی کوڕی بەکیر) لە باوکییەوە..... هەروەها گوتراویشە کە لە باوکیشیەوە نەیبیستووە، دواتر پێشەوا عەسقەلانی بەردەوام دەبێت، لە فەرمایشتەکەی و دەفەرموێت: ئەگەر وا دابنێین کە فەرموودەکەی مەحموودی کوڕی لەبیدیش صەحیحە، ئەوا هەر هیچ ڕوونکردنەوەیەکی تێدا نییە. سەبارەت بەوەی کە ئایا کەوتنی

---

[1] إغاثة اللهفان، ب١، ل٣٣٢.

هەرسێ تەڵاقەكەی بەسەردا چەسپاند لەگەڵ نكوڵی لێكردنیان پێكەوە و بەریەرچدانەوەیان.. یان نا... ؟![1]

٧- فەرموودەكەی فاگیمەی كچی قەیس، هیچ جۆرە ڕشتە (سند)ێكی نییە، چونكە تەڵاقدانەكەی بە تەنها دەربڕینێك (لفظ)ێك نەبوو، بەڵكو بەو شێوازەی كە دروستە دابەشكرا بوو بۆ چەند جارێكی جیاواز لە یەكتری و پرسیاركردنیش لە پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بە دابینكردنی بژێوی ژیان بۆی و هەروەها جێگای نیشتەجێبوون لە دوای تەڵاقدانی جاری سێیەم بوو، پاشان ئەم فەرموودەیە پێشەوا موسلیم لە پەرتووكە صەحیحەكەیدا لە ئەم ناونیشانەدا هێناویەتی (المطلقة البائن، لا نفقة لها) ئەو ژنەی كە تەڵاقدراوە و تەڵاقەكەی كەوتووە، بژێوی بۆ دابینكردنی لەسەر مێردەكەی نییە. كە نزیكەی بیست گێڕانەوەی ڕشتەی بەهێزی لەم بارەیەوە هێناوە و هەروەها پێشەوا ئەبو داود لە پەرتووكەكەیدا (سنن أبي داود) لە ژێر ناونیشانی (النفقة المثبوتة) بژێوی ژنێك كە بە یەكجارەكی تەڵاقی كەوتبێت. نزیكەی دە گێڕانەوەی ڕشتە بەهێزی هێناوە، ئینجا سەرەڕای ئەو گشت گێڕانەوانەی كە هەردوو پێشەواكەی فەرموودە لە بەشە باشەكانی تردا گێڕاویانەتەوە، هەروەها وەك ئەوەی كە پێشەوا بوخاری لەم بارەیەوە هێناویەتی، هەروەك نەریتی خۆیشی دابەشی كردووە بەسەر پەرتووكە جیاوازەكانی فیقهدا و پوختەی دەربڕینی ئەم دەستەواژەگەلە گێڕانەوەكانی پێشەوایان موسلیم و بوخاری و ئەبوداودا بەم شێوازەی لای خوارەوەیە:

أ. إنَّ زوج فاطمة طلّقها .... فذهبت إلى رسول الله (ﷺ) . واتە: مێردەكەی فاطیمەخان هەڵسا فاطیمەی تەڵاقدا.... و پاشان چوو بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) .

ب . إنَّ زوجها طلّقها، فبتَّ طلاقها.... ولتە پیاوەكەی فاطیمە فاطیمەی تەڵاق دا بە تەڵاقدانی تەولوەتی.

ت . إنَّ زوجها طلّقها البتَّة. مێردەكەی خاتوو فاطیمەی بە یەكجارەكی و براوەیی تەڵاق دا.

ث . لإنَّ زوجها طلّقها ثلاثا. پیاوەكەی خاتوو فاطیمە، هەڵسا بە تەڵاقی سێ بەسێ

[1] پەرتووكی فتح الباري، ب٩، ل٣٦٢.

فاطیمەخانی تەلاق دا.

ج . إنَّ زوجها طلّقها آخر ثلاث تطليقات. عەمری کوڕی حەفصی مەخزومی کە مێردی فاطیمە خان بوو، خاتوو فاطیمەی تەلاقدا بە سێ تەلاقەی کۆتایی و دولجار.

ح . إنَّ زوجها بعث إليها بتطليقة كانت باقية لها. مێردەکەی ئەو تەلاقەیشیدا کە مابوویەوە.

لە دەربڕینێکی صەحیحدا هاتووە کە مێردەکەی تەلاقیی دا بە تەلاقدانی کۆتایی و هەر سێ تەلاقەکە، و ڕشتە (سند)ـەکەیشی صەحیحە.

جا ئەم گێڕانەوەیە ڕەهەندە شاراوە و گشتییەکانی فەرموودەی (طلّقها ثلاثا) سێ تەلاقەی دا ڕاڤە و شرۆڤە دەکات، بەم پێیە بێت فەرموودەکە مانای ئەوە ناگەیەنێت کە هەر سێ تەلاقەکەی ژنەکەی پێکەوە دابێت.[1]

٨ـ توێژینەوەی فەتواکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و شرۆڤەکردنی گێڕانەوەکەی: تێبینی و زانیاری گەلێك هەن، کە لە کاتی کارکردنمان بە فەتواکەی ئیبن عەباس و شرۆڤەکردنی گێڕانەوەیدا هاوکاریمان دەکەن بۆ سڕینەوەی گرفت و ناکۆکییەکانی نێوان ئەم دووانە و لە گرنگترین ئەم تێبینییانەش ئەمانەی لای خوارەوەن:

یەکەم: کارکردن بە فەتواکەی ئیبن عەبباس و پشتگوێخستنی گێڕانەوەکەی:

پێشتر ڕوونمان کردەوە کە جەماوەری زانایان کاریان بە ڕووکەشی گێڕانەوەکەی ئیبن عەبباس نەکردووە، بەوەی کە سێ تەلاقە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) بەیەك تەلاق هەژمار دەکرا، هەروەها لەسەردەمی پێشەوا ئەبوبەکریشدا هەروابوو، هەروەها لە دوو ساڵی فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەریشدا هەروابوو، بەڵکو کار بەو فەتوایە دەکەن، کە بۆ کابرایەکی دا کە ژنەکەی بە سێ تەلاقە تەلاق دابوو، لەوەڵامیدا فەرمووی: تۆ لە خوا نەترساوی، بۆیە هیچ دەروازەیەك شك نابەم بۆ ڕزگاربوونت لەم قەیرانە، سەرپێچی پەروەردگاری مەزنت کردووە و ژنەکەتت لێ بووەتە بێگانە و تەلاقی کەوتووە ولتە بە

[1] بۆ درێژە باسی ئەم پرسە، تەماشای ئەم ژێدەرانە بکە: فتح الباري بشرح صحيح البخاري، باسی چیرۆکەکەی فـاطیمـەی کچی قەیس. بـ٩، ل٤٧٧ ـ ٤٧٨. پەرتووکی زاد المعاد في هدي خير العباد، پێشەوا ئیبن قەیمی جـەوزی، بـ٤، ل٥٩. پەرتووکی إغاثة اللهفان، بـ١، ل٣٢٢، إعلام الموقعين، بـ٣، ل٥١. کە ئەم دوو پەرتووکەش هەر نووسراوی پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزین، هەروەها تەماشای پەرتووکی: الطلاق في الإسلام، محمود و مقيد، كمال أحمد عون، ل٥١ بکە.

(البینونة الکبری) تەڵاق کەوتنی بڕاوەیی و کۆتایی، بە بەڵگەی ئەم بڕگەیەی فەرمایشتەکەی کە گوتی: (فلا أجد لك مخرجا)، هیچ دەروازەیەك شك نابەم بۆ دەربازبوونت لەم لەمپەرانە، جا گوێڕایەڵی کردنی فەرمایشتی ئەم شەرعزانانە بە ڕێبازی کارکردن بە فەتواکەی و پشتگوێخستنی گێڕانەوەکەی لەم پرسەدا، زۆر بە ڕاشکاوی پێچەوانە دەبێتەوە لەگەڵ ئەو تێڕوانینەی کە زانایانی زانستی ئوصولی فیقە لەسەری پێکهاتوون کە دەفەرموون: دەبێت فەرمایشتی هاوەڵان (ﷺ) پێش بخرێت بەسەر فەتوایاندا، لە حاڵەتی بەریەکبوونی دژایەتی لە نێوان ئەم دووانەدا، بۆ نموونەیش ئیبن عەبباس لە فەرموودەکەی (بُرَیرَة)ەوە دەگێڕێتەوە کە فرۆشتنی کەنیزەك تەڵاقدانی نییە، دواتریش فەتوانی بە جۆرێکی تر داوە و گوتوویەتی کە هەر فرۆشتنی تەڵاقدانیەتی. جا لەم پرسەدا زانایان گێڕانەوەکەیان وەرگرتووە و فەتواکەیان پشتگوێخستووە.[1]

هەر چوار پێشەواکە و زانای تریش ئەو گێڕانەوەیە، عائیشەخانی دایکمانیان وەرگرتووە کە مانای ئەوە دەگەیەنێت کە شیری نێرەکەیش حەرامە، واتە ئەو پیاوەی کە مێردی ژنە شیردەرەکەیە، بێگومان دانەپاڵی شیرەکە بۆ ئەم پیاوە لە ڕووی ناڕاستەوخۆ (مجاز)ییەوە، چونکە ئەو پیاوە هۆکار بووە بۆ هاتنی ئەو شیرە بێگومان گێڕانەوەی صەحیح لەبەردەستدا هەیە، خاتوو عائیشە خۆی پێچەوانەی ئەمە فەتوای داوە، ئەمیش ئەو ڕووداوەیە کە کابرایەك سەردانی عائیشەخانی دایکمانی کرد کە ئەو کابرایە خوشکەزاکانی شیریان پێدابوو، نەوەك براژنەکانی.[2]

پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەفەرموێت: بەپێی فەتوای ئیبن عەباس (خولع) کردنەوەی تەڵاق لە مێردەکە لەلایەن ژنەکەوە، پرۆسەی هەڵوەشاندنەوەیە، بەڵام بەپێی گێڕانەوەی هەر خودی ئیبن عەبباس (خولع) تەڵاقە، جا ئەگەر هاوەڵێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) بەپێچەوانەی گێڕانەوەی خۆیەوە فەتوای دەرکرد، ئەوا ئەوەی کە گێڕاویەتییەوە بایەخی هەیە و کاری پێ دەکرێت و فەتواکەی کاری پێ ناکرێت.[3]

---

[1] زاد المعاد، ب٤، ل٦٠. إعلام الموقعین، ب٣، ل٥١.

[2] فتح الباري شرح صحیح البخاري، ب٩، ل١٥٠.

[3] اعلام الموقعین، ب٣، ل٥١.

هەروەها ئەبوهورەیرە (ﷺ) ئەو فەرموودەیەی گێڕاوەتەوە، کە ئەگەر سەگ دەمی خستە ناو قاپو قاچاختانەوە ئەوا حەوت جار بیشۆن،[1] کەچی بەپێچەوانەی ئەم گێڕانەوەیەوە فەتوای دەرکردووە، بەڵام جەماوەری زانایان کاریان بە گێڕانەوەکەی کردووە.[2]

دووەم: تاوتوێکردن و توێژینەوەی ڕای ئەوانەی کە بانگەشەی سڕینەوە (النسخ) دەکەن، لە فەرموودەکەدا:

ئەو قسەیەی کە دەڵێت: (کان الطلاق الثلاث واحدة) سێ تەلاقە بەیەك تەلاق هەژمار دەکرا. کار بە ناوەرۆکەکەی دەکرا، لەسەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵی فەرمانڕەوایی پێشەوا عومەردا، ئەمە دواتر نەسخ کراوەتەوە و کارکردن پێی شۆڕراوەتەوە، لەراستیدا ئەم قسەیە پووچ و بەرپەرچدراوەتەوە، لەبەر ئەم فاکتەرانەی لای خوارەوە:

١. ئەو یاسا و ڕێسا گشتییەی کە سەرلەپای گەلی ئیسلام لەسەری کۆك و تەبان ئەوەیە کە دەقی قورئانی پیرۆز و دەقی سوننەتی پێغەمبەری دڵسۆز (ﷺ) تەنها دەق دەتوانێت ناوەرۆکەکەی بشواتەوە و نەسخی بکاتەوە، هەروەها سەردەمی هەموارکردنەوەی دەق و بڕیارەکانی شەریعەتی ئیسلامیش بە کۆچی دوایی پێغەمبەر (ﷺ) کۆتایی هاتووە.

٢. پێشەوا عومەری کوڕی خەتاب (ﷺ) هیچ دەقێکی نەسخ نەکردووەتەوە، ئاکاری لەم جۆرە گەلێك دوورە لەم زاتەوە، کە سوننەتێکی چەسپاو بە تەنها ڕای تایبەتی خۆی نەسخ بکاتەوە، ئەگەر کاری وای ئەنجام بدایە و نەسخی بکردایەتەوە ئەوا هاوەڵان (ﷺ) دەستپێشخەریان دەکرد و بەرپەرچیان دەدایەوە و نکوڵییان لە کارەکەی دەکرد و کاری لەم جۆرەیش دوورە لە هاوەڵانەوە کە عومەر (ﷺ) خوانەخواستە کاری لەم

---

[1] تەواوی تێکستکی فەرموودەکە بەم شێوەیە: (قال رسول الله (صلى الله علية وسلم) : (طهور إناء أحدكم إذا ولغ فيه الكلب أن يغسله سبع مرّات، أولهن بالتراب). ئەگەر سەگ دەمی خستە ناو قاپو قاچاخی هەرکەسێکتانەوە، با حەوت جار بیشتوات بە ئاو، جاری یەکەمی بە گڵ بێت، ئیتر پاك دەبێتەوە. پێشەوا موسلیم لە صەحیحەکەیدا هێناویەتی، بڕوانە پەرتووکی (سبل لسلام) ب١، ل٢٨.

[2] سەرچاوەی پێشوو (إعلام الموقعين).

جۆرە بکات و ئەوانیش خوانەخواستە ملی بۆ کەچ بکەن!

٣. ئەگەر ئەو نەسخبوونەوەیە لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) ڕوویداوە، جا چۆن دروستە بۆ ئیبن عەباسی گێڕەرەوەکەی کە هەوڵ بدات بە مانەوەی ئەو حوکمە لەسەردەمی جێنشینایەتی ئەبوبەکرو هەندێ لە جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا، (رضي الله عنه).

٤. ئەگەر بگوترێت کە ئەم گێڕانەوەیە بە کۆڕا (اجماع)ی، هاوەڵان نەسخ بووەتەوە، باشە! ئەم قسەیە وەردەگیرێت، ئەگەر هاتوو بوونی ئیجماع هەبوو، لەسەر چەسپاندنی دەقە نەسخکەرەوەکە، بەڵام ئەی کوا؟ ئەو ئیجماعە لە کوێدایە؟ هەروەها ئەو دەقە کوا؟ کە بانگەشەی بۆ دەکرێت، کە هەیە؟! پاشان سەبارەت بەوەی کە هەر خۆیان لە خۆیانەوە نەسخیان کردبێتەوە، حوکمەکەیان شۆردبێتەوە پەنابەخوا لەکاری لەم جۆرە چونکە ئەمە کۆبوونەوە و ئیجماع کردنە لەسەر هەڵە، ئەوانیش دوورن و پارێزراون لە کارویاری نابەجێی لەو جۆرە.

٥. ئەگەر گوترێت کە لەوانەیە نەسخکەرەوەکە پێشتر شاراوەبووبێت و دواتر لەسەردەمی پێشەوا عومەردا دەرکەوتبێت، ئەوا ئەم ڕایەش هەر بەرپەرچدەدرێتەوە چونکە ئەمەیش دیسان هەر بە هەڵە ئەژمار دەکرێت، چونکە ئەمە چەسپاندنی ئەو ڕاستییە کە هاوەڵان (رضي الله عنهم) لە ماوەی فەرمانڕەوایەتی پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵی فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەردا لەسەر هەڵە کۆبوونەتەوە و ئیجماعیان لەسەری کردووە، دوای ئەمەیش جا چۆن دەکرێت کە هەریەکە لە سڕیار (الناسخ) و سڕراوە (المنسوخ)، بەو بەردەوامییە شاراوە بن لە گەلی ئیسلام، هەم لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و هەم لە سەردەمی جێنشینایەتی ئەبوبەکر و ماوەیەکیش لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەردا؟ بەشێوەیەکی تایبەتیش لە پرسێکی ترسناکی پەیوەندیداری ڕاستەوخۆ بەحەڵاڵی و حەرامی شەرەف و ناموسی خەڵکەوە هەیە.

٦. دڵنیان بەنەسخ لێرەدا بە ڕوونی و بە تەواوی دژایەتی دروست دەکات، لەگەڵ فەرمایشتەکەی پێشەوا عومەری کوڕی خەتابدا (رضي الله عنه) کە دەفەرموێت: (إن الناس قد استعجلوا في شيء كانت لهم فيه أناة)، واتە: بە ڕاستی خەڵکی لەم پرسەدا سەریان تێکردووە و زۆر بە پەلەن لەکاتێکدا کە دەبوو تیایدا زۆر شێنەیی و پشوودرێژ و لەسەرخۆ بن. سێ تەڵاقە بەیەکەوە نەخەن و بەڵکو قۆناغ بە قۆناغ و یەك یەك بیخەن.

دەی ئایا گەلی ئیسلام دەبێت لەسەرخۆو شێنەیی بن لە بڕیارێکدا کە نەسخ کرابێتەوە؟ سەرەڕای ئەمەیش رووکەشی فەرموودەکە مانای ئەوە دەدات بەدەستەوە کە پرۆسەی گۆڕانێنی حوکمەکە لەلایەن خودی پێشەوا عومەرەوە ئەنجامدراوە، ئەمەیش وەك سزایەکی تەمبێکارانە بۆ هەرکەسێك کە پەلە لە پرسێکدا دەکات، کە پەروەردگار بڕیاری داوە، بەشێنەیی و هێواش پراکتیزە بکرێت، پابەندیش بن بەو پشوودرێژی و شێنەیی بوونەوە تیایدا.[1]

سێیەم: تاوتوێکردن و توێژینەوەی ئەو (تأویل) شرۆڤەی کە پێی وایە: (کان الثلاث واحدة) سێ بە یەك بووە:

راڤە و شرۆڤە کردنی ئەو فەرموودەیەی کە وا دەگەیەنێت تەلاقی سێ بە سێ یەك تەلاق بووە و هەر بەیەك دانەیش هەژمار دەکرا، بەوەی کە ئەو خەڵکە لەسەردەمی پێغەمبەر و (ﷺ) پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵ لە سەردەمی جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا، تەلاقی سێ بە سێیان بەکارنەدەهێنا، بەڵکو ئەم دەستەواژەیە (أنت طالقٌ ثلاثاً) سێ بە سێ تەلاقت کەوتبێت، لەسەردەمی پێشەوا عومەردا (ﷺ) داهێنرا و هاتە ئاراوە، و ئیتر ئەمیش وەك سزایەك لەسەریان بۆی هەژمار کردن و پابەندی کردن بە قسەی خۆیانەوە، بەڕاستی ئەم شرۆڤەیە لێکدانەوەیەکی دوورە لە چەند روویەکەوە، لەوانە:

١. رووکەشی فەرموودەکە لەگەڵ ئەم شرۆڤەیەدا تێك ناکاتەوە و لە مەرجەکانی تەئویلکردنیش ئەوەیە کە بە جۆرێك ئەو تەئویلە بکرێت کە دەقەکە هەڵگری ئەو مانایە بێت.

٢. ئەم فەرموودەیە بە چەندەها گێڕانەوەی تر گێڕدراوەتەوە کە سەرجەمی ئەو گێڕانەوانە پێچەوانەن و دژایەتییان هەیە لەگەڵ تەئویلکردنەکەدا ، لەوانە:

أ. لە گێڕانەوەی پێشەوا موسلیم و غەیری ئەویشدا هاتووە، لە (طاوس)ـەوە، دەگێڕێتەوە کە ئەبو صەهباء بە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسی گوت: ئایا دەزانیت کە سێ تەلاقە بە تەلاقێك دادەنرا لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکر و بە سێ تەلاق

---

[1] بۆ درێژەباسی ئەم پرسە بڕوانە پەرتووکی (فتح الباري) بـ٩، ل٣٦٤.

هەژمار دەکرا لە سەردەمی پێشەوا عومەردا، جا ئیبن عەبباس لە وەڵامیدا فەرمووی: بەڵێ.[1]

جا لە ڕاستییدا دەستەواژەی (تجعل واحدة) بە یەك تەڵاق دادەنرا، پێچەوانەی ئەم تەئویلکردنەیە.

ب . لە ڕێگای موعەممەرو ئیبن جورەیجەوە هاتووە و ئەوانیش لە ئیبن طاوس و ئەویش لە باوکییەوە گێڕاویانەتەوە کە ئەبو صەهباء بە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسی گوت: ئایا نەتزانیوە کە سێ تەڵاقە بەیەك تەڵاق هەژمار دەکرا لە سەردەمی پێغەمبەری خودا (ﷺ) و لە سەردەمی جێنشینایەتی پێشەوا ئەبوبەکرداو سەرەتای فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەردا؟ ئیبن عەبباسیش لە وەڵامدا فەرمووی: بەڵێ!

ئەم گێڕانەوەیە پێشەوا موسلیم لە پەرتووکە صەحیحەکەیدا هێناویەتی. لە دەربڕینێکی تردا هاتووە کە دەڵێت: ئایا نەتزانیوە کە سێ تەڵاقە لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و جێنشینایەتی ئەبوبەکرو سەرەتای جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا دەگێڕدرایەوە بۆ یەك تەڵاق؟ ئیبن عەباسیش لە وەڵامدا فەرمووی: بەڵێ.[2]

دیسان ڕستەی (ترد إلى واحدة) دەگێڕدرایەوە بۆ یەك تەڵاق، لەگەڵ ئەو تەئویلەیدا کە باسمانکرد تێك ناکاتەوە و ناگونجێت.

٣. گریمان وادابنێین کە ئەو فەرموودەیە ئەو شرۆڤە و ڕاڤە تەئویلکردنە هەڵدەگرێت کە بۆی کرا، جا لە کاتی ئەم گریمانەیەشدا دەبێت ملکەچی ئەو ڕاستییە بین، کە پێشەوا عومەر (ﷺ)، مافی دەسەڵاتی یاسادانانی لە دەرکردنی بڕیارەکاندا دراوەتە دەست و ئەویش چووە بڕیارێکی دەرکردووە، کە پێچەوانەی فەرمانی خودا و پێغەمبەری خودایە (ﷺ)، لەو ڕوانگەیەوە کە پێشەوا عومەر، داهێنەری بێژەی (الثلاث)ە، لە دەستەواژەکەدا، لەکاتێکدا کە ئەمە بە ئەفراندن (بیدعە)یەکی خراپ و دژ و پێچەوانە دادەنرێت، کە تێکگیرانی هەیە لەگەڵ ئەو میتۆدەیدا کە لە قورئان و سوننەتدا چەسپاوە، کە بەپێی ئەو میتۆد و پەیڕەوە دەبێت، تەڵاق دابەش بکرێت بەسەر جار (مرّة) و قۆناغەکاندا نەوەك

[1] مجموع الفتاوى، لشيخ الاسلام ابن تيمية، ب١٣، ل٣٣.

[2] زاد المعاد، ب٤، ل٥٤.

بەسەر ژمارەدا.

جا چۆن شەرعدانانی لەم جۆرە دەدرێتە پاڵ پێشەوا عومەر؟ بەڵێ، پێشەوا عومەر هەڵسا، بەتایبەت (تخصیص) کردنی، دەقەکان و بەستنەوەی مەرج پێیانەوە، لەبەر رەچاوکردنی بەرژەوەندی گشتی و بنیاتنانی دامەزراوە کارگێرییەکان و دەامودەزگاکانی دادوەری و سەربازی، وەك دیوانەکان، ئەمەیش لەبەر بەرژەوەندی گشتی.... بەڵام ئایا چ بەرژەوەندییەك هەیە، لە رووخاندنی کۆشك و پرۆسەی هاوسەرایەتیدا، بە چاو تروسکانێك لەکاتێکدا بە چەندەها ساڵی تەمەن بنیاتنراوە و بەرخودانی لەپێناودا کراوە؟! هەروەها چ بەرژەوەندییەك هەیە، لەو وێرانکردن و کارەساتبارکردنەدا کە هۆکارە بۆ هەڵوەشانی خێزان و پەرتەوازەبوونی منداڵەکانیان؟!

٤. ئەو شەرعزانانەی کە دەڵێن: سێ تەڵاقە بە یەکجار و پێکەوە دەکەون، فەرموودەگەلێکیان کردووەتە بەڵگە و پشتیان پێبەستووە، کە لە خودی خۆیاندا بەڵگەن لەسەر بەکارهێنانی دەستەواژەی سێ تەڵاقە لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ).

٥. شرۆڤە (تەئویلکردن)ی، ئەو پرسە بەو جۆرەی کە خەڵکی لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) تەنها یەك تەڵاقیان دەخست، لە سەردەمی جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا دەسیان کرد بە دەربڕینی تەڵاقی سێ بە سێ، لە ڕاستییدا ئەم شرۆڤەیە هەروەك پێشەوا ئیبن قەییمی جەوزی دەفەرموێت: سەر بە باسی مەتەڵ و لادانە لە مانا، نەوەك پرسی روونکردنەوەی مەبەست و ئامانجەکانی بێت.

چوارەم: توێژینەوەی ئەو بانگەشەیەی کە پێی وایە فەرموودەکە تایبەتە بە حاڵەتی دووبارەکردنەوەی لەفزەکەوە: پێشتر باسمان کرد کە هەندێك لەوانەی کە فەتوایان بەوە داوە کە تەڵاقی سێ بە سێ بەیەکجار و پێکەوە دەکەون، بەلای ئەوەدا چوون کە فەرموودەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (ﷺ) بەتایبەتی بۆ بڕیاری حاڵەتی دووبارەبوونەوەی دەستەواژەی تەڵاقەکە هاتووە، لەلایەن مێردەکەوە بەوەی کە گوتوویەتی: (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. جا پیاوەکە ئەم بانگەشەیەی لێ وەردەگیرێت کە مەبەستی جەختکردنەوە بووە، لەبەر ساغی دەروونەکان و پاکژی دڵەکان و لەسەردەمی یەکەمدا،

بەڵام دواتر لە سەردەمی پێشەوا عومەردا (ﷺ) کە دەروونەکان گۆڕان و متمانە نەما، ئیتر ئەو پیشەوایەش بڕیاریدا بە وەرنەگرتنی ئەو بانگەشەیە لێیان.

لەڕاستییدا ئەم شرۆڤەیە (تەئویلکردنە) زۆر لاوازترە لە شرۆڤەکانی تر، کە باسمانکردن، لەبەر چەند فاکتەرێك، لەوانە:

١. دەستەواژەی و دەربڕینی فەرموودەکە هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەرپەرچی ئەم جۆرە شرۆڤەیە دەداتەوە.

٢. وەرگرتنی مەبەستی تەڵاقخەرە کە لەوەی کە مەبەستی جەختکردنەوە (تأکید) بووە یان نا... ئەمە بڕیارێکە هەر لە سەرەتای هاتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە تا ئەمڕۆ کاری پێکراوە، بەبێ جیاوازی کردن لە نێوان هیچ مێردێکدا، هەروەها بەبێ جیاوازی کردن لە نێوان پیاوی خراپ و پیاوی ڕاستاڵ و پیاوی ڕاستگۆ و پیاوی درۆزندا، بەبێ تایبەتکردن بە کات یان شوێنێکی دیاریکراوەوە، لەو ڕوانگەیەوە کە دولجار ڕاهاتووەتە سەر ئەوەی کە بەلایەنی کەمەوە لە ڕووی ئاینەوە و بۆ قیامەت ئەم بانگەشەیە وەردەگیرێت کە کابرا دەڵێت مەبەستم لەم دووبارەکردنەوانە، جەختکردنەوە بووە، ئەگەر دیسان لە ڕووی دادگا و دادوەریشەوە لێی وەرنەگیرێت، بەڵام بە مەرجی ئەوەی کە نیشانەیەك لە ئارادا نەبێت دژی بانگەشەی مێردەکە، ئەوا لە دادگا و لە ڕووی دنیاییەکەشەوە لێی وەردەگیرێت.

٣. هەر پیاوێك دەستەواژەیەکی وای هاتبێت بە دەمدا کە مانای جەختکردنەوە هەڵبگرێت وەك دەستەواژەی: (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت، (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. و بانگەشەی ئەوە بکات کە مەبەستی جەختکردنەوە بووە، ئەوا ئەم بانگەشەیەی لێ وەردەگیرێت، لەهەر سەردەمێکدا بێت، جا چۆن لە سەردەمی خەلیفە ڕاشیدینەکاندا لێی وەرناگیرێت کە باشترینی سەدە و سەردەمەکان بووە؟!

ئەگەر مێردەکە دەستەواژەیەکی وای دەربڕیبێت کە مانای جەختکردنەوە نەدات بەدەستەوە وەك ڕستەی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً) سێ بەسێ تەڵاقت کەوتبێت. ئیتر کابرا

ئاستی متمانە و سپاردەپارێزی و ڕاستی بانگەشەکەی لە هەر پلەیەکدا بێت، لێی وەرناگیرێت و بڕوای پێ ناکرێت.[1]

پێنجەم: بەرپەرچدانەوەی ئەو تانانەی کە دراون، لە گێڕانەوەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (ﷺ): پێشەوا بەیهەقی ژمارەیەك گێڕانەوەی لە ئیبن عەباسەوە هێناوە کە مانای ئەوە دەدەن بەدەستەوە کە سێ تەلاقە بە جارێك و پێکەوە دەکەون، دواتر لە ئیبن مونزیرەوە ئەوە دەگێڕێتەوە کە وا گومان نابات بە ئیبن عەبباس کە زانیارییەکی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بیستبێت و کەچی بەپێچەوانەی ئەو زانیارییەوە فەتوا بدات، دواجار چارەنووسی ڕای ئەم زانایە لەم پرسەدا دێتە سەر دیاریکردنی ڕای پەسەند لە نێوان پابەندبوون بەڕای زۆرینە و یان ڕای تاکەکەس و بێگومان ولەبەستە بوون بە ڕای زۆرینەوە لەپێشترە، لەوەرگرتنی ڕای تاکەکەس، لەکاتێکدا ئەو کەسە قسەکەی پێچەوانەی ڕای زۆرینە بێت.

پێشەوا ئیبن عەرەبی دەفەرموێت: ڕاجیایی لەسەر ئاستی صەحیحێتی ئەم فەرموودەیە هەیە جا ئیتر چۆن دەگونجێت کە پێش بخرێت بەسەر کۆڕای زانایان (اجماع)دا؟ هەروەها دەفەرموێت: فەرموودەکەی مەحموودی کوڕی لەبیدیش پێچەوانەیە لەگەڵیدا، چونکە ئەم فەرموودەیە بەڕاشکاوی ئەوەی تێدایە کە ئەگەر پیاوێك هەر سێ تەلاقی پێکەوە بخستایە ئەوا پێغەمبەر (ﷺ) وێڵی نەدەکرد و جێبەجێی دەکرد بەسەریدا.

- هەروەها زانایان و فەرموودەناسان فەرموویانە کە پێشەوا موسلیم هەر خۆی (بەتاکی) ئەم فەرموودەیەی گێڕاوەتەوە، چەندەها تانەی تر هەن، کە ئاراستەی ئەم گێڕانەوەیەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس کراون، کە ئەم تانە زۆرانە دەبنە پاساو بۆ کارکردن بە فەتواکەی، لەڕاستییدا گێڕانەوەکەی ئیبن عەبباس بووەتە گێڕانەوەیەکی باوو ناسراو، بۆیە لەلای گەورە زانایانی فەرموودەی وەك پێشەوا موسلیم (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) چەسپاوە و بە صەحیح هەژمار کراوە و دانراوە و هەربۆیە لە شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە و پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی تاوتوێ و شرۆڤەی ئەو ئاراستەیەیان کردووە، کە شەرعزانەکان ولەبەستەن پێیەوە، کە ئەو ئاراستەیەش لە بایەخ و گرنگیی گێڕانەوەکەی ئیبن عەبباس کەم دەکەنەوە و بوار دەڕەخسێنن بۆ کارکردن بە فەتواکەی.

---

[1] بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە: نیل الأوطار، ب٦، ل٢٦٢. زاد المعاد، ب٤، ل١٦.

- شيخ الاسلام ئیبن تەیمیە (رەحمەتی خوای لێبێت) دەفـەرموێت: نەمانبیسـتووە و نـەمانزانیوە کە کەسێك سێ تەڵاقەی ژنەکەی دابێت لە سـەردەمی پێغەمبـەردا (ﷺ) بەیـەك وشـە و دەربڕین، جا پێغەمبەریش (ﷺ) پابەندی کردبێت بەهـەر سـێکیانەوە، لـەم بارەیشـەوە هیچ گێڕانەوەیەکی دروسـت یـان جـوان (حَسَنْ) نەگێڕدراوەتـەوە و خـاوەنی پەرتووکـە بڕواپێکراوەکانیش هیچ زانیارییەکی لەم جۆرەیـان نەگواسـتووەتەوە بۆمـان، بـەڵکو لـەم بارەیەوە فـەرموودە گـەلێکیان گێڕاوەتـەوە کـە سـەرجەمیان لاوازن، بـەپێی فەرمایشـی تێکرای زانایانی فەرموودە، تەنانەت هەڵبەستراویشن، تەنانەت ئەو فەرموودەیـەی کـە لـە پەرتووکی صەحیحی موسلیم و سونەن و موسندەکانی تری فەرموودەشـدا هـاتووە کـە لە طاوس ئەویش لە ئیبن عەبباسەوە گێڕاویەتییەوە هەر ئەوەیە کە دەڵێت: (تـەڵاق لـە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵ لـە جێنشـینایەتی پێشـەوای عومەردا سێ تەڵاقە یەکێك بوو)، پێشەوا عومەر فەرمووی: بێگومـان خـەڵکی لـە کارێکـدا پەلەیان کرد کە دەبوو تیایدا لەسەرخۆ و شێنەیی بن، نابێت بەریان بۆ شل بکـەین، بۆیـە هەرسێ تەڵاقەکەی بەسەردا چەسپاندن و هەژماری کـردن لەسـەریان. لـە گێڕانەوەیـەکی پێشەوا موسلیم و هـی تریشـدا هـاتووە لـە طـاوسـەوە کـە ئـەبو صـەهباء بـە ئـیبن عەبباسی گوت: ئایا دەزانیت کە لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکردا سـێ تەڵاق بە تەڵاقێك هەژمار دەکرا و دواتر لە سەردەمی فەرمانڕەوایی پێشەوا عومـەردا هـەر سێ تەڵاقەکە هەژمار کرا، ئیبن عەبباس لە وەڵامـدا فـەرمووی: بـەڵێ، لـە گێڕانەوەیـەکی تردا هاتووە کە ئەبو صەهباء بە ئیبن عەبباسی گوت ئەوەی لەلاتە بیهێنـە، ئایـا تـەڵاقی سـێ بـە سـێ لەسـەردەمی پێغەمبـەر (ﷺ) و پێشـەوا ئەبوبـەکر بەیـەك دانـە هـەژمار نەدەکرا؟ ئـەویش گـوتی: بـەڵێ وابـوو، بـەڵام لـە سـەردەمی پێشـەوا عومـەردا خـەڵکی سەریان تێکرد و تەڵاقیان بەسەریەکەوە دەهات بەدەمدا، بۆیـە سـەپاندی بەسـەریاندا و ئیدی لەسەریان هەژمار کردن.[1]

- پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی (رەحمەتی خوای لێبێت) قسە ئاراستەی ئەوانە دەکات کە تانـە لـە گێڕانەوەکـەی ئـیبن عـەبباس دەدەن و کـار بـە فەتواکـەی دەکـەن و دەفـەرموێت: ئایا

[1] مجموع الفتاوى، لشيخ الاسلام ابن تيمية، ب٣٣، ل١٢-١٣.

سەرجەمی ئێوە یاخود هەرکەس کە ڕای وەك ئێوە ولیە، لە هەموو پرسێکی لەم جۆرەدا کە پێشەوا موسلیم تەنها خۆی بێت و پێشەوا بوخاری لەگەڵدا نەبێت، هەر بەم جۆرە مامەڵە دەکەن؟! یان تەنها لەم پرسەدا بەم حاڵەتە ڕەفتار دەکەن و بەس؟! ئایا پێشەوا بوخاری هەرگیز شتی وای فەرمووە کە بڵێت: هەر فەرموودەیەك کە لەم پەرتووکەمدا نەمهێنابێت ئیتر ئەوە فەرموودەیەکی بەتاڵە و کارپێنەکراوە؟! یاخود نابێتە بەڵگە و لاوازە؟! ئایا پێشەوا بوخاری چەندەها فەرموودەی نەکردووەتە بەڵگە کە لە دەرەوەی پەرتووکە صەحیحەکەیدان و هەر باسیشی نەکردوون؟! ئایا چەندەها فەرموودەی لە دەرەوەی پەرتووکەکەی خۆی بە صەحیح دانەناون؟! ئاشان دەڵێت: جا پرسیارتان لێ دەکەم، ئایا وەرگرتنی گێڕانەوەی هاوەڵان لای ئێوە کارپێکراوە، یان فەتواکەی؟! ئەگەر لە وەڵامدا بڵێن کارپێکردن و وەرگرتنی گێڕانەوەکەی لامان مەبەستە، ئەمە ڕای جەماوەرەکەتانە و تەنانەت ڕای سەرلەپای جەماوەری زانایانی گەلی ئیسلامە، جا سەبارەت بەمەیان ئەم وەڵامەی ئێمەتان بەسە و دواتر ئەگەر بڵێن کار بە فەتواکەی دەکەین، خۆ ئەوەتا بیروڕا و قسە دژ و پێچەوانەکانی خۆتانمان هەموو باسکرد و پیشانمان دان، کە هیچ تەکتیکێکتان بەدەستەوە نەماوە بۆ بەرگری کردن و پینەوپەڕۆ کردنیان و بەتایبەتی لە خودی ئیبن عەبباس.... تا دێت.[1]

تاووتوێکردن و توێژینەوەی بە بەڵگەکردنی کۆڕای زانایان (الاجماع)،

بانگەشەکردن لەسەر بوونی ئیجماع لەسەر ئەم پرسە، بانگەشەیەکی نەچەسپاوە و پێچەوانەیە لەگەڵ ڕاستی و واقیعدا، چونکە لێرەدا بەڵگەی زۆر و گێڕانەوەی بەناوبانگ هەن سەلمێنەری ئەو ڕاستییەن کە هیچ جۆرە ئیجماعێك لە هیچ سەردەمێك لە سەردەمەکاندا بەرپا نەبووە، و نەچەسپاوە، هەر لە سەرەتای هاتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە، تا ئەمڕۆ کە گەیەنەری ئەوە بێت کە دروستە سێ تەڵاقە بەیەکجار بخرێت.

---

[1] بۆ درێژە باسی ئەم پرسە، بڕوانە پەرتووکی (زاد المعاد في هدي خير العباد) نووسینی پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی، ب٤، ل٦٠-٦١.

- پێشەوا ئیبن حەجەری عەسقەلانی لە ڕاڤەی ئەو فەرمایشتەی پێشەوا بوخاریدا کە نووسوییەتی: (باب مَنْ جَوَّزَ الطلاق الثلاث) بەشەباسی ئەوانەی کە ڕێگایان بە خستنی تەلآقی سێ بەسێ داوە، دەفەرموێت: لە ناونیشانی ئەم فەرمایشتەدا ئاماژەی ئەوە هەیە، کە لە چینی پێشینانیدا زانانگەلێك هەبوون کە ڕێگەیان بە خستنی سێ تەلآقە پێکەوە نەداوە و بە دروستیان نەزانیوە.[1]

- لە ڕاڤەی فەرموودەکەی (ڕوکانە)دا، هاتووە، کە دەڵێت:

ڕووکانەی کوڕی عەبد یەزید، ژنەکەی سێ بەسێ تەلآق دا لە یەك شوێنی کۆبوونەوە (مجلس)دا و جا دواتر دڵی داتەپی بۆ ژنەکەی و زۆر غەمگین بوو بۆی، جا پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێکرد کە چۆن تەلآقت دا؟ ئەویش وتی: بە سێ تەلآقە تەلآقمدا و لەیەك کوڕدا، جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: دەی ئەوە بەیەك تەلآق هەژمار دەکرێت، بیگێڕەوە لای خۆت، ئیتر ئەویش گێڕایەوە ژێر نیکاحی خۆی.

- حافظ ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەفەرموێت: لە پێشەوا عەلی و ئیبن مەسعود و عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف و زوبێرەوە (ڕەزای خوا لە هەموویان بێت) زانیاری لەم جۆرە گوێزراوەتەوە ئەوەتا (ئیبن موغیث) لە پەرتووکی (کتاب الوثائق)دا شتی لەم بابەتی گواستووەتەوە و داویەتییە پاڵ موحەممەدی کوڕی وەضاح، هەروەها غەنەویش زانیاری لەم جۆرەی گواستووەتەوە لە کۆمەڵێك لە زانا مەزنەکانی قورتوبەوە، وەك موحەممەدی کوڕی تەقی کوڕی موخەللەد، موحەممەدی کوڕی عەبدولسەلامی خەشەنی و هی تریش. هەروەها ئیبن مونزیریش لە عەطا و طاووس و عەمری کوڕی دینارەوە کە لە هاوەڵانی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسن زانیاری لەم جۆرەی گواستووەتەوە، جێگای سەرسوڕمانە لە ئیبن تینەوە لەو دوانگەیەوە کە دەڵێت خستنی تەلآقی سێ بە سێ لە ڕووی خستنیەوە و کەوتنی تەلآقەکەوە هیچ ڕاجیاییەکی لەسەر نییە، بەڵکو ڕاجیایی لە حەرامیتی بەدەمدا هاتنی تەلآقی سێ بە سێ پێکەوەدایە، لەکاتێکدا کە هەروەك بینیمان ئەم ڕاجیاییە بوونی هەیە و چەسپاوە.[2]

---

[1] فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٢.

[2] فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٣.

- پێشەوا عەینی کە خاوەنی پەرتووکی (عمدة القاري)یە، و شرۆڤەی صەحیحی بوخارییە، لە ڕاڤەی (باب من اجاز الطلاق الثلاث) بەشە باسی ئەوانەی کە خستنی تەلاقی سێ بە سێ پێکەوە بەڕێگەپێدراو دەزانن، فەرموویەتی: ئەم ناونیشانە ئەوە دەدات بەدەستەوە کە ئەمە بەشە باسی ڕوونکردنەوەی قسەی ئەوانەیە کە بە دروست و ڕێگەپێدراوی دەزانن کە ژن تەلاق بدرێت، بە سێ تەلاقە و بەیەکجاری، پێشەوا بوخاری ئەم ناونیشانەی داناوە وەك ئاماژەیەك بۆ ئەوەی کە لە زانایانی چینی پێشینە (السلَف) دا هەبوون، کە ڕایان وابووە کە خستنی سێ تەلاقەیان پێکەوە بە دروست نەزانیوە، بەڵام ئەم پرسە ڕاجیایی تێدایە، جا طاووس و موحەممەدی کوڕی ئیسحاق و حەجاجی کوڕی أرطأة و نەخەعی و ئیبن موقاتیل و ظاهیرییەکان پێیان وایە کە پیاو ئەگەر ژنەکەی بە سێ تەلاقە هەرسێك پێکەوە، تەلاق دا ئەوا تەنها یەك تەلاقیان دەکەوێت.

بەڵگەشیان بۆ ئەم ڕایە ئەو فەرموودەیەیە کە پێشەوا موسلیم دەیگێڕێتەوە لە فەرموودەکەی طاووسەوە کەوا ئەبو صەهباء بە ئیبن عەبباسی گوت ئایا دەزانیت سێ تەلاقە بە یەك تەلاق دادەنرا لەسەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و سەردەمی پێشەوا ئەبوبەکر و دوای بە سێ تەلاق هەژمار کرا، لەسەردەمی جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس لە وەڵامدا فەرمووی بەڵێ.[1]

- شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە دەفەرموێت: ئەم قسەیەی کە دەڵێت: "تەلاقی سێ بە سێ بەیەك تەلاق هەژمار دەکرێت". لە کۆمەڵێك لە زانایانی پێشین و پاشینەوە گوێزراوەتەوە بۆمان، ئەوانیش لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) وەك زوبێری کوڕی عەوام و عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوفەوە گواستوویانەتەوە، هەروەها ئەم فەرمایشتە لە پێشەوا عەلی و ئیبن مەسعودەوە گێڕدراوەتەوە و ئیبن عەبباسیش دوو فەرمایشتی لەم پرسەدا هەیە[2].

- پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی دەفەرموێت: سوپاس بۆ خوا، گەلی ئیسلام کۆنەبۆتەوە، لەسەر دژایەتی کردنی ئەم فەرمایشتە، وانە دژنەبۆتەوە لەگەڵ ئەو ڕایەدا کە مسوڵمانان لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکردا لەسەری بوون، کە سێ تەلاقەیان بەیەك تەلاق خستووە، بەڵکو بەردەوام لە ناویاندا زانایانێك هەبوون کە سەدە لە دوای سەدە و تا ئەمڕۆش هەر لەسەر ئەم

---

[1] عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للعيني، ب٢٠، ل٢٣٣.

[2] مجموع الفتاوى، لشيخ الاسلام ابن تيمية، ب٨، ل٣٣.

شێوازە بڕیاریانداوە و فەرتوایان دەرکردووە. جا دەریای زانستی گەلی ئیسلام و وەرگێڕ و راڤیاری قورئان (عەبدوڵڵای کوڕی عەباس) بەم شێوازە فەتوای داوە و هەروەها ئیبن وەضاح لە زوبێری کوڕی عەووام و عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوفەوە دەگێڕێتەوە کە سێ تەڵاقەیان بە یەك تەڵاق خستووە و هەروەها دوو گێڕانەوە لە پێشەوا عەلی و ئیبن مەسعودەوە هاتوون، هەروەك دوانیش لە ئیبن عەبباسەوە گێڕدراوەتەوە.[1]

جا لە ڕوانگەی ئەم سەرچاوە بڕواپێکراوانە و هی تریشدا، ئەوە دەچەسپێت کە بانگەشەکردنی بوونی ئیجماع لەسەر دروستی کەوتنی سێ تەڵاقە پێکەوە و بە یەکجار، بانگەشەیەکی بەتاڵە و هیچ بنەمایەکی نییە، ئەم بانگەشەیە سەر بەباسی تێکەڵ و پێکەڵکردنی پرسی ئیجماع و کۆکبوونی موجتەهیدەکانی ئوممەتی موحەممەدە (ﷺ)، لەگەڵ ئەو ئیجماعەیدا کە شەرعزانانی تەنها مەزهەبێك لەسەری کۆبوونەتەوە و کۆڕایان کردووە، ئای ئەم دوو ئیجماعەیش چەندە لە یەکترییەوە دوورن!

تاوتوێکردن و توێژینەوەی بە بەڵگەکردنی (قیاس : بەبەردا گرتن) لەم پرسەدا:

ئەو گرووپەی کە ڕایان وایە سێ تەڵاقە بەیەکجار دەکەوێت، ئەمەیان کردووەتە بەڵگە کە گرێبەستی هاوسەرێتی (النکاح) موڵکی پیاوەکەیە و دەتوانێت بەیەکجار وازی لێ بهێنێت و دەستبەرداری ببێت، ئەمەیش لەسەر قیاسی ئەوەی کە هەر ئەو کابرایە چۆن دەتوانێت دەستبەرداری مافەکانی تری خۆی ببێت لەم مافی خاوەنێتی هاوسەرایەتییەشدا هەروایە، هەروەها بە قیاسکردنی لەسەر پرسی (الاعتاق) ئازادکردنی بەندە و (النذر) پەیمان دان، هەروەك پێشتر باسمان کرد.

---

[1] اعلام الموقعین، ب٣، ل٤٨ و دواتریش.

ئێمە وای دەبینین کە قیاسکردن لە سەرجەمی ئەم شێوازانەدا بەتاڵە، لەبەرئەم هۆکارانەی لای خوارەوە:

یەکەم: قیاسکردنی ئەم پرسە لەسەر پرسی دەستبەرداربوون لەهەر مافێکی تر:

ئەمە قیاسکردنێکی قەڵبە، چونکە مرۆڤ ئازاد نییە لە دەستبەرداربوونی لەسەرجەم ئەو مافانەی کە هەیەتی، چونکە لە ناو ئەو مافانەیدا ماف وا هەیە کە پەیوەستە بە بەرژەوەندی خەڵکی ترەوە، کە دەستبەرداری ببێت، ئەوا زیانی لێ دەدات، وەك مافی دایەنی (الحضانة) کە دروست نییە دەست لەو مافە هەڵبگرێت و دەستبەرداری ببێت، ئەمەیش لەبەر هۆکاری پاراستنی بەرژەوەندی منداڵەکەیە، هەروەك مافی هەموو کەسێك لەو سنوورەدا کۆتایی دێت، کە سنووری مافی کەسێکی تر دەست پێدەکات، جا بۆیە بۆ پیاو دروست نییە، کەی و هەرچۆنێ ویستی دەست بکاتە تەلاقدان، چونکە ئەم جۆرە تەلاقدانە شوێنەواری خراپ لەسەر ژنەکە و منداڵەکانی جێدەهیچڵێت و جاری وا هەیە کە دەرەنجامە خراپەکانی کاری لەم جۆرە تەنها بە کاریگەری خراپ لەسەر خێزان ناوەستێت، بەڵکو تێی دەپەڕێنێت، بۆ سەر کۆمەڵگەش و ئیسلامیش هەر لە سەرەتای هاتنیەوە ئەم راستییەی چەسپاندووە کە مافەکان ئەرك و بەرپرسیارێتیی کۆمەڵایەتین، بۆیە ئەو خاوەن مافانە بۆیان نییە کە چۆن دەیانەوێت و حەز دەکەن، مامەڵە لەگەڵ ئەو مافانەدا بکەن، لە دوای هاتنی ئیسلام بە دەیان سەدە یاساناسان گرنگی و بایەخی ئەم بیرۆکەیەیان بۆ دەرکەوت، بۆ یەکەمجار زانای فەرەنسی (duquit) ئەم راستییەی لە ولنەیەکدا قاو دا، ئەوەی راگەیاند کە بوونی مولکیەت ماف نییە، بەڵکو مولکیەت ئەرکێکی کۆمەڵایەتییە.

دووەم: قیاسکردنی ئەم پرسە لەسەر پرسی بەندە ئازادکردن (الاعتاق):

ئەمەیشیان قیاسکردنێکی ناقۆڵکارە و نەگونجاوە، چونکە لە پرۆسەی بەندە ئازادکردندا سودی تاك و کۆمەڵگە و ئوممەتیش هەیە، بۆیە ئیسلام لەسەر ئەم پرسە هانی داوین و چەندەها رێگای داناوە بۆ کۆتایی هێنان بەم دیاردەی بە بەندەکردنی مرۆڤە لەلایەن برا مرۆڤەکەی تریەوە، کە ئەم پرسە دژایەتی و پێچەوانەگەری هەیە لەگەڵ ئەو میتۆدە یەکسانییەی کە قورئانی پیرۆز بانگەشەی بۆ کردووە لە ئایەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ

﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾﴾،[1] واتە: ئەی خەڵکینە ئێمە دروستمان کردوون لە رەگەزی نێر و مێ و کردوومانن‌ەتە گەل و تیرەی جیاجیا تا یەکتری بناسن و بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خودا ئەوەتانە کە زیاتر لەخواترس بێت.

لەکاتێکدا کە تەڵاق زۆر بەکەمی خراپە و زیانگەیاندنی تێدا نییە بۆ هاوسەرەکان، یان یەکێکیان و یان بۆ منداڵەکانیان!

سێیەم: قیاسکردنی ئەم پرسە لەسەر پرسی پەیمانەکان (النذور):

ئەم قیاسکردنەشیان لە دوورمەودایی و خراپیدا کەمتر نییە لەو دوو قیاسە پێشووەکەی تر، چونکە لە پەیمان (النذر)دا خواپەرستی (العبادة) هەیە و دروستە کە مرۆڤ دەروونی خۆی پابەند بکات پێیەوە، بەمەبەستی خۆنزیک کردنەوە لە خودای مەزن وەک ئەوەی کە بڵێت لەسەرم پەیمان بێت کە ئەوەندە خێر بکەم، یان ئەوەندە رۆژوو بگرم، ئەمە بەپێچەوانەی پرسی تەڵاقەوە کە پرسێکە سەرپێچی خوای پەروەردگاری تێدایە و بوغزێنراوترین جۆری حەڵاڵەکانە لەلای خوای گەورە، ئەگەر لەبەر پێویستییەکی زۆر و ناچارییەکی نالەبار نەبێت نابێت بەکاربێت، هەرکاتیش پێویست بوو ئەوا تەنها یەک تەڵاق بەسە، چونکە هەموو پێویستییەک بە ئەندازەی قەبارەی ئەو پێویستییە ئەندازەگیری دەکرێت.

---

[1] (الحجرات: ١٣)، واتە: ئەی خەڵکینە ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێ یەک دروست کردووە، کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە، و کردوومانن بە گەلان و تیرە و هۆزانی جۆر بەجۆر، تا یەکتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێ بەیەکەوە، بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خوداوەند ئەوەتانە کە زۆرتر لە خوا ترسە و فەرمانبەرداری خوایە، بێگومان خوداوەند زانا و ئاگایە بە هەموان.

بەشە باسی چوارەم
ئەو دەستەواژەیەی کە بۆ تەلاق بەکارهاتووە، و ژمارەی تێدا دیاری کراوە، تەنها یەک تەلاقی پێ دەکەوێت!

هەروەک پێشتریش روونکرایەوە[1]، کە هەندێ لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) و شوێنکەوتووان و شوێنکەوتەی شوێنکەوتوونیش ئەم ئاراستەیەیان گرتووە، هەروەها هەندێ شەرعزانی ناو مەزهەبە ئیسلامییە جۆراوجۆرەکانیش هەر ئەم رایەیان دەربڕیوە وەک موحەممەدی کوڕی موقاتیل لە مەزهەبی حەنەفی و هەندێ لە مالیکییەکان و جەماوەری جەعفەری و زەیدی و ظاهیرییەکان و ژمارەیەکی زۆر لە زانایانی ئەم دواییەش هەر دەستیان بەم رایەوە گرتووە و یاساکانی باری کەسێتی سەرجەمی وڵاتە ئیسلامییەکان لەسەر ئەم رایە جێگیر بوون و کار بەم رایە دەکەن لە بڕیارەکانیاندا.

راڕەوی حەنەفییەکان:

لە پەرتووکی (إغاثة اللهفان) دا هاتووە کە دەڵێت: (المازري) لە پەرتووکی (المُعْلَم)دا گێڕاویەتییەوە لە موحەممەدی کوڕی موقاتیلەوە کە لە هاوەڵانی پێشەوا ئەبوحەنیفەیە، کە فەرموویەتی: ئەم رایە یەکێکە لە دوو فەرمایشتەکەی مەزهەبی حەنەفی، شایەنی باسە موحەممەدی کوڕی موقاتیل لە هاوەڵانی پێشەوا ئەبوحەنیفەیە و لە شکۆمەندترین چینی سێیەمی هاوەڵانی ئەم راڕەوەیە لەناو هاوەڵانی پێشەوا ئەبو حەنیفەدا.[2]

هەروەها لە پەرتووکی (اعلام الموقعین)دا هاتووە کە نووسیوویەتی: لە ئەبوبەکری رازی و ئەویش لە موحەممەدی کوڕی موقاتیل گێڕاویەتییەوە کە هەندێ لە حەنەفییەکان فەتوایان بە پێی ئەم ئاراستەیەدا داوە.[3]

---

[1] واتە لە پەرتووکی: (مدى سلطان الارادة في الطلاق في الشرائع والقوانين والأعراف خلال أربعة آلاف سنة)دا، ل٢٦٥.

[2] إغاثة اللهفان من مصايد الشيطان، ب١، ل٣٠٨.

[3] اعلام الموقعين، ب٣، ل٣٥.

- لە (أحكام القرآن)ی، پێشەوا (جەصاص)دا، هاتووە لە تەفسیری (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ)دا، کە نووسیویەتی: بەلگە لەسەر ئەوەی کە مەبەست لەم دەقە فەرمانکردنە بە دابەشکردن و جیاکردنەوەی تەلاق، ئەوەیە کە ئەگەر کەسێك دوو تەلاقی پێکەوە بدایە، ئەوا دروست نەدەبوو کە بگوترێت دوو جار تەلاقی دا.[1]

ڕاڕەوی مالیکییەکان:

لە پەرتووکی (إغاثة اللهفان)دا، هاتووە کە نووسیویەتی: تەلمەسانی لە شەرحی (التفریع في منهب الإمام مالك)دا، قسەیەکی لەم جۆرەی لە مەزهەبەکەیدا هێناوە، تەنانەت گێڕانەوەیەکی هەر لە خودی پێشەوا مالیکەوە هێناوە و زانایانی غەیری ئەمیش قسەی لەم جۆرەیان لە مەزهەبی ئیمام مالیکەوە گێڕاوەتەوە و ئەم قسەیە واتە خستنی سێ تەلاقە بەیەك تەلاق، یەکێکە لە دوو ڕاکانی ڕاڕەوی پێشەوا مالیك و ڕاڕەوی پێشەوا ئەبو حەنیفە و (شیخ الاسلام)یش لە هەندێ لە هاوەلانی پێشەوا ئەحمەدەوە ئەم ڕایەی گێڕاوەتەوە و خۆیشی هەر ئەم ڕایەی هەلبژاردووە.[2]

- لە فەرمایشتی (ئیبن ڕوشدی مالیکیەوە) پێشخستنی ئەم ڕایە بەچاو دەکەوێت و ئەم ڕایەی تەرجیح داوە، لەو ڕوانگەیەوە کە دەلێت:[3] لەوە دەچێت جەماوەری زانایان لایەنی قورسکردنیان لە تەلاقدا پێشخستووە بەسەر لایەنی دەرفەتداندا، ئەمەیش لەبەر هۆکاری (سدّ الذریعة) بڕینی بیانوو و پاساو، بەلام بەم کارەیان دەرفەتی شەرع (الرخصة الشرعیة)یان هەلوەشاندووەتەوە و مەبەستم لەو دەرفەت و نەرمی و ئاسانکارییە شەرعییە بریتییە لەم فەرمایشتەی پەروەردگار کە دەفەرموێت: (لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا)،[4] واتە: لەوانەیە خوای کاربزان کارێکی تازە پێش بێنێت، ژن و پیاوەکە پەشیمان ببنەوە بۆ یەکتر، ئەوکاتە دەست بکەنەوە بە ژن و مێردایەتی

---

[1] أحكام القرآن، للإمام أبي بكر محمد بن علي الرازي الجصاص الحنفي، ب٢، ل٧٢.

[2] (إغاثة اللهفان) ب١، ل٣٠٨.

[3] بداية المجتهد ونهاية المقتصد، ب٢، ل٥٦.

[4] ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا۟ ٱلْعِدَّةَ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنۢ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۥ لَا تَدْرِى لَعَلَّ ٱللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ۝١﴾ (الطلاق: ١)

خۆیان و ژیانێکی نوێ.

ڕاڕەوی حەنبەلییەکان:

شیخ الاسلام ئیبنو تەیمیە دەفەرموێت: تەلاقێك کە ژمارەی پێوە بەسترا بێت حەرامە و تەنها یەك تەلاقی لەسەر هەژمار دەکرێت و بخۆرەکەی پێ پابەند دەکرێت و ئەم ڕایەش لە پێشینان و پاشینانی هاوەڵانی پێغەمبەرەوە (ﷺ) بۆمان گواستراوەتەوە، وەك: زوبێری کوڕی عەووام و عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف و هەروەها دوو جۆر قسە لەم بارەیەوە لە پێشەوا عەلی و عەبدوڵلای کوڕی عەبباسەوە گێڕدراونەتەوە، هەروەها لە موحەممەدی کوڕی ئیسحاقەوە و هەر ئەم فەرمایشتەش لای زۆری تابعینەکان و ئەوانەی دوای ئەوان وەك طاووس و خەلاسی کوڕی عەمر کاری پێکراوە. هەروەها داود و زۆرینەی هاوەڵانی، کاریان بەم ئاراستەیە کردووە و هەر ئەم ڕایەش لە ئەبو جەعفەر، موحەممەدی کوڕی عەلی کوڕی حسەین و جەعفەری کوڕی موحەممەدی کوڕییەوە گێڕدراوەتەوە. هەر لەبەر ئەم هۆکارەیشە کە شیعەکان ئەم ڕایەیان پەسەند کردووە، هەروەها هەندێ لە هاوەڵانی ئەبو حەنیفە و پێشەوا مالیك و پێشەوا ئەحمەدی کوڕی حەنبەل کار بە فەرمایشتی ئەم ئاراستەیە دەکەن.[1]

ڕاڕەوی جەعفەرییەکان:

لە پەرتووکی (الخلاف)[2]دا، هاتووە کە دەڵێت: ئەگەر پیاوێك ژنەکەی بە سێ بەسێ تەلاق دا، بەڵام بە یەك دەربڕین، ئەوە دلهێناوە و یەك تەلاقی پێ دەکەوێت، ئەمەش لە دوای کاملبوون و بەدیهێنانی سەرجەمی مەرجەکان، کە ئەمە ڕای زۆرینەی هاوڕێیانمانە، هەمانە کە دەڵێت: هەر بە هیچ جۆرێك هیچ تەلاقێکی پێ ناکەوێت، جا (علی) و ظاهیرییەکان بەوە فەتوایان داوە کە یەك تەلاقی پێ دەکەوێت، هەروەها (طحاوي) لە موحەممەدی کوڕی ئیسحاقەوە گێڕاویەتییەوە کە گوتوویەتی: هەریەك تەلاقی پێ دەکەوێت، بەلگەیشمان ئەوەیە کە کۆڕا هەیە لەسەر جیاکردنەوەی تەلاقەکان و نەخستنیان پێکەوە و ڕێسای بنەڕەتیش وایە کە دەبێت گرێبەستەکە بەردەوام بێت.

---

[1] مجموع الفتاوى لشيخ الإسلام ابن تيمية، بـ٨، ل٣٣.

[2] الخلاف في الفقه، للطوسي، ب٢، ل٢٢٦ ـ ٢٢٧.

- لە پەرتووکی (الروضة البهية)دا، هاتووە،[1] ئەگەر تەڵاق بە زیاتر لە دانەیەك مانا بکرێت وەك ئەوەی کابرا بڵێت سێ تەڵاقەت کەوتبێت، ئەوا ئەم مانا و شرۆڤەکردنەی بە زیاتر لە دانەیەك ماناکردنێکی پوچەڵ و پشتگوێخراوە و تەنها یەك دانەی پێ دەکەوێت.

- لە پەرتووکی (شرائع الاسلام)دا هاتووە:

ئەگەر تەڵاق بە دوو دانە یان سێ دانە لێکدرایەوە گوتراوە کە ئەو تەڵاقە بەتاڵە، هەروەها گوتراویشە کە تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت.[2]

ڕاڕەوی زەیدییەکان:

لە پەرتووکی (التاج المذهب) دا هاتووە کە نووسیویەتی: بڕیاری دووەم، لە یاسا و ڕێساکانی تەڵاق ئەوەیە کە چەند تەڵاقێك بە دوای یەکدا نەهێنرێت، جا ئەگەر وا نەکرا و بە زیاتر لە تەڵاقێك تەڵاقی دا، ئەوا تەڵاقی دووەمیان نابێتە شوێنکەوتەی تەڵاقی یەکەم و ناکەوێت، مەگەر لە کاتێکدا کە لە دوای تەڵاقی یەکەم گێڕابێتەوە ژێر نیکاحی خۆی، یان گرێبەستی تازە کردبێتەوە، دوای ئەوە تەڵاقی دووەمی دابێت، کەواتە هەردوو تەڵاقەکە یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، نەوەك دوو تەڵاق، ئیتر چونیەکە ئەو زیادەیە، دوو تەڵاقە بێت یان سێ تەڵاقە، بەیەك دەربڕین بووبێت وەك سێ تەڵاقەت کەوتبێت، یاخود بە چەند دەربڕینێك بووبێت، وەك دەربڕینەکانی (أنت طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت. ئەمە تەنها یەك تەڵاقی پێ دەکەوێت، چونکە تەڵاق لەلای ئێمە لەهەردوو شێوازەکەی سەرەوەدا ـ چ تەڵاقەکان پێکەوە بن بە دەربڕینێك یان جیاجیا بن ـ تەڵاق شوێنکەوتەی یەکتری نابن.[3]

- هاوێنەی ئەم ڕاستییەش لە پەرتووکی (الدراري المضية)[4] و (البحر الزخّار)[5] و (المنتزع

---

[1] شرح اللمعة الدمشقية، ب٢، ل١٤٨.

[2] شرائع الاسلام، ب٢، ل٥٦.

[3] التاج المذهب لأحكام المذهب شرح متن الأزهار في فقه الأئمة الأطهار، للصنعاني، ب٢، ل١٩٩.

[4] الدراري المضية، شرح الدرر البهية، للإمام الشوكاني، ب٢، ل٧٦.

[5] لە (البحر الزخّار)دا، (ب٣، ل١٧٤)، ئەوەی تێدایە، کە تەڵاق شوێنی تەڵاقی تر ناکەوێت، مەگەر لە دوای تەڵاقی یەکەم گێڕابێتییەوە ژێر نیکاحی خۆی، ئینجا تەڵاقی دووەمی دابێت، یاخود گرێبەستی نوێ کردبێتەوە.

المختار)[1] دا هاتووە.

- ڕاڕەوی ظاهیرییەكان:

- لە پەرتووكی (إغاثة اللهفان) دا هاتووە كە نووسیویەتی:

لەو زانایانەی كە باسی ڕاجیاییەكان لەم پرسەدا كردووە : (داود) و هاوڕێكانین و ئەمانیش ئەم ڕایەیان هەڵبژاردووە كە سێ تەلاقە بەیەك تەلاق دادەنرێت.[2]

- لە پەرتووكی (مجموعه الفتاوی)ی شێخ الاسلام ئیبن تەیمیە دا هاتووە كە دەڵێت: ئەمە ڕای "داود" و هاوەڵانیتی و ظاهیرییەكانیش، جگە لە ئیبن حەزم كۆكن لەگەڵ ئەو ڕایەدا كە دەڵێت ئەو تەلاقەی ژمارەی پێوە گرێدراوە تەنیا یەك تەلاقی دەكەوێت.[3]

بەڵگە و دۆكیۆمێنتەكانی ئەوانەی پشتیوانی لەم ڕایە دەكەن:

ئەو زاناگەلەی كە پشتیوانی لەم ڕایەدا دەكەن، كە دەڵێت: تەلاقی ژمارەدار، تەنها یەك تەلاقی پێ دەكەوێت، بەڵگە و دۆكیۆمێنتی زۆریان هەن، بۆ سەلماندنی ڕاكەیان، لە گرنگترین ئەو بەڵگانەش قورئانی پیرۆز و پاشان فەرموودەمانی پێغەمبەری دڵسۆز (ﷺ) و پاشان قیاسكردنە.

یەكەم: قورئانی پیرۆز:

یاساو ڕێسای گشتی لە شەریعەتی ئیسلامدا لەسەر ئەوەیە كە هەموو گرێبەستێك كە دەبوو هەردوولای گرێبەستەكە پێوەی پابەند بن ئەوا یەكێك لەو دوو لایەنە بەتاكڕەولنە و تەنها خۆی ناتوانێت كۆتایی پێ بهێنێت، تەنها لە حاڵەتی هەڵاوێركراو (استثنائي) و باروبۆخە ناهەموار و كتوپڕەكاندا نەبێت و گرێبەستی هاوسەرێتیش یەكێكە لەو گرێبەستانەی كە هەردوو لای ژن و پیاو پابەند دەكات بە گرێبەستەكەوە و ئەم گرێبەستەیش چەندەها ماف و كارویاری پابەندكراوە لەسەر بنیاتنراوە، كە دابەشكراون بەسەر هەردوو لادا، دەبێت هەردوو لا پێوەیانەوە پابەند بن، جا بنەمای ئەم گرێبەستە ئەوەیە كە بەپێی ئەو یاسا گشتییەی باسكرا، پیاو دەسەڵاتی ئەوەی نییە كە تەنها و بە ویستی تاكڕەوانەی خۆی هەڵیبوەشێنێتەوە، بەڵام ئەوەندە هەیە كە خوای

---

[1] المنتزع المختار، ب٢، ل٤٥٢.

[2] إغاثة اللهفان، ب١، ل٣٠٧.

[3] مجموعة الفتاوى، لشيخ الاسلام، ابن تيمية، ب٨، ل٣٢.

پەروەردگار لەبەر هۆکاری چەند حیکمەت و بەرژەوەندییەك، لە حاڵەتی هەڵاواردن (إستثناء) و دەرفەتدان (رخصة)دا، ئەم دەسەڵاتەی بەخشیوەتە پیاو، بەڵام بە چەند مەرجێکی تایبەت، لە چوارچێوەیەکی سنووردار و دیاریکراودا، لەو مەجانەیش ئەوەیە کە دەبێت کۆتایی هێنان و پچڕاندنی پرۆسەی هاوسەرایەتی بە سێ قۆناغ ئەنجام بدرێت، لە نێوان هەر قۆناغێك بۆ قۆناغێکی تر ماوەیەك و کاتێك هەبێت، یاخود گێڕانەوە (رجعة) و یان گرێبەستێکی نوێ هەبێت، ئەمەیش رای هەندێ لە زانایانە بە پاڵپشتی بەڵگەیەك کە ئایەتی قورئانی پیرۆزە و دەفەرموێت: (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ).[1]

روانگەی بە بەڵگەکردنی ئەم ئایەتە:

زانایان فەرموویانە: (مَرَّتَان) دووجار، لە زمانی عەرەبی و تەنانەت زمانەکانی تری جیهانی مرۆڤایەتی، بۆ شتێك دەبێت کە جار لە دوای جار بێت، لە زاراوەی قورئانی پیرۆزدا (مرَّه) جار تەنها بۆ دولندنی ئەم مانایە هاتووە، وەك لەم ئایەتانەدا هاتووە: ﴿نَعۡلَمُهُمۡۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيۡنِ﴾[2] و ﴿أَوَلَا يَرَوۡنَ أَنَّهُمۡ يُفۡتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٖ مَّرَّةً أَوۡ مَرَّتَيۡنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمۡ يَذَّكَّرُونَ ١٢٦﴾[3] و ﴿وَلَقَدۡ مَنَنَّا عَلَيۡكَ مَرَّةً أُخۡرَىٰٓ ٣٧﴾،[4] جا دەستەواژەی (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ) لە دەربڕیندا هەواڵ و خەبەرە، بەڵام لە ماناد فەرمانپێکردنە (أمر)ە بە جیاکردنەوەی تەڵاقەکان، هەروەك لە حوکمگەلێکی زۆردا و لە هاوشێوەی ئەمەدا هاتووە، وەك نموونەی ئەم ئایەتانە: ﴿وَٱلۡوَٰلِدَٰتُ يُرۡضِعۡنَ أَوۡلَٰدَهُنَّ﴾،[5] واتە: (ليرضعن) با شیر بدەن، و هەروەها ئایەتی: ﴿ وَٱلۡمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصۡنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٖ﴾[6] واتە: (ليتربصن) با دان بە خۆیاندا بگرن، و چاوەڕوان بن.

---

[1] (البقرة : ٢٢٩).

[2] (التوبة : ١٠١)

[3] (النور : ٥٨)

[4] (طه : ٣٧)

[5] (البقرة : ٢٣٣)

[6] (البقرة : ٢٢٨)

دەربڕینی دەستەواژەکان بەشێوەی هەواڵدان (خبر) بۆ ئەوەیە کە مانای جەختکردنەوە (التأكيد) و بە توندوتۆڵی گرتن (التشديد)ی ناوەڕۆکی فەرمانەکە دەربخات، فەرمانکردنیش بە کارێك مانای ڕێگرتن لە پێچەوانەکەی دەگرێتە خۆی و ڕێگرتن (نهي)یش، هیچ گومانێکی تێدا نییە کە ئامرازێکە تەنها بۆ ڕێگرتن لە شتی خراپ بەکاردەهێنرێت و دواجار کارکردن بە ئاراستە پێچەوانەکەی ئەو فەرمانەوە، دڵنیایانە بەو خراپەیەدا.

پێشەوا فەخرەدینی ڕازی (ﷺ) دەفەرموێت:[1] ئەم دەستەواژەیە هەرچەندە دەربڕین (لفظ)ەکەی بۆ خەبەردانە، بەڵام ماناکەی بۆ ئەمرکردنە، واتە (طلقوا مرّتين) تەلاق بدەن بە دوو جار، کە (مرّتين) بە مانای (دفعتَين) دوو جار هاتووە. بێگومان لێرەدا بۆیە لە دەستەواژەی ئەمر لایداوە بەرەو دەستەواژە و دەربڕینی (خبر) ئامێز، لەبەر ئەو هۆکارە بووە کە ڕابوردوو باسمان کرد بەوەی کە دەربڕینی ئەمر بەشێوەی (خبر) بۆ جەختکردنەوە (التأكيد) لەسەر مانای ئەمرەکە دێت، جا دواجار ئەوە چەسپا کە ئەم ئایەتە پیرۆزە مانای ئەوە دەدات بەدەستەوە کە فەرمانی تێدا کراوە بە دابەشکردنی تەلاقەکان و لەم فەرمانکردنەیشدا بە توندوتۆڵی و زیاد لە پێویست پابەندبوونی تێدا بەرجەستەیە، جا ئەوانەی کە ئەمە ڕایانە جیاوازییان تێکەوتووە و ناکۆکن لەسەر دوو قسە:

یەکەمیان: ئەو قسەیەیە کە لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لە زانایانی ئاینییەوە هەڵبژێردراوە، بەوەی کە ئەگەر پیاوێك ژنەکەی بە دوو تەلاق یان سێ تەلاقە تەلاق دا تەنها تەلاقێکیان دەکەوێت کە ئەم فەرمایشتە لە ڕووی قیاسەوە پەسەندترە، چونکە ڕێگرتن (نَهي) مانای ئەوە دەدات بەدەستەوە کە سەراپای شتە (نَهي) لێکراوەکە بەسەر خراپەیەکی لەپێشتردا دەگرێتە خۆ، جا لەم پرسەدا بڕیاردان بە کەوتنی تەلاقەکان، هەوڵدانە بۆ هێنانەدی ئەو خراپەیە بۆ ناو ئەم پرۆسەیە، ئەمەیش کارێکی ڕێگەپێدراو نییە، بۆیە پێویستە بڕیار بدرێت بە نەکەوتنی تەلاقەکان.

جا سەبارەت بە گرێبەستەکانیش چ ئەوانەیان کە بنیاتنەرن (الإنشاءات) یان ئەوانەی کە لە کۆڵخەرن (الإسقاطات) بوون و چییەتی (ماهية)ی مەعنەوییان نایەتە دی، هەروەها شوێنەوار و کاریگەرییان لە ڕووکەشدا دەرناکەوێت تا بە دەربڕینگەلێك دەرنەبڕدرێن، کە مانای ئەوانە

[1] التفسير الكبير للإمام فخر الدين الرازي، ب٦، ل١٠٤.

هەڵبگرێت.[1]

جا لەم پرسەدا لەفزەکان سەر بە ئارلستە بنیاتنەرەکانن، بۆیە کە پیاو بە ژنەکەی گوت: (أنتِ طالقٌ) تەڵاقت کەوتبێت، لە کاتی بنیاتنانیدا ڕاستییەکی مەعنەوی و واقیعی بەدی دەهێنێت، بۆیە دولجار بەکارهێنان و سولغدانی ئەم ڕاستییە بە ژمارەگەلێکی وەك (دووجار) و (سێ جار) سولغدانی و وەصفکردنێکی بەتاڵ و بێ بنەمایە.

ـ عەللامە ئەبو حەییانی ئەندەلوسی[2] دەفەرموێت: ئەگەر پیاو گوتی بەژنەکەی دوو تەڵاقە یان سێ تەڵاقەت کەوتبێت ئەوە تەنها یەك تەڵاقیان دەکەوێت، چونکە ئەو سەرچاوەی تەڵاقەکەیە، ژمارەکەیش ئەوە دەخوازێت کە هەمان ئەو کردارەی کە ئەو کاریگەری تێدا دەکات دەبێت بە فیعلیی لە بووندا دووبارە ببێتەوە، وەك ئەوەی کە بڵێت: (ضربتُ ضربتَيْن) لێمدا بە دوو لێدان. یان (ثلاث ضربات) لێمدا بە سێ لێدان، چونکە لێرەدا چاوگ و سەرچاوەکەی روونکەرەوەی ژمارەی کردەوەکانە، جا هەرکات ژمارەکان لە بوون (وجود)دا دووبارە نەبوونەوە، ئەوا دووبارەبوونەوەی چاوگەکە و ئاستی روونکردنەوەی پلەبەندی ژمارەکانیشی تێدا مەحاڵە، جا هەرکات پیاوێك گوتی: (أنت طالقٌ ثلاثاً) سێ تەڵاقەت کەوتبێت، ئەمە یەك دەربڕینە، ئەوەیش کە ئەم مانای دەدات بەدەستەوە ولتە (مەدلولەکەی) هەر یەکێکە و (یەك)یش مەحاڵە کە ببێتە (سێ) یان (دوو) و نموونەی ئەمەیش ئەوەیە کە مرۆڤێك بونیاتی مامەڵەیەك دابمەزرێنێت، لە نێوان خۆی و کەسێکی تردا لەسەر کاڵایەك، لەکاتی قسەوباسی مامەڵەکەدا بە کابرای بەرامبەر بڵێت: ئەوا سێ جار ئەم شتەم پێ فرۆشتی، کە لێرەدا دەستەواژەی (سێ جار) قسەیەکی پووچ و بێ بنەمایە و کۆك وتە با نییە، لەگەڵ قسەکانی پێش خۆیدا.

هەروەها شتە بونیاتنەرەکانیش (الإنشاءات) دووبارەکردنەوە تیایاندا مەحاڵە، تا بە گشتی دەستنەدەن بۆ ئەو پرۆسەی بنیاتنانە، ئەمەیش زانینی لەلایەن کەسێکەوە کەوا ڕاهاتووە، لە دەستەواژەی (طلقتك مرّتين) دووجار تەڵاقمدایت، یان (ثلاثاً) یان سێ جار تەڵاقمدایت، کە پێی وایە لەم حاڵەتەدا دوو جار یان سێ جار تەڵاقی دەکەوێت تێگەیشتنی سەختە و بۆی هەرس ناکرێت.

---

[1] نظام الطلاق في الاسلام، أحمد شاكر، ل٤٦ و دواتریش.

[2] تفسير البحر لمحيط ب٢، ل١٩٢.

جا لەم قسەیە و لەولنەی ڕابردوو لە هەنگاوەکانی تەلاق، ئەوە وەردەگیرێت کە تەلاق بە شوێن یەکتردا نایەن، ئەگەر بە دلنەیەك زیاتر ژنەکەی تەلاق دا ئەوا دووەم و سێیەمیان ناکەون مەگەر گێڕانەوەی ژێر نیکاح (رجعة) لە نێوانیاندا ڕوو بدات، یاخود گرێبەست نوێ بکەنەوە لە نێوان ئەو تەلاقانەدا، ئیتر چونیەکە بە دەربڕینی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً) سێ تەلاقەت کەوتبێت، دەری ببڕێت یان بە دەستەواژەی (أنتِ طالقٌ) تەلاقت کەوتبێت، (أنتِ طالقٌ) تەلاقت کەوتبێت، (أنتِ طالقٌ) تەلاقت کەوتبێت، هەردوو شێوازی دەستەواژەکان هەر یەکێکن.

دووەم: سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ):

گرنگترین فەرموودەیەك کە ئەم گرووپە پشتیان پێبەستووە، بریتییە لە فەرموودەکەی ئیبن عەبباس (ﷺ) کە پێشتر باسکرا، ئەو توێژینەوە و گفتوگۆیەش کە دەربارەی هەیە نووسیمان، لەڕاستییدا ئەم فەرموودەیە ، فەرموودەیەکی چەسپاوە، بەچەندەها گێڕانەوە و ڕێگای جیاجیا لە زانایانی بواری فەرموودەوە گێڕدراوەتەوە، بەم شێواز و ڕێگایانەی لای خوارەوە:

أ. پێشەوا موسلیم لە پەرتووکە صەحیحەکەیدا لە ڕێگای (عبدالرزاق)ەوە، ئەویش لە (معمر)ـەوە، و ئەویش لە (عبدالله بن طاوس)ـەوە، و ئەویش لە باوکیەوە و ئەویش لە (عبدالله بن عباس)ـەوە، هێناویەتی، کە فەرموویەتی: تەلاق لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ)، و پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵ لە جێنشینایەتی پێشەوا عومەردا، تەلاقی سێ بە سێ بەیەك تەلاق هەژمار دەکرا، جا پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب فەرمووی: بەڕاستی خەڵکی لە کارێکی وادا کە دەبوو شێنەیی و لەسەرخۆ بن، کەچی پەلەیان کرد، ئەگەر گوێیان پێ نەدەین و بۆیان شل بکەین سەری تێدەکەن، بۆیە هەر سێ تەلاقەکەی بەسەردا چەسپاندن و لەسەری هەژمار کردن.[1]

ب . پێشەوا ئەبوداود لە سونەنەکەیدا لە ڕێگای ئەحمەدی کوڕی صالحەوە ئەویش لە (عبدالرزاق)ەوە ئەویش لە (ابن جريج)ـەوە، و ئەویش لە (ابن طاوس)ـەوە، و ئەویش لە باوکیەوە هێناویەتی کە (ابو صهباء) بە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسی گوت: ئایا دەزانیت کە

---

[1] فتح الباري شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٣. و سنن أبي داود، لەگەڵ حاشیەی (عون المعبود)، ب٢، ل٢٢٨. نيل الأوطار، ب٦، ل٢٥٨، سبل السلام، ب٣، ل٢٢٥.

سێ تەلأقە بەیەك تەلأق هەژمار دەکرا لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و پێشـەوا ئەبوبـەکر و پێشەوا عومەردا؟ ئیبن عەبباسیش لەوەلأمدا فەرمووی: بەڵێ.[1]

ج . لە رێگای حەممادی کوڕی زەیدەوە ، ئـەویش لـە ئـەیوب و ئـەویش لـە ئیبراهیمـی کـوڕی مەیسەر و ئەویش لە تاوسەوە، هێناویانە کە ئەبو صەهباء بە ئیبن عەبباسی گـوت: ئایـا لـە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) سێ تەلأقە بـە دانەیـەك هـەژمار نـەدەکرا، و دانـەدانرا؟ ئـیبن عەبباسیش گوتی: بەڵێ وابوو، بەلأم کە سەردەمی پێشەوا عومەر هاتـە پێشـەوە، خـەڵکی لە پرسی تەلأقدا سەریان تێکرد و تەلأقیان بەسەریەکدا دەخست و پەلـەیان تێـدا دەکـرد و بە جارێ لە دەمیان دەردەچوو، خـراپ گـۆو دەمشـڕ بـوون، بۆیـە پێشـەوا عومـەر (ﷺ) لەسەری هەژمارکردن.[2]

د . پێشەوا حاکم لە (المستدرك)دا، گێڕاویەتییەوە کە (ئەبو جەوزاء) هاتە لای ئـیبن عـەبباس و گوتی: ئایا دەزانیت کە سێ تەلأقە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) دەگێڕدرانـەوە بـۆ یـەك تەلأق؟ گوتی: بەڵێ، پێشەوا حاکمیش دەفەرموێت: ئـەم گێڕانەوەیـە رشـتە (سند)ـەکەی صەحیحە.[3]

هـ . هەر لە پێشەوا (ئەبو داود) بە گێڕانەوەیەکی تر هێناویەتی کە دەڵێت: کابرایەك کە بە (ئـەبو صەهباء) ناسرابوو، پرسیاتری زۆری لە ئیبن عەبباس دەکرد، جارێکیان پرسیاری لێکـرد و گوتی: ئایا نەتزانیوە کە پیاو ئەگەر بە سێ بە سـێ تـەلأقی ژنەکـەی بدایـە، پـێش ئـەوەی گواستبێتیەوە ئەوا بە یەك تەلأق بـۆی دادەنـرا، لـە سـەردەمی پێغەمبـەر (ﷺ) و پێشـەوا ئەبوبەکر و سەرەتای فەرمانڕەوایەتی پێشـەوا عومـەردا؟! جـا ئـیبن عـەبباس لـە وەلأمـدا فەرمووی: بەڵێ، ئەگەر پیاو تەلأقی ژنەکەی بدایە پێش گواستنەوە و سـەرجێی لەگەڵیـدا، ئەوا بە یەك تەلأق بۆی هەژمار دەکرا، لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و پێشـەوا ئەبوبـەکر و سەرەتای فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەردا، جا کـە خـەڵکی بینـی تـەلأق بـە شـوێن یەکدا

---

[1] سنن أبي داود لەگەڵ پەراوێزی (عون المعبود) ب۲، ل۲۲۸.

[2] حاشیة عون المعبود، لەسـەر سـونەنی ئـەبوداود، ب۲، ل۲۲۸، لەگـەڵ پـەراوێزی إغاثـة اللـهفان، ب۱، ل۳۰۲، هـەروەها سەرچاوەی پێشوو (فتح الباري).

[3] پەرتووکی (إغاثة اللهفان) ب۱، ل۳۰۳.

دەخەن فەرمووی: لەسەریان هەژمار بکەن.[1]

جا ئەوانەی کە ئەم فەرموودەیە بە دەردەدار و نەخۆش دەزانن لەو شەرعزانانەی کە پێیان وایە سێ تەلاقە بە جارێ دەکەوێت ئەم پێڕە دەستیان گرتووە بە شێواز و شێوگی (سیاق)ـی، ئەم گێڕانەوەیەی کۆتاییەوە، لەسەر بنەمای ئەوەی کە فەرموودەکە لەبەر رۆشنایی ئەم گێڕانەوەیەدا ئەو بانگەشەیە ناچەسپێنێت کە دەبێژێت تەلاقی سێ بە سێ بە رەهایی چ بۆ ژنی گواستراوە و چ بۆ نەگواستراوە، هەر بە یەك تەلاق هەژمار دەکرێت، هەروەها ئەوانەی کە لەم پرسی تەلاقەدا جیاوازی دەکەن لە نێوان ژنی گواستراوە و نەگواستراوەدا هەر پشت بەم گێڕانەوەیە دەبەستن کە دەڵێن، هەر سێ تەلاقەکە بۆ ژنی گواستراوە دەکەون، بەڵام ئەگەر نەگواسترابوویەوە ئەوا یەك تەلاقی دەکەوێت، بێگومان ئێمە پێشتر توێژینەوە و تاوتوێی ئەم را دەگمەنەمان کرد، کە ئەم تەلاق کەوتنە سەبارەت بە ژنی نەگواستراوە جیا دەکاتەوە، بۆ هەریەکەیان بریارێك دەدات، هەروەك تاوتوێی سەرجەمی ئەو قسانەمان کرد کە سەبارەت بە فەرموودەکەی ئیبن عەبباس گوتراون، بە سەرلەپای گێڕانەوەکانییەوە، نامانەوێت لێرەدا دیسان پەنا ببەینەوە بەر دووبارەکردنەوەی، کە بێگومان سەر لە درێژ دادرییەکی بێزارکەرەوە دەردەکات. بەڵام حەز دەکەم کە هەندێ لەو قسانەی کە شەرعزانانی فەرموودە لەسەری زیاد بکەم کە فەرموویانە سەبارەت بەم تێکستە لکێنراوە بە گێڕانەوەکەوە کە دەڵێت: (قبل أن يدخل بها) پێش ئەوەی کە سەرجێی لەگەڵدا کرببێت، جا عەللامە ئیبن قەیمی جەوزی (رەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرموێت: خودی گێڕانەوەکەی گاووسی لە ئیبن عەباسەوە هیچ شتێکی سەبارەت بە حاڵەتی پێش سەرجێی کردن، تیادا نییە، (واتە بە رەهایی هێناویەتی)، و هێنانی ئەم برگە لکێنراوە پێیەوە لەم گێڕانەوەیەدا لەسەر بنەمای پرسیارێکی تایبەت بووە بۆ تەلاقی ئافرەتێکی نەگواستراوە و ئیبن عەبباسیش وەڵامی ئەو پرسیارەی بواری تەلاقە لە پێش گواستنەوەدا دەداتەوە بۆیە ئەو برگە لکێنراوە (قَیدَ) هەڵگری مانای پێچەوانە (المفهوم المخالفه) نییە.

ـ لە حاشیەی (عون المعبود) لەسەر سونەنەی پێشەوا ئەبوداوددا هاتووە کە نووسیویەتی : ئەوانەی کە رایان وایە کە ئافرەتی تەلاقدراو دوای سەرجێی کردن لەگەڵیدا تەلاقی سێ بە سێکەی دەکەوێت، ئەگەر سەرجێی لەگەڵدا نەکرابوو ئەوا یەك تەلاقی دەکەوێت دەستیان گرتووە بەم

[1] سنن أبي داود لەگەڵ حاشیەی (عون المعبود) چاپی دار الكتب العربي لە بەیروت، ب٢، ل٢٢٨.

گێڕانەوەیەوە، جا بەم شێوازە وەڵامیان دەدرێتەوە کە مەرجدارکردنی پرۆسەکە بەو ژنەی کە سەرجێی لەگەڵدا نەکراوە، دژایەتی و پێەوانەگەری نییە، لەگەڵ ڕاستێتی گێڕانەوە صەحیحەکانی تری ئەم فەرموودەیەدا کە باس لە ژنێك دەکەن، کە دوای سەرجێیی کردن لەگەڵیدا تەڵاق دراوە و ئەوپەڕی قسەیش لەم گێڕانەوەیەدا ئەوەیە کە دان دەنێت بە بەشێك لە برگەکانی واتا و ماناداری (المدلول)ی، ئەو گێڕانەوە صەحیحەدا کە لە دوای ئەم گێڕانەوەیەوە دێت، ئەمەیش هیچ پێویست ناکات کە تایبەت بێت بەو دەقەی گێڕانەوەیەوە کە دان پیادانانەکەی تیادا هاتووە.[1]

ئینجا ئەم فەرموودەیەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (ﷺ) صەحیحە، و مانای ئەوە دەدات بەدەستەوە کە تەڵاقی سێ بە سێ هەرکات پێکەوە دەربڕدران تەنها یەك دانەیان دەکەوێت.

- زانای پایەبەرز ئیبن حەجەری عەسقەلانی لە پێشەوا قورتوبییەوە بۆمان دەگوازێتەوە کە فەرموویەتی: (أنتِ طالق ثلاثاً) سێ تەڵاقت کەوتبێت، دەستەواژەیەکی لکاوە و پچڕاو (منفصل) نییە، جا چۆن دروستە کە بکرێت بە دوو وشە و هەر وشەیەکیان حوکمێکی تایبەتی بەسەردا بدرێت.[2]

- پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی (رەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرموێت بێگومان فەرموودەی (الطلاق الثلاث واحدة) تەڵاقی سێ بە سێ بە دانەیەك دادەنرێت، سێ کەس لە ئیبن عەباسەوە گێڕاویانەتەوە : طاووس کە ئەم دیارترین کەسیانە، کە لێیەوە گێڕاویەتیەوە، هەروەها ئەبو صەهبائی عەدەوی و ئەبولجەوزاء.[3]

- لە پەرتووکی (سُبُلُ السَّلام)دا هاتووە کە نووسیویەتی: رووکەشی قسەکەی ئیبن عەبباس کە دەڵێت : سێ تەڵاقە بە تەڵاقێك دانراوە، بە هەر جۆرە دەربڕینێك وترابێت هەر هەڵگری ئەو مانایەیە.[4]

- شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە (رەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرموێت: نەمانبیستووە و نەمانزانیوە کە

---

[1] عون المعبود علی سنن أبي داود، ب٢، ل٢٢٨.

[2] فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ب٩، ل٣٦٣.

[3] إغاثة اللهفان، ب١، ل٣٠٣.

[4] سُبُلُ السَّلام شرح بلوغ المرام من جمع أدلة الأحكام، للحافظ ابن حجر العسقلاني، شرۆڤەکردنی پێشەوا موحەممەدی کوڕی ئیسماعیلی صەنعانی، ب٣، ل٢٣٦.

کەسێك سێ تەلاقەی ژنەکەی بلێت لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) بەیەك وشە و دەربڕین، جا پێغەمبەریش (ﷺ) پابەندی کردبێت، بە هەر سێکیانەوە، لەم بارەیشەوە هیچ گێڕانەوەیەکی دروست یان جوان (حَسَنْ) نەگێڕدراوەتەوە و خاوەنی پەرتووکە بڕواپێکراوەکانیش هیچ زانایەکی لەم جۆرەیان نەگواستووەتەوە بۆمان، بەڵکو لەم بارەیەوە فەرموودە گەلێکیان گێڕاوەتەوە کە سەرجەمیان لاوازن، بەپێی فەرمایشتی تێکڕای زانایانی فەرموودە، تەنانەت هەڵبەستراویشن، تەنانەت ئەو فەرموودەیەی کە لە پەرتووکی صەحیحی موسلیم و سونەن و موسندەکانی تری فەرموودەشدا هاتووە، کە لە طاوس، ئەویش لە ئیبن عەبباسەوە گێڕاویەتییەوە هەر ئەوەیە کە دەڵێت: (تەلاق لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵ لە جێنشینایەتی پێشەوای عومەردا سێ تەلاقە یەکێك بوو)، پێشەوا عومەر فەرمووی: بێگومان خەڵکی لە کارێکدا پەلەیان کرد کە دەبوو تیایدا لە سەرخۆ و شێنەیی بن، نابێت بەریان بۆ شل بکەین، بۆیە هەر سێ تەلاقەکەی بە سەردا چەسپاندن و هەژماری کردن لە سەریان [1].

- پێشەوا ئیبن قەیم (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) کە زانایەکی مەزنە و لە ساڵی (٧٥١)ی کۆچی وەفاتی کردووە، دەفەرموێت: ئەوە قورئان و ئەوە سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) و ئەوەیش زمانی عەرەبی و ئەوەیش نەریتی گفتوگۆ و دیالۆگ، ئەوەیش جێنشینی پێغەمبەر (ﷺ) و سەرجەمی هاوەڵانیش لە سەردەمەیدا لەگەڵیدا هاوڕابوون و ئەوەتا سێ ساڵیش لە سەردەمی پێشەوا عومەردا کە لەسەر ئەم ڕاڕەوەی سێ تەلاقە بە دڵنەیەك هەژمار کرینە بوون، جا ئەگەر کەسێك بێت و سەرژمێری یەك بەیەکیان بکات، ئەوا بۆی دەردەکەوێت کە هەموویان سێ تەلاقەیان بە یەك تەلاق هەژمار کردووە، ئیتر یان بە فەتوادانیان ولیان کردووە یان بە دڵنیاانیان، ئەگەر گریمان کەسێکیشیان ڕای وانەبوو بێت، خۆ نکوڵیشی لەم فەتوایە نەکردووە. [2]

سێیەم: قیاسکردن لەم پرسەدا:

کۆتا بەڵگە کە پشتیوانانی ئەم ڕایە دەستیان پێوەگرتووە، بریتیە لە (بەڵگەی قیاس، بەبەردالگرتن)

[1] مجموع الفتاوى لشيخ الإسلام ابن تيمية، ب٣٣، ل١٢– ١٣.

[2] پەرتووکی لعلام الموقعين عن رب العالمين، نووسراوی پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی، ب٣، ل٣٤.

واتە قیاسکردنی ئەم پرسە بە هەندێ لەو حوکمانەی کە جار لە دوای جار هاتوون، بڕیاریشیان لەسەر دراوە و ئەو بە شوێن یەکدا هاتنەیان لەبەرچاو گیراوە، لەم بارەیەشەوە نموونەی زۆریان لە قورئان و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) و دەستەواژەکانی گرێبەستەکان (صیغ العقود) و دانپێدانانەکان (الإقرار) و هتد.... دا هێناوەتەوە، لەوانە:

أ. خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾﴾،[1] جا ئەگەر پیاو لەبەردەم قازیدا چوار جار گوتی: شایەتی دەدەم بە خودا کە بێگومان من ڕاستگۆم و یاخود ژنەکە چوار گوتی: شایەتی دەدەم بە خودا، کە ئەو پیاوەم درۆ دەکات، ئـە م شایەتیدانە یەك شایەتیدانە و بە چوار شایەت هەژمار ناکرێت، جا ئیتر چۆن بێژەی (أنتِ طالقٌ ثلاثاً) سێ تەلاقەتە کەوتبێت، بە سێ تەلاق هەژمار دەکرێت؟!

- پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی دەفەرموێت: چ قیاسکردنێك لەم قیاسە ساغترە؟ هەرچی بابەتێك کە ژمارەی تێدا ڕەچاو کراوە لە پرسی دانپێدانان و شتی تردا هەر بەم شێوازەیە و لەبەر ئەمە ئەگەر ئەو کەسەی کە دان دەنێت بە شەرواڵ پیسی کردندا بڵێت چوار جار دان دەنێم بە کردنی کاری شەرواڵ پیسییدا، ئەوە تەنها یەك جاری لەسەر هەژمار کراوە، بۆیە هاوەڵان بە (ماعز)[2] یان گوت ئەگەر چوار جار دان بنێی بەو کردەوەیەتدا، پێغەمبەر (ﷺ) بەردەبارانت دەکات، جا کە گوترا چوار جار دانی

---

[1] (النور: ٦ـ ٩)، واتە: ئەو پیاوانەیش کە نیسبەتی زینا ئەدەن لە ژنی خۆیان و لە خۆیان بەولاوە شایەتیان نییە بۆ ئیسپاتکردنی قسەکەیان، ئەوە ئەبێ هەرکام لەو جۆرە کەسانە چوار جار بڵێ: من خوا بەشایەت ئەگرم کە لەم نیسبەتدانی زینایەدا بۆ ژنەکەم، ڕاست ئەکەم(٦) شایەتیدانی پێنجەمیشی ئەوەیە کە بڵێ: لەعنەتی خوام لێبێ، ئەگەر درۆ بکەم(٧) سزا لە کوڵی ژنەکەیش ئەکاتەوە، ئەوە کە چوار جار شایەتی بڵێ: من خوا بەشایەت ئەگرم کە ئەم پیاوە درۆ ئەکا کە نیسبەتی زیناکردن ئەدا لە من(٨) شایەتیی پێنجەمیشی ئەوەیە کە بڵێ: غەزەبی خوام لێبێ ئەگەر ئەو پیاوە ڕاست بکاو من زینام کردبێ.

[2] ماعز، کوڕی مالیکی ئەسلەمییە، لەلای پێغەمبەردا (صلی الله علیه وسلم) دانی نا بەوەدا کە زینای کردووە و پێغەمبەریش (صلی الله علیه وسلم) بەردەبارانی کرد.

پیادا نا ئەوە هەر بە یەك جار هەژمار دەكرێت، جا تەڵاقیش هەر بەم شێوازەیە و وەك یەك وان.

ب . ئەگەر بڵێت (سەد جار سبحان الله) یان (سەد جار الحمد لله)، ئەوە هەریەك جاری بۆ هەژمار دەكرێت.

- شێخ الاسلام ئیبن تەیمیە دەفەرموێت: دەقی فەرمایشتی خوای پەروەردگار (الطلاق مرّتان) واتە جار لە دوای جار، وەك چۆن كە بە پیاوێك بگوترێت (سبّح مرّتين) دوو جار (سبحان الله)ی كرد، یان (سبّح ثلاث مرّات، أو مائة مرّة) كابرا سێ جار یان سەد جار (سبحان الله)ی كرد، كە بێگومان پێویستە كە ئەوەندە جار (سبحان الله) بكات، جا فەرمانەكەی بەجێ دێت و ژمارەكان دێنە دی، جا ئەگەر ویستی كورتی بكاتەوە و بڵێت : دوو جار (سبحان الله) یان سەد جار (سبحان الله)، ئەوە تەنها یەك دانە (سبحان الله)ی كردووە، خوای پەروەردگاریش نەیفەرموو: (الطلاق طلقتان) تەڵاق دوو تەڵاقە، بەڵكو فەرموویەتی: (مرّتان) دوو جارە، بۆیە ئەگەر كابرا بە ژنەكەی وت (أنتِ طالقٌ اثنتين، أو ثلاثاً، أو ألفاً) دوو تەڵاقت كەوتبێت، یان سێ تەڵاق، یان هەزار تەڵاق، ئەوە تەنها یەك جار تەڵاقی داوە و بەس.[1]

- ئینجا فەرمایشتەكەی پێغەمبەریش (ﷺ) بۆ دایكمان خاتوو جوەیرییەی كچی حارس، كە پێی فەرموو: من لە دوای تۆ چوار وشەك گوت، كە ئەگەر لەگەڵ ئەو وشانەی تۆدا كێشانە بكرێت، كە لەو كاتەوە گوتووتە ئەوا هاوسەنگ و هاوتا دەردەچن، وشەكانیش ئەمانەن:

(سبحان الله عدد خلقه، سبحان الله زنة عرشه، سبحان الله رضى نفسه، مداد كلماته) پاكی بۆ خودا هێندەی دروستكراوەكانی خوا، پاكی و بێگەردی بۆ خودا هێندەی ئەندازەی سەنگینی عەرشی خودا، پاكی بۆ خوای پەروەردگار هێندەی خۆی پێی رازییە و ئەوەندەی مەرەكەبی وشەكانی زاتی خۆی، بێگەردی بۆ ئەو زاتە.[2]

---

[1] إغاثة اللهفان، ب١، ل٣٠٧.

[2] پێشەوا موسلیم لە پەرتووكە صەحیحەكەیدا هێناویەتی.

کە ئەم فەرموودەیە هەڵگری ئەو مانایەیە کە خوای پەروەردگار شایانی پاک و بێگەرد ڕاگرتنە، هێندەی ئەو ژمارەیە، کەواتە ئەو ئەندازەیە جارێك دەبێتە وەصف و ناوەڵناو بۆ کردەوەی بەندەکەی خوا و کە کردەوەکەشی سنووردارە، جارێکیش دەبێتە ئەو ڕێژەیەی کە خوای پەروەردگار شایەنیەتی، کە ئەمەیش بە هۆی ئەم ئەندازەیەوە کێش و سەنگییەکەی زیاد کردووە.

جا ئەگەر کابرای نوێژکەر لە نوێژەکەیدا بڵێت: (سبحان الله عدد خلقه) پاکی و بێگەردی بۆ خوای پەروەردگار هێندەی ژمارەی دروستکراوەکانی خوا، ئەوە تەنها یەکجار (سبحان الله)ی کردووە، ئەگەر وابوایە پێغەمبەریش (ﷺ) ئەوەی دانەدەنا کە لە دوای نوێژەکان (٣٣) جار بگوترێت (سبحان الله)، (٣٣) جار بگوترێت (الحمد لله) و (٣٣) جار بگوترێت (الله اکبر)، ئەگەر کابرا بڵێت: (سبحان الله والحمد لله والله أکبر عدد خلقه) هێندەی ژمارەی دروستکراوانی خوا (سبحان الله، والحمد لله والله أکبر) ئەمە تەنها یەك دانەی بۆ هەژمار دەکرێت.[1]

هەندێ لە زانایانی پشتیوانی ئەم ڕایە دەفەرموون کە ئەم ڕایە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵی دەسەڵاتی پێشەوا عومەردا ئیجماعی لەسەر کراوە، هیچ ئیجماعێکی تر بەرپا نەبووە، تا بەتاڵی بکاتەوە.

پێشەوا ئیبن قەیمی جەوزی دەفەرموێت: مەبەستەکە ئەوەیە کە ئەم فەرمایشتە (طلاق الثلاث واحدة) سێ تەڵاقە بە یەکێك هەژمار دەکرێت، قورئان و سوننەت و قیاس و ئیجماعی دێرین، بەڵگەن لەسەری. لە دوای ئەمەوە ئیجماعی تر نەهاتووە، کە ئەو ئیجماعە دێرینە هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام ڕای پێشەوای بڕواداران عومەری کوڕی خەتتاب (خوای لێ ڕازی بێت) کە فەرمووی: خەڵکی پرسی تەڵاقیان لا بووەتە قەشمەری و بە سوکی دەزانن، زۆر لە خەڵکی بە جارێك هەر سێ تەڵاقەکانیان دەخستن، بۆیە بۆ بەرژەوەندی وا بە چاك زانی سزایان بدات، بەوەی کە هەر سێ تەڵاقەیان لەسەر هەژمار بکات، تا فێر ببن، بزانن کە هەرسێکیان بەجارێك هەر سێ تەڵاقەکەی خست، ئەوا ژنەکەی لێ دەبێتە (بائنة) بێگانە و لێی حەرام دەبێت و هەر سێ تەڵاقەکەی دەکەون و ئەو حەرامییە بەردەوام دەبێت تا ژنەکەی شوو دەکات بەپیاوێکی تر بە دڵی

[1] مجموعه الفتاوی، لشیخ الاسلام ابن تیمیه، ب٣٣، ل١٢ـ١٣.

خۆی و مەبەستی پێی بەردەوامی بێت لەو هاوسەرگیرییە نوێیەدا و ئەگەر بەرێکەوت نەگونجان و جیابوونەوە، بیخوازێتەوە، واتە هەموو پرۆسەکە و بەهەردوو لا ئارەزوومەندانە بێت، نەك مارە بەجاش بێت.[1]

چوارەم: پەسەندکردنی رای لە پێشتر (الترجيح)، لەم پرسەدا:

لەراستیدا من خۆم بە شیاوی ئەوە نازانم کە بتوانم رای لەپێشتر دیاریی بکەم و لەم پرسەدا تەرجیحی رایەك بەسەر رایەکی تردا بدەم، بانگەشەی ئەمەیشم نەکردووە، بۆیە تەرجیحکردنی من لەم بابەتەدا، تەنها دووبارەکردنەوەیەکی کورتی ئەو فەرمایشتانەیە کە زانایانی پێشینە و پاشینە لەم پرسە سامناکەدا فەرموویانە، کە پەیوەندیی راستەوخۆی بە ژیان و باروبۆخی ملیۆنەها خێزانی موسڵمانەوە هەیە و ئەم فەرمایشتانەش بەم شێوازەی لای خوارەوە کورت دەکەمەوە:

ـ خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ ۖ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾﴾[2] جا هەندێ لە زانایان دەفەرموون گوێڕایەڵی خودا گەورە، واتە کارکردن بە قورئانی پیرۆز و گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەر (ﷺ) واتە کارکردن بە سوننەت و گوێڕایەڵی کردنی فەرمانڕەواکان واتە کارکردن بە کۆڕا (اجماع) و گەڕانەوەیش بۆ لای خوای پەروەردگار، واتە کارکردن بە قیاس.

بەلام بە بیروڕای من، مەبەست لەم ئایەتە پیرۆزە ئەوەیە کە ژێدەر و سەرچاوەی یەکەم و کۆتایی، بۆ چارەسەرکردنی یەرجەمی گرفتە ئاڵۆزەکان ئیتر سروشتی ئەو گرفتانە هەر جۆرێك بن، هەر بریتییە لە خوای پەروەردگار، دەبێت بۆ چارەسەرکردنیان بگەڕێینەوە بۆ لای ئەو زاتە، نموونەی لەمەیش لە ژیانی دونیاماندا ئەوەیە کە هەر پرسێك کە دەیجوڵێنین بۆ ئەوەی چارەسەری بۆ دیاریی بکەین، سەرەتا لە کارمەندێکی گچکەوە دەست پێدەکەین ئەگەر زانیمان

---

[1] اعلام الموقعين، ب٣، ل٣٥ـ ٣٦.

[2] (النساء : ٥٩)، واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هەیە بەگوێی ئەمرەکانی خودا و پەیامی پێغەمبەر بکەن ، هەروەها بەگوێی ئەوانە بکەن کە کاروباری موسوڵمانان ئەبەن بەڕێوە، جا ئەگەر ناکۆکییەك کەوتە بەینتانەوە ئەوا، پێویستە بیگەڕێننەوە بۆ لای فەرموودەی خودا و پێغەمبەر و حەواڵەی ئەوانی بکەن، تا ئەوان خیلافەکانتان چار بکەن و لەبەر رووناکی ئەمری ئەواندا بیبڕنەوە، چار کردنی خیلافەکانتان بەم جۆرە چاکتر و جوانترە لەوەی کە نەیگێڕنەوە بۆ لای فەرمانی خودا و پێغەمبەری خودا.

ئەم توانای چارەسەرکردنی نییە ئەوا بەپێی ڕیزبەندی و قۆناغەکانی دەچین تا دەیگەیەنینە لای بەرزترین دەسەڵات، کە سەرۆکە دەوڵەتە، بەمەبەستی چارەسەرکردنی.

لەم پرسی تەڵاقەیشدا، لە ئەنجامی ئەو خستنە بەرچاوە پان و پۆڕەی رابردوودا، بۆمان روون بوویەوە، کە هەر لە سەرەتای هاتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە تا ئەمڕۆ ئەم پرسە پرسێکی پڕ لە ڕاجیایی و ناکۆکی بووە، هەروەها ئەوەیشمان بۆ دەرکەوت کە بەڵگەی هەموو ئاراستەیەك بەڵگەی گوماناوی (ظني)ین و بەشێوەی یەکلاکەرەوە (قطعي) مانای حوکمەکە نادەن بەدەستەوە، بۆیە ڕای هەموویان هەڵگی پێکان (الصواب) و هەڵەکردن (الخطأ)ە، واتە دەکرێت هەم پێکابێتیان و هەم تێکەوتبن، کەواتە دواجار حوکمی ئەم دۆزە، حوکمێکی پڕ لە گرفت و ڕاجیایی و ناکۆکی جۆرلوجۆرە، بێگومان خوای پەروەردگاریش فەرموویەتی: (فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ)، لە هەر شتێکدا ڕاجیاییتان تێکەوت بیگەڕێننەوە بۆ لای خوا، جا با ئەم پرسە پڕ لە ناکۆکییە بگەڕێنینەوە بۆ لای خوای گەورە، لە قورئانە پیرۆزەکەیدا تا ببینین و بزانین قورئان لەم بارەیەوە چی تێدایە؟

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ).

- نهێنی لە هەڵبژاردنی ئەم شێوگی دەستەواژەیەدا چییە؟
- بۆچی قورئان نەیفەرمووە: (الطلاق طلقتان) تەڵاق دوو تەڵاقە.
- ئایا قورئانی پیرۆز (عدد) ژمارەی باسکردووە؟ یان (المرّة)، ئایا جیاوازیی لە نێوان ئەم دوانەدا چییە؟
- ئایا فەرمانی خوای پەروەردگار بۆ واجب بوون دەبێت، مەگەر نیشانەیەك بەرپا بێت، کە بە پێچەوانەی ئەمەوە بیگوڕێت، یان فەرمانی خوا بۆ سوننەت (الندب) دەبێت؟
- ئایا لە کاتی بوونی دەقێکی روونداە ئیجتیهاد کردن دروستە؟
- ئایا ئەم دەقە قورئانییە ئەوەندە ئاڵۆز و ناڕوونە، تا ئەم کێشمەکێشمە بەردەوام و ڕاجیاییە توندەی لەسەر دروست بووە؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە و بۆ روونکردنەوەی بەڕاستتردانان و تەرجیحدانی ئەو ئاڕاستەیەی کە بەلای تای تەرازووی خۆبەستنەوە بە سێ جار (المرّات الثلاث) دا دەشکێتەوە،

لەسەرمان پێویستە کە بگەڕێینەوە بۆ لای خوای پەروەردگار و دەقەکانی قورئانی پیرۆز، لەو روانگەیەوە کە هەموو کەسێك شارەزاییەکی ئەوتۆی لە زمانی عەرەبیدا هەبێت لە مەبەستەکانی تێدەگات، ئیتر چونیەکە موجتەهید بێت یان هەر کەسێکی سادە:

(١). قورئانی پیرۆز فەرمانی کردووە بە دلبەشکردنی سێ تەلاقە بەسەر سێ (جار)دا، بە دەقێکی وا کە زۆر بە روونی ئەم مانایە دەدات بەدەستەوە، لەسەر ئەو مانایەی کە کۆتاییهێنان بە پەیوەندی ژن و مێردایەتی تەنها بە هێنانەدی ئەو دلبەشکردنە بەسەر ئەو سێ جارەدا دەبێت، ئەمەیش ئەوەیە کە خوای پەروەردگار دە فەرموێت: (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ).[1]

(٢). (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ) تەلاق دوو جارە، ئەم تێکستە بە شێوەی فەرمانکردن و دلواکاری هاتووە، لەگەڵ حەتمیەت و پابەندبوونی تەولو پێیەوە و بە ناوەرۆکەکەیەوە، هەروەها بە بەرگی (الجملة الخبرية) رستەی هەواڵی خۆی دەرخستووە، تا بە هۆی ئەم شێوگە رەوانبێژییەوە زیاتر هەلگری مانای جەختکردنەوەی زیادە و بایەخدان بێت، بەو فەرمانەی کە خوای پەروەردگار کردوویەتی، هانیشمان بدات، لەسەر تێنەپەڕاندنی سنوورەکانی خوای گەورە وەك لە دوا برگەی ئایەتەکەدا هێناویەتی: (تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ).[2]

(٣). فەرمانکردن بەهەر شتێك رێگری کردنە لە پێچەوانەکەی، ئەمەش رێسا (قاعیدة)یەکی شەرعی چەسپاوە و زانایانی زانستی ئوصول و شەرعزانەکان دلنیان پیایدا ناوە، بۆیە فەرمانکردن بە (المرّات) جارەکان، خۆی لە خۆیدا رێگری کردنە لە پەنابردن بۆ (الأعداد) ژمارەکان، ئیتر ژمارە (دوو) بێت، یان (سێ)، چونکە لە یاسای یەکەمیاندا واتە (المرّات) جارەکاندا بەرژەوەندی دەرفەت ئامێز (مصلحة الفرصة) هەیە، هەروەها بوارێکی تێدایە بۆ

---

[1] ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَا فِيمَا ٱفۡتَدَتۡ بِهِۦۗ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعۡتَدُوهَاۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ ٱللَّهِ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ٢٢٩﴾ (البقرة: ٢٢٩).

[2] (البقره : ٢٢٩)

دەستپێکردنەوەی ژیانی هاوسەرلیەتی، هەروەك خوای پەروەردگار ئاماژەی پێ دەکات و دەفەرموێت: ﴿لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا﴾،[1] بەڵام لە کۆکردنەوەی تەڵاقەکاندا بەیەکەوە و بە یەکجار خراپە و ناهەمواری تێدایە و دەبێتە هۆکاری داخستنی دەرگای مۆڵەت و دەرفەت بە رووی ژن و پیاودا.

(٤).خوای پەروەردگار ویستوویەتی کە پرسی تەڵاق لە (سێ جار)دا بێت، و بڕیاردان و دەربڕینی ئەوەی کە گوایە دروستە هەر سێ تەڵاقەکە بێکەوە کۆبکرێنەوە و بەیەکجار بەپێی حەز و ویستی پیاوەکە دەربڕدرێن ئەمە (پەنا بە خوا) زاڵکردنی ویستی پیاوەکەیە بەسەر ویستی خوادا، شتی لەم جۆرەیش لۆژیکی شەریعەتی ئیسلامی رەتی دەکاتەوە.

(٥). دەقی (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِ) بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە (قطعی) مانای ئەوە دەگەیەنێت کە دەبێت ئەو (مرّتان) دوو جارە، کاتێك بکەوێتە نێوانیانەوە و بۆیە راڤەکردنی ئەو دووجارە بە (دوو دانە) یان بە (دوو تەڵاق)، یاخود راڤەو شرۆڤەکردنی (المرات الثلاث) سێ جار بە (الطلقات الثلاث دفعة واحدة) هەرسێ تەڵاقەکە بە جارێك، بەبێ بوونی کات لە نێوانیاندا، لەراستییدا ئەمە راڤە و شرۆڤەکردنێکە کە لۆژیکی زمانی عەرەبی رەتی دەکاتەوە.

(٦). لەفز و دەربڕینی (الاثنتين) دوو دانە، یان (الثلاث) سێ دانە، بیدعەیە و داهێنراوە، چونکە دەسکردی مرۆڤ خۆیەتی و هەر خۆی داهێناوە و کارێکی خراپە و پێچەوانەی فەرمانی راستەوخۆ و راشکاوانەی خوای پەروەردگارە و بیدعەی خراپیش بەرپەرچدراوەیە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (كل عمل ليس عليه أمرنا فهو ردٌ) هەر کردەوەیەك کە فەرمانی رەزای ئێمەی لەسەر نەبێت و ئەنجام بدرێت ئەوا ئەو کارە قەبوڵ نییە و دەدرێتەوە دواوە.

(٧). لە دانانی ژمارە (العَدَدْ) لە جێگای (المرة: جار)دا، لەمپەڕ و گرفتی بڕینی رێگای گەڕانەوە بۆ دەستپێکردنەوەی ژیانی هاوسەرێتی هەیە، لە دوای ئەوەوە کە ژن و مێردەکە پەشیمانی رووی تێکردوون، حەزیان بە گەڕانەوە بۆ ناو کەژاوەی هاوسەرێتی هەیە، ئیتر

[1] (الطلاق: ١)

بە ڕێگەی گەڕانەوە ژێر نیکاح (الرجعة) بێت، یاخود بە گرێبەستێکی نوێ، ئەمەیش دژایەتی و پێچەوانەگەری تێدایە، لەگەڵ ئایەتی: (مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ)،کە دوای ئاسانکاری دەکات[1]

(٨). فەتوادان یاخود بڕیاردان بە خستنی سێ تەلاقە بەجارێك، بۆ ژن و مێردەکە سەختی و ئەستەمی و بێ هیوایی تێدایە و دەبێتە مایەی ڕووخاندنی کۆشکی هاوسەرایەتی ژیان کە بە بەرخودانی چەندەها ساڵ لەو تەمەنە زێڕینە بنیات نراوە، وێرانکردنی لە یەك سات لە ساتەکانی ژیاندا بەڕاستی کارێکی نەشیاوو ناسرووشتییە.

(٩). بڕیاری لەم جۆرە پێچەوانەیە لەگەڵ ئایەتی: (يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلْعُسْرَ)،[2] هەروەها لەگەڵ فەرموودەی (یسروا ولا تعسروا)، لە کاروباردا ئاسانکاریی بکەن و سەختگیری مەکەن، جا ئەگەر گوترا کە ئەم سەختی و دژوارییە، پیاوەکە خۆی بە ویستی خۆی هێناویەتییە ڕێی خۆی، با بیچەژێ! ئەوا من دەڵێم: کابرای مێرد نەزانە و هەڵەی کردووە، خوای پەروەردگار لە تەلاقێك زیاتری لەسەر ئەستۆی لابردووە، و بەرپرسیارێتی لە سەر لاداوە، و لە تاوانی هەڵە بووراوە، هەروەك دەفەرموێت: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ﴾.[3]

پێغەمبەریش (ﷺ) دەفەرموێت: (رُفع عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه). بە هەڵە کارکردن، لەبیرچوونەوە و بەرپرسیارێتی کاری زۆرداری لەسەر ئەستۆی گەلەکەم لابراوە، کەواتە لەسەر موفتی و دادوەر پێویستە کە ئەو جۆرە کەسانە ئاگادار بکەنەوە، کە ئەم کارەیان هەڵەیە و (پەنا بە خوا) یاری و گاڵتەکردنە بە قورئانی پیرۆز، چاو لە پێغەمبەر (ﷺ) بکەن، کە چۆن کاتێك هەواڵیان پێدا کە کابرایەك ژنەکەی بە سێ تەلاقە تەلاقداوە، پێغەمبەریش (ﷺ) تووڕە بوو و فەرمووی: (چ بەزمە ! گاڵتەجاڕی و یاری بە

---

[1] (المائده : ٦).
[2] (البقره : ١٨٥).
[3] (الأحزاب : ٥)

قورئان دەکرێت و هێشتا من لەناوتاندام!).[1]

(١٠). تێکستی ئایەتی (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ) دەقێکی نادیار و ناڕوون (مجمل) نییە، تا سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) ڕوونی بکاتەوە، هەروەها (عام) گشتی نییە تا سوننەت (تخصیص) تایبەتی بکات، هەروەها (مطلق) رەها نییە تا (مقید) ولبەستەکراوی بکات و شتێکی پێوە ببەستێت، هەروەها بڕیارێکی بێدەنگی لێکراو نییە، تا دڵنی پیادا بنێت، قاوی بدات، کەواتە ئەرکی ئەو فەرموودانەی کە لەم بوار و پرسەدا هاتوون، لەوەدا کورت هەڵهێنراوە کە جەخت بکەنەوە لەسەر ئەو حوکمانەی کە قورئانی پیرۆز هانیونی، کە ئەم حوکمەش لێرەدا دلبەشکردنی تەلاقە بەسەر (سێ جار)دا، بۆیە بۆ کەسی موفتی یان فازی دروست نییە، کە کار بکات، بۆ لادانی مانای ئایەتی (الطلاق مرّتان) لە مانا راستەقینە روون و ئاشکرا و ڕاشکاوو ڕاستەوخۆکەی خۆی.

(١١). ئایەتی (ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ) دەقێکی ڕاشکاولەو ئاشکرلو روونە، بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە (قطعي) مانای حوکمەکەی دەدات بە دەستەوە، زانایانی مسولّمان لە زانایانی زانستی ئوصولی فیقه بێت، یان لە شەرعزانەکان کوڕلو کۆکن لەسەر ئەوەی کە (لە کاتی بوونی دەقدا، بوارێك بۆ ئیجتیهادکردن نییە)، کەواتە هەموو چەلەحانێ و لادان لە مانا و ئیجتیهادکردنێك بۆ ڕاڤە و شرۆڤەکردنی ئەم دەقە، بەپێی ئەو یاسا و ڕێسا (قاعدة)یەی سەرەوە بەرپەرچدرلوەیە.

(١٢). تام و چێژبردنی هەریەکە لە ژن و پیاو لە یەکتری، پرۆژە بڕیارێکی شەرعیی چەسپاوە، بەهۆی فاکتەر و هۆکارێکی شەرعییەوە کە ئەویش بریتییە لەو گرێبەستە ساغەی هاوسەرێتی، کە بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە (قطعي) چەسپاوە و جێگیر بووە و دروست نییە، بەپێی بەڵگەیەکی گوماناوی (ظنيٍّ) لا بدرێت و هەڵبوەشێندرێتەوە، لەو بەڵگانەی کە هەندێ لە زانایان پشتیان پێ بەستووە لە فەرمووده ئامادەکان و لەم بارەیشەوە کۆڕا (اجماع) هەیە، کە فەرموودەی (آحاد) بەلگەیەکی گوماناوی (ظنيٍّ)یە، لە ڕووی جێگیربوون و چەسپانەوە و هەرچەندە دەلالەتکردنەکەیشی یەکلاکەرەوە (قطعي) بێت.

[1] نیل الأوطار للإمام الشوكاني، بـ٦، ل٢٢٥.

(١٣). تێکەڵ و پێکەڵ کردنی (اجماع) لە تەنها مەزهەبێکدا لەگەڵ ئیجماعی گەورەدا کارێکی دروست نییە، کە ئیجماعی گەورە و پان و پۆڕ ئەوەیە کە سەرجەمی موجتەهیدەکانی ئوممەتی پێغەمبەر موحەممەد (ﷺ) لەسەردەمێکدا لە سەردەمەکاندا و لە دوای کۆچی دوایی ئەو زاتە کۆك و هاوڕا بووبن لەسەر حوکمێکی شەرعی، کە ئەم ئیجماعە دوایینەیان بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوە (قطعي)یە و دەبێت پێوەی پابەند بین، بەڵام بێگومان کە ئیجماعەکەی پێشوو بەم جۆرە نییە.

(١٤). تێکەڵ کردنی شەریعەتی ئیسلامی و فیقهی ئیسلامی پێکەوە کارێکی دروست نییە، ئەم دوو شتە لە یەکتری جیاوازن.

(١٥). شەریعەت بریتییە لە دەقەکانی قورئان و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەمر و نەمر و هەمیشەیین و لەسەر گشت کەسێکی باڵغ و ژیر پێویستە کە لە سەرجەمی ڕەهەندەکانی بیروباوەڕ و کاروکردەوە و ڕەفتارەوە پێوەی پابەند بێت، بەڵام فیقهی ئیسلامی بریتییە لە ڕاڤە و بیروڕا و ئیجتیهادەکانی شەرعزانە مسوڵمانەکان و دەکرێت و دەگونجێت بۆ هەموارکردنەوە و گۆڕانکاریی کردن تیایدا و هەروەها پابەندکار (ملزم) نییە، بۆ هیچ کەسێك کە بە درێژایی ژیانی پابەند بێت، پێیەوە، وەك ئەوەی کە ڕێسای (العامي لا مذهب له) پێویستی دەکات.

(١٦). هیچ یەکێك لە پێشەوایانی مسوڵمانان نەیفەرمووە کە تەنها دیدگای من ڕاستە و پێکاوە، کەسانی تری جگە لە من لەسەر هەڵەن، جا ئەگەر پێکان و سەرجەمی ڕاستییەکان لەلای یەك پێشەوا و یان چەند پێشەولیەکی دیاریکراو بوونایە، ئەوا دژبوونەوە و سەرپێچی کردنی ئەو تەنها پێشەولیە یان ئەو چەند پێشەوا دیاریکراوانە دروست نەدەبوو، بەڵکو بۆ خودی خۆیشیان دروست نەدەبوو، کە لە دەربڕینی بیروڕادا پێچەوانەی یەکتری بوونایە، لەناو خۆیاندا و ئەم چەند نموونەیەی لای خوارەوەیش ئەم مانایە دەگەیەنن، جەختکەرەوەن لەسەری کە کەس خۆی بە ئاراستەی ڕاستی کامڵ و تەولو دانەناوە، ڕای بەرامبەریشی لەبەرچاوگرتووە، ئەمەیش چەند نموونەگەلێك لەم بارەیەوە:

أ. کاتێك پرسیاریان لە پێشەوا ئەبوبەکری صدیق کرد، کە یەکەم جێنشینی پێغەمبەری خوا (ﷺ) سەبارەت بە وشەی (کلالة) لە ڕاڤەکەیدا، فەرمووی: ئەو کەسەی کە بە (کلالـة) میرات دەبات، ئەوەیە کە لە میراتگرەکانیدا نە کوڕ هەیە و نە باوك، ئینجا فەرمووی:

ئەمە رای منە، ئەگەر پێكابێتم ئەوە لە خوای مەزنەوەیە و ئەگەر هەڵەیشم كردبێت ئەوە لە شەیتانەوەیە.[1]

ب . عەبدوڵڵای كوڕی مەسعود، كە لە گەورە شەرعزانەكانی هاوەڵانە، كاتێك كە پرسیاری لێكرا، سەبارەت بە ژنێك كە مێردەكەی مردبێت پێش ئەوەی بگوازرێتەوە و بڕی مارەیی بۆ دیاریی نەكرابێت، لە وەڵامدا فەرمووی: بە گوێرەی رای خۆم ئیجتیهاد دەكەم ئەگەر لە ئیجتیهادكردنەكەدا پێكام ئەوە لە خوای مەزنەوەیە، ئەگەر هەڵەم كرد ئەوە لە (ابن أم عبد)ەوەیە، كە نازناوی خۆیەتی، جا لە وەڵامەكەدا فەرمووی: ئەو ئافرەتە میرات دەبات و مارەیی هاوێنەی ئافرەتە نزیكەكانی (مهر المثل) دەبات، بەبێ زیاد و كەم.

ج . پێشەوای مەزن (ئەبو حەنیفە) (رەحمەتی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: ئەوە رای منە و ئەم رایە باشترین ئاراستەیە كە زانیومانە و بەسەریدا زاڵ بووین، جا هەركەس لەم رایە باشترمان بۆ بهێنێت وەری دەگرین.

د . هەروەها پێشەوا مالیكیش (رەحمەتی خوای لێ بێت) ئەو داوایەی خەلیفەی عەبباسییەكانی رەت كردەوە، كە پێشنیاری بۆ كرد، پەرتووكی (الموطأ)ی دانراوی پێشەوا مالیك بكاتە ژێدەر و چاوگەی كارپێكردن و گووتی: ئەی پێشەوای بڕواداران ئەم كارە مەكە، چونكە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) بە شارەكاندا بڵاوبوونەتەوە، زانست و شەرعیان هەڵگرتووە و بە شوێناندا گێڕاویانە مەبەستی ئەوەبووە كە زانیاری زیاتر هەن كە لە (الموطأ)دا نین و نابێت، لەمدا كورت هەڵبهێنرێت، هەروەها ئەم پێشەوا مالیكە (رەحمەتی خوای لێ بێت) هەركات حوكمێكی شەرعیی هەڵبهێنجایەت، بە هاوەڵانی خۆی دەفەرموو: تەماشای بكەن و پێی رابمێنن، ئەمە ئاینە و هەموو كەسێك قسەی هەم وەردەگیرێت و هەم بەرپەرچدەدرێتەوە، تەنها خاوەنی ئەو مەزارە پیرۆزە نەبێت، واتە: پێغەمبەر (ﷺ) و ئاماژەی بۆ ئارامگاكەی دەكرد.

هـ . هەروەها پێشەوا شافیعییەوە گێڕدراوەتەوە كە فەرموویەتی: هەر فەرموودەیەك كە بە صەحیحی هات، ئەوە مەزهەبی منە و قسەكەی من بە دیواردا بدەن!

---

[1] پەرتووكی (التركة والميراث في الإسلام)، د. محمد یوسف موسى، ل٢٥٤، كەواتە جگە لە كوڕ و باوك بەوانی تر لە میراتگرەكانی مردووە كە دەكوترێت (كلالة) .

و. پێشەوا ئەحمەد (ڕەحمەتی خوای لێبێت) نکوڵی کردووە، لە بانگەشەی ئیجماع کردن، لە پرسێکدا کە بۆ ئیجماعکردن بشێت، بەو جۆرە بانگەشەکارانەی فەرمووە: ئەو چوزانێت کە خەڵکی تر پێچەوانەی ئەو هەڵوێستیان دەربڕیوە و دژی بوونەتەوە، بەلام بەم نەگەیشتووە؟!

سەرەڕای هەموو ئەمەیش بێگومان شەرعزانەکان هاوڕاو کۆکن لەسەر ئەوەی کە بڕیارو حوکمی قازی لە گشت پرسێکی ڕاجیایی داردا یەکلاکەرەوە و لەسەر هەربوو ئاراستە ناکۆکەکان پێویستە بە قسەیەکەوە پابەند بن، کە ئەو ڕایەکی لەناو ئەو بیرورا گرفتاوییە زۆرانەدا پەسەندکرد، پابەندبوونی هەموو لایەك پێیەوە پێویستە.

(١٧). سەرچاوەگرتنی ئیجتیهادەکەی پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب (خوای لێ ڕازی بێت):
بێگومان گەورەمان، پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب ئەو پیاوە گەورەیەی کە پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی دەفەرموێت: (لو كان بعدي نبي، لكان عمر بن الخطاب) ئەگەر لە دوای من پێغەمبەر بهاتایە، ئەوا عومەری کوڕی خەتتاب ئەو پێغەمبەرە دەبوو، ئەم پیاوە ئەو مرۆڤە کاریەجێیەیە، کە دوژمنانی شایەتی زانایی و دانایی و سیاسەتوانی و کارامەیی بۆ دەدەن، سەرەڕای پێگە ئاینییەکەی، پاشان هەروەك زۆر بە ڕوونی لە فەرموودەکەی ئیبن عەبباسەوە دەردەکەوێت و لە فەرمایشتی ئەو شەرعزانانەی کە شرۆڤەی ئەم پرسەیان بە قووڵیی و بە بێ دەمارگیریی کوێرانە کردووە، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب کە بینی خەڵکی سەریان تێکردووە و تەلاقی سێ بە سێ بە جارێك دەخەن، ڕێگری لێکردن لەم کارە و تەمبێی کردن و جا کە بینی سزای تەمبێ کردن سوودی نییە، بۆیە هەر سێ تەلاقەکەی بەیەکەوە خستن و پابەندی کردن پێیەوە و پێی فەرموون: هەرکەس ژنەکەی لەسەر پێچەوانەی ڕەوتی شەرعی خوا لە تەلاقدا کە جار لە دوای جارە (مرَّة بعد مرَّة) تەلاق بدات، هەر سێ تەلاقەکە بەیەکەوە کۆبکاتەوە، ئەوە سزاکەی بریتییە لە نەگەڕاندنەوەی ژنەکەی بۆ ژێر نیکاحی ئەم پیاوە، تا ئەبێت شوو بە پیاوێکی تر بکات.[١]

---

[١] شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە دەفەرموێت: کە خەڵکی ئیتر پابەندییان نەمابوو، بە سێ جارەوە و لەم بوارەدا کاری حەرامیان ئەنجام دەدات، بۆیە پێشەوا عومەر وای بە باش زانی، کە پابەندییان بکات پێیەوە،
←

پاشان پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب زانایەکی شارەزا بوو بە فیقهی ئیسلامی و موجتەهیدێکی چاونەترس بوو، لە ئیجتیهادکردنەکانیدا، کە لە ژمارە نایەن، ڕەچاوی بەرژەوەندی گشتی دەکرد وەك لە بنیاتنانی دیوانەکان و دانانی زیندان بۆ تاوانبارندا کردی، هەروەها لە وەستاندنی زەکاتدان بە تازە مسوڵمان بووان، کاتێك کە بینی هۆکاری حوکمەکە گۆڕاوە، هەروەها سزای ئارەق خۆری، لە چل شەلاقەوە کرد بە هەشتا شەلاق! بەم پێیە، کارەکەی پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب سەر بە رەوگەی سیاسەتی شەرعیی دێتە ئەژمار و تەماشا دەکرێت و بە چوار دەوری بەرژەوەندی گشتییدا بە بوون و بە نەبوون دەخولێتەوە وکارەکەی ئەم پرۆسەی شەرعدانان نییە، تا (بەردەوام بوون) بخوازێت، چونکە ئەم صیفەتی بەردەوامی خواستنە و هەمیشەیی بوونە، تایبەتە بە قورئانی پیرۆز و سوننەتەکانی پێغەمبەری دڵسۆز (ﷺ)، جا پێشەواکانی مەزهەب (رەحمەتی خوایان لیّ بێت) کەوتوونەتە ژێر کاریگەری ئەم ئیجتیهادەی پێشەوا عومەری کوڕی خەتتاب، بەپێی ئەم ئیجتیهادەی ئەم، فەتوایان داوە و ئەگەر خوای پەروەردگار بینوسیاسە بۆ قەدەری پێشەوا عومەر کە جارێکی تر بگەڕێتەوە سەر دنیا، ئەم بێسەروبەری و ماڵوێرانییەی ببینایە، کە مسوڵمانان، لەسەرین، لە پرسی تەڵاقدا و تەڵاقی سیّ بە سیّ بە جارێك دەخەن، پاساوی ئەوەی کە کارێکی شەرعییە و قورئان و سوننەت حەڵاڵی کردووە بۆیان، ئەوا لە ئیجتیهادەکەی پاشگەز دەبوویەوە و ئیتر بڕیاری لەسەر ئەو شێوازە دەدایەوە، کە لە سەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) و جێنشینایەتی پێشەوا ئەبوبەکر و دوو ساڵی سەرەتای جێنشینایەتی خۆیدا کاری پیّ دەکرد.

چونکە ئەو خەڵکە پابەندنەبوون بە گوێڕایەڵی خوا و پێغەمبەرەکەی (صلی الله علیه وسلم) لەگەڵ مانەوەی گرێبەستی نیکاحەکەیشدا، بەڵام زۆری هاوەڵان و شوێنکەوتووان دژی هەرکەس دەوەستانەوە کە ئەمەی بکوتایەت، ئەمەیش یان لەبەرئەوەبوو، کە ئەو تەمبیّ کردنەی لەو جۆرەیان پیّ چاك نەبوو، یان لەبەرئەوە بوو، کە خودی شەرع تۆڵەی لەم جۆرەی دڵنەنابوو، ئەمە سەبارەت بە کەسێکە کە هەقی خۆیەتی تەمبیّ بکرێت و تۆڵەی لیّ بسەنرێت، بەڵام ئەوەی کە شایەنی تۆڵەی لیّ سەندنەوە و تەمبیّ کردن نییە، بە هۆی نەزانین (جهل) بێت، یاخود بە هۆی لێکدانەوەی دوورمانا (تأویل) بێت، ئەمانەیان پابەندکردنیان بە خستنی هەر سیّ تەڵاقەکەیانەوە و کارێکی گونجاو نییە و بواری تیادا نییە. مجموعة الفتاوی لشیخ الاسلام، ابن تیمیة، ب١٦، ل٣٣.

تەڵاق لەئیسلامدا پێش مەزهەبەکان

(الطلاق في الإسلام قبل المذاهب)

وەرگێڕانی: ڕێدار ئەحمەد

پێشەکی

حوکمەکانی تەڵاق پێش هاتنی ئاینزا فیقهیەکان لەم رێسایاندا پوخت دەبێتەوە[1]:

یەکەم: (دروستە پێش چونەلا تەڵاقدان بەیەك تەڵاق لەهەر کاتێکدا بێت)، ئەگەرهاتوو پاساوێکی شەرعی هەبوو؛ چونکە تەڵاق وەك کۆتا چارەسەر بۆ چارەسەری کێشەی خێزانی دانراوە ئەگینا تەڵاق لای خوای گەورە بێزراوترین حەڵاڵە.

دووەم: (جیابوونەوەی ویستمەندانە (خولع) یان تەڵاق دروستە لەسەر سامان (ماڵ)و، ئەستۆ پاککردنەوە لەو ئافرەتەی چوەتە لای یاخود نەچۆتە لای).

خولع لەرووی زمانەوانیەوە واتە داماڵین، وەك دەوترێت فلانە کەس جلەکانی دانا، واتە لەبەری کردەووە.

لەرووی شەرعیشەوە: رێککەوتنی ژن و مێردە یان ئەو کەسەی بریکاریان بێت لەسەر کۆتایهاتنی پەیوەندی هاوسەرێتی لەبەرانبەر قەرەبوو لەلایەنی ژنەکەوە دەدرێت بەمێردەکە لەبەرانبەر ئەوەدا.

ئەم هەڵسوکەوتەی رێککەوتنیش وەك ئەوەی بەخولع ناودەبرێت، بەهەمان شێوە ناوی لەبریدان (فدیە)و ئاشتەوایی(صلح)و ئەستۆپاکی(مبارئە)شی هەیە.

سەرچاوەی رەوایەتی خولع قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەرە:

---

[1] کۆمەڵێك لەزانایانی ناسراوی میسر بەشێوەیەکی پوخت لەکتێبی (الاسلام قبل المذاهب عقیدةو شریعة) لەبیست رێسادا لەم بابەتەیان کۆڵیوەتەوە، مامۆستا زەکریا عەلی یوسف هەستاوە بەراستکردنەوەی، منیش هەستام بەدووبارە لێکۆڵینەوە لەم خاڵانە لەگەڵ هەندێ زیادکردندا، ئەمەش بەهۆی ئەو گرنگیەی هەیەتی و بەمەبەستی دوورخستنەوەی مەترسی ناکۆکی مەزهەبی و مەدرەسەیی و تائیفی کەباڵادەستە بەسەر عەقڵی هەندێك لەزانایانی ئاینی ئیسلامداو لەکارو فەتوا لەنێو خەڵکیدا جێگای قورئانی گرتۆتەوە.

أ- قورئانی پیرۆز: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُواْ مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلاَّ أَن يَخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلاَ تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾[1].

ب- سوننەتی پێغەمبەر: لەئیبن عەباس (خوا لێی رازی بێت)دەگێرنەوە: ژنەکەی سابتی کوری قەیس وتی: ئەی پێغەمبەری خوت، سابتی کوری قەیس لەروی ئاکارو ئاینەوە هیچ ناتەواویەکی نیە، بەلاّم رقم لەسپڵەییەکەیەتی[2] پاش موسڵمان بوون، پێغەمبەر (دروی خوای لەسەربێت) پێی فەرموو: ئایا باخچەکەی بۆ دەگێڕیتەوە، وتی: بەڵێ، فەرمووی: باخچەکە قبوڵ بکەو یەك تەلاقی بدە.[3]

هەندێك لەزانایان ئەم فەرموودەیە دەکەنە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەقەرەبوو دەبێت لەو برە زیاتر نەبێت کەمێرد بەژنەکەی داوە.

حوکمەکەی:

١- ئەبوبەکری کوری عبدالله ی مزنی دەڵێت: لەبنەرەتدا خولع دروست نیە، بۆ مێرد دروست نیە شتێك لەژنەکەی وەربگرێت، ئەمەش حوکمێکی چەسپاوە بەفەرمایشتی خوای گەورە: ﴿فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ ئەم رەهاییەش بەم فەرمایشتەی خوای گەورە روون کراوەتەوە: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً... الآية﴾.

٢- کۆمەڵێکیش وتوویانە: دروست نیە تەنها لەحاڵەتی ناپاکی هاوسەرگیریدا نەبێت لەلایەن ژنەکەوە.

---

[1] البقرة:٢٢٩

[2] واتە سپڵەییەك کە کەمتەرخەمی لەوەی کەپێویستە بۆی تێدایە.

[3] بوخاری‌و ئەبو داودو نەسائی هێناویانەو کۆکن لەسەر راستی فەرموودەکە، لەگێڕانەوەیەکیشدا هاتووە: (اني ما اعتب عليه في خلق ولا دين ولكن اكره الكفر في الاسلام فقال رسول الله ﷺ اتردين عليه حديقته... الى اخره) رواه البخاري ومسلم. نيل الاوطار ٦/٢٧٦.

٣ــ هەندێك وتوویانە: خولع تەنها لای فەرمانڕەوا (سەرۆکی وڵات)، یاخود کەسێك کەئەو ڕایسپێرێت وەك دادوەر.

٤ـ کۆمەڵی زانایان وتوویانە: خولع پێش ئیسلام هەبووەو ئیسلامیش بەچەند کۆتێك بڕیاری لەسەرداوە کەهەموویان لەدەوری یەك شت دەخولێنەوە کەنابێت ئەو ڕێککەوتنە ستەم لەمافی ژنەکە بکات[1].

سێیەم: (ئەو ئافرەتەی چوونەلا رووی داوە ئەگەر لەوانە بوو کەتووشی بێنوێژی دەبوو دووگیان نەبوو، دروستە تەڵاقێکی بدات لەپاکێتییەکدا کەنەچوویێتە لای). سەرچاوەی ئەم حوکمە قورئانی پیرۆزە لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾[2]، چونکە پیتی(ل)ی وشەی (لعدتهن) بۆ کاتە، بەو واتایەی پێویستە تەڵاق دەستبەجێ لەو کاتەدا دەست پێبکات کەژنە تەڵاقدراوەکە دەست بەماوەی چاوەڕوانی (عیدە) دەکات، ئەم کاتەش بریتیە لەکاتی پاکییەك کەتێیدا نەچوویێتە لای (لەگەڵی نەخەوتبێت).[3]

چوارەم: (ئەو کچەی چوونەلای رووی داوە ئەگەر منداڵ بوو نەدەگەوتە بێنوێژی، یاخود تەمەنی گەورە بوو بێنوێژ نەدەبوو بە بڕانێکی راستەقینە، دەکرێت تەڵاق بدرێت بەیەك تەڵاق لەهەرکاتێکدا بێت)، ئەگەر تەڵاقەکە پاساوێکی شەرعی هەبوو، سەرچاوەی ئەم حوکمەش ئەو ئایەتەیە کەلەبڕگەی سێیەمدا خرایە روو.

---

[1] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێنەوە بۆ دانراومان: مدى سلطان الإرادة في الطلاق في الشرائع والقوانين والأعراف خلال أربعة آلاف سنة. ل٣٢٥ ولاپەرەکانی دواتر.

[2] الطلاق:١.

[3] حیکمەتی ڕێگری لەتەڵاقدان لەکاتی بێنوێژی یاخود پاکییەك کەتێیدا چوبێتە لای ئەوەیە، ئەو کارە ماوەی چاوەڕوانی ژن زیاتر دەکات، ئەگەر بێنوێژ بوو ئەوا بێنوێژییەکە بەماوەی چاوەڕوانی بۆی ئەژمار ناکرێت، چاوەڕوان دەکات تا پاك ببێتەوە لەبێنوێژییەکەی و ماوەی پاکیەکەی تەواو دەکات و لەبێنوێژی دووەمەوە ماوەی چاوەڕوانی دەست پێدەکات.
ئەگەرهاتوو پاك بو لەو کاتی پاکییەدا مێردەکەی چووەلای، ئەوا نازانێت بەچی دەست بەماوەی چاوەڕوانی بکات. بەبێنوێژی یاخود بەدانانی سکەکەی؟ ئەگەرهاتوو لەو چوونەلایە دووگیان بوو.

پێنجەم: (ئەو ژنەی دووگیانە و دووگیانییەکەی ئاشکرایە دەکرێت تەلاق بدرێت لەهەر کاتێکدا یەك تەلاق)، ئەگەر هاتوو پاساوێکی شەرعی هەبوو.

شەشەم: (تەلاق لەبێ نوێژی و لەزەیستانی ولەپاکبوونەوەیەکدا کەتێیدا تەلاقدەر چووبێتە لای ناکەوێت، تەنها ئەگەر هاتوو دووگیانییەکەی دەربکەوێت).

زانایانی ئیسلام یەکدەنگن لەسەر ئەوەی ئەمجۆرە تەلاقدانە بەبێ پاساو بەدلهێنراو و حەرام دادەنرێت، ئەگەر هاتوو ژنەکە لەپەردەکرابێت بەپێی فەرمایشتی خودای گەورە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ﴾[1]. واتە: لەوکاتەی کەماوەی چاوەڕوانی دستبەجێ پاش تەلاقدانە دەست پێدەکات، لەبەر فەرموودەی ئیبن عومەریش کاتێ ژنەکەی لەکاتی بێنوێژیدا تەلاقدا، پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەعومەری کوڕی خەتابی باوکی فەرمووی فەرمانی پێ بکە بیگێڕێتەوە، بەڵام زانایان جیاڕان لەکەوتنی تەلاقەکەدا، بۆچوونێکیان رای وایە دەکەوێتو ولەباشزانراو (مستحب)ە بگەڕێنرێتەوە، بۆچوونی دووەمیش دەکەوێتو مێردەکە گوناهبارە، بۆیە ناچار دەکرێت بەگێڕانەوەی، بۆچوونی سێیەم وایە ناکەوێت چونکە داهێنراوە (بیدعەیە)، هەموو بیدعەیەکیش ڕەتدەکرێتەوە.

ئەوەی بەپەسەندی دەزانم بۆچوونی دووەمە، واتە مێردەکە ناچار دەکرێت بەگێڕانەوە ژنەکەی، پاش ئەوە ئەگەر ویستی لەکاتی پاکیدا کەنەچووبێتە لای تەلاقی بدات، ئەگەر مێردەکە رازی نەبوو بەگێڕانەوەی، ئەوا دادوەر (قازی) دەچێتە شوێنی مێردەکەو لەبری ئەو بڕیاری گێڕانەوەی دەدات[2].

حەوتەم: (تەلاقی هەڵپەسێردراو بەهەموو شێوەو شێوازەکانی دەربڕینیەوە لەبنەڕەتدا هیچی پێ ناکەوێت).

زانایان لەبارەی کەوتنی تەلاقی هەڵپەسێردراوەوە بەسەر چوار بۆچووندا دابەش بوون:

بۆچوونی یەکەم: تەلاق ئەگەر جێبەجێکراو (منجز) نەبێت ناکەوێت، واتە هەموو هەڵپەساردنێکی تەلاق پوچەڵی دەکاتەوەو هیچ کاریگەریەکی شەرعی تەلاق کەوتنی لەسەر

---

[1] الطلاق :١.

[2] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێنەوە بۆ دانراومان: طلاق الحائض والمريض مرض الموت في الفقه المقارن، ص٣ وما يليها.

نامێنێت، بەهەمان شێوە تەڵاقی بەستراوە بەداهاتووەوە، لەوانەی کەپەیرەوی ئەم بۆچوونەیان کردووە جەعفەری‌و زاهری‌و ئەبو عبدالرحمان لەشافیعیەکان‌و هەندێك لەزانایانی حەنبەلی‌و ئەشهەب لەمالکیەکان، ئەم بۆچوونەش دراوەتە پاڵ عەلی کوری ئەبوتالب (رەزای خوای لێ بێت)، داوەر شورەیح‌و تاوس‌و عکرمەو عەتاو ئەبو سەوریش وایان وتووە[1].

بۆچوونی دووەم: هەڵپەساردن پوچەڵە نەك پوچەڵکار، بۆیە دەست بەجێ دەکەوێت، ئەوەش یەکێکە لە دوو گێڕانەوەکەی ئیمام (مالك) و وتەی کۆمەڵێك لەشوێنکەوتوان و مەزهەبی ئیبازی[2].

بۆچوونی سێیەم: زیاتر لەسەری رۆشتوون‌و دوولایەنەیە، لەلایەکیاندا لەگەڵ بۆچوونی دووەم هاورایە، لەلایەکەی تریاندا لەگەڵ بۆچوونی چوارەم یەکدەگرێتەوە، ئەویش بریتیە لەوەی ئەگەر تەلاقە هەڵپەسێردراوەکە سێ بوو ئەوا دەستبەجێ دەکەوێت، ئەگەر گێڕانەوەی (رجعی)یش بوو پاش هاتنەدی ئەوەی لەسەری هەڵپەسێردراوە دەکەوێت، ئەمەش یەکێکە لەدوو گێڕانەوە لەپێشەوا ئەحمەدەوە[3].

بۆچوونی چوارەم: مێرد سەربەستی تەواوی هەیە لەهەڵبژاردنی شێوە دەربڕینی تەڵاقدان بەهەڵپەساردن یاخود جێبەجێکردن، تەڵاقی هەڵپەسێردراو لەسەر مەرجێك یاخود پەیوەستکراو بەکاتێکەوە کەپاش هاتنەدی ئەوەی لەسەری هەڵپەسێردراوە

---

[1] بروانە: الخلاف في الفقه للطوسي، ٢/٢٣٠.
المحلى لأبن حزم الظاهري ١٣/١٠ وما بعدها.
الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية ١٤٧/٢.
أعلام الموقعين لإبن قيم ١٠١/٤.
مجموع فتاوى ابن تيمية ٢٢٣/٣٣.
فرق الزواج للأستاذ الشيخ علي الخفيف، ص١١٢.

[2] بروانە: المغني والشرح الكبير ٣١٨/٨.
شرح الخرشي ٥٤/٤ وما بعدها. الصابوني.
مدى حرية الزوجين في الطلاق ١٩٣/١.
بداية المجتهد ونهاية المقتصد لأبن رشد ٦٥/٢ وما بعدها
جوهر النظام ٢٢٠/٢ وما يليها.

[3] إغاثة اللهفان ١٩٣/٢.

دەکەوێت، ئەمەش بۆچوونی مەزهەبی حەنەفیو شافعیو کۆمەڵی زانایانی حەنبەلیو زەیدیەکانە[1].

بۆچوونی پەسەند بریتیە لە نەکەوتنی تەلاقی هەڵپەسێردراو، چونکە لەقورئانو سوننەتی پێغەمبەرو دادوەری خەلیفەکانی راشیدینو هاوەڵانو شوێنکەوتوواندا نەهاتووە، لەبەر ئەوەی هەڵپەساردنی تەلاق وەك سوێندخوارن پێی وایە، ئەویش لەداهێنراوی سیاسەتی ئەمەویەکانە، پاش ئەوەی دەستەڵاتی خەلافەتیان کەوتە دەست، چونکە لەو کاتەدا عەلەویەکان نەیاری دەستەڵاتەکەیان بوون، لەسەر ئەو بنەمایەی کەدەبێت دەستەڵات بدرێتە کەسو کاری (ئالویەیت)ی پێغەمبەر، بەڵام ئەوان لاواز بوونو ئەمەویەکان پاش وەرگرتنی دەستەڵات بەهێز بوون، کاتێ یەکێك لەنەیارانی دەستەڵاتەکەیان دەستگیر دەکرد ئەگەر ئەو کەسە مەترسیدار بووایە ئەوا یەکسەر دەیانکوشت، چونکە شوێنی گونجاوی ئامادەکراویان بۆ بەندکردن نەبوو، ئەگەر مەترسیداریش نەبوایە ئەوا بەقورئان سوێندیان دەدا، پاش ئەوە دەرکەوت گرنگی بەسوێنخواردنەکەیان بەقورئان نادەن، بۆیە ئەمەویەکان سیاسەتەکەی خۆیان گۆڕیو بەتەلاق سوێندیان دەدان یاخود داوایان لێدەکردن تەلاقدانی ژنەکانیان لەسەر نەیاری نەکردنیان هەڵپەسێرن، ئەگەر پێچەوانەی ئەوە هەڵسو کەوتیان بکردایەو قسەکەیان بشکاندایەو لەسەر نەیاری بوونیان بەردەوام بوونایە ئەوا فەرمانیان بەکەوتنی تەلاقەکە بەسەردا دەکردن.

لەبەر ئەوە هەڵپەساردنی تەلاقو سوێندخواردن پێی لەداهێنراوی سیاسی ئەمەویەکانە، پاشان ئەم سیاسەتە دزەی کرد بۆ ناو مەزهەبەکانی سوننە، بەقودرەتی قادر بووە بەشێك لەشەریعەتی ئیسلامی، تائێستاش شوێنکەوتەی ئەو مەزهەبانە ساڵانە بەهەزاران ماڵ بەشوێنکەوتنی ئەو وتەیە وێران دەکەنو تەلاقیان دەخەن، ئەگەر هاتوو سوێندخۆر سوێندەکەی نەگەیاندە جێ یاخود ئەوەی تەلاقەکەی لەسەر هەڵپەساردووە بێتەدی لەتەلاقی هەڵپەسێردراودا، بەمەش ژنی (زەید)یان حەڵاڵ کرد بۆ (عەمر) پێش ئەوەی

---

[1] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێنەوە بۆ دانراومان: الطلاق في أربعة آلاف سنة، المرجع السابق، ٢١٧ وما يليها.

(زەید) بەشێوەیەکی شەرعی تەڵاقی دابێت‌و بەرلەوەی (عەمر) بەهاوسەرگیرییەکی دروست خواستبێتی.

هەشتەم: (سوێندخواردن بەتەڵاق رەتکراوەیەو تەڵاقی پێ ناکەوێت)

ئەمەش لەبەر دوو هۆ، یەکێکیان ئەوەی سوێندخواردن بەتەڵاق وەك هەڵپەساردنی وایە، لەداهێنانی ئەمەویەکانە وەك باسمان کرد، سیاسەتی ئەمەویەکانیش دروست نیە وەك شەریعەتی ئیسلامی دابنرێت.

دووەمیش زانایانی ئیسلام یەکدەنگن لەسەر ئەوەی سوێندخواردن بەجگە لەخوای گەورەو سیفەتەکانی ئەو پوچەڵە، هەندێکیان وتوویانە کوفرە، هەندێکیش وتوویانە هاوبەش دانانە، جا ئەگەر سوێندخواردن بەجگە لەخوای گەورە پوچەڵ بێت یان کوفر بێت یاخود هاوبەش دانان بێت، باشە دەبێت چۆن تەڵاقی پێ بخرێت ئەگەرهاتوو سوێندخۆر سوێندەکەی نەبردە سەر، گومانی تێدا نیە لای هەموو موسڵمانێکی خاوەن عەقڵی ساغ‌و دروست کەئەوەی لەسەر پوچەڵ (باتل) بونیات بنرێت پوچەڵە (باتڵە). ئەوەی لەسەر کوفر بونیات بنرێت کوفرە، ئەوەشی بنچینەکەی هاوبەش دانان بێت ئەوە هاوبەشدانانە (شیرکە).

شایانی باسە ٩٠٪ تەڵاق لای کورد یان ئەوەتا بەشێوەی سوێندە یاخود بەشێوەی هەڵپەساردن، ئەمەش پاش گەڕانەوەم بۆ کوردستان لەسەرەتای مانگی حەوتی ساڵی ٢٠٠٧ بۆم دەرکەوت، کەبەسەدان کەس بۆ چارەسەری کێشەی تەڵاق سەردانیان دەکردم.

نۆیەم: (ئەو ئافرەتەی لەماوەی چاوەڕوانیدایە تەڵاقی لێ ناکەوێت)

ئیدی تەڵاقەکە گەڕانەوەیی (رجعی) بێت یان لێکترازان (بائن)، لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾[1]، پیتی (ل)لەوشەی (لعدتهن) وەك پێشتریش باسمان کرد بۆ کاتە، واتە ئەو کاتەی کەدەستبەجێ ماوەی چاوەڕوانیەکەی بەبێ دواکەوتن تێدا دەست پێدەکات، ئەو کاتەش بریتیە لەکاتێك کەلەبێنوێژی‌و خوێنی مانگانەو کاتێ پاکیدا نەبێت کەتێیدا چووبێتە لای‌و دووگیانی دەرنەکەوتبێت، لەکاتێکیشدا نەبێت لەماوەی چاوەڕوانی تەڵاقێکی پێشتردا بێت، لەم

[1] الطلاق : ١.

حاڵەتانەدا سەرەتای ماوەی چاوەڕوانی دوادەکەوێتو ئازاری پێدەگات، چونکە ناتوانێت شوو بەپیاوێکی تر بکاتەوە پاش تەواو بوونی ماوەی چاوەڕوانیەکەی نەبێت، ئەمەش هۆکاری ڕێگری قورئانی پیرۆزە لەتەلاقدان لەجگە لەو کاتەی دەستبەجێ ماوەی چاوەڕوانی تێدا دەست پێدەکات.

هۆکاری دووەم چونکە تەلاقدراو تەلاق نادرێتەوە، پێویست بەدووبارەکردنەوەی کاری ئەنجامدراو ناکات، بۆیە پابەندکردن پوچەڵە، بەهەمان شێوە پابەندکراوەکەش، دواتر ژنی تەلاقدراو لەبەر ڕۆشنایی ئەو ئایەتەی ئاماژەی بۆ کرا دەبێت ڕاستەوخۆ دەست بکات بەماوەی چاوەڕوانی لەکاتێکدا خۆی لەماوەی چاوەڕوانیدایە لەتەلاقی گێڕانەوەیی‌و، دەستپێکردنی ژن بەماوەی چاوەڕوانی کاتێک لەماوەی چاوەڕوانی تەلاقی پێشوودایە، بە هەمان شێوە ئەمە بەدەست هاتووی بەدەست هێنراوە (تحصیل حاصله)، بەدەست هاتووی بە دەست هێنراو پوچەڵە بەڕێککەوتنی سەرجەم عاقڵمەندان وئەوەی بۆ پوچەڵ پێویست بێت پوچەڵە.

سەرەڕای ئەوە تەلاق ئەگەر هاتوو گێڕانەوەیی (رجعی) بێت یاخود جوداکەرەوە (بائن) ئەوا هاوسەرگیری هەڵدەگرێت تەنها لەهەندێك هەلاوێرکردن (ٳستپناو)دا نەبێت وەك میرات، پێشەوامان ئیمامی شافعی لەوکەسانەیە کەئەمەیان وتووە، واتە تەلاق هاوسەرگیری ناهێڵێت[1]، بۆیە دەبێت بگێڕدرێتەوە دواتر تەلاق بدرێت ئەگەر پیاوەکە ویستی لەسەر تەلاقدانی بوو.

دەیەم: (ئەو تەلاقەی بەستراوەتەوە بەژمارە یاخود بەدەربڕین یاخود بەئاماژەکردن یاخود بەنووسین تەنها یەك تەلاقی پێ دەکەوێت)، ئەمەش قورئانی پیرۆز پەسەندی کردوە بەدەقێکی بنبڕی سەلمێندراو وبەبەڵگەی بنبڕ، سەرجەم یاساکانی وڵاتانی جیهانی ئیسلامی کاری پێدەکەن، لەبەر ئەوەی خودای گەورە ئەو تەلاقەی پێویستە بۆ پچڕاندنی پەیوەندی هاوسەرگیری بۆ سێ جار دابەشکردووە کە فەرموویەتی: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾[2]، دەستەواژەی دەستهەلگرتن بەچاکە(أَو تسريحٌ بِإحسانٍ) بریتیە لەجاری سێیەم.

لەسەر ئەو بنەمایە پەیوەندی هاوسەرگیری ناپچڕێت، بەشێوەیەك پیاو ناتوانێت ژنەکەی بگێڕێتەوە بەگێڕانەوەیی ئەگەر هاتوو تەلاقەکە گێڕانەوەیی بێت، یاخود بەگرێبەستێکی تازە ئەگەر

---

[1] هەروەك لەکتێبی: (الإسلام قبل المذاهب عقيدة وشريعة) ص٩٨ ومايليها،هاتووە.

[2] البقرة : ٢٢٩.

هاتوو تەڵاقەکە جوداکەرەوە بێت، بەڵکو پێویستە لەسەر ژن وپیاوەکە ئەگەر بیانەوێت بەردەوامی بەژیانی هاوسەرگیریان بدەن، دەبێت ژنە تەڵاقدراوەکە لەگەڵ پیاوێکی تر هاوسەرگیری بکات هاوسەرگیرییەکی ئاسایی دوور لەفێڵی حەڵاڵ کردنەوە کەلای کورد پێی دەوترێت (مارە بەجاش) لەبەر ئەو هۆکارانەی بەپشتیوانی خودای گەورە باسی دەکەین لە دوای خستنە رووی خاڵە سەرەکیەکانی بابەتی تەلاق پێش هاتنی مەزهەبەکان.

یازدەهەم: (تەڵاق ناکەوێت تەنها بەدەربڕین یاخود بەبەڵگەیەك کەمەبەستی لێی تەڵاق بێت)،
ئەو دەربڕینەی مەبەست لێی تەڵاقە بریتیە لەهەموو دەربڕینێك کەلەقورئانی پیرۆزدا داهاتووە لە(تەڵاق، دەست هەڵگرتن، جیابوونەوە) و ئەوەی لەم دەربڕینانەوە دێتە کایەوە، ئەمە سەبارەت بەو کەسەی زمانی عەرەبی بەباشی دەزانێت، بەڵام سەبارەت بەجگە لەو دەربڕینە رووونەی کەمەبەست لێی تەڵاق بێت ئەوا بریتیە لەهەموو ئەوەی دووبارە بۆتەوە و بۆتە راستیەکی نەریتی لەتەڵاق و جیابوونەوە لەنێوان هەردوو هاوسەرەکە کەلەژیانی هاوسەریەتی و دەربازبوونی ژن لەکۆتی هاوسەرگیری کەدەستەڵاتی هەبێت لەدوای کۆتایی هاتنی ماوەی چاوەڕوانیەکەی کەلەنەریتی باوی وڵاتی مێردە تەڵاقدەرەکە هەیە تا جارێکی تر لەگەڵ پیاوێکی تازەدا هاوسەرگیری بکاتەوە.

دوازدەهەم : (هیچ تەڵاقێك ناکەوێت تەنها ئەگەر هاتوو بەئامادەبوونی دوو گەواهیدەری دادپەروەر نەبێت کەگوێیان لێبێت و تێگەیشتووبن)، سەرچاوەی ئەم حوکمە کەئامادەبوونی دوو گەواهیدەری دادپەروەرە فەرمایشتی خودای گەورەیە: ﴿فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا﴾[1].

ئەم ئایەت بەڵگەیە، بەڵگەیەکی بنبڕ لەسەر پێویست بوونی ئامادەبوونی دوو گەواهیدەری دادپەروەر لەکاتی تەڵاقدانی ژن، ئەوەی روونە کەزانایانی بنەماکانی فیقهی لەسەر ئەوە رێککەوتوون کەهەموو فەرمانێك بۆ پێویست بوونەو، بەتایبەت فەرمایشتی خودای گەورە، ئەگەر بەڵگەیەك نەبێت کە پێچەوانەی ئەوە بگەیەنێت، هەروەها زانایان رێککەوتوون لەسەر ئەوەی سەرپێچی کردنی

[1] الطلاق:٢.

ئەرك پوچەڵە، بۆیە تەڵاق بەبێ هاتنەدی ئەم ئەركە ولتا ئامادەبوونی دوو گەواهیدەری دلپەروەر پوچەڵە.

ئەوەی سەیرە گەورەمان ئیمامی شافعی (خوا لێی خۆش ببێت) وئەوانەی لە گەڵیدا هاوڕان وتویەتی ئەم كۆتە (ئامادەبوونی دوو گەواهیدەر) مەرجێكی ئەركە بۆ گێڕانەوەی ژن ئەگەر هاتوو تەلاقەكە گێڕانەوەیی بوو، لەگەڵ رێزم بۆ پێگەی ئەم ئیمامە مەزنە ئەم وتەیەی پێچەوانەی بنەمای رەوانبێژییە، لەزانستی رەوانبێژیدا كەپێویست دەكات(ئەگەر كۆتكردن لەنێوان دوور ونزیكدا خولایەوە، دەگەڕێتەوە بۆ نزیكەكە ئەگەر نیشانە(قرینە)یەك نەبوو پێچەوانەی ئەوە بگەیەنێت).

لەم ئایەتە پیرۆزەدا نزیك لەكۆتكرنەكە بریتیە لەجیابوونەوە (تەلاق) نەك دەست پێوەگرتن، (واتە گێڕانەوەی ژن بەبێ گرێبەستی تازە)، هەرچەندە گەورەمان شافعی رەوانبێژترین كەس بوە لەكۆششكارانی سەردەمی خۆی لەزانستی رەوانبێژیدا، بۆیە سەیرە كەدەبینین ئەم ئاراستەیەی هەیە كەپێچەوانەی ئەو بنەما گشتیانەیە كەلە زانستی رەوانبێژیدا رێككەوتنی لەسەركراوە.

سەرەڕای ئەوە پێچەوانەی رێسا شەرعییە گشتییەكەیە كەدەڵێت: **(لا مجال للإجتهاد في مورد النص)**، واتە(هیچ بوارێك بۆ كۆششكردن نیە كە دەق بوونی هەبوو)، چونكە دەقە قورئانیەكە بەڵگەی بنبڕە لەسەر گێڕانەوەی كۆتەكە بۆ فەرمایشتی خودای گەورە: ﴿أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾. بۆیە لەسەر ئیمامی شافعی و ئەوانەی هاوڕای بوون لەم ئیجتیهادەدا پێویست بوو بڵێت كۆتكردن (قید) دەگەڕێتەوە بۆ گەڕاندنەوە (ارجاع) و تەلاقدان هەردووكیان، لەبەر نەبوونی بەڵگەیەكی چەسپاو كەدژ بێت لەگەڵ ئەوەدا.

سیازدەهەم: (هەواڵدان بەتەلاقدان و دلنیێدانانی نابێتە تەلاقدان تەنها ئەگەر هاتوو مەبەست لێی دروستكردنی بێت ومەرجەكانی دروستیی لەكاتی هەواڵدان و دلنیێدانان بێتەدی)، ئاشكرایە هەواڵدان ئەوەیە كە پێشتر هەبووەو باسی دەكرێت، وەك ئەوەی دەوترێت : فلانە كەس وای ووت، یاخود فلانە كەس وایكرد، گوفتار و كردارەكە پێش باسكردنەكە روویاندلوە، هەموو هەواڵێك لەبارەی ئەوەی كەلەرابردوودا روویدلوە بەراست دادەنرێت ئەگەر هاتوو وەك ئەوە بێت كەبووە، ئەگەر هاتوو وەك رووداوەكە نەبوو ئەوە درۆیە، لەسەر ئەو بنەمایە ووتویانە: هەموو هەواڵێك ئەگەری راست و درۆی هەیە بەو شێوەیەی وەك خۆی كەهەیە، واتە بەچاوپۆشین لەو كەسەی

دەیلێت، ئەم بنەمایە لەسەر قورئانی پیرۆز و سوننەتی موتەواتری پێغەمبەر (ﷺ) جێبەجێ ناکرێت.

ئەگەر هاتوو باروبۆخەکە وەك هەواڵەکە بێت پێی دەوترێت ڕاست (حق)، ئەگەر نا پێی دەوترێت پوچەڵ (باتل)، لەسەر ئەو بنەمایە ڕاستگۆیی و ماف لەخۆیاندا یەکگرتوو دەبن و لە لەبەرچاوگرتن(ئیعتیبار)دا جیاوازن، هەروەها درۆ و پوچەڵ لەخۆیدا یەکگرتوون و لەبەرچاوگرتن (ئیعتیبار)دا جیاوازن.

بەڵام دروستکردن قسەیەکە ناوەڕۆکەکەی کاتێك دەربڕینەکە لەمرۆڤەوە دەردەچێت بەدی دێت، بۆیە لەپێش ئەو دەربڕینە هیچ بوونێك بۆ ناوەڕۆك و چەمکەکەی نیە.

بۆ نمونە : فرۆشیار بەکڕیار دەڵێت ئۆتۆمبێلەکەی خۆمم پێ فرۆشتی بەئەوەندە و کڕیار یاخود نوێنەرەکەی دەڵێت ئەم فرۆشتنەم قبولکرد بەئەوەندە، کەواتە شێوازەکانی فرۆشتن و کڕین لەشێوازەکانی دروستکردنن، هەروەها شێوازەکانی هەموو گرێبەستەکان و فەرمانەکان و نەکردنەکان و پرسیارکردن شێواز گەلێکی دروستکەرن، بەڵام دانپێدانان بریتیە لەهەواڵدان لەبارەی ئەوەی پێشتر ڕوویداوە، کەلەوانەیە ڕاست بێت هەروەها لەوانەیە درۆ بێت، لەسەر بنەمای ئەوەی ئامانجمان بۆ کرد هەواڵدان بەتەڵاق و دلنیێدانان پێی بەتەڵاق دلنانرێت تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێت کەهەواڵدەر یاخود دلنیێدانەر مەبەستی لەقسەکەی دروستکردنی تەڵاق بێت و، مەرجەکانی دروستی بێتەدی لەکاتی هەواڵدان و دانپێدانان[1].

چواردەیەم: (ئەگەر ژن و مێرد ناکۆك بوون لەوەدا کەتەڵاقدانەکە لەکاتی بێنوێژی یاخود پاکێتیەکدا بووە کەچۆتە لای تێیدا (واتە لەگەڵی جوت بوبێت)، قسە قسەی ئەوەیانە بانگەشەی ڕاستی دەکات لەگەڵ سوێنددانی)، ئەم ڕێسایە بەم شێوازەی ئێستای هاتووەو ئەمەش ئاڵۆزە، هەوڵدەدەم بەمجۆرە شرۆڤەی بکەم: ئاشکرایە کەبێنوێژیو خوێنی مانگانەو چوونەلا لەکاتی پاکێتیدا، لەخەسڵەتە تێپەرەکانە، ولەباش دەزانرێت بنەڕەتی تێیدا نەکرێت، ژن و مێرد ئەوەیان بانگەشەی بنەڕت دەکات سوێندخواردنی بەسە بۆ سەلماندنی ئەوەی دەیلێت، لەسەر ئەوەشیان کەپێچەوانەی بنەڕەت بانگەشە دەکات کەتەڵاقدانەکە لەبێنوێژی یاخود زەیستانی یاخود

---

[1] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێنەوە بۆ یەکێك لەسەرچاوەکانی زانستی ڕەوانبێژی، وەك: المطول والمختصر، لسعد الدين التفتازاني (رحمه الله).

چوونەلا(سەرجێی) لەپاکبوونەودا بووە بەڵگە بخاتە روو، لەبەر ئەوەی بانگەشەکەی پێچەوانەی بنەڕەتە بەپێی فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): ((البينة على المدعي—أي الذي يدعي خلاف الأصل— واليمين على من أنكر—أي من أنكر الدعوى لأنه مع الأصل—))، واتە: (هێنانی بەڵگە لەسەر ئەو کەسەیە کە بانگەشە دەکات — واتا ئەوەی بانگەشەی پێچەوانەی بنەڕەت دەکات — سوێند خواردنیش لەسەر ئەو کەسەیە کەنکوڵی دەکات — واتا ئەوەی نکوڵی لەداخوازیەکە دەکات لەبەر ئەوەی لەگەڵ بنەڕەتەدایە).

پازدەیەم: (گێڕانەوە دروست نیە بەقسە یاخود شتێك نەبێت کەگوزارشت لەگێڕانەوە بکات، بەئامادەبوونی دوو گەواهیدەر (شاهێد)ی دادپەروەر کەبیبیستن و تێی بگەن) لەمانای مەبەست لەگەڕانەوە تێبگەن، سەرچاوەی پێویستبوونی ئامادەبوونی دوو گەواهیدەر لەگێڕانەوەی ژنی تەڵاقدراو لەتەڵاقی گێڕانەوەیدا ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾[1]. هەروەك لەخاڵی دوازدەیەمدا باسمان کرد، هەندێك لەزانایان وتوویانە: کۆتەکە (وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُم) بۆ دەستپێوەگرتنەکە (گێڕانەوەکە) دەگەڕێتەوە نەك بۆ جیاکردنەوە (تەڵاق)ەکە، لەنێو ئەو زانایانەدا ئیمامی شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت)، وایدەبینین کەراستیەکەی ئەوە بێت کەکۆتەکە بۆ هەریەك لەدەستپێوەگرتن (امساك)و گێڕانەوە (ارجاع)ی ژنە تەڵاقدراوەکە بەتەڵاقی گێڕانەوەیی بەبێ گرێبەستی تازەو بۆ تەڵاقدانی پاش گەڕانەوەی ئەگەر ئەوەی ویست دەگەڕێتەوە، حیکمەتی ئەم شاهێدیە بۆ گەڕاندنەوەو تەڵاقدان پاراستنی مافەکانی ژن و مێردە، بەتایبەت ژنەکەو، بۆ پاراستنی ناوبانگی خێزانەکەیان و کەس و کارەکەیانە، چونکە بابەتەکە پەیوەندداره بەناموس و رێزەوە، سەرەرای کەڵەکەبوونی کاریگەرییەکانی ماف و پابەندی هاوسەرێتی لەهەریەك لەگێڕانەوەو تەڵاقداندا.

شازدەیەم :(گێڕانەوە دروست نیە ئەگەر مەبەست لێی زیانگەیاندن بێت — واتا زیانگەیاندن بە ژنەکە — نموونەی زیانگەیاندن وەك ئەوەی بیگێڕێتەوەومەبەستی خستنی تەڵاقێکی تر بێت لەدوای گێڕانەوەی)،

پێویستە گێڕانەوەکە بەرەزامەندی ژنە تەڵاقدراوەکە بێت کە بەتەڵاقی گێڕانەوەیی تەڵاقدراوەو رەزامەندیەکەی راشکاوانە بێت، بەهەمان شێوەی هاوسەرگیری یەکەمجار، سەرچاوەی ئەم

[1] الطلاق : ٢.

حوکمە فەرمایشتی خودای گەورەیە: ﴿...وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لِّتَعْتَدُواْ...﴾[1]، هەروەها فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ): (لا تُنكح الأيم حتى تُستأمر، ولا تُنكح البكر حتى تُستأذن وإذنها صماتها)[2]، واتە: بێوەژن (ایم) تا فەرمان نەدات بەشوو نادرێت، کچیش تاموڵەتی لێ نەخوازرێت بەشوو نادرێتو بێدەنگبوونی مانای رەزامەندی دەدات)، لەگێڕانەوەیەکی تردا: (الأيم أحق بنفسها من وليها)، وتە: بێوەژن خۆی لەپێشترە بۆ خۆی، چونکە چاوگی (تنکح) دەربڕینی (نکاح)ە ئەوەش ئەرێ (نکرە)یە لەباری نەرێ (نفی)دا، مانای نەرێش دەدات، ئەرێ (نکرە) ئەگەر کەوتە باری نەرێ (نفی) ئەوا نەرێکە مانای گشتگیر (عموم) دەداتو گێڕانەوەش دەگرێتەوە کەبریتیە لەمارەبرین لەوڵاتدا، بەشێوەیەکی تایبەت لەسەر بۆچوونی ئەوانەی دەڵێن کەتەڵاقی گەڕانەوەیی مارەبڕین لادەبات، وەك ئیمامی شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت)، شایانی باسە کەرەزامەندی ژنە تەڵاقدراوەکە بەتەڵاقی گەڕانەوەیی رۆربنەی زانایان بەمەرجیان نەگرتووە، لەسەر ئەو بنەمایەی کەلەرووی حوکمیەوە ژنیەتیو گەڕاندنەوەی پێویستی بەرازیبوونو رەزامەندی راشکاوانەی ناکات.

حەڤدەیەم: (ئەگەر ژنی تەڵاقدراو بانگەشەی ئەوە بکات لەگێڕانەوەکەیدا پیاوەکەی مەبەستی زیان پێگەیاندنی بووە ئەوا بەڵگە بەڵگەی ئەو دەبێت و قسەش قسەی پیاوەکە دەبێت لەگەڵ سوێنددانی)، چونکە بنەڕەت بریتیە لەمەبەستی زیان نەگەیاندنو، بانگەشەی مەبەستی زیانگەیاندن پێچەوانەی بنەڕەتە، بۆیە دەبێت ژنەکە زیانگەیاندنەکە بەبەڵگە بسەلمێنێت لەبەر ئەوەی ئەو بانگەشەی بنەڕەت دەکات و تەنها سوێندخواردن بۆ پیاوەکە بەسە ئەگەر هاتوو ژنەکە بەڵگەی نەبوو لەبەر ئەوەی لەگەڵ بنەڕەتدایە.

هەژدەیەم: (سوودوەرگرتن لەژنی تەڵاقدراو لەپێش لەپەردەکردنی پێویست دەبێت لەسەر تەڵاقدەرەکەی ئەگەر هاتوو مارەییەکەی دیاریکراو نەبێت)، سوود وەرگرتن بریتیە لەمافە دارایییەکانی ژن کەلەرووی زمانەوانیەوە بریتیە لە: هەموو ئەوەی مرۆڤ سوودی لێ وەردەگرێت لەپێداویستیەکان و جگە لەوانەش.

[1] البقرة : ٢٣١.

[2] صحيح مسلم ١٣٦/٢.

لەدەستەوڵژەی شەرعیشدا: ئەو سامانەیە کەپیاو پێشکەشی ژنە تەڵاقدراوەکەی دەکات بەهۆی خۆیەوە (واتە پیاوەکەوە) کە لێی جیابۆتەوە نەك لەبەر هۆیەك لەژنەکەوە لەپێش لەپەردەکردن و لەپێش دیاریکردنی مارەیی بۆی.

لەسەر ئەو بنەمایە ئەوەی لەم خاڵانەدا هاتووە بەمەرج دەگیرێت بۆ پێویستبوونی سوود وەرگرتن بۆ ژنی تەڵاقدراو لەسەر مێردەکەی:

١- دەبێت هاسەرگیرییەکە دروست بێت، چونکە جیابوونەوە لەهاوسەرگیری خراپبوو (فاسد) یاخود پوچەڵ (باتل) لەپێش چوونەلا و لەپێش دیاریکردنی مارەیی هیچ شتێك لەسەر پیاو پێویست ناکات.

٢- ئاماژە نەکردن بەمارەیی دروست لەکاتی دروستکردنی گرێبەستی هاوسەرگیری، بەڵام ئەگەر مارەیی ئاماژەی پێکرا هەمووی پێویست دەبێت بەچوونەلاو دەکرێتە دوو بەشەوە بەشێکی دەگەڕێندرێتەوە بۆ پیاو و بەشەکەی تری بۆ ژنەکە دەمێنێتەوە ئەگەر پێش چوونەلا تەڵاقدرا.

٣- دەبێت جیابوونەوەکە پێش چوونەلا بێت، ئەم مەرجە سەبارەت بەپێویستبوونی سوود وەرگرتن دەبێت، بەڵام لەرووی بەباش زانین (استحباب)ەوە هیچ جیاوازیەك نیە کەجیابوونەوەکە پێش چوونەلا بێت یاخود لەدوای ئەوە، لەهەردوو حاڵەتەکەدا شایستەی سوود وەرگرتن دەبێت لەسەر بۆچونی پەسەندی فیقهی ئیسلامی.

٤- نابێت هۆکاری جیابوونەوەکە لەژنەکەوە بێت، وەك هەڵگەڕانەوە لەئایینی ئیسلام، یاخود داواکردنی جیابوونەوە لە ڕێگای دادگاوە بە بێ بوونی کەمتەرخەمی لەپیاوەکەوە.

٥- نابێت جیابوونەوەکە بەهۆی بەمردنەوە بێت، ئەگەر وابێت مارەیی هاوشێوەی دەبێت لەگەڵ میراتی بەپێوەری حاڵەتی کەسێکی مردوو کەچوونە لا روویدابێت، هەروەك چۆن پێغەمبەر(ﷺ) و (ئیبن مەسعود) دادگەریان کردووە کاتێك پرسیاری لێکرا لەبارەی حوکمی ژنێك کەمارەیی بۆ دیاری نەکراوە و مێردەکەی کۆچی دوایی کردووە لەپێش چوونەلای، فەرمووی: (مارەیی هاوشێوەی دەدرێتێ و میراتی دەکەوێت) واتە بەبێ کەم و زیاد.

سەرچاوەی شەرعیبوونی پێویستی سوودلێوەرگرتن (المصدر التشريعي لوجوب المتعه)

سەرچاوەی سەرەکی سوودوەرگرتنی ژن بەشێوەیەکی تایبەت، وەك ئەوەی لەتەڵاقی پێش چوونەلادا هەیە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: تعالى ﴿لاَّ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاء مَا لَمْ تَمَسُّوهُنُّ((تجامعوهنّ)) أَوْ تَفْرِضُواْ لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ مَتَاعاً بِالْمَعْرُوفِ حَقّاً عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾.[1]

هەروەها ئەم ئایەتەی دیکەی قورئانی پیرۆز: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحاً جَمِيلاً﴾[2]

بڕی سوودوەرگرتن (مقدار المتعة):

ئاشکرایە بڕی سوودوەرگرتن کە لەبری مارەیی ومارەیی هاوشێوەیە لەحاڵەتی دیاری نەکردنی مارەیی دروستو نەچوونەلادا، کە دواتر تەڵاقی بدات، ئەوەی خراوەتە بڕی هەمان حوکمی لەبری دانراوەکەی هەیە، بەولاتای دیاریکردنی سوودوەرگرتن بەچەندایەتی (بڕەکەی) و چۆنایەتی (جۆرەکەی) و بەگوێرەی نەریتی باو لە ولاتی هەردوو هاوسەرەکە دەبێت لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی پێگەی کۆمەڵایەتیو رۆشنبیریو خەسڵەتانی هاوشێوەی ئەو دووانەی ژنەکەو، توانای دارایی پیاوەکە و باروئۆخی ئابووری ولاتەکەیان، ئەگەر ناکۆکی روویدا لەنێوانیان لەسەر دیاریکردنی چەندایەتی و چۆنایەتی ئەوا دادوەر دەیخەملێنێت[3]، لەحاڵەتی جیاوازی ولاتەکانیاندا ئەوا بەگوێرەی ولاتی ژنەکە دیاری دەکرێت.

نۆزدەیەم: (باوەڕ بەو ژنە ناکرێت کەلەو ئافرەتانەیە بێنوێژ دەبن کەماوەی چاوەڕوانیەکەی تەواو کردووە بە پاکبوونەوە تا سێ مانگی تەواو تێدەپەڕێت لەبەرواری تەڵاقدانەکەیەوە)، پاکبوونەوە هاویەشە لەنێوان پاکی و بێنوێژیدا، هەندێك لەزانایان وتویانە کەپاکبوونەوە بریتیە لەبێنوێژی و هەندێکی تر وتویانە پاکییەتیە، ئەمەش

---

[1] البقرة : ٢٣٦.

[2] الأحزاب : ٤٩ .

[3] بروانە دانراومان: أحكام الزواج والطلاق في الفقه الإسلامي المقارن، دراسة مقارنة بالقانون، ص٨٤ وما يليها.

لەبەر جیاوازیان لەراڤەی ئەم دەربڕینە هاوبەشەی لەم ئایەتەی قورئانی پیرۆزدا هاتووە: ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوءٍ...﴾[1]، حەنەفیەکان[2] و حەنبەلیەکان[3] و ئیبازیەکان[4] وتوویانە: مەبەست لە(القرء) بێنوێژییە.

ئەمە لەکاتێکدایە کە شافیعیەکان[5] و مالیکیەکان[6] و شیعەی ئیمامی[7] و زاهریەکان[8] وتوویانە: مەبەست لێی پاکییە.

بەرهەمی جیا راییەکە (ثمرة الخلاف):

بەرهەمی جیا راییەکە لەراڤەی (القرء) بەبێنوێژی و پاکبوونەوە بریتیە لەجیاوازی لەم حوکمانەدا:

١- پیاو مافی گێڕانەوەی هەیە لەبێنوێژی سێیەمدا نەك دووەم لەسەر بۆچوونی یەکەم کەدەڵێت مەبەست لێی بێنوێژیە، نەك بۆچوونی دووەم چونکە بەچوونە ناو بێنوێژی سێیەمەوە لەسەر بنەمای بۆچوونی دووەم ماوەی چاوەڕوانی تەولو دەبێت.

٢- بۆ پیاوی تەڵاقدەر هەیە هاوسەرگیری لەگەل خوشکی ژنە تەڵاقدراوەکەی بکات لە بێنوێژی سێیەم لەسەر بنەمای بۆچوونی دووەم نەك یەکەم.

٣- بۆ ژنی تەڵاقدراو هەیە لەبێنوێژی سێیەم هاوسەرگیری بکاتەوە لەسەر بنەمای بۆچوونی دووەم نەك یەکەم.

---

[1] البقرة : ٢٢٨.

[2] الهداية وشرح فتح القدير ٣٠٨/٤.

[3] المغني لأبن قدامة ٤٥١/٨.

[4] كتاب النكاح للجناوني ص٣١٢ .

[5] المغني المحتاج للخطيب الشربيني ٣٨٥/٣ .

[6] شرح الخرشي وبهامشه حاشية العدوي ١٣٦/٤ .

[7] الروضة البهية واللمعة الدمشقية للجبعي ١٥٦/٢ .

[8] المحلى لإبن حزم ٢٥٧/١٠ .

٤- ژنەکە شایستەی بژێوی و نیشتەجێ بوون دەبێت لەبێنوێژی سێیەم لەسەر بنەمای بۆچوونی یەکەم نەك دووەم، چونکە ئەو بێنوێژەیەی کەتێیدا تەڵاقدراوە بەپاکبوونەوە دانانرێت.

٥- پیاو بۆی هەیە هاوسەرگیری پێنجەم بکات لەبێنوێژی سێیەم لەسەر بنەمای بۆچوونی دووەم نەك یەکەم.

٦- ئەگەر یەکێکیان لەبێنوێژی سێیەمدا بمرێت، ئەوەی تر میراتی لێدەگرێت لەسەر بنەمای بۆچونی یەکەم نەك دووەم، ئەگەر هاتوو تەڵاقەکە گێڕانەوەیی بێت[1].

بیستەم: (ئەگەر ئەو ژنەی لەماوەی چاوەڕوانییدایەو لەو ئافرەتانەیە دەکەونە بێنوێژی و دووگیان نیەو شیر نادات، بانگەشەی ئەوە بکات هەموو مانگێك جارێك بێنوێژ نابێت، ئەوە ماوەی چاوەڕوانیەکەی سێ مانگی تەواو دەبێت لەبەرواری تەڵاقدانەکەوە).

هۆکارەکانی پێویستبوونی ماوەی چاوەڕوانی (أسباب وجوب العدە):

بەکورتی بریتیە لەجیابوونەوەی نێوان ژن و مێرد بەمردن یاخود تەڵاقدان و، چوونەلا لەهاوسەرگیری خراپبوو (فاسد)دا یاخود بەگومان.

بەدرێژیش بەهۆکارەکان بریتییە لەتەڵاق و جیابوونەوە لەدادگاو مردن و هەڵوەشاندنەوەو هەڵگەڕانەوەی ژن و مێرد یەکێکیان.

مەرجەکانی پێویستبوونی ماوەی چاوەڕوانی (شروط وجوب العدة):

بۆ پێویستبوونی ماوەی چاوەڕوانی دەبێت ئەم دوومەرجە هەبێت:

یەکەمیان: هۆکارێك لەو هۆکارانەی جیابوونەوە کەباسکران بێتە دی.

دووەمیان: جیابوونەوەکە پاش چوونەلا بێت سەبارەت بەو ئافرەتەی مێردەکەی نەمردووە.

لەحاڵەتی دووەمدا ماوەی چاوەڕوانی تەڵاقدراو لەسەر ژنەکە پێویست دەبێت، ئیدی چونەلا روویدابێت یان نا جیاوازی نیە، ماوەی چاوەڕوانیەکەشی چوارمانگو دە رۆژە بەهەموو گشتێتی ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆزەوە: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ

---

[1] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێوە بۆ دانراومان: (أصول الفقه في نسيجه الجديد) ٤٧٢/٢ وما يليها.

بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً...﴾[1] بەرەهایش میراتی بۆ هەیە ئیدی چوونەلا روویدابێت یان نا، مەرجی چوونەلا بۆ جگە لەمردن بەدەقی قورئانی پیرۆز هاتووە: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ (تدخلون بهن)، فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا، فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحاً جَمِيلاً﴾[2].

حیکمەتی ماوەی چاوەڕوانی (حکمه العده):

دڵنیا بوون لەوەی منداڵی ئەوی لەسکدا نیە.

دەرفەتێك هەبێت بۆ پیاوەکە کەتێیدا بیربکاتەوەو بەخۆیدا بچێتەوەو بیروراکەی لەمێشکیدا هەڵبسەنگێنێت، لەوانەیە گومانی هەبێت لەوەی ئەو کارەی ئەنجامی داوە راست بێت، پاشان بگەڕێتەوە بۆ بۆچوونەکەی، سەیر بکات کەپەلەی تێدا کردووە.

بەئاگاهاتنەوە لەمەزنێتی پایەی هاوسەرگیری، کەپاش چاوەڕوانیو ئارامگرتن نەبێت کۆتایی نایەت.

لەوانەیە پیاو لەسەر ئەوەی بەسەر خۆی یاخود ژنەکەی هێناوە پەشیمان بێت، ئاواتەخوازبێت ئەوەی لەنێوانیاندا روویداوە چارەسەر بکرێت، بۆیە ئەم ماوەی چاوەڕوانییە ئاگربەستێکە تا تێیدا ئەوەی لەتوانایدایە بۆ چارەسەری ئەو تەلاقە تاك لایەنەی دلویەتیو ئەوەی باش بۆیان هەڵبژێرێت، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿...لا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْراً﴾[3]، لەئایەتێکی تریشدا دەفەرموێت: ﴿...وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلاَحاً...﴾.[4]

لەسەر بنەمای ئەو چەندین حیکمەتەی پێویستبوونی ماوەی چاوەڕوانی، هیچ پاساوێك بۆ ئەو بۆچوونەی زانایانی ئیمامی نابینین کەدەڵێن ماوەی چاوەڕوانی بۆ کچی بچوك کەنەگەیشتۆتە تەمەنی بێنوێژیو ئەو ئافرەتەی چۆتە تەمەنو لەکەوتنە بێنوێژی کەوتووە پێویست نیە[5].

---

[1] البقرة : ٢٣٤.

[2] الأحزاب : ٤٩.

[3] الطلاق : ١.

[4] البقرة : ٢٢٨.

[5] بۆ زیاتر ئاگاداربوون بڕوانە دانراومان: أحكام الزواج والطلاق في الفقه الإسلامي المقارن، مقارنة بالقانون.

جۆرەکانی بێنوێژی (أنواع العدە):

لەرووی سروشتیەوە ئەم چوار جۆرەیە:

یەکەم: ماوەی چاوەڕوانی بە (قـرء)، زانایـان بۆچـوونی جیاوازیـان هەیـە سـەبارەت بەوشـەی (قرء) چونکە لەزمانی عەرەبیدا هاوبەشە لەنێوان پاکیو بێنوێژیدا، هەروەك پێشتر باسمان کرد.

دووەم: ماوەی چاوەڕوانی بەمانگ: ماوەی چاوەڕوانی لەیەکێك لەم دوو حاڵەتەدا بەمانگ دەبێت:

یەکەمیان ئەگـەر ژنەکـە لەوانـەبوو نەدەکەوتـە بێنوێـژی بـەهۆی بچـووکی تەمـەنی یـاخود گەیشـتنی بەتەمـەنی نائومێـدیو نـەمانی بێنوێـژی بـوونی، تەمـەنی بێئومێـدیش بـەپێی جیاوازی ناوچەو هەرێمەکان لەرووی کەشو هەواوە جیـاوازە، هـەروەها بـەگوێرەی توانـای جەسـتەییو تەندروسـتی ئافرەتەکـە جیـاوازە، لەبـەر ئـەوە ناتوانرێـت پێـوەرێکی بابـەتی چەسپاو سەبارەت بەهەموو ئافرەتان لەهەموو شوێنو ناوچـەکانی جیهـان دابنرێـت، بـەڵام بەزۆری ئافرەت پاش تەمەنی (٥٥) سـاڵی دەکەوێتـە تەمـەنی بێئومێدیـەوە، سەرچـاوەی ماوەی چاوەڕوانیش بەمانگ قورئانی پیرۆزە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَاللَّـائِي يَئِسْـنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ ...﴾[1].

دووەمیشیان ماوەی چاوەڕوانی مردووە سەبارەت بـەئافرەتێك کـەدووگیان نـەبێت، ئەگـەر مێردەکەی مردو دووگیان نەبوو ئەوا مـاوەی چـاوەڕوانیەکەی چـوارمانگو دە ڕۆژە بـەپێی ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆز: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْـنَ بِأَنفُسِـهِنَّ أَرْبَعَـةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً...﴾[2].

سـێیەم: مـاوەی چـاوەڕوانی بـەدانانی سـك، ئەگـەرهاتوو ژنەکـە دووگیـان بـوو لـەکاتی جیابوونەوەکەدا جگـە لەحاڵـەتی مـردن، ئـەوا مـاوەی چـاوەڕوانیەکەی بـەدانانی سـکەکەی تـەواو دەبێت، لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ﴿...وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُـنَّ...﴾[3]

---

[1] الطلاق : ٤.

[2] البقرة : ٢٣٤.

[3] الطلاق : ٤.

چوارەم: ماوەی چاوەڕوانی بەدووورترینی دوو ماوەکە: ئەگەر پیاوەکە کەمردووە ژنەکەی دووگیان بوو، ئەوا ماوەی چاوەڕوانیەکەی بەدرێژترینی دووماوەکە کەئەوانیش دانانی سکەکە یاخود چوارمانگو دە رۆژەکە کامیان زیاتر بوو بەوەیان کۆتایی دێت، ئەگەر سکەکەی داناو چوارمانگو دە رۆژەکەی تەواو نەکردبوو ئەوا چاوەڕوان دەبێت تا چوار مانگو دە رۆژەکە تەواو دەبێت، ئەگەر ماوەی چاوەڕوانیەکەی کۆتای هاتو منالەکەی نەبوبوو، ئەوا چاوەڕوانی لەدایکبوونی منالەکەی دەکات، ئەمەش وەك کۆکردنەوەی ئایەتی ماوەی چاوەڕوانی بەمردنو ئایەتی ماوەی چاوەڕوانی بەدانانی سك، چونکە رادەی لۆژیکی نێوان ئەو دوو ئایەتە گشتێتیو تایبەتێتیە لەلایەکەوە:

چونکە ئایەتی: ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً...﴾[1] ئایەتە بەمردنو، گشتیەو دووگیانو ئەوەشی دووگیان نیە دەگرێتەوە، ئایەتەکەی تریش: ﴿...وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ...﴾[2] تایبەت بەو ئافرەتەی دووگیانەو بەگشتیش هەموو ئافرەتێکی تەلاقدراوو ئەو ئافرەتەی کەمێردەکەی مردووە دەگرێتەوە، لەسەر ئەو بنەمایە بەیەکەوە کۆ دەکرێنەوەو کار بەهەردوو ئایەتەکە دەکرێت، ئاشکرایە کەکارکردن بەقورئان دەخرێتە پێش کارکردن بەفەرموودە ئەگەرهاتوو یەکیان نەدەگرتەوە، هەروەك لەفەرموودەکەی (سُبيعة الأسلمية)دا هاتووە.

گۆڕانی ماوەی چاوەڕوانی لەجۆرێکەوە بۆ جۆرێکی تر (تحول العدة من نوع إلى نوع آخر):

لەوانەیە ئافرەت بەجۆرێك لەجۆرەکانی چاوەڕوانی کەئاماژەی بۆ کراوە دەست پێ بکات کە لەبنەڕەتدا ئەرکە لەسەری دواتر لەناکاو گۆڕانکاری بەسەردا دێت کەپێویست دەکات لەسەری ماوەی چاوەڕوانی بگۆڕێت بە جۆرێکی تر، لەو حاڵەتانەش:

أ- ئەگەر ژن ماوەی چاوەڕوانی بەمانگ بگرێت لەجگە لەمردن لەبەر بچوکی تەمەنی یاخود چوونە ناو تەمەنی نائومێدیەوە، دواتر بچێتە ناو بێنوێژیەوە لەپێش تەواو بوونی سێ

---

[1] البقرة: ٢٣٤.

[2] الطلاق : ٤.

مانگەکە پێویستە لەسەری جارێکی تر دەست پێ بکات بەماوەی چاوەڕوانی نوێ بەسێ بێنوێژی تەولو.

ب- ئەگەر هاتوو لەولنە بێت بێنوێژ دەبوو و ماوەی چاوەڕوانی گرت بەپاکبوونەوە (قرء) و لەپێش کۆتایی هاتنی ماوەی چاوەڕوانیەکەی چووە ناو تەمەنی بێ ئومێدیەوە و بێنوێژیەکەی پچڕا، لەو کاتەدا بەو جۆرە ماوەی چاوەڕوانی دەگرێت کەبێ ئومێد دەبگرێت بەمانگ، هەندێك لەزانایان[1] پێیان ولیە هەموو بێ نوێژیەك بەیەك مانگ دادەنرێت، ئەگەر ماوەی چاوەڕوانی بەپاکبوونەوە (قرء) بگرێت لەدوای یەك بێنوێژی و بچێتە ناو تەمەنی بێ ئومێدیەوە دوو مانگ ماوەی چاوەڕوانی دەگرێت لەدلوی بێنوێژیەکەو، ئەگەر دوو بێنوێژی تەولو بکات و بچێتە ناو تەمەنی بێ ئومێدی یەك مانگ ماوەی چاوەڕوانی دەگرێت.

ت- ئەگەر مێردەکەی لەکاتی ماوەی چاوەڕوانیدا مرد ئەویش تەڵاقدرابوو بەتەڵاقی گێڕلنەوەیی، ئەوا ماوەی چاوەڕوانی تەڵاق ئیدی بەمانگ بێت یاخود بەپاکبوونەوە (قرء) ئەگۆڕێت بۆ ماوەی چاوەڕوانی مردن، لەبەر ئەوەی پێش کۆتایی هاتنی ماوەی چاوەڕوانیەکەی وەك ژنی پیاوەکە ئەژمار دەکرێت، بەپێچەولنەی ئەو ژنەی بەلێکترازان(بائن) تەڵاقدرلوە کە ماوەی چاوەڕوانیەکەی ناگۆڕێت بۆ ماوەی چاوەڕوانی مردن بەڵکو بەردەوام دەبێت لەسەر ئەو ماوە چاوەڕوانیەی دەستی پێ کردووە ئەگەر هاتوو بەپاکبوونەوە(قرء)بێت یاخود بە مانگ، لەبەر ئەوەی پەیوەندی هاوسەریەتی بەڕاستەقینەیی و بەحوکمیش پچڕلوە لەبەر ئەوەی میراتی لێ ناگرێت ئەگەر مرد لەدوای کەوتنی تەڵاقی جوداکەرەوە (بائن).

ماوەی چاوەڕوانی کەی دەست پێدەکات و کەی کۆتایی دێت (متى تبدأ العدة ومتى تنتهي؟)

أ- ماوەی چاوەڕوانی لەکاتی بوونی هۆکاری جیابوونەوەکە بە تەڵاق و جیابوونەوەی لەرێی دادگاوە یاخود هەڵوەشاندنەوە یاخود بەمردن دەست پێ دەکات، بەڵام سەبارەت بەماوەی

---

[1] وەك ئیمامیەکان. بڕوانە: شرائع الاسلام ٢/ ٦٢.

چاوەڕوانی چوونە ناو هاوسەرگیری پوچەڵ(زواج فاسد)، کۆمەڵی زانایان بۆ ئەوە چوون کە لە چوونەلای کۆتاییەوە دەست پێدەکات، بەڵام هەندێك بۆ ئەوە چوون وەك ئیمام زوفەر لەحەنەفیەکان کەدەڵێت: ماوەی چاوەڕوانی لەبەرواری جیابوونەوە بە هۆی پوچەڵی هاوسەرگیری لەنێوان هاوسەرەکان دەست پێ دەکات، بە بۆچونی ئێمە ئەم بۆچوونە بەڕاست و ڕەوان دەزانرێت بۆ ئەوەی کاری پێ بکرێت، لەچوونەلای بەگومانیشدا ماوەی چاوەڕوانی لە دوایین چوونەلاوە دەست پێدەکات.

ب- ماوەی چاوەڕوانی کۆتایی دێت بەکۆتایی هاتنی دوایین ڕۆژ ئەگەر هاتوو ماوەی چاوەڕوانی بەمانگ بێت و بەسێ بێنوێژی تەولو لەدوای جیابوونەوە، ئەگەر لەپاکبوونەوەدا تەلاق بدرێت، چونکە ئەو بەشەی تێیدا تەلاقدراوە بە پاکبوونەوە (قرء) بۆی ئەژماردەکرێت، بە پێچەوانەی ئەوەی ئەگەر لەبێنوێژی تەلاق بدرێت لەو کاتەدا ئەو بێنوێژیە بەپاکبوونەوە دادەندرێتو، لەبەر ئەم جیاوازیە خودای گەورە فەرمویەتی: (يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ)[1] واتە: لەو کاتەی کە ڕاستەوخۆ ماوەی چاوەڕوانی تێیدا دەست پێدەکات.

فێڵی مارەبەجاش (حيله التحليل)،

ئەم بابەتە پەیوەندییەکی بەتینی هەیە لەگەڵ ئەوەی باسمان کرد لەکۆتایهاتنی پەیوەندی هاوسەرێتی بەتەلاقی سێیەمو، حەرامبوونی ژنەکەو، دروست نەبوونی دەستپێکردنەوەی ژیانی هاوسەرێتیان تا شوو بەپیاوێکی تر نەکات.

چونکە مارەبەجاش: بریتیە شووکردنەوەی ئەو ئافرەتەی سێ تەلاقە دراوە پاش ماوەی چاوەڕوانیەکەو مێردە تازەکە چوویێتەلای بەدڵنیاییەوە پاش چوونەلای تەلاقی بداتەوە تا بۆ مێردی یەکەمی حەلاڵ بێت هێنانەوەی بەگرێبەستێکی نوێ.

لەحوکمی ئەم هاوسەرگیرییەدا زانایانی موسڵمان بۆچوونی جیاوازیان هەیە، بەمجۆرە:

أ- ئەبو حەنیفە و هاوڕێکەی محمد وتویانە: گرێبەستەکە بەڕەهایی دروستە، ئیدی ئەگەر هاتوو مەرجی تەلاقدان لەگرێبەستی هاوسەرگیریدا ئاماژەی پێ کرابێت یاخود لەپێش گرێبەستەکە یاخود ئەگەر ئاماژەی پێ نەکرابێت، چونکە مەرجەکە پوچەڵە نەك

---

[1] الطلاق : ١.

پوچەڵكەرەوە، لەسەر بنەمای ئەو بنچینە (اصل)ەیان: (مەرجی خراپ (فاسد) كاریگەری نیە لەسەر دروستی ئەو گرێبەستەی پەیوەستە پێوەی)، ئەگەر هاتوو گرێبەستی گۆڕینەوە نەبوو.

بەڵام سەبارەت بەحەڵاڵبوونەوەی بۆ كەسی یەكەم دوو گێڕانەوە لەئەبو حەنیفەوە هەیە: یەكێكیان حەڵاڵبوونەوە رەتدەكاتەوە سەرەڕای دروستی هاوسەرگیری حەڵاڵ كردنەوە (مارەبەجاش) [1]. ومحمد وتویەتی: حەڵاڵ نابێتەوە، ئەمەش نەك لەبەر پوچەڵی هاوسەرگیری حەڵاڵكردنەوە، بەڵكو لەبەر ئەوەی هاوسەرگیری گرێبەستێكە بەدرێژایی تەمەن، بۆیە بۆ حەڵاڵبوونەوەی بۆ پیاوی یەكەم پێویست بەمردنی كەسی دووەم یاخود تەڵاقدانی بەشێوەیەكی ئاسایی دەكات، بەڵام بەمەرجی حەڵاڵكردنەوە پەلە دەكرێت بۆ حەڵاڵبوونەوەی بۆیە رێگای پێ ئەدرێت بەڵام ئەو مەبەستەی هەیەتی لێی قەدەغە دەكرێت، هەروەك لەبێ بەشكردنی ئەو میراتگرەدا هەیە كەهەڵدەستێت بەكوشتنی میراتی لێگیراوەكەی [2].

ب- ئیمامی مالیك و زانایانی مەزهەبەكەی و [3]، ئیمامی ئەحمەد و زانایانی [4]، زەیدییەكان [5]: ئاراستەیەكی پێچەوانەیان وەرگرتووە لەوەی (ئەبو حنیفە) بۆی چووە لەڕەهایی

---

[1] بڕوانە: المیزان للامام سید عبدالوهاب الشعراني (٢/٩٩) تێیدا هاتووە: (ئەبو حەنیفە وتوویەتی ئەگەر هاوسەرگریان كرد تاحەڵاڵی بكاتەوە بۆ مێردەكەی كەسێ تەڵاقەی داوە و مەرجی ئەوە بێت ئەگەر چووڵای ئەوا ژنەكە تەڵاق دراو بێت یاخود مارەبرین نەمێنێت، ئەوا هاوسەرگیریەكە بەبێ مەرجەكەی دروستە، لەحەڵاڵبوونەوەی بۆ پیاوی یەكەم دووگێڕانەوە لێیەوە هەیە).

[2] بڕوانە: شرح فتح القدیر (٣/١٧٧) وما بعدها. شرح الهدایة على العنایة هامش فتح القدیر (٣/١٧٧). الجوهرة النیرة على مختصر القدوري (٢/١٢٩). كتاب الفقه على المذاهب الاربعة للجزیري (٤/٧٨).

[3] بڕوانە: شرح الموطأ الامام مالك (رحمه الله) للقاضي ابي ولید سلیمان الباجي (٣/٢٩٨). بدایة المجتهد ونهایة المقتصد للامام ابن رشد (٢/٠٤٨) شرح الخرشي (ابي عبدالله محمد الخرشي) على مختصر خلیل لأبي ضیاء سعدي خلیل طبعة بولاق (١٣١٧هـ، ٣/٢١٦).

[4] منتهى الارادات الامام تقي الدین محمد بن احمد الشهیر بأبن النجار، (٢/١٨٠).

[5] بڕوانە: التاج المذهب شرح متن الازهار في فقه أئمة الاطهار للعلامة احمد بن القاسم العنسي الیماني الصنعاني الطبعة الاولى، (٢/٢٨-٢٩).

دروستی هاوسەرگیریەکە بۆیە وتویانە: بەرەهایی خراپە (فاسد) ئیدی مەرجەکە لەگرێبەستەکەدا ئاماژەی پێ بکرێت یاخود نا لەبەر ئەوەی نیەت بەهەند وەردەگیرێتو نیەتیش لەهاوسەرگیری حەلاڵکردنەوەدا ئاراستەیە بۆ کاتەکەیو بۆ مەرجی تەلاقدان، لە فەرموودەی پیرۆزدا هاتووە: (لعن رسول الله (ﷺ) المحلل والمُحَلَّلَ له[1]) واتە: پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەفرینی کردووە لەحەلاڵکار وحەلاڵ بۆکراو)، نەفرەت لێکردنیش بەڵگەی حەرامبوونەو خراپییە.

ت- شافعیەکان[2]و، ئەبویوسف لەحەنەفیەکان[3]و، جەعفەریەکان[4]و، زاهریەکان[5]: بەدرێژی لێی دواونو وتوویانە ئەگەر ئاماژە بە مەرجەکە کرا لەگەڵ گرێبەستەکەدا ئەوا گرێبەستەکە خراپبوو (فاسد)ە و ژنەکە بۆ پیاوی یەکەم حەلاڵ نابێت لەدوای جیابوونەوە لەبەر ئەوەی مەرجێکی خراپ (فاسد)و خراپکار(مفسد)ە.

بەڵام ئەگەر باس نەکرا ئەوا گرێبەستەکە دروستە و مەبەستی حەلاڵکردنەوە دەهێنێتە دی ئەگەر پاش چوونە لای تەلاقی بدات، چونکە نیەت هیچ کاریگەری نابێت لەسەر دروستی وخراپی هەڵسوکەوتەکان.

---

[1] لە ئیبن عەباسەوە، وتوویەتی: (لعن رسول الله (ﷺ) المُحَلِّلَ والمُحَلَّلَ له) (ابن ماجة: ١٩٢٤).

[2] شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت) لە (کتاب الام (٥/٨٠)دا وتوویەتی: (ئەگەر مارەی کردوو نیەتی پیاوەکەو نیەتی ژنەکەش یاخود نیەتی یەکێکیان بەبێ ئەویتریان تەنها ئەوەندە لای بێت کەحەلاڵی بکاتەوە بۆ مێردی پێشووی ئەوا مارەبرینەکە چەسپاوە).

[3] بڕوانە: شرح فتح القدير، والجوهرة، والهداية، المراجع السابقة.

[4] بڕوانە: شرائع الاسلام (٢/٣٣)، تێیدا هاتووە: (بەڵام ئەگەر لەگرێبەستەکەدا مەرجەکە باس نەکرابوو، ئەوە لەنیەتیدا هەبوو، یان لەنیەتی ژنەکەدا بوو، یاخود لەنیەتی بەخێوکار (ولی)دا بوو ئەوا خراپبوو (فاسد) نابێت).

[5] بڕوانە: معجم فقه ابن حزم الظاهري، (٢/٧٢٥) المحلى لابن حزم (١٠/١٨٠) وتێیدا هاتووە: ئەو ئافرەتەی سێ تەلاقە دراوە ویستی شوو بکاتەوە تا حەلاڵ ببێتەوە بۆ مێردی یەکەمی ئەوا دروستە ئەگەر بەبێ ئەو مەرجە لەگرێبەستەکەدا شووی پێکرد.. ئەگەر لەگرێبەستەکەدا کردیە مەرج کەپاش چوونەلای تەلاقی بدات ئەوە گرێبەستێکی خراپبوو (فاسد)ە.

بۆچوونی پەسەند (الترجيح):-

بەبۆچوونی من بیرورای پەسەند ئەوەیانە کەدەڵێت گرێبەستی مارەبەجاش بەرەهایی دروست نیە لەبەر ئەم هۆیانە:

١- مارەبەجاش نەریتێکی سەردەمی نەفامیەو ئیسلام لەسەر زاری پێغەمبەرەکەی نەفرەتی لێکردووەو پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێت: (لعن الله المحلل والمحلل له)[1]، واتە: خوای گەورە نەفرەتی کردووە لەحەلألکارو حەلألکراو.

٢- مارەبەجاش پێچەوانەی رووکاری قورئانی پیرۆزە لەچەندین رووەوە:

أ- سووربوونی لەسەر هاوسەرگیری تێدایە پێش کۆتایهاتنی ماوەی چاوەڕوانی بەچوونەلا، خوای گەورە دەفەرمووێت: (وَلاَ تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ)[2].

ب- گرێبەندێکی کاتیەو خەریکە تێیدا تەلأقدران کارێکی مسۆگەر بێت، لەکاتێکدا لەقورئانی پیرۆزدا گرێبەندێکی هەمیشەییەو تەلأق لەولەیە روودات، خوای گەورە دەفەرمووێت: (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّه)[3].

ئەگەر مارەبەجاش راست بوولیە ئەوا قورئانی پیرۆز دەیفەرموو: (وإذا طلقها) چونکە وشەی (إن) بۆ کارێك بەکاردەهێنرێت کە گومانی روودانی هەبێتو وشەی (اذا) بۆ کارێك بەکاردەهێنرێت کەدڵنیابن لەروودانی.

دلنانی یاسایی هاوسەرێتی بۆ بەرژووەندیەکی زانراوو مەبەستێکی بەرز بووە، لەبەر ئەوە بەکارهێنانی لەمارە بەجاشدا کەلەگەڵ ئەو مەبەستە شەرعیەی بۆی دانراوە یەکناگرێتەوە یاریکردنە بەئایەتەکانی خوای گەورە، لەمبارەیەشەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾.[4]

---

[1] بڕوانە: (ابن ماجة) رقم الحديث ١٩٢٤ .

[2] سورة البقرة / ٢٣٥.

[3] سورة البقرة/٢٣٠.

[4] (البقرة: ٢٣١). بڕوانە: فتاوي ابن تيمية (٣٣/٦) اعلام الموقعين لابن قيم الجوزية (٣/٤٣).

٣- مارەبەجاش پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) لەبەر ئەم هۆکارانە:

أ- لە تورمزیو مەسنەددا ئەم فەرموودەیەی ئیبن مەسعود (رضي الله عنه) هاتووە، دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەفرەتی کردووە لەحەلاڵکارو حەلاڵکراو، وتویەتی سەنەدەکەی حەسەنە[1].

ب- لە(سنن ابن ماجە)دا لەفەرموودەکەی عوقبەی کوڕی عامر هاتووە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت: (الا اخبركم بالتيس المستعار؟ قالوا بلى يا رسول الله، قال: (هو المحلل لعن الله المحلل والمحلل له)[2]، واتە: ئایا هەواڵتان بدەمێ لەبارەی تەگەی بەکرێگیراوەوە؟ بەکرێگیراوەوە؟ وتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: بریتیە لەحەلاڵکار، خوای گەورە نەفرینی کردووە لەحەلاڵکارو حەلاڵکراو.

ئیبن قەیم دەڵێت: (ئەوانەی گێڕایانەوە لەهاوەڵە بەرزەکانو گوێبیستی نەفرینکردن لەحەلاڵکردن بوون کەبریتین لەحەلاڵکارو حەلاڵکراوو بۆیە ئەو هەواڵەی لەبارەی خوای گەورەیە هەواڵێکی دروستە[3].

پ- لە ئیبن عەباس دەگێڕنەوە لەبارەی مارەبەجاش پرسیار لەپێغەمبەری خوا (ﷺ)کرا فەرمووی: لا نكاح الا نكاحة رغبة لا انكاح دلسة ولا استهزاء بكتاب الله ثم تذوق العسيلة[4]. واتە: ماربڕین نیە مەگەر ئارەزوومەندانە بێت ئەوەیان بەمارەبڕین دادەنرێت، نە مارەبڕینی فێڵو نەگاڵتەجاری بەقورئانی پیرۆز بێتو نەبچێتە لای.

٤- پێچەوانەی هەڵسوکەوتی هاوەڵانە:

أ- عومەری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) دەڵێت: (هەر حەلاڵکارو حەلاڵکراو-مارەبەجاش- ێکیان هێنابێت بەردبارانم کردوون)[5].

---

[1] ابن ماجة رقم ٩٢٤.

[2] ابن ماجة رقم ١٩٢٦.

[3] اغاثة اللهفان لابن قيم الجوزية ٢٨٥/١.

[4] اغاثة اللهفان (١/٢٨٧).

[5] سەرچاوەی پێشوو ٢٨٧/١.

ب- عەلی کوڕی ئەبوتالیب (ﷺ) وتوویەتی: (ئاگەڕێتەوە بۆلای مێردەکەی پێشوو بەمارەکردنێکی ویستمەندانەی نەبێتو کە دوور بێت لەفرتو فێڵو گاڵتەجاری بەقورئانی پیرۆز)[1].

٥- پێچەوانەی هەڵسوکەوتی شوێنکەوتووانە:

عەبدولڕەزاق دەڵێت: ئیبن جورەیج هەواڵی پێداین: وتم بەعەتا حەڵاڵکراو تەڵاقدراو گەڕایەوە بۆ لای مێردەکەی پێشتری، وتی لێك جیا دەکرێنەوە، ئەبوبەکری کوڕی عەبدولای مەزنی وتوویەتی: ئەوانە لەسەردەمی نەفامیدا پێیان دەوترا تەگەی بەکرێگیراو[2].

٦- پێچەوانەی بۆچوونی شوێنکەوتوانی شوێنکەوتانە:

ئیسحاق وتوویەتی: حەڵاڵ نیە دەستی بۆ ببات چونکە حەڵاڵکراو گرێبەندی مارەبڕینەکەی تەواو نەکردووە[3]. ئیمامی مالیك وتوویەتی: (لێك جیادەکرێنەوە).

٧- نەهاتنەدی ئەو دڵنیایەتیەی لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا مەبەستە: (حَتَّى تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ).

ئەویش بریتیە لەوەرگرتنی چێژ لەمێردە نوێیەکە تا مافی مێردەکەی پێشتری بزانێت ئەگەر ئافرەتەکە لاسار بوو، تا ببینێت لەسایەی کەسێکی تردایەو وەك مێرد دەچێتەلای و ئەمەش دەبێتە هۆی ورووژاندنی هۆکاری پەشیمانی ئەگەرهاتوو بەتەڵاقدانەکە ستەمی لێکردبوو، دەستپێکردنەوەی هاوسەرگیریەکی نوێ پاش ئەوە ئەوا هەریەکەیان ڕەچاوی مافی بەرانبەرەکەی دەکاتو نیعمەتی خوای گەورە ئاشنا دەبێتو خۆشەویستی نێوانیان بەردەوا دەبێت، ئاشکرایە کەئەم دڵنیایەتیە نایەتەدی ئەگەر هاتوو هاوسەرگیری دووەم هاوسەرگیرێتیەکی ویستمەندانەی بەدەر دروستکردن تێیدا نەبوو[4].

---

[1] اعلام الموقعين لابن قيم ٤٥/٣.

[2] اغاثة اللهفان، سەرچاوەی پێشوو ٢٩٢/١.

[3] سەرچاوەی پێشوو.

[4] بڕوانە: (الاستاذ الشيخ زكي الدين شعبان الزواج والطلاق في الاسلام) ص ١٠٧.

٨- هاوسەرگیری كاتییە:

چونكە لەسەر ئەو بنەمایە ئەنجام دەدرێت كەحەلاڵبوو پاش چوونەلای دەستبەجێ تەلاقی بداتو تەلاقی كاتیش بەكۆدەنگی زانایان بەتاڵە.

٩- هاوسەرگیری بەمەرجە:

چونكە مەرجە بۆ حەلاڵكار كەپاش چوونەلای یەكسەر تەلاقی بداتو ئەوەش بەتاڵە.

١٠- هاوسەرگیریەكە پایەی رەزامەندی تێدا نایەتە دی:

چونكە ژنەكە رازی نابێت حەلاڵكار بەشێوەیەكی هەمیشەیی مێردی بێت.

١١- گوتەی شافیعیو جەعفەریو زاهری بەدروستی مارەبەجاش لەسەر بنەمای باس نەكردنی مەرج بەئاشكرایی لەگرێبەندی هاوسەرێتیدا پێچەوانەی فەرمایشتی خوای گەورەیە: (وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ)[1]، هەروەها پێچەوانەی فەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ): (انما الاعمال بالنيات ولنما لكل امرء ما نوى)، واتە: كارەكان بەپێی نیەتەو بۆ هەركەس ئەوە هەیە كەنیەتی بووە[2].

ئیبن قەیم وتوویەتی: (هیچ جیاوازیەك نیە لەلای ئەهلی مەدینەو ئەهلی فەرموودەو زانایانیان لەنێوان بەمەرجگرتنی ئەوە بەقسە یاخود مەبەست چونكە مەبەستەكان كاریان پێدەكرێتو كارەكان بەگوێرەی نیەتەكانەو دەربڕینەكان بۆ سەرچاوەكەیان ناگەڕێنرێنەوە بەڵكو بۆ ئەو گوزارشتەی لەماناكەیان دەیكەنو بەوەش حوكمەكەی لەسەر دەچەسپێت)[3].

ئەگەر واتاكان و مەبەستەكان دەركەوتن، هیچ سوودێك لە دەربڕیندا نامێنێت چونكە هۆكارەو مەبەستەكەی هاتوتە دی.

---

[1] سورة البقرة / ٢٨٤.

[2] صحيح البخاري.

[3] بروانە: زاد المعاد لابن قيم ٦/٤.

گاڵتەجاڕێتی چاککردنەوە (مهزلة التحکیم):

هەندێك لەزانایانی ئاینی پەنایان بردووە بۆ چاککردنەوە هەڵەی کەوتنی سێ تەڵاقە بەیەکجارو بەیەك دەربڕین و لەیەك دانیشتندا، ئەم هەڵەیەش پێچەوانەی دەقی قورئانی پیرۆزە: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾، راستکردنەوەکەشیان بەهەڵەیەکی ترە کەئەویش بەکارهێنانی گاڵتەجاڕێتی چاککردنەوە بەبڕیاردانی بەتاڵێتی هاوسەرگیری بەپێی مەزهەبی شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت) کەتەڵاقەکەیان بەهۆی ئەو مەزهەبەوە کەوتووە، لەسەر ئەو بنەمایەی کەشایەتەکانی ئەو هاوسەرگیرییە دادپەروەر نەبوون و دادپەروەرییەکەشیان لای شافیعی مەرجە بۆ دروستی هاوسەرگیری، بەوپێیە سێ تەڵاقەکە بەتاڵ بووە چونکە هاوسەرگیرییەکە خۆی بەتاڵ بووە، تەڵاقیش لقێکی هاوسەرگیری دروستەو شوێنکەوتەیەتی، پاش ئەوە (ئەوانەی بەو کارە هەڵدەستن) هەڵدەستن بەمارەکردنەوەی ژنە تەڵاقدراوەکە لەمێردەکەی بۆ جاری دووەم بەپێی مەزهەبی ئەبو حەنیفە (رەحمەتی خوای لێبێت)، چونکە دادپەروەری دووشایەتەکە لای ئەو مەرج نیە بۆ دروستی هاوسەرگیری، بەڵکو دروستە ئەگەر دوو شایەتەکە فاسقیش بن.

ئەم گاڵتەجاڕێتیە بەعەقڵی شایانی قسەلەسەر کردن نیە، چونکە هەڵەیەکی گەورەیە، قسە لەسەرکردنیشی لەچوارچێوەی بێ هودەیدایە، سەرەڕای ئەوەی بەولەنەی بەو یارییە ناعەقڵانیە هەڵدەستن دەڵێن:

١- ئایا شەریعەتی ئیسلامی لەلایەن شافیعی و ئەبو حەنیفەوە دروستکراوە یاخود لەلایەن خوای گەورەوە خوای گەورە بڕیار دەدات لەسەر پایەو مەرجەکانی هاوسەرگیری، بڕیاردەر ئەبو حەنیفەو شافیعی نیە.

٢- خوای گەورە لەسەر هەموو ئەوانەی باوەڕیان بەشەریعەتەکەی هەیە فەرزی کردووە کەتەڵاقدان بەئامادەبوونی دوو شاهێدی دادپەروەر بێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ﴾، لەکاتێکدا باسی شاهێد لەهاوسەرگیریدا لەقورئانی پیرۆزدا نەکراوە، نەشاهێدی فاسق نەشاهێدی دادپەروەر، باشە بۆ پێڕی چاککردنەوە رەچاوی شاهێد ناکەن لەتەڵاقداو لەو گاڵتەجاڕیەدا بۆچوونیان جیاوازە؟!

٣- بۆچی پێش تەلاقەکە بڕیار نادەن لەسەر بەتاڵێتی هاوسەرگیریی هەموو ئەولنەی لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافیعین، ئەم گاڵتەجارێتیە پاش کەوتنی تەلاقی سێ بەسێ وەك ئەوان دەیڵێن باسی دەکەن، لەکاتێکدا هۆکاری بەتاڵ بوونەکە لای ئەوان یەکە ئیدی پێش تەلاقدانەکە بێت بەسێ تەلاقە یان پاش ئەوە.

٤- ئیسلام زیاتر لەسەدەیەك بەسەردەمی زێڕینیدا تێپەڕی پێش ئەوەی شافیعیو ئەبو حەنیفە لەدایك ببن، حاڵی موسڵمانان لەهاوسەرگیریو تەلاقدا چۆن بوو پێش لەدایکبوونی ئەبو حەنیفەو شافیعی؟ موسڵمانانی پێشین خۆیان تەقلیدی کام مەزهەب دەکردو لەسەر کام مەزهەب بەئامادەبوونی دوو شاهێد هاوسەرگیریان دەکرد؟

٥- بۆچی مێرد لەسەر تاوانی زینا سزا نادرێت کەچۆتە لای ژنەکەی لەکاتێکدا هاوسەرگیریەکەیان بەتاڵ بووە؟ بۆچی بڕیار بەناشەرعی بوونی مناڵەکانیان نادەن پێش گاڵتەجارێتی چاککردنەوە؟ ئایا شەرعی بوونو ناشەرعی بوون لەواقیعدا لەشەرعی خوادایە، یاخود بەحوکمی ئەوان بڕیاری لەسەر دەدرێت؟!

ئاشکرایە لەقورئانی پیرۆزدا شوێنکەوتن (تقلید) هەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿...فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾[1]، بەپێچەولنەی مەزهەبیەتیو تائیفیەتەوە، کەئەو دولنەی لەدانراوەکانی مرۆڤن، ناوی مەزهەب یان تائیفیەت نابینین نەلەقورئانی پیرۆزدا، نەلەفەرموودەکانی پێغەمبەرو نەلەژیاننامەی خەلیفەکانی راشیدینو هاوەڵانو شوێنکەوتولندا (خوا لێیان رازی بێت)، بەڵکو مەزهەبی بوونو تائیفیبوون هەردووکیان دەرئەنجامی گۆڕانی قوتابیە فیقهیەکان بوون لەسەردەمی عەباسیەکاندا بۆ مەزهەبی بوونو تائیفی بوون بەهۆی بانگەشەی قوتابیانی ئەو قوتابخانانەوەو بەهاریکاری حوکمڕانان، ئەولنەی لەو گۆڕانە سوودمەند بوون، ئەمە سەرەڕای نەفامی لاساییکارەوەکان.

بەناوی هەرکەسێکەوە کەبەعەقڵێکی زانستی دوور لەفێڵو جادووگەری کەبڕوای بەئیسلامی مەزن هەیە، دلوا دەکەم بگەڕێنەوە بۆ قورئانی پیرۆزو سووننەتی مەزنی پێغەمبەرو، دەست هەڵبگرن لەحەلالکردنی ژنی زەید بۆ عەمر پێش ئەوەی زەید بەپێی قورئان تەلاقی بداتو عەمر بەشێوەیەکی دروست مارەی بکات.

---

[1] النحل: ٤٣.

رَبِّ زِدْنِي عِلْماً وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ

پیادەکردنە یاساییەکان لەسەر بنچینەی "لەکوێ و چۆن"ی فەلسەفییانە

وەرگێڕانی: عبدالکریم فتاح

پیادەکردنە یاساییەکان لەسەر بنچینەی "لەکوێ و چۆن"ی فەلسەفییانە

لێکۆڵینـەوەی ئـەم بابەتـە بـۆ دوو بـاس دابـەش دەبێت:

یەکـەمیان تایبـەت دەکرێـت بـە پیادەکردنـە یاساییەکان لەسەر بنچینەی "لـەکوێ"ی فەلسـەفیانە، دووەمیان بۆ پیادەکردنە یاساییەکان لەسـەر بنچـینەی "چۆن"ی فەلسەفییانە.

باسی یەکەم:
پیادەکردنە یاساییەکان
لەسەر بنچینەی "لەکوێ"ی فەلسەفیانە

"لەکوێ" لە زماندا پرسیارە لە بوونی شتێك لە جێگەیەك[1]

لە زاراوەی نەحویدا بریتییە لە ئامرازی پرسیار، پرسیاری پێ دەکرێت لە بوونی شتێکی لە جێگەیەك، وەك ئەوەی بوترێت: شوێنی جوغرافی عێراق لە کیشوەری ئاسیادا لە کوێدایە؟ هەروەها وەك ناوی مەرج بەکاردەهێنرێت، واتە دەبێت بە ناوێك مانای مەرجی تێدابێت لەگەڵ "ما" و بەبێ "ما"(واتە أينما)، بۆیە دەچێتە سەر دوو کردار(فرمان) و هەردوو فرمانەکە "مجزوم" دەکات لەسەر ئەو بنچینەی یەکێکیان فرمانی مەرجە و ئەویتریان وەڵامی مەرجە، وەك ئایەتی: ﴿أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ﴾[2].

لە زاراوەی ئوسولییەکاندا: لە شێوازەکانی شوێنە بەگشتی لەگەڵ "ما" یان بەبێ "ما"، وەك قسەی کڕیار بە فرۆشیار: "أين أو أينما تسلمني المبيع أسلمك ثمنه–لەهەر کوێ (لە هەر کوێرا) فرۆشراوەکەت رادەست کردم نرخەکەت رادەست دەکەم"[3].

لە زاراوەی فەلسەفیشدا حاڵەت و دۆخێکە بۆ شتێك بەرهەم دێت بەهۆی بەرهەمهاتنی لە شوێنێکدا.[4]

---

[1] في الصحاح في اللغة والعلوم ٦٢/١: "لەکوێ" پرسیارە لە شوێن، گەر بڵێیت: زەید لە کوێیە؟ ئەوا پرسیار لە شوێنەکەی دەکات.

[2] النساء : ٧٨. ففي هذه الآية فعل (تكونوا) مجزوم وعلامة جزمه حذف النون، وفعل (يدرككم) مجزوم وعلامة جزمه السكون.

[3] النساء : ٧٨. ففي هذه الآية فعل (تكونوا) مجزوم وعلامة جزمه حذف النون، وفعل (يدرككم) مجزوم وعلامة جزمه السكون.

[4] المعجم الفلسفي للدكتور جميل صليبا، ١٨٨/١

←

بەشەکانی "لەکوێ"ی فەلسەفیانە:

"لەکوێ"ی فەلسەفیانە بۆ چەندین بەش–بە شێوازی جۆراوجۆر– دابەش دەبێت، لەوانە:

یەکەم: لەڕووی بەراوردەوە لە نێوان ئەو و ئەوەی تێیدا جێگیر(نیشتەجێ) دەبێت، دابەش دەبێت بۆ: باری ناوەکی و باری دەرەکی.

١–باری ناوەکی ئەو شتەی تێیدا نیشتەجێ دەبێت و بڕ و قەبارەکەی بەهەند وەردەگیرێت، واتە تەماشای ئەو مەودایە دەکرێت کە حاڵی شتەکە داگیری دەکات، لەم سۆنگەیەوە فەیلەسوفان دابەشیان کردووە بۆ "لەکوێ"ی ڕاستەقینە و "لەکوێ"ی ناڕاستەقینە.[1]

أ–"لەکوێ"ی ڕاستەقینە: بریتییە لە باری تەنێکی سروشتی لە شوێنێک کە پڕ بووە پێی، بەجۆرێک جگە لە ئەو جێگەی شتێکی تر نابێتەوە، وەک باری بوونی خوێن لە دەمارەکانی جەستەی مرۆڤدا، هەروەها باری خواردنەوە گازییەکان لە دەفرە دروستکراوەکانیاندا، هەروەها شمەکە بازرگانییەکان لە بەرگەکانیاندا و هاوشێوەکانی ئەمانە.

ب–"لەکوێ"ی ناڕاستەقینە: بریتییە لە بەرهەمهاتنی تەنێکی سروشتی لە شوێنێک تەنەکە و شتی تریش بگرێتە خۆ، وەک بوونی کەسێک لەماڵێکدا یان لە شارێکدا یان لە وڵاتێکدا و هاوشێوەکانی ئەمانە.

٢–باری دەرەکی: تەماشای هەبوونی شتێک دەکرێت لە شوێنێک لەڕووی بەراورد بە کۆمەڵێک شتی تر لە جێگەکانی تر لە سۆنگەی ئاراستە و نزیکی یان دووری لێیەوە، هەروەها لەڕووی کاریگەری لەسەری و کاریگەربوون پێی، یەکسانە شتەکان گوازراوە بن یان خانوویەرە، هەروەها یەکسانە ڕوودلوەکانی ناو شوێنەکان لە هەڵسوکەوتەکان بن یان ڕوودلوەکان، هەروەها یەکسانە لەڕووی حوکمەکانەوە بچنە ژێر یاسای ناوەکی یان یاسای نێودەوڵەتی، یان جێگەی ململانێ و کێبەرکێی یاسایی بێت، وەک لەو پرسانەدا ڕەگەزی بێگانەی تێدایە.

جورجانی بەوە پێناسەی کردووە بریتییە لە حاڵەتی ڕووبەڕووبوونەوەی شتێک بەهۆی بەرهەمهاتنی لە شوێنێکدا. ص٤١. وهذا قريب من المعنى الفلسفي

[1] المعجم الفلسفي، المرجع السابق.

دووەم: لەڕووی ئامادەیی تەنی حاڵ سروشتی لە شوێنێکدا بۆ گواستنەوەیە بۆ شوێنێکی تر، هەروەها لەڕووی نەبوونی ئامادەییەوە بۆ گواستنەوە، دابەش دەبێت بۆ: گوازراوە و خانوویەرە.

أ-گوازراوە: ئەو شتەیە دەتوانرێت لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر بگوێزرێتەوە لەگەڵ مانەوەی شێوە و پێکهاتەی، وەك ئۆتۆمبێل و ئاژەڵان و پێوراوەکان و کێشراوەکان و هاوشێوەکانی ئەمانە.

ب-خانوویەرە(یان ناگوازراوە) ئەو شتەیە ناتوانرێت بە ڕێگەیەکی ئاسایی بگوێزرێتەوە[1] مەگەر بە گۆڕان لە بارودۆخی هەمیشەیی شتەکەدا، وەك زەوی و خانوو و درەخت پێش هەڵکەندنی و هاوشێوەکانی ئەمانە.

ئەنجامەکانی ئەم دابەشکردنە:

١-هەڵگرتنەوە(شایستەبوونی یەکێك لە دوو شەریکەکە بۆ بوون بە خاوەنی شتەکە گەر شەریکەکەی تر بەشەکەی خۆی فرۆشت) تەنها لە بارێکدا جێگیر دەبێت جێگەی گرێبەستەکە خانوویەرە بێت.

بنچینەی فەلسەفی بۆ ئەوە لەو شوێنەوەیە هەڵگرتنەوە لە بنەڕەتەکە هەڵاوردە کراوە، ئەو بنەڕەتەی بڕیار دەدات ماف لە بریکارییەکاندا لە خاوەنەکانیانەوە ناگوێزرێتەوە بۆ کەسانی تر مەگەر رەگەزی رازیبوون هاتبێتە دی، ئەم بنەڕەتە لە هەڵگرتنەوەدا نایەتە دی، سەرەڕای ئەوەش لە شەریعەت و یاساکاندا وەك هەڵاوردنێك ڕێگەی پێدراوە، بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەم هەڵاوردنە بریتییە لە بەدوورگرتنی زیانی پێشبینیکراو بۆ شەریکەکە(جیران یان هاوکارە کۆنەکە) لە شەریکە نوێیەکەوە(ئەوەی خانوویەرەکەی پێ فرۆشراوە)، بینا لەسەر ئەو ڕێسای دەڵێت: ((لا ضرر ولا ضرار-نە زیان و نە زیانگەیاندن))[2] هەروەها ڕێساری ((الضرر یزال-زیان دەسڕێتەوە(لادەدرێت)))[3] دەتوانرێت بەئاسانی زیان لە گوازراوەکاندا لابدرێت نەك لە

[1] بە ڕێگەی نائاسایی دەتوانرێت خانوویەرە بگوێزرێتەوە وەك گواستنەوەی خانوو بە هۆکارە تەکنەلۆژییە هاوچەرخەکان.

[2] المادة ١٩ من مجلة الأحكام العدلية.

[3] المادة ٢٠ من مجلة الأحكام العدلية.

خانوویەرەدا، بۆیە هەڵگرتنـەوە بەسـەر خانوویـەرەدا جـاری دەبێت، بـەڵام بەسـەر گوازراوەکانـدا جاری نابێت.

٢-وەقف بە زۆری لە خانوویەرەدایە.

بنچینەی فەلسەفی ئەم حوکمە ئەوەیە کە وەقف خێرێکی بەردەوامە(صدقة جارية) و خزمەتێکی ئابووری و کۆمەڵایەتییە، ئەم نۆخە دوای ئەوە دەکات وەقفکرلو خاوەنی شێوازێکی بەردەوامی و جێگیروون بێت.

٣-مافی شان لەسەرداندان و سوودلێبینین تەنها بۆ خانوویەرە جێگیر دەکرێت:

بنچینەی فەلسەفی بۆ ئەمە بریتییە لە سوودنەبینین لە خانوویەرە بەبێ مافی سوودبینین، وەك رێڕەو و مەجرا و هاوشێوەکانیان، بۆ ئەو مەبەستە بۆ مافی سوودبینین وشەی "خادم-خزمەتکار" بەکاردەهێنرێت و بۆ خانوویەرەکەش "مخدوم-خزمەتکرلو" بەکاردەهێنرێت.

٤-دەستتێوەردانی سەرپەرشتیار یان وەسێتدار لە ماڵی کەسی ناکامدا(القاصر) لە خانوویەرەدا دروست(گونجاو) نییە، مەگەر بە پاساوێکی شەرعی پێویست، بە پێچەوانەی شتی گوازراوەوە.

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەم حوکمە بریتییە لە رەچاوکردنی بەرژەوەندی کەسی ناکام و پارێزگاری لە مافەکانی چەند بتولرێت، دەستتێوەردانەکە هەڵواردنێکە بۆ پێویستی، و پێویستییەکانیش بە ئەندازەی خۆیان ئەندازەگیریان بۆ دەکرێت.

٥-دەستتێوەردان بۆ خانوویەرەی کڕیار بەر لە دەستبەسەرداگرتن رێگە پێدراوە بە پێچەوانەی شتی گوازراوەوە.

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەم حوکمە ئەوەیە کە گوزراوە قابیلی گۆڕانی خێرایە، دەستتێوەردان بۆی بەر لە دەستبەسەرداگرتنی لەوانەیە سەربکێشێت بۆ زیان یان فریوکاری، بە پێچەوانەی خانوویەرەوە.

٦-لە فرۆشتنی خانوویەرەی کەسی قەرزدار لە رێگەی قەزاوە بۆ گێڕانەوەی قەرزەکەی کە لە ئەستۆیدایە یەکەمجار بە فرۆشتنی شتە گوازراوەکان دەستپێدەکات، گەر نرخەکەی بۆ گێڕانەوەی قەرزەکە بەشی نەکرد بە نرخی فرۆشتنی خانوویەرە تەولو دەکرێت.

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەم حوکمە بریتییە لە دولکەوتنی رەگەزی رازیبوون تایبەت بە کەسی قەرزداری خاوەن موڵك، ئەوەش لە ماڵەکەی-بەبێ مۆڵەتی ئەو- دەفرۆشرێت هەڵواردنە لە

ئەسڵەکە، یاسا و شەریعەت دڵنیان پێدا ناوە بۆ پێویستی، پێویستییەکانیش بە ئەندازەی خۆیان ئەندازەگیرییان بۆ دەکرێت.

سێیەم: لەڕووی پەیوەندی بە تاکەکانییەوە ماڵ لە شوێندا دابەش دەبێت بۆ: هاونموونەیی و بەهایی(نرخئامێز).

أ–هاونموونەیی: فەقیهانی شەریعەت و یاسا بەوە پێناسەیان کردووە ئەوەیە تاکەکانی لەیەکتر جیاواز نین بە جیاوازییەك لە شکاندنەوەیدا گرنگی پێ بدرێت، سەرئەنجام هەندێکی لە جێگەی هەندێکی تری راستبێتەوە لە وەفاکردن بە پابەندبوونەکانەوە گەر هاوشێوەکانی لە بازاڕدا فەراهەم بوون وەك پێوانەکراوەکان و سەنگکراوەکان و هەژمارکراوەکان و پێوانەکراوەکان، ئەمە جگە لە پارە، هاونموونە تیایدا بریتییە لە پڕاوپڕبوونی شتێك بە شتێکی تر لەڕووی شێوە و ماناوە، گۆڕانی بەهای سکە(واتە بەهای کڕین و فرۆشتنی) دەریدەکات لە هاونموونەیی بەرەو بەهایی(نرخئامێزی)، وەفاکردن پێی رێگەپێنەدراوە گەر لەسەر بنچینەی بەهاکەی یان خەملاندنی بە زێڕ لە رۆژی پابەندبوونەکەوە گۆڕانی بەسەردا هات، بۆ نموونە: گەر پیاوێك لە سەرەتای ساڵەکانی پەنجاکانی سەدەی بیست هاوسەری شەرعی لەگەڵ ژنێك کردبێت(واتە ژنێکی هێنا بێت) لەسەر مارەییەکی دواخراو بڕەکەی سەد دیناری عێراقی بێت، نرخی مسقاڵێك زێڕ لەو کاتەدا حەوسەد و پەنجا فلس بووبێت(واتە سێ چارەکی دینارێك، تا ساڵەکانی حەفتاش بەو بڕە پارەیە دەوترا دە روپیێ–وەرگێڕ) پاشان لە ساڵی ٢٠١٠ ژنەکەی تەڵاقدا یان پیاوەکە مرد، ئەو کات نرخی مسقاڵێك زێڕ دووسەد هەزار دیناری عێراقی بووە، پێویستە وەفا بەو قەرزە(واتە مارەییە دواخراوەکە) بکرێت لەسەر بنچینەی نرخی زێڕ لە رۆژی جێگیربوونی مارەییەکە لە ئەستۆی پیاوەکەدا، واتە دوای تەواوبوونی چوونە لا، دەربارەی ئەم بابەتە کۆمەڵێك هەڵە ئەنجامدراوە و بڕیاریان بە گێڕانەوەی قەرزەکە کردووە لەسەر هەمان بڕ واتە سەد دینارە عێراقییەکە لە مارەیی ناوهێنراو، وەك چۆن یاسای وڵاتە عەرەبییەکان لەو بابەتەدا بەهەڵەداچوون.

ب–بەهایی(نرخئامێز): ئەوەیە تاکەکانی لەیەکتر جیاوازن بە جیاوازییەك لە شکاندنەوەی بە نرخەکاندا گرنگی پێ دەدرێت وەك بینا و ئاژەڵ و هاوشێوەکانیان.

شایانی باسە هاونموونەیی لەڕووی حوکمەوە–نەك لەڕووی سروشتەوە– دەگۆڕێت بۆ بەهایی لە یەکێك لەم دوو بارەدا:

یەکەمیان: گەر هاوشێوەکانی لە بازاڕدا یان بە دەستی خەڵکییەوە بزر بوو(نەما).

دووەم: گەر رەگەزی مانایی یان شێوەیی شتەکە گۆڕانی بەسەردا هات وەك لە پارە(سکە)دا بە گۆڕانی رەگەزی مەعنەوی(هێزی کڕین و فرۆشتن)، هەروەها وەك لە دانەوێڵەدا بە گۆڕانی رەگەزی شێوەییەکەی وەك گۆڕانی گەنم بۆ ئارد.

بەڵام بەرزبوونەوە و دابەزینی بەهای دانەوێڵە کاریگەری ئەوەی نییە بۆ گۆڕانی لە بەهاییەوە بۆ هاونموونەیی، چونکە ماناکەی بریتییە لە هێزی خۆراکی و بە بەرزبوونەوە و دابەزینی نرخەکەی جیاوازی بەسەردا نایەت، هەروەها لەبەرئەوەی پێناسەی لۆژیکیانە و فەلسەفیانە بۆ هاونموونەیی بریتییە لە هاونموونەی شتێك کە لە شێوە و مانادا پێی یەکسان بێت، گەر یەکێك لەم دوو رەگەزە گۆڕانی بەسەردا هات ئەوا هاونموونەی گۆڕاو لەڕووی حوکمەوە دەگۆڕێت بۆ بەهایی، بۆ نموونە گەنم لەیەك شێوە(یەك پۆل) لە هاونموونەکانە، گەر گۆڕانی بەسەردا هات و بوو بە ئارد یان نان ئەوا هاونموونەییەکەی لەدەست دەدات، بۆیە گەر کەسێك تەنێك گەنم لە یەك شێوە(یەك پۆل) لە کەسێکی تر داگیر بکات و پاشان بیکات بە ئارد پێویستە لەسەری نرخی گەنمەکە لە رۆژی داگیرکردنیدا بگێڕێتەوە نەك ئاردەکە، گەر نموونەی گەنمەکەی لە بازاڕدا بەردەست نەکەوت، چونکە گەنم و ئارد دوو پۆلی جیان لەیەکتر، هاونموونەیی دەبێت لە یەك پۆل بێت، بۆ نموونە گەر کەسێك سەد هەزار دیناری عێراقی قەرز بکات یان پێویست بێت ئەو برە پارەیە بدات بە هۆیەکی تر، بەر لە گێڕانەوەکەی هێزی کڕین و فرۆشتنی بەرزبوویەوە یان بەهۆی هەڵئاوسان یان هەر دۆخێکی تری زیانبەخش بە ئابووری وڵات نرخی کڕین و فرۆشتنی دابەزی، ئەم دابەزین و بەرزبوونەوەیە کاریگەری ئابووریان هەبوو لەسەر بەرزبوونەوە و دابەزینی نرخەکان لە بازاڕدا، ئەوا لە هەردوو بارەکەدا لەسەر کەسە قەرزدارەکە پێویستە بەهای ئەو برە بگێڕێتەوە کە ئەو رۆژە وەریگرتووە یان ئەو رۆژە لەسەر ئەستۆی ئەو جێگیرکراوە لە رێگەی خەمڵاندنییەوە بە زێڕ یان بە ماڵێکی تر لە رۆژی سەرهەڵدانی پابەندبوونەوە نەك رۆژی گێڕانەوەی قەرزەکە، چونکە ئەو سکەیە کاغەز بێت یان کانزا هاونموونەیی لەدەستداوە کە لە رۆژی دەستبەسەرداگرتنەکە یان رۆژی جێگیربوونی لە ئەستۆی ئەودا راستبووەتەوە و گۆڕاوە بۆ بەهایی لە رۆژی گێڕانەوەکەدا.

بۆ نموونە: گەر یەکێك بەر لە پەنجا ساڵ ژنێکی هێنا، ئەو کات نرخی مسقاڵێك زێڕ یەك دیناری عێراقی بوو، بە مارەییەکی دواخراو کە برەکەی هەزار دیناری عێراقی بوو، گەر تەڵاقیدا یان

پیاوەکە مرد لە کاتێکدا نرخی مسقاڵێك زێڕ سەد هەزار دیناری عێراقی بێت[1] ژنە تەڵاقدراوەکە یان مێرد مردووە میراتگرەکە مارەییە دواخراوەکەی خۆی بە نرخی زێڕ دەشکێنێتەوە لەو ڕۆژەی گرێبەستەکەی لەگەڵ پیاوەکە دامەزراوە، ئەم حوکمە بەسەر هەموو قەرزێکدا کە پەیوەست دەبێت بە ئەستۆی مرۆڤێکەوە گوزەر دەکات سەرچاوەی ئەو قەرزە و هۆیەکەی هەرچییەك بێت، ئەوەی یاسای مەدەنی[2] وڵاتە عەرەبییەکاندا هاتووە لەوەی کەسی قەرزدار هەمان بڕە پارەی پێویست -لە کاتی سەرهەڵدانی قەرزەکەدا- دەگێڕێتەوە هەڵەیەکە جێگەی لێخۆشبوون نییە، بەڵکو پێشێلی دادپەروەرییە کە بریتییە لە ئامانجی سەرەکی بۆ یاساڕێژییەکان.

لە بەرهەمەکانی ئەم دابەشکردنە:

١-هاونموونە لە ئەستۆی قەرزکەردا قەرزێك جێگیر دەکات گەر بە وەسفەکانی دیاریکرا بە پێچەوانەی بەهاییەوە، بۆ نموونە لە گرێبەستی فرۆشتندا موڵکداری فرۆشراو دەگوێزرێتەوە بۆ کڕیار وەك مافێکی بەرچاو، هەروەها موڵکداری نرخەکە بۆ کڕیار دەگوێزرێتەوە وەك مافێکی تاکەکەسی پەیوەست بە ئەستۆی فرۆشیارەوە تەنها بە دامەزرانی گرێبەستەکە.

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەوە هاونموونە لە وەفاپێکردندا هەندێکی جێگەی هەندێکی تر دەگرێتەوە بە پێچەوانەی بەهاییەوە.

٢-گەر کەسێك هاونموونەیی تیابرد ئەوا دەستەبەرکردنی هاوشێوەی ئەوەی لەسەرە گەر لە بازاڕەکاندا فەراهەم بوو نەك بە بەهایەکەی، بە پێچەوانەی بەهاییەوە، گەر کەسێكماڵێکی بەهایی تیابرد ئەوا بەهایەکەی لەسەرە لە ڕۆژی تیابردنەکەیدا.

---

[1] اليوم ٢٠٠٦/٤/٤ سعر مثقال من الذهب ذي العيار العشرين في الأسواق (١٢٠) الف دينار.

[2] يُنظر مؤلفنا نظرية الإلتزام برد غير المستحق ص١٧٧، لە کاتی خۆیدا لەسەر ئەو بڕیارە قسەم کردووە و ئەوەم ڕۆشنکردووەتەوە کە ناتەواوە، بۆیە پێویستە تەڵاقدراو و مێردمردوو و هەموو قەرزێکی تر بگرێتەوە، لەم سۆنگەیەوە بڕیاری مەجلیسی سەرکردایەتی شۆڕشی هەڵوەشاوە(رقم ١٢٧ في ١٩٩٩/٧/٢٤) لەبارەیەوە دەرچوو کە دەقەکەی دەڵێت: (ژنی مێردمردوو مارەیی دواخراوی خۆی وەردەگرێت لە باری تەڵاقدانییدا بە شکاندنەوەی بە نرخی زێڕ لە کاتی هاوسەرگیرییەکەیدا) ئەم بڕیارە ناتەواوە و دەبێت چاوخشاندنەوەی بۆ بکرێت بۆ ئەوەی هەموو قەرزێك بگرێتەوە.

بنچینەی فەلسەفی بۆ ئەمە ئەوەیە لەسەر گێڕانەوەی بەدەڵی تیابراوی هاونموونەیی هیچ جۆرە زیانێك بۆ یەکێك لە دوو لایەنەکە سەرهەڵنادات لە بارێکدا جیاکاری لە تاکەکانیدا بوونی نییە، جیاکارییەك لە بەهایەکەدا گرنگی پێ بدرێت بە پێچەوانەی بەهاییەوە.

٣-گەر جێگەی(خودی) فرۆشتنەکە ماڵێکی هاونموونەیی بوو و بەر لە رادەست کردن بە کڕیار لای فرۆشیار تیاچوو راستەوخۆ فرۆشتنەکە بە هێزی یاسا هەڵناوەشێتەوە، بەڵکو هاونموونەی ئەو فرۆشراوە جێگەی دەگرێتەوە، بۆیە فرۆشیار پابەند دەبێت بە رادەستکردنی نموونەی ئەوە بە پێچەوانەی بەهاییەوە، گەر بەر لە دەستبەسەرداگرتن بەهایی تیاچوو ئەوە بە هێزی یاسا راستەوخۆ فرۆشتنەکە هەڵدەوەشێتەوە و هەریەك لە فرۆشیار و کڕیار-بە بۆچوونی ئێمە- نیوە بە نیوە شاندەدەنە ژێر سەرئەنجامی تیاچوونەکە، هەندێك پێیانوایە تەنها فرۆشیار شاندەداتە ژێری، چونکە وەفای بە پابەند کردنی رادەستکردن نەکردووە، هەندێکێش لایانوایە کڕیار شاندەداتە ژێری، چونکە بە موڵککراو تیاچوونەکەی لەسەر خاوەن موڵکە[1]

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ ئەوە محاڵبوونی جێبەجێکردنە، چونکە بەهایی لە پێدانێدا هەندێکی جێگەی هەندێکی ناگرێتەوە و جێبەجێ کردن بەبێ زیان رووبەڕووی یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە دەبێتەوە ئەمەش بەهۆی جیاوازی تاکەکانییەوە لە بەها و جێبەجێ کردندا.

٤-لە فرۆشتنی هاونموونەیی دیاریکراودا بە وەسفێك موڵکدارییەکەی تەنها بە گرێبەست ناگوێزرێتەوە، بەڵکو گواستنەوە دوای دەرهاوێشتەکانییەتی بە پێچەوانەی بەهاییەوە، موڵکداری بەهایی تەنها بە دامەزرانی گرێبەست دەگوێزرێتەوە، فەلسەفەی ئەم بڕیارە ئەوەیە دیاریکردن(دەستنیشانکردن) پێش دەرهاوێشتە نەرێکەری نەزانی و فریودان نییە.

٥-بەهایی-لە هیچ بارودۆخێکدا- ناگۆڕرێت بۆ هاونموونەیی، بە پێچەوانەی هاونموونەییەوە، ئەمەی دواییان-لەڕووی حوکمەوە- دەگۆڕێت بۆ بەهایی بە لەدەستدانی یەکێك لە رەگەزەکانی(شێوەیی یان مەعنەوی) یان بە بزربوونی لە بازاڕ و دەستی خەڵکیدا.

فەلسەفەی ئەم حوکمە بریتییە لە جیاوازی نێوان سروشتی ماڵی هاونموونەیی و بەهایی، سروشتی بەهایی نایەوێت-بەبێ جیاوازییەك لە بەهادا شانی لەسەر دابدەی- لە خۆیدا بمێنێتەوە.

---

[1] يُنظر مؤلفنا نظرية الإلتزام بالرد غير المستحق، ص

چوارەم: لەڕووی سروشتی ڕوودلوەوە، ڕوودلو لە شوێندا دابەش دەبێت بۆ ڕوودلو لە هەر جێگەیەك بێت بۆ: هەڵسوکەوتی یاسایی و ڕوودلوی یاسایی، یان دابەش دەبێت بۆ بەشی سێیەم جگە لەو دوانە.

هەڵسوکەوتی یاسایی(التصرف القانوني): بریتییە لە هەر شتێك لە مرۆڤی جیاکەرەوەی ژێری خاوەن هەڵبژاردنی بەهۆش بوەشێتەوە لە گوفتار و کردار و یاسا گرنگی پێبدات و ئاسەواری مافەکان و ئەرکەکانی لەسەر سەرهەڵبدات.

بینا لەسەر ئەم ڕاستییە مەنتقییە بۆ هاتنەدی هەڵسوکەوتی یاسایی پێویستە ئەم شەش ڕەگەزەی تێدا فەراهەم بێت:

١–ڕوودلوەکە لە مرۆڤێك بوەشێتەوە، بۆیە هەر شتێك لە جگە لە مرۆڤ دەوەشێتەوە وەك گیاندلران یان سروشت پێی ناوترێت ڕوودلوی یاسایی(الواقعة القانونية).

٢–لە مرۆڤی جیاکەرەوە بوەشێتەوە، هەر شتێك لە منداڵی ناجیاکەرەوە بوەشێتەوە ڕوودلوی یاساییە.

٣–لە کەسی ژیر بوەشێتەوە، هەر شتێك لە شێت و ئەوانەی لە حوکمی شێتدان بوەشێتەوە ڕوودلوی یاساییە.

٤–لە کەسی خاوەن هەڵبژاردە بوەشێتەوە، هەر شتێك لە کەسی زۆرلێکرلو یان ناچار بوەشێتەوە ڕوودلوی یاساییە.

٥–لە کەسی هۆشیار(بەئاگا) بوەشێتەوە، هەر شتێك لە کەسی بێئاگا یان خەوتوو یان سەرخۆش یان بوورلوە یان هەڵەکار یان لەبیرکەر و هاوشێوەکانی ئەمانە بوەشێتەوە ڕوودلوی یاساین.

٦–دەبێ ڕوودلوەکە یاسا گرنگی پێبدات و ئاسەواری ماف و ئەرك یان پاداشت و سزا یان بریتیدانی لەسەر سەرهەڵبدات.

گەر ڕوودلوەکە نەچێتە ژێر ڕێکخستنی یاساییەوە بە هەڵسوکەوتی یاسایی و ڕوودلوی یاسایی نازمێررێت، وەك ئەو گوفتار و کردلرە ڕەوا موباحە ئاساییانەی کە ڕۆژانە لە مرۆڤ دەوەشێتەوە، یان لە ڕێگەی بەرکەوتنی بە کەسانی تر لێی دەوەشێتەوە و ناچنە ژێر ڕێکخستنی یاساییەوە، وەك خواردنی خواردنێکی دیاریکرلو لە کاتێکی دیاریکرلودا، یان خەوتن لە ساتێکی دیاریکرلودا و قسە و

گفتوگۆی ئاڵوگۆڕکراوی ئاسایی لە نێوان خەڵکیدا و خوێندنەوەی کتێب و تەماشاکردنی تەلەفزیۆن و گوێگرتن لە رادیۆ و هاوشێوەکانی ئەمانە.

بینا لەسەر ئەم پێناسە مەنتقییە فەلسەفییە باسکراوە بۆ هەریەك لە هەڵسوکەوتی یاسایی و رووداوی یاسایی بۆمان رۆشن دەبێتەوە مەنتقی یاسایی بڕیار لە هەڵەی پێناسەی هەڵسوکەوتی یاسایی زانراو و باو دەدات و لە گرێبەست و ویستی تاکلایەنەدا کورتی دەکاتەوە.

یاساناسان(فەقیهانی یاسا) هەڵسوکەوتی یاسایی بەوە پێناسە دەکەن بریتییە لە ئاراستەبوونی ویست بەرەو سەرهەڵدانی ئەسەرێك یاسا گرنگی پێ بدات یان هاوشێوەی ئەم پێناسەیە.

ئەو رووە فەلسەفییانەی ئاماژە بە هەڵەی ئەم پێناسەیە دەکەن ئەمانەن:

أ–ئاراستەبوونی ویست هەڵسوکەوتی یاسایی نییە بەڵکو سەرچاوەیەکە لەڕووی زمانەوە، هەروەها لە وتەی دانەپاڵە لەڕووی فەلسەفییەوە، چونکە حاڵەتێکە لە نێوان ئاراستەکەر و ئاراستەکراودا، وێناکردنی رێژەکەی بۆ لای یەکێك لەو دوانە وێناکردنی رێژەکە بۆ لای ئەویتریان لە هەمان کاتدا پێویست دەکات.

بە گوزارشتێکی تر حاڵەتێکە لە نێوان دەستێوەردەر(بکەر) و دەستێوەردراو(بەرکار)دا، دووەمیان پێی دەوترێت هەڵسوکەوت، ئەمەیان لە دەروازەی باسکردنی چاوگ و ویستی ناوی بەرکار(إسم المفعول)ە، وەك وشەی "قول" کە بە مانای "مقول" دێت.

ب–هەر شتێك بە ویستێکی ئازادی هۆشیار(بەئاگا) لە مرۆڤ دەوەشێتەوە، یەکەمجار پەیبردن بە زانست پێی پێیەوە پەیوەست دەبێت، پاشان ویستکردنی ئەو شتە بۆ چوونەبەرەوە لێی، پاشان توانا و دەسەڵاتی بۆ روودانی ئەو شتە، بۆیە هەڵسوکەوت ئەسەری ئەو توانا و دەسەڵاتەیە کە شوێنکەوتەی ویستە و ئەمیش شوێنکەوتەی پەیبردنە، دانەپاڵی ئاراستەکردن بۆ لای ویست لەڕووی بڕیار و سووربوونەوە دروستە و لەڕووی بوونەوە هەڵەیە.

بە گوزارشتێکی رۆشنتر ئەوەی لە مرۆڤ دەوەشێتەوە بریتییە لە هەڵسوکەوت نەك ئاراستەبوونی ویست بۆ ئەنجامدانی.

ج–کورتکردنەوەی هەڵسوکەوت لە گوفتاردا زمان و عورفی عەرەب رەدی دەکەنەوە، چونکە هەڵسوکەوت–لەڕووی زمان و عورفەوە– بەیەکسانی بۆ هەریەك لە گوفتار و رەفتار بەکاردەهێنرێت، مانای زاراوەکان لە زمانی هەر نەتەوەیەکدا پێویستە بەرهەڵستی نەکات لەگەڵ مانا زمانەوانی و مانا عورفییەکەی ئەو نەتەوە، چونکە پێویستە رێژەی مەنتقی و فەلسەفی نێوان

مانای زاراوەیی و مانای زمانەوانی بریتی بێت لە گشتاندن و تایبەتبوونی ڕەها، بۆیە زاراوەیی بەڕەهایی تایبەتتر بەبێ زمانەوانی یان عورفی کە بەڕەهایی گشتگیرترە دەستەبەر نابێت، چونکە زاراوەیی هەمان زمانەوانی یان عورفییە لەگەڵ کۆتوبەندێك یان زیاتر.

د-کورتهەڵهێنانی هەڵسوکەوتی یاسایی لە گرێبەست و ویستی تاکەکەسیدا هەڵەیەکە فەلسەفە و واقیعی ژیانی مرۆڤ ڕەدی دەکەنەوە، چونکە هەڵسوکەوت لە زمانی عەرەب و عورفی عەرەبدا بۆ هەریەك لە گوفتار و ڕەفتاری دەرچوو لە مرۆڤی جیاکەرەوەی ژێری خاوەن هەڵبژاردە بەکاردەهێنرێت، بە جۆرێك یاسای لەسەر سەرهەڵدەدات لەڕووی ماف و ئەرکەوە.

بنچینەی ئەم هەڵەیە ناڕستی پێناسەی هەڵسوکەوتی یاسایی باوی ئاڵوگۆڕپێکراوە لە نێوان ئەهلی یاسادا وەك باسمان لێوەکرد.

باسی دووەم:
پیادەکردنە پاساییەکان
لەسەر بنچینەی "چۆن"ی فەلسەفیانە

لێکۆڵینەوەی ئەم باسە بۆ سێ هەوڵ دابەش دەبێت:

یەکەمیان تایبەت دەکرێت بە پێناسەی "چۆن"ی فەلسەفیانە، و دووەمیان تایبەت دەکرێت بە دابەشکردنە "چۆن"ییەکانەوە و سێیەمیان بۆ دابەشکردنە گرێبەستییەکان لەسەر بنچینەی "چۆن"ی فەلسەفی.

هەوڵی یەکەم:
پێناسەی "چۆن"ی فەلسەفیانە

"چۆن" لە زماندا: ناوێکی ناروونە و لەسەر "الفتح" بیناکراوە(مبني على الفتح)، زاڵ تیایدا ئەوەیە بۆ پرسیار بەکاردەهێنرێت، دەوترێت: حاڵت چۆنە؟ حاڵی فلان کەس چۆنە؟ چارەنووسی فلان پرس چۆنە؟ و بەم جۆرە.

هەندێ جاریش بەکاردەهێنرێت بۆ مەرجێك کە لەگەڵ "ما"دا دێت یان بەبێ "ما" وەك دەوترێت: (كيف أو كيفما تقترح ينفذ مقترحك؟- چۆن یان چۆن چۆنی پێشنیار بکەی و پێشنیارەکەت جێبەجێ بکرێت؟)

لە زاراوەی فەلسەفیدا فەیلەسوفانی کۆن "چۆن"یان پێناسە کردووە بە وتنی: ((الكيف هيئه قاره في الشيء، لا يقتضي قسمه ولا نسبه لزاته)-"چۆن" شێوەیەکی چەسپیوی ناو شتێکە کە دابەشبوون و رێژە لە خودی خۆیدا پێویست ناکات) چونکە لابەلایە(عرض) و شوێنی جەوهەر دەکەوێت، بۆیە دابەشکردنەکەی و رێژەکەی شوێنی دابەشبوون و رێژەی جەوهەرەکە دەکەوێت کە پێیەوە وەستاوە(راستبوومەتەوە) وشەی "هێئتە-شێوەکەی" رەگەزێکە هەرچی

گۆتە(مقولة)ی فەلسەفیانەیە تیایدا بەشدارن، هەرچی کۆتوبەندی هاتووی تره لە پێناسەکەدا دابرینی جیاکردنەوەی "چۆن"ە لە هەرچی گۆتەکانی تره.

ئەو کۆتوبەندەی کە دەڵێت "قارة في الشيء-لە شتێکدا چەسپیوە" شێوەی ناچەسپیو لە جووڵە و کات و کردار و هەڵچوون بەدەردەنێت، هەروەها کۆتوبەندی "دابەشبوون پێویست ناکات" چەند(الكم) وەدەردەنێت.

هەروەها کۆتوبەندی "ولا نسبة-بەبێ رێژە" هەرچی لابەلاکانی تر و تێگەیشتنی پێچەوانە وەدەردەنێت، هەروەها "لذاته-بۆ خودی خۆی" بۆ بردنە ناوەی چۆنەکانی دلخوازیکەری دابەشبوون و رێژەیە بەهۆی دلوکاری جێگەکەیەوە[1]

هەوڵی دووەم:
دابەشکردنە چۆنییەکان

فەیلەسوفانی کۆن "چۆن"یان-بەپێی جیاوازی سروشتی- بۆ چوار بەش دابەشکردووە:

-"چۆن"ە بەرهەستەکان.

-"چۆن"ە تایبەتەکان بە "چەند".

-"چۆن"ە ئامادەگییەکان.

-"چۆن"ە دەروونییەکان.

ئەم چوار بەشە بۆ هەبووە گەردوونییە سروشتییەکان دەگەڕێنەوە، ئەو هەبوانەی ویستی مرۆڤ کاریگەری لەسەریان نییە، بەڵام مرۆڤ پێیان کاریگەر دەبێت، بۆیە پێویستە-بەتایبەت ئێمە لە چاخێکدا دەژین جیایە لە چاخی فەیلەسوفانی کۆن- بەشی پێنجەم بخرێتە پاڵ ئەم چوار بەشەی "چۆن"ە سروشتییەکان، بەشی پێنجەم بەرهەمی ژیری مرۆییە و دەچێتە ژێر ویستی مرۆڤەوە،

---

[1] المعجم الفلسفي المرجع السابق ٢/٢٥١-٢٥٢.
بدر الصلاة في كشف غوامض المقولات، ص١
شرح المواقف ٣/٢-٣
شرح الطوالع ص١٢١.

ئەوەش بریتییە لە "چۆن"ە ڕێکخستنی و بەڕێوەبەرییەکانی هەوڵ و پێویستییەکانی ژیان، ئەم بەشەی دوایش پێنج بەشە:

١. "چۆن"ە ڕێکخستنییە یاساییەکان.
٢. "چۆن"ە ڕێکخستنییە سیاسییەکان.
٣. "چۆن"ە ڕێکخستنییە ئابورییەکان.
٤. "چۆن"ە ڕێکخستنییە کۆمەڵایەتییەکان.
٥. "چۆن"ە ڕێکخستنییە دانیشتوانییەکان.

پیادەکردنە یاساییەکان کە لەم باسەدا-لەسەر بنچینەی "چۆن"ی فەلسەفی- دەخرێنە روو لەسەر "چۆن"ە ڕێکخستنی و بەڕێوەبەرییەکان بیناکراون سەرباری "چۆن"ە سروشتی و فەلسەفییەکان.

یەکەم: "چۆن"ە بەرهەستەکان:

بریتییە لە "چۆن"ە پەیپێبراوەکان بە یەکێك لە پێنج هەستە ئاشکراکە، واتە هێزی هەستپێکردنی هاوبەش لە نێوان مرۆڤ و گیاندارانی تر، ئەمانەش بریتین لە:

أ- هەستی بەرکەوتن: ئەم هەستە گرنگی زۆر گەورەی لە ژیانی کرداری مرۆڤدا هەیە، لە هەستەکانی تر بەوە جیادەبێتەوە کارە سەرەکییەکەی بریتییە لە لادانی زیان، لە کاتێکدا کاری تەواوی هەستەکانی تر بریتییە لە راکێشانی قازانج، لەبەر ئەوەی لادانی زیان لە راکێشانی قازانج گەورەترە بۆیە فەیلەسوفانی کۆن لێکۆڵینەوەی هەستی بەرکەوتن بەسەر هەموو هەستەکانی تردا پێش دەخەن، بەڵام جیاوازییان لەوەدا هەیە ئایا بەرکەوتن یەك هێزە یان چەندین هێزە، زۆرینەیان لەسەر رای دووەمن، واتە فرەیی هێز لەم هەستەدا، و دەڵێن: ئەم فرەییە لە هێزدا بۆ هەستی بەرکەوتن چوارن، کە ئەمانەن:

-هەستی فەرمانڕەوا بەسەر گەرمی و ساردیدا.
-هەستی فەرمانڕەوا بەسەر تەڕی و وشکاندیدا.
-هەستی فەرمانڕەوا بەسەر رەقی و نەرمیدا.
-هەستی فەرمانڕەوا بەسەر زبری و لوسیدا.

بەڵگەیان لەسەر وتنی ئەم فرەیییە لە هێزدا ئەوەیە: یەك هێزی هەستی بەركەوتن ناتوانێت زیاتر لە یەك شتی لێ بوەشێتەوە.

ب-هەستی چێژ: هەستێكی راستبووەوە و وەستاوە بەسەری زمانەوە، تەنها بەركەوتن نابێتە هۆی پەیبردن وەك هەستی بەركەوتن، بەڵكو دەبێت ناوەندگیرێك لە شلەی لیك خاڵی لە تام بوونی هەبێت، چونكە گەر شلەكە(لیكەكە) هەمان تامی پەیپێبراوەكەی هەبوو ئەوا بە شێوەیەكی دروست پەیبردن نایەتە ئاراوە، چونكە پەیبردن بە كارلێككردن سەرهەڵدەدات، شتیش بە هاوشێوەی خۆی كارلێك ناكات، گەر شلەی رژێن خاڵی نەبێت لە تامی تر ئەوا جیاوازی لە چێژدا لە باری تەندروستی و لە باری نەخۆشیدا بوونی نابێت.

ج-هەستی بۆنكردن: هێزێكە لە دەماغدا دوو "پل"ەكە-كە وەك گۆی مەمك وان- هەڵیدەگرن، ئەو دوو پلە لە پێشەوەی سەردا جێگیركراون، زۆرجار بۆن ئاتاجە بە گەیشتنی هەوای كارتێكەر بە كونە لوت، یان گەیشتنی بەشێك لە شتە بۆندارەكان بەو شوێنە، چونكە بۆنكردن بە بەیەكترگەیشتن و پەیوەستبوون بەرهەم دێت.

د-هەستی بیستن: بەهۆی گەیشتنی هەوا بۆ پەستانی سەر چەكوش و تەبڵ لە گوێدا بەرهەم دێت.

هـ-هەستی بینین: بینین بە چاو ماناكەی بریتییە لە كاریگەری گلێنەی چاو و كارلێككردن لە شتی بینراو[1]

دووەم: "چۆن"ە دەروونییەكان:

ئەمە تایبەتە بە خودی دەروونی گیاندارانی لە بوونەوەرە زیندووە بزواوەكان بە ویستی خۆیان، لەژێر ئەم "چۆن"ە زیندەگییانەدا ئەمانە جێگەیان دەبێتەوە: زانست و ئازار و تەندروستی و نەخۆشی و نێت لە گرێیەستەكان و مەرامی تاوانكاران لە تاوانەكاندا كە قازی-لە رێگەی رەوشی ئابڵۆقەدەر بە پرسەكە و پاشخانی تاوانەكە و تۆمەتبار و هۆكارە بەكارهێنراوەكان لە جێبەجێ كردنی تاوانەكەدا- پەردەی لەسەر لادەدات.

---

[1] كشف المراد في شرح تجريد الإعتقاد، المرجع السابق، ص١٧٤ وما يليها.

"چۆن"ە دەروونییەكان یان هێزە دەروونییەكان هەیانە لە نێوان بوونەوەرە زیندووەكاندا(رووەك و ئاژەڵان و مرۆڤ) هاویەشن، هەیانە لە نێوان مرۆڤ و ئاژەڵاندا هاویەشن و هەشیانە تایبەتن بە مرۆڤ وەك لەم روونكردنەوەدا:

١-هێزی خۆراكی: بریتییە لە هێزی زاڵبوو بەسەر خۆراكدا، ئەم هێزە خۆراك دەگۆڕێت بۆ رەگەزی هاوشێوەی جەستە و جێگەی ئەو خانە و شانانەی پێ دەگرێتەوە كە شیبوونەتەوە.

٢-هێزی گەشە: ئەو هێزە یارمەتی درێژبوون و گەورەبوونی جەستە دەدات لە هەموو رەهەندەكانییەوە(ئارلستەكانییەوە): درێژی و پانی و قووڵی، تا بگات بە رادە و كەماڵی خۆی لە گەشە و نەشونما، جەستە سروشتی دەردەچێت گەر زیانكردن تیایدا لە هەموو د ْمەكانیدا گونجاو بێت.

٣-هێزی زۆربوون: ئەو هێزەیە لە جەستە وەردەگرێت-كە بەشێكی تێدایە ئامادەیی هەیە- تاكو ببێت بە جەستەیەكی وەكو خۆی، پاشان بە رێگەی جووتبوون و كارلێك دەیكات بە جەستەیەكی نوێی هاوشێوە پێی، دوای ئەوەی ئەو لێكچوونە لە رێگەی ئامادەییەوە(هێزەوە) بوو، وەك دەنكە تۆوێك كە دەگۆڕێت بۆ رووەك، هەروەها وەك پیتاندنی نێوان گیانداری مەنەوی و هێلكە لە ئاژەڵان و مرۆڤدا، لە ئاژەڵاندا دەگۆڕێت بۆ ئاژەڵێكی هاوشێوە، هەر بەو جۆرە لە مرۆڤدا دەگۆڕێت بۆ مرۆڤێكی هاوشێوە نێر بێت یان مێ.

ب-هێزی دەروونی هاویەش لە نێوان مرۆڤ و ئاژەڵاندا:

دوو هێزی بزوێنەر و پەیپێبەرن:

١-هێزی بزوێنەر: ئەو هێزەیە لە دەمارەكان و ماسوولكەكانەوە دەردەچێت و پاڵیان دەنێت بۆ دەستەبەركردنی كارێك، پاڵنەر لەسەر ئەو كارەش هێزی حەز یان تووڕەبوون یان هێرشكردنە سەر زیانبەخش و تێكدەرە بۆ زاڵبوون بەسەریاندا، هێزی بزوێنەری بەویست-بەشێوەیەكی رەها- لە نێوان مرۆڤ و ئاژەڵدا هاویەشە، بەڵام ویستی هۆشیاری ئامانجدار تەنها لە مرۆڤدا دێتەدی.

٢-هێزی پەیپێبەر: دابەش دەبێت بۆ پەیبردنی دەرەوە(ئاشكرا) و پەیبردنی ناوەوە(پەنهان)، یەكەمیان لە نێوان مرۆڤ و ئاژەڵاندا هاویەشە، وەك ئەو پەیبردنەی بە یەكێك لە پێنج هەستە ئاشكراكان بەرهەم دێت، پەیبردنی ناوەوەش بریتییە لە كردەیەك كە بە هۆی كۆمەڵێك لە هەستی نا ـكییەوە بەرهەم دێت، گرنگترینی ئەو هەستە ناوەكییەكانە:

یەکەم: هەستی هاوبەش:

بریتییە لەو ناوەندەی وێنە دەرەکییە هاتووەکان لە پێنج هەستەکەوە یان وێنە ناوەکییە سەرهەڵدراوەکان هەندێ جار لە خەیالکراوەوە-لەژێر کاریگەری هەستێکی بەهێز یان حەز و هاوشێوەکانی- کۆدەکاتەوە.

دووەم: خەیالکراو: سێ کاری هەیە:

یەکەم: پارێزگاری وێنەی هەستپێکراوە هاتووەکان بۆ سەری لە هەستی هاوبەش، رۆڵی لەم کارەدا بریتییە لە پارێزگاری کردەی یادەوەری یان تۆمارکەر.

دووەم: شیکردنەوە و لێکدانی وێنەکان.

سێیەم: لاساییکردنەوە، واتە دواندنی شتەکان بە وێنەی هەستپێکراو کە یارمەتیدەرە لەسەر ئاسانی پەیپێبردنیان و هەستکردن پێیان.

ج-"چۆن"ە دەروونییە تایبەتەکان بە مرۆڤ ئەمانەش چوارن:

١-هێزی دەروونی ژیر.

٢-هێزی دەروونی زانا.

٣-هێزی دەروونی قسەکەر.

٤-هێزی دەروونی بیرکەرەوە.[1]

سێیەم: "چۆن"ە ئامادەییەکان:

ئەمانەش دوو جۆرن:

١-ئامادەییەکان لە جەستەدا: ئەو "چۆن"انەیە خاوەنەکانیان بە هۆیانەوە بۆ بەرگری و رێگری لە قبوولکردن و کارلێکردن و کاریگەربوون ئامادە دەبن، وەك رەقی مادە کە پێی وەسفکراوە، هەروەها وەك ئازایەتی و هێزی ویست لە بەرگری دژ بە میحنەت و ناخۆشییەکان و تەنگژەکان لە رەوشە هەڵواردەییەکاندا.

---

[1] الأستاذ جورج هاشم: الفارابي، دراسة ونصوص، منشورات دار الشرق الجديد، بيروت، ص١٥ وما يليها.

٢-ئامادەییەکان لە جەستەدا بەهۆیانەوە خاوەنەکانیان بەخێرایی ملکەچ دەبن بۆ قبووڵ کردنی کارلێککردن و کاریگەربوون و لاوازی لە بەرگریدا، وەك ئەو مادانەی لە خودی خۆیاندا سیفەتی نەرمیان هەیە یان نەرمیان تێدا سەرهەڵدەدات بە هۆیەکی ترەوە، وەك ترس و لاوازی و خێرایی ویست و خێرایی خۆڕادەستکردن بۆ رووداوەکان لە رۆژگاری میحنەتدا، بۆیە یاسا بە دەق دەڵێت: لەسەر قازی پێویستە رەچاوی رەوشی زۆرلێکراو بکات لە باری زۆرلێکردندا، هەروەها رەوشی بەرگریکار لە باری بەرگری شەرعیدا لە رەگەزی نێر و مێ و گەورە و بچووك، هەروەها رەوشی تۆمەتبار لەباری لێکۆڵینەوە و وەڵامگری(گفتگۆی)دا لەوەی پەیوەستە بە تۆمەتی پاڵدراو بۆ لای، زۆرن ئەو تۆمەتبارانەی داندەنێن بە هەستان بە تاواندا و لە تاوانەکەش بەریین، ئەمەش وەك رزگاربوون لە ئەشکەنجەی لێپێچەر(موحەقیق) و سووکایەتی پێی، و هاوشێوەکانی ئەمانە، بۆیە لەسەر قازی پێویستە هیچ دانپیادانانێك لە تۆمەتبارەوە وەرنەگرێت کە لە ئەوەوە لەژێر فشاری ئەشکەنجە یان هەڕەشە یان سووکایەتی پێکردن دەرچووە.

چوارەم: "چۆن"ەکانی تایبەت بە "چەند"ەکان:

وەك درێژی و پانی و قووڵی و چەمانەوە و رێکی لە تەنەکاندا، هەروەها جووت و تاك لە ژمارەکاندا، بەهەمان شێوە وەك "چۆن"ەکانی تایبەت بە "چەند"ەکانی خاوەن سیفەتە بەمەبەستگیراوەکان کە رەچاودەکرێن لە نەخشەی بینا و پرۆژەکاندا، چوونەناو گرێبەستەکان و رێکەوتنەکان لە نێوان بەڵێندەر(کومپانیا) و خاوەنی پرۆژەکە، گەر یەکێك لە سیفەتە حەزلێکراوەکان و لەسەررێکەوتووەکانی گرێبەست دواکەوت ئەوا بەڵێندەر یان ئەندازیار یان کومپانیا سەرئەنجامەکانی ئەو دواکەوتنە لەئەستۆ دەگرن، گەر توانرا دەبێ پیایدا بگەن، ئەگەر نە باربووکردنەوەی زیانەکەیان لەسەرە، واتە ئەو زیانەی رووبەرووی خاوەنی پرۆژەکە دەبێتەوە بەهۆی ئەو دواکەوتنەوە.

پێنجەم: "چۆن"ە رێکخستنییە بەڕێوەبەرییەکان:

دەتوانرێت بۆ ئەم چوار بەشە دابەشیان بکەین:

أ-"چۆن"ە رێکخستنییە یاساییەکان: رێکخستنی یاسایی بۆ هەر کۆمەڵگەیەك لە هەر دەوڵەتێکدا پێویستە لە واقیعی ژیانی ئەو کۆمەڵگەوە هەڵقوڵابێت، بیروباوەڕ و نەرێت و بەندوباو و سەرچاوەکانی کانزا و سەیرانگا و نزیکی و دووری لە دەریا و هاوشێوەکانی ئەمانە بە هەند

وەربگیرێن، بۆیە هەندێ لە فەیلەسوفان وەك "مۆنتسیکۆ"[1] دەڵێت: یاسای وڵاتێك بە وڵاتێکی تر ناخوات، ئەوەی لەم دانراوەدا باسی لەبارەوە دەکەین دەگەڕێتەوە بۆ ئەم جۆرە لە "چۆن"ی ڕێکخستنی یاسایی.

ب-"چۆن" ڕێکخستنیە سیاسییەکان: بەپێی جیاوازی سروشتی دەوڵەت گۆڕانیان بەسەردا دێت، بەوەی پاشایەتی بێت یان کۆماری دیموکراسی یان دیکتاتۆری، بەهەمان شێوە بەپێی جیاوازی ئارلستە حیزبییەکان و پەیوەندییە دلوەستاوەکان لە نێوان ئەو دەوڵەتە و دەوڵەتانی تر و هاوشێوەکانی ئەمانە گۆڕانیان بەسەردا دێت.

ج-ڕێکخستنیە ئابوورییەکان: بەپێی جیاوازی سەرچاوەی سروشتی و گەشتیاری و ستراتیژیەتی شوێنی جوغرافی وڵاتەکە و نزیکی و دووری لە ئاوە نێودەوڵەتییەکان و هاوشێوەکانی ئەمانە گۆڕانیان بەسەردا دێت.

د-"چۆن"ە ڕێکخستنیە کۆمەڵایەتییەکان: ئەمەش بەپێی جیاوازی نەریت و بەندوباو و ڕۆشنبیری و ڕادەی پێشکەوتن و دواکەوتنی کۆمەڵگە لە ژیار و پێشکەوتن و شارستانی گۆڕانیان بەسەردا دێت، کۆبوونەوەی مرۆیی فیترەتێکە لە سروشتی مرۆڤدا و پێویستییەکی ژیان و مانەوەی ڕەگەزەکەیەتی، ئەمە ئەوەیە حەکیمان بە وتنی "مرۆڤ بە سروشت مەدەنییە" گوزارشتیان لێداوە، دابینکردنی خۆراك و پۆشاك و بەرگری و مانەوە تەنها لە ڕێگەی هاوکاری و کۆمەکی توندوتۆڵی نێوان تاکەکان دەبێت کە دڵسۆزانە دەست لەناو دەستی یەکتر دەنێن و بۆ ئامانجێکی دوور کار دەکەن، ئەوەش بریتییە لە کەماڵ و بەختەوەری و پێکهێنانی ئەوەی پێی دەوترێت شارستانی باڵا، ئەم کارەش وەك جەستەیەکی تەواوی تەندروست وایە کە ئەندامەکانی لەپێناو ژیان و پارێزگاری لێی هاوکاری یەکتر دەکەن، وەك چۆن ئەندامەکانی جەستە لە شێوەدا جۆراوجۆرن و لە فیترەت و هێز و کاریاندا باڵان لەیەکتر، هەر بەو جۆرە ئەو کۆمەڵگە مەدەنییە لە بەشەکانی فیترەتدا لەیەکتر جیاوازن و شێوەیان لەیەکتر باڵاتر و لە کار و پلەدا بەدوای یەکتردا دێن تا بە مرۆڤێك دەگەن کە لە کۆمەڵگەکەدا سەرۆکە، هەروەك چۆن دڵ لە ناو جەستەدا سەرۆکە، بۆیە دڵ کامڵترین ئەندامی جەستە و تەواوترینیانە لە خودی خۆیدا.

---

[1] مونسكيو، روح الشرائع ١٩/١.

شایەنی باسە "چۆن"ە ڕێکخستنە یاساییەکان بە ڕێکخستنە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتییەکان کاریگەر دەبن، وەك چۆن لەڕووی پێشکەوتن و دواکەوتنەوە پێیان کاریگەر دەبن.

سەرباری ئەم "چۆن"ە ڕێکخستنە تایبەتانەی هەر دەوڵەتێك کۆمەڵێك ڕێکخستنی جیهانی گشتگیری هاوبەش لەنێوان کۆمەڵگە نێودەوڵەتییەکاندا بوونیان هەیە، ئەمەش لەبەر ڕۆشنایی یاسای نێودەوڵەتی لەدوو باری ئاشتی و جەنگ و تایبەتکراو بە دابینکردنی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی، زاراوەی یاسای سروشتی بۆ بەشێك لەم ڕێکخستنە گشتییە هاوبەشەی نێوان گەلان و دەوڵەتانی جیهان بەکاردەهێنرێت.

هەوڵی سێیەم:
دابەشکردنە گرێبەستییەکان
لەسەر بنچینەی "چۆن"ی فەلسەفیانە

فەقیهانی یاسا ئەم بنچینەیە بە وەسفی یاسایی ناودەبەن، ئەوان شرۆڤە و لێکدانەوە دەکەن بۆ "چۆناندن"ی گرێبەست بەپێدانی وەسفی یاسایی، لەو ڕووەوە دروستە یان نادروست، هەروەها لەو ڕووەوە ئایا دروست ڕاگیراوە یان جێبەجێکراوی ناپابەندە، هەروەها لەو ڕووەوە ئایا نادروست پووچەڵە بە پووچەڵبوونێکی ڕەها یان پووچەڵبوونێکی ڕێژەیی یان تێکچووە، بە گوزارشتێکی تر چۆناندنی یاسایی فەلسەفیانە بۆ هەر ڕووداوێکی یاسایی بریتییە لە ڕامهێنانی بۆ ئەو مادەیەی پیادەکردنی پێویستە.

دەتوانین ئەم دابەشکردنانە لەڕووی "چۆن"ی فەلسەفیانەوە(یان وەسفی یاساییەوە) بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەش بکەین: دابەشکردنی سیانی و دابەشکردنی چواری و دابەشکردنی پێنجی، لێکۆڵینەوەکەیان بەسەر سێ لقدا دابەش دەبێت:

لقی یەکەم:
دابەشکردنی سیانی

یاسا و فیقهی خۆرئاوایی و یاساکانی جیهانی عەرەبی کاریگەر بە یاسا و فیقهی خۆرئاوا گرێبەستیان -لەڕووی چۆنی فەلسەفیانەوە(یان وەسفی یاساییەوە)- دابەش کردووە بۆ دروست و نادروست، پاشان نادروستیان دابەش کردووە بۆ پووچەڵ بە پووچەڵبوونێکی ڕەها لەگەڵ پووچەڵ بە پووچەڵبوونێکی ڕێژەیی.

١-پووچەڵ بە پووچەڵبوونێکی ڕەها: بریتییە لەو گرێبەستەی یەکێك لە مەرجەکانی دامەزرانی لێ پاش دەکەوێت[1] ئەمە و نەبوون(عدم) یەکسانن، بۆیە ئاساری لە ماف و ئەرك لەسەر سەرهەڵنادات لەو سۆنگەیەوە کە هەڵسوکەوتێکی یاساییانە بێت.

فەلسەفەی پووچەڵبوونەوەی گرێبەست بریتییە لە ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی گشتی، وەك لەباری نامەشروعبوونی جێگەکەی(خودی شتەکە) وەك فرۆشتنی مادەی بێهۆشکەر یان نامەشروعبوونی هۆیەکەی وەك ڕێکەوتنێکی تاوانکارانەی نێوان دوو کەس بەوەی یەکێکیان هەستێت بە تاوانێك بەرانبەر بە بڕێك پارە کە ئەویتریان پێی دەدات، یان بۆ ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی گرێبەستکار وەك لەباری فەراهەم نەبوونی ڕەگەزی ڕازیبوون تایبەت بە یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە، لەو سۆنگەیەوە کە لێوەشاوەیی نییە یان لێوەشاوەییەکەی ناتەواوە و گرێبەستەکە بەخشینئامێز بێت وەك پێدان.

---

[1] گرێبەست پووچەڵ دەبێت گەر مەرجێك لەم مەرجانەی دامەزراندنی لەدەستدا، ئەمانە:

أ- گەر دوو ویستی دوو گرێبەستکارەکە ڕێکنەکەون، بەوەی یەکێکیان خاوەنی جیاکردنەوە نەبێت و خاوەنی ویست نەبێت.

ب- گەر جێگەی گرێبەستەکە بوونی نەبێت یان بوونی هەبێت و ناڕەوا بێت یان دیاریکراو نەبێت.

ت- گەر پابەنکار بەڵێنی دا بەبێ هۆیەك یان بە هۆیەکی وەهمکراو یان ناڕەوا.

ث- گەر یاسا مەرجێکی تایبەتی بەمەرجگرت و سزای دواکەوتنەکەی پووچەڵبوونەوە بێت، وەك لە مەرجی دیاریکردنی ماوە لە گرێبەستی بەڵێندا، و مەرجی تۆمارکردنی هەڵسوکەوتی ڕاستبووەوە لەسەر خانووبەرە لە فەرمانگەی تایبەتکراو بەو کارە.

٢–پووچەڵ بە پووچەڵبوونێکی رێژەیی(یان قابیلی پووچەڵبوونەوە): ئەو گرێبەستەیە پایەکان و مەرجەکانی فەراهەم بوون، بەڵام پایەی رازیبوونی لێ پاشکەوتووە بەهۆی نەنگییەکەوە لە نەنگییەکانی ویست وەك لەباری بوونی زۆرلێکردندا یان لەباری هەڵە یان فریودان یان لەباری ناتەواوی شایستەبووندا.

شایانی باسە هەموو ئەوەی فیقهی ئیسلامی و یاسای کاریگەر بە فیقهی ئیسلامی بە گرێبەستی راگیراو یان گرێبەستی جێبەجێکراوی ناپەندی رەهای دادەنێت لە فیقهی خۆرئاواییدا بە گرێبەستی پووچەڵ بە پووچەڵبوونێکی رێژەیی(یان قابیل بۆ پووچەڵکردنەوە) دادەنرێت.

فەلسەفەی شایستەبوونی گرێبەست بۆ پووچەڵبوونەوە بریتییە لە رەچاوکردنی بەرژەوەندی ئەو کەسەی لەپێناویدا شایستەیی پووچەڵکردنەوە بڕیاری لێدراوە وەك ئەو لایەنەی کەوتووەتە ناو هەڵەوە لە وەسفی حەزلێکراو یان گرێبەست لەژێر فشاری زۆرلێکردن یان فریودانادا، یان کەسەکە شایستەبوونی ناتەواو بێت، بۆ ئەو مەبەستە گرێبەستی قابیل بە پووچەڵکردنەوە قابیلی سڕینەوە دەبێت بە نەبوونی مۆڵەتەکەی، وەك چۆن دەگۆڕێت بۆ دروستی جێبەجێکاری پێویست گەر بۆ بەرژەوەندی ئەو کەسی بڕیاردەر لە شایستەیی پووچەڵکردنەوە مۆڵەتی پێدا، بۆیە دەستپێوەرگرتن و داوای پووچەڵکردنەوە تەنها لەدەستی ئەو لایەنەدایە.

٣–گرێبەستی دروست: ئەو گرێبەستەیە خاڵییە لە هۆیەك لە هۆیەکانی پووچەڵبوونەوەی رەها و پووچەڵبوونەوەی رێژەیی وەك لە دوو خاڵی باسکراودا هاتووە[١]

---

[١] لمزيد من التفصيل يُنظر المراجع الفقهية الآتية:
الوسيط للأستاذ الدكتور عبدالرزاق السنهوري ٥٦٤/١ وما يليها.
أصول الإلتزامات للأستاذ الدكتور سليمان مرقس، ص٢١٣ وما يليها.
النظرية العامة للإلتزام، للدكتور أنور سلطان ٢٧٩/١ وما يليها.
النظرية العامة للإلتزام– مصادر الإلتزام، للدكتور اسماعيل غانم، ص٢٧٥ وما يليها.
وفي القوانين المدنية العربية المتأثرة بالفقه الغربي، يُنظر:
القانون المدني المصري، المواد (٨٩– ١٤٤).
القانوت المدني السوري، المواد (٩٢– ١٤٥).
القانون المدني الكويتي، المواد (٣٠– ١٩٢).

ڕاستکردنەوەی دابەشکردنی سیانی:

مەنتقی یاسایی و پێوەرە فەلسەفییەکان لە چەندین ڕووەوە ئەم دابەشکردنە ڕەد دەکەنەوە، بەم جۆرە:

١–لە وتنی نادروستی گرێبەستی پووچەڵ بۆ پووچەڵبوونەوە(یان پووچەڵ بە پووڵبوونێکی ڕێژەیی) و سەرهەڵدانی هەموو ئاسارەکانی گرێبەستی دروست لەسەری لە مافەکان و ئەرکەکان دژیەکییەکی ڕۆشن هەیە، هەروەها لە ڕێسا مەنتقی و فەلسەفیەکانیشدا ئەو ڕێسایەیە کە دەڵێت: (دوو دژیەك نە کۆدەبنەوە و نە دژیەکییەکەیان هەڵدەگیرێت).

٢–ئەو قسەی سەرخەرانی دابەشکردنی سیانی بەوەی: گرێبەستی فزولی گرێبەستێکە قابیلە بە پووچەڵکردنەوە، بەڵام مولکییەتی جێگەی گرێبەستەکە تەنها دوای مۆڵەتی خاوەنەکەی دەگوێزرێتەوە، ئەمە دژیەکی هەیە لەگەڵ ئەو قسەیان کە دەڵێن: گرێبەستی قابیل بە پووچەڵکردنەوە هەموو ئاسارەکانی لەسەر سەرهەڵدەدات.

٣–دروستەکەی ئەوەیە بە گرێبەستی قابیل بە پووچەڵبوونەوە بوترێت گرێبەستی ڕاگیراو یان گرێبەستی جێبەجێکراوی ناپابەند وەك لە فیقهی ئیسلامیدا.

ئەوەی نامۆیە ئەوەیە زۆرینەی یاسا مەدەنییەکانی وڵاتە عەرەبییەکان بە یاسای فەرەنسی کاریگەر بوون و دابەشکردنی سیانی وەرگرتووە سەرەڕای دژیەکییەکانی و سەرەڕای بوونی سەروەتێکی فیقهی ئیسلامی لە جیهانی عەرەبیدا کە چارەسەری ڕەگەزەکان و حوکمەکانی گرێبەستی کردووە بە جۆرێك لەگەڵ واقیعی داپەروەرانە و دروستدا پێکبێتەوە.

لقی دووەم:
دابەشکردنی چواری

ئەو دابەشکردنەیە تەواوی فەقیهەکانی شەریعەتی ئیسلام و یاسای جیهانی عەرەبی کاریگەر بەو فیقهە گرتوویانەتە بەر، وەك یاسای مەدەنی عێراقی[1] لەسەر بنچینەی چۆناندنی فەلسەفی(یان وەسفی یاسایی)، لەبەر رۆشنایی ئەمەدا گرێبەستیان دابەش کردووە بۆ پووچەڵ و دروست، پاشان دروستیان دابەش کردووە بۆ راگیراو و جێبەجێکراوی ناپابەند و جێبەجێکراوی پابەند، بەم جۆرە:

١-گرێبەستی پووچەڵ: ئەو گرێبەستەیە یەکێك لە پایەکان یان مەرجێك لە مەرجەکانی دامەزرانی لێ پاش دەکەوێت، وەك ئەو گرێبەستەی یەکێك لە گرێبەستکارەکانی ناشایستەییان هەیە یان جێگەی گرێبەستەکە جێگەی مامەڵەپێکردن نییە یان هۆیەکەی نامەشروع بێت.

پووچەڵ لە فیقهی ئیسلامی و یاسای مەدەنی عێراقیدا-لە هەر شوێنێك ناوی هێنرابێت- مەبەست پێی پووچەڵە بە پووچەڵبوونێکی رەها بەهۆی نەبوونی گرێبەستی قابیل بە پووچەڵکردنەوە لە دابەشکردنی چواریدا، ئەم جۆرە و نەبوون(عدم) یەکسانن، و لە بەروای سەرهەڵدانییەوە ئاسار-بە ئەسەری گەڕاوە- لەسەری سەرهەڵنادات، گەر مۆڵەت بەدەست نەهێنرا گرێبەستی راگیراو وەك گرێبەستی پووچەڵی لێ دێت، وەك ئەوەی لە بنەڕەتدا سەرییهەڵنەدابێت.

٢-گرێبەستی راگیراو: ئەو گرێبەستەیە بەدروستی دادەمەزرێت، بەڵام ئاساری مافەکان و ئەرکەکان لەسەری سەرهەڵنادەن مەگەر دوای مۆڵەتی ئەو کەسەی مافی مۆڵەتدانی هەیە.

---

[1] المواد (١٣٣- ١٤١).

هۆیەکانی راگرتنی گرێبەست:

دەتوانین هۆیەکانی راگرتنی گرێبەست بۆ چوار خاڵ بگێڕینەوە:

أ- بوونی ناتەواوییەك لە رازیبوونی دوو گرێبەستکارەکەدا وەك ئەوەی نەنگییەك لە نەنگییەکانی ویستی تێکەڵ ببێت وەك زۆرلێکردن و هەڵە و فریودان.

ب- ناتەواوی لێوەشاوەیی گرێبەستکار لە بڕیتیدانەکان وەك فرۆشتنی کەسی شایستەیی ناتەواو بەبێ مۆڵەتێکی پێشینە لە سەرپەرشتیارەکەیەوە یان لە قەزاوە.

ج- نەبوونی سەرپەرشتیاری گرێبەستکار بەسەر جێگەی گرێبەستەکەدا، وەك فرۆشتنی کەسی فزولی بەوەی کەسێك ماڵی کەسێکی تر بفرۆشێت بەبێ نوێنەرایەتییەکی لەسەر رێکەوتوو یان نوێنەرایەتییەکی یاسایی یان قەزایی، ئەم گرێبەستە لای جمهووری فەقیهانی شەریعەتی ئیسلام پووچەڵە، و لەلای حەنەفییەکان و مالیکییەکان راگیراوە و یاسادانەری عێراقیش ئەمەی دوایی وەرگرتووە[1]

د- پەیوەستبوونی مافی کەسانی تر بە جێگەی گرێبەستەکەوە وەك ئەو کەسەی وەسێت دەکات بە زیاتر لە سێیەکی میراتەکەی، زیادە لەسەر سێیەك لەسەر مۆڵەتی میراتگران وەستاوە لەدوای مردنی میراتلێگیراو و مۆڵەتی ئەوان لە کاتی ژیانی میراتلێگیراودا بەهەند وەرناگیرێت، فەلسەفەی ئەوە دوورخستنەوەی زۆرلێکردنی ئەدەبیانەیە، چونکە لەوانەیە میراتگران رازیبوون بەو زیادەیە نیشان بدەن وەك رەچاوکردنی هەستی میراتلێگیراو لەگەڵ ئەوەش لە دڵیاندا و لە ناوەوە بە وەسێتەکە رازی نەبن، فەلسەفەی ئەوە پارێزگارییە لە بەرژەوەندی ئەو کەسەیە گرێبەستەکە لەپێناویدا راگیراوە.

٣- گرێبەستی جێبەجێکراوی(رانەگیراو)ی ناپابەند: هەندێ جار گرێبەست ناپەبەندە تایبەت بە دوو گرێبەستکارەکە، هەندێ جاریش ناپابەندە تایبەت بە تەنها یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە.

أ- لە پیادەکردنەکانی حاڵەتی یەکەم بریتییە لە گرێبەستی بریکاری و خواستن و سپاردە(وديعة)، ئەم گرێبەستانە تایبەت بە دوو گرێبەستکارەکە پابەندکەر نین، گرێبەستی بریکاری تایبەت بە بریکارگر پابەندکەر نییە، چونکە خاوەنی بەرژەوەندییە، لەوانەیە هەندێ جار

---

[1] في القانون المدني رقم ٤٠ لسنة ١٩٥١ المادة (١٣٥).

واز لەو بەرژەوەندییە بهێنێت، هەروەها تایبەت بە بریکارەکە پابەندکەر نییە، چونکە خۆبەخشییە، و بۆی هەیە بە ویستی تاکلایەنەی خۆی هەرکات بیەوێت بریکارییەکە هەڵبوەشێنێتەوە، ئەمە لە کاتێکدا بریکارییەکە ماف[1] کەسانی تری پێوە پەیوەست نەبێت، ئەگینا هەریەك لە بریکارگر و بریکار بە ویستی تاکلایەنە ماف هەڵوەشاندنەوەی بریکارییەکەیان نییە، هەر بەو جۆرە تایبەت بە خواستن و سپاردە، کەسی لێخوازراو(المعير) خۆبەخشە و کەسی خوازەر(المستعير)یش خاوەنی بەرژەوەندییە، بۆ هەریەك لەو دوانە هەیە گرێبەستی خواستنەکە هەڵبوەشێنێتەوە بەر لە کۆتاهاتنی کاتەکەی، هەر بەو جۆرە لە سپاردەدا سپاردەکەر خاوەنی بەرژەوەندییە و سپاردەکراویش کەسێکی خۆبەخشە.

ب-لە پیادەکردنەکانی گرێبەستی جێبەجێکراوی ناپابەند تەنها تایبەت بە یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە بریتییە لە: گرێبەستی دەستەبەریی(کەفالەت) و گرێبەستی بارمتە، گرێبەستی دەستەبەریی(کەفالەت) تایبەت بە دەستەبەرکەر(کەفیلەکە) پابەندکەرە، بۆیە ماف ئەوەی نییە بە ویستی تاکلایەنەی خۆی هەڵیبوەشێنێتەوە، بەڵام تایبەت بە کەفالەتبۆکراو ماف هەڵوەشاندنەوەی هەیە هەرکات بیەوێت، چونکە خاوەنی بەرژەوەندییە و بۆی هەیە وازلێبهێنێت.

هەروەها وەك گرێبەستی بارمتە تایبەت بە قەرزداری بارمتەدەر پابەندکەرە و تایبەت بە قەرزدەر(خاوەن قەرز)ی بارمتەگر ناپابەندکەرە، چونکە ئەوە لە بارمتەکە سوودمەند دەبێت، بۆیە ماف ئەوەی هەیە هەرکات بیەوێت هەڵیبوەشێنێتەوە.

فەلسەفەی ناپەندکەر تایبەت بە دوو گرێبەستکارەکە(واتە گرێبەستکاری کەفالەتبۆکراو و گرێبەستکاری بارمتەگر) بریتییە لە سرشتی گرێبەستەکە کە پابەندکاری-تایبەت بە هەریەك لە دوو گرێبەستکارەکە- وەرناگرێت، بەڵام تایبەت بە یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە: ئەو لایەنەی ماف هەڵوەشاندنەوەی بۆ هەیە خاوەنی بەرژەوەندییە و ماف وازلێهێنانی بۆ هەیە، تایبەت بە لایەنەکەی تری پابەندبوو ماف ئەوەی نییە لێی بێتە دەرەوە مەگەر بە رازیبوونی لایەنەکەی تر.

---

[1] وەك ژن کە رازی دەبێت لەسەر هاوسەرگیری بە مەرجێك هاوسەرەکەی بیکات بە بریکار بۆ تەڵاقدانی خۆی کاتێك پیاوەکەی ژنێکی تری بەسەردا هێنا، لەو بارەدا پیاوەکە بۆی نییە ئەو بریکارییە هەڵبوەشێنێتەوە بە ویستی تاکلایەنەی خۆی بەهۆی ماف ژنەکەی پێیەوە، بەڵام ماف ئەوەی هەیە ژنەکەی تەڵاق بدات بەرلەوەی ژنەکە خۆی تەڵاق بدات.

هەندێ جاریش گرێبەستەکە ناپابەندکەرە بەهۆی نزیکبوونەوەی لە یەکێك لە هەڵبـژاردەکان وەك هەڵبژاردەی مەرج و هەڵبژاردەی بینین و هەڵبژاردەی دیاریکردن و هەڵبژاردەی نەنگی.

٤-گرێبەستی دروستی جێبەجێکراوی پابەندکەر: ئەو گرێبەستەیە خاڵییە لە هۆیەك لە هۆیەکانی ڕاگرتنی گرێبەست یان ناپەندکەری گرێبەستەکە.

لقی سێیەم:

دابەشکردنی پێنجی

ئەوەش-لەلای جمهوور- بریتییە لە دابەشکردنی گرێبەست بۆ ئەو چوار بەشە باسکراوە لەگەڵ خستنەسەری بەشی پێنجەم کە بریتییە لە گرێبەستی تێکچوو(فاسد) لەلای فەقیهە حەنەفییەکان[1] و یاسادانەری عێراقیش لە یاسای باری کەسێتیدا دەستی بۆ ئەمە بردووە[2]، بە هەمان شێوە یاسای مەدەنی ئوردەنی[3]

بنچینەی فەلسەفیانە بۆ تێکچوونی گرێبەست-لەلای ئەوانەی کە ڕایان لەسەریەتی- سیانە: جیاکاری نێوان بنەڕەتی گرێبەستەکە و وەسفەکەی، و جیاکاری نێوان هەڵبژاردن و ڕازیبوون، و جیاکاری نێوان نەهیکردن لە گرێبەستەکە لەبەر خودی خۆی و نەهیکردن لە گرێبەستەکە بەهۆی وەسفە پابەندکەرەکەیەوە.

---

[1] يُنظر إلى المراجع الآتية في الفقه الحنفي:
بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للكاساني (العلامة علاء الدين بن مسعود) ٣٠٨٠/٧ وما يليها.
شرح كنز الدقائق للعلامة الزيلعي (عثمان) ٤٢/٤ وما يليها.
شرح فتح القدير لأبن همام ٤٠٠/٦ وما يليها.

[2] رقم (١٨٨) لسنة ١٩٥٩ المادة (٦) والمادة (٢٢).

[3] رقم (٤٣) لسنة ١٩٧٦ المادة (١٧٠)

بنچینەی یەکەم / جیاکاری نێوان بنەڕەتی گرێبەستەکە و وەسفی گرێبەستەکە:

گرێبەست بریتییە لە لکاندنی(بەستنەوەی) ئەرێکردنی دەرچوو لە یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکەوە بە قبوولکردنی ئەویتریان لەسەر ڕوویەك کە ئەسەرەکەی لەسەر "گرێبەست لەسەرکراو" و "گرێبەستکار" جێگیر دەبێت[1]

لەم پێناسەیەوە دەگەینە ئەوەی ڕەگەزەکانی گرێبەست بەگشتی سیانن(دارشتن، و گرێبەستکار، و گرێبەست لەسەرکراو)، بەڵام دریژەی ڕەگەزەکانی شەشن: (ئەرێکردن و قبوولکردن و دوو لایەنەکەی گرێبەستکار و دوو بریتییەکە).

بۆ ئەم ڕەگەزانە کۆمەڵێك مەرج هەن:

١–هەماهەنگی ئەرێکردن و قبوولکردن لە کاروبارە جەوهەرییەکاندا.

٢–فرەیی گرێبەستکار بە ڕاستەقینە یان بە حوکم[2] .

٣–یەککگرتنی دانیشتنی ئەرێکردن و قبوولکردن لە نێوان دوو گرێبەستکارە ئامادەکەدا.

٤–جیاکردنەوەی گرێبەستکار لە بریتییەکاندا و ئەقڵ و پێگەیشتن لە بەخشینەکاندا.

٥–شتەکە دیاریکراو بێت یان قابیلی دیاریکردن بێت.

٦–شتەکە قابیلی مامەڵە پێکردن بێت.

٧–شتەکە قابیلی رادەستکردن بێت.

ئەم حەوت مەرجە بریتین لە بنەڕەتی گرێبەست، گەر یەکێك لەمانەی لێ دواکەوت گرێبەستەکە پووچەڵ دەبێتەوە، بەڵام هاتنە دی ئەم حەوت مەرجە بەس نین بۆ ئەوەی گرێبەستەکە دروست بێت، بەڵکو بە هەڵوارندنی سێ مەرجی یەکەم ئاتاجن بە کۆمەڵێك وەسف و بەم جۆرە تەواو دەبن:

---

[1] المادة (١٦٨) من كتاب مرشد الحيران إلى معرفة أحوال الإنسان، للمرحوم محمد قدري باشا، والمادة (٧٣) للمدني العراقي، کۆتوبەندی "گرێبەستکار" لە زیادە و خستنەسەری منە، چونکە پێناسەکە ناتەواوە، ئەسەری گرێبەست مافەکانە، ئەمەش لە گرێبەست لەسەرکراوەکان و پابەندبوونەکاندا جێگیر دەبێت، ئەوەش ئەوەیە لە ئەستۆی گرێبەستکاردا جێگیر دەبێت.

[2] فرەیی حوکمی وەك کڕینی ماڵ لەلایەن بریکارەوە بۆ خۆی کە کراوە بە بریکاری فرۆشتنی لەدوای مۆڵەتی بریکارگر.

١–جیاکردنەوە یان ئەو ژێرییەی کە ڕەگەزی ڕازیبوون گرنگی پێ دەدات ئاتاجە بە وەسفێکی تەولوکار کە بریتییە لە خاڵیبوونی لە زۆرلێکردن، بۆیە گرێبەستی زۆرلێکرلو–لەلای سەرخەرلنی دلبەشکردنی پێنجیەوە– تێکچووە.

ئەوەی شتەکە(جێگەی گرێبەستەکە) دیاریکرلو بێت یان قابیلی دیاریکردن بێت ئاتاجە بە وەسفێکی تەولوکار ئەوەش بریتییە لە خاڵیبوونی لە فریودان و چاوبەستکردن، واتە ئەوەی پێشبینی زیانی لێوە دەکرێت، گرێبەستی فریوکاری تێکچووە وەك ئەو کەسەی خانووەکەی خۆی دەفرۆشێت بە کەسێك بەرلنبەر بەوەی مووچەیەکی مانگانەی بەدرێژایی ژیان بۆ ببڕێتەوە(کە هەردووکیان لەسەری ڕێکدەکەون)، ئەم گرێبەستە زیانی پێشبینیکرلوی بۆ یەکێك لە دوو گرێبەستکارەکە تێدایە، گەر فرۆشیار تەمەنێکی دووردرێژ ژیا کەسی کڕیار زیانی بەردەکەوێت، گەر لەدوای گرێبەستەکە بە ماوەیەکی کەم کەسی فرۆشیار مرد ئەوا گرێبەستەکە(بۆ کەسە مردووەکە) زیانی پێدەگەیەنێت.

٣–ئەوەی شتەکە(جێگەی گرێبەستەکە) قابیلی دیاریکردن بێت ئاتاجە بە دوو وەسفی تەولوکار، ئەو دولنەش خاڵیبوونیانە لە سوو و مەرجی تێکدەر، لەلای حەنەفییەکان گرێبەستی سووئامێز تێکچووە، و لەلای جمهور پووچەڵە، وەك قەرزدان بە سوودێك، هەروەها گرێبەستی هاوتا بە مەرجێکی تێکچوو تێکچووە، چونکە ناتەولوی دەخاتە هاوسەنگی نێوان دوو بریتییەکە لە گرێبەستەکەدا، بۆیە وەك گرێبەستی سووئامێزی لێ دێت، وەك ئەو کەسەی خانووەکەی بە کەسێکی ناچار بە کڕینی ئەو خانووە دەفرۆشێت بە هۆیەك لە هۆیەکان، کەسی فرۆشیار ئەو ناچارییە خراپ بەکاردەهێنێت و مەرجی نیشتەجێبوون بۆ ماوەی ساڵێك یان زیاتر لە خانووەکە– سەرباری وەرگرتنی نرخەکەی– لە کڕیارەکە دەگرێت، بەبێ ئەوەی بەرلنبەر ئەو نیشتەجێبوونە شتێکی پێبدات، ئەم مەرجە تێکچوو و تێکدەرە، چونکە زیان بە کڕیارەکە دەگەیەنێت.

٤–ئەوەی شتەکە(جێگەی گرێبەستەکە) قابیلی رادەستکردن بێت ئاتاجە بە وەسفێکی تەولوکار کە بریتییە لە خاڵیبوون لە زیانی تایبەت بە دوو گرێبەستکارەکە یان تایبەت بە یەکێکیان، بۆ نموونە: ماڵی هاوبەشی ناقابیل بە دلبەشکردن فرۆشتنی بەشەکەی خۆی لەلایەن یەکێك لە دوو هاوبەشەکەوە بە کەسێکی تر لەسەر بنچینەی ئەوەی ماڵەکەی رادەست بکات زیانی تێدایە، چونکە دلبەشکردنەکە سەردەکێشێت بۆ کەمکردنەوەی بەهای شتە فرۆشرلوەکە، وەك ئەو

کەسەی بەشەکەی خۆی لە ژوورێکی خانوویەك کە قابیلی دابەشکردن نییە دەفرۆشێت، بۆیە هەر گرێبەستێك لەسەر رادەستکردنی زیان سەرهەڵبدات گرێبەستێکی تێکچووە.

بینا لەسەر ئەوەی باسمان کرد حەنەفییەکان دەڵێن: گرێبەستی تێکچوو ئەو گرێبەستەیە لە بنەڕەتەکەیدا رەوایە(مەشروعە) و لە وەسفەکەیدا نارەوا، هۆیە تێکچووە سەرەکییەکان لەلایان پێنجن: (زۆرلێکردن و فریودان و زیان و سوو، و مەرجی تێکدەر)، بە بۆچوونی ئێمە سوو دەگەڕێتەوە بۆ مەرجی تێکچوو، بۆیە هۆیەکان لە چواردا کورتدەبنەوە.

فەلسەفەی گرێبەستی تێکچوو بریتییە لەو قسە بەناوبانگەی کە دەدرێتە پاڵ ئەبو حەنیفە: (گەر تێکچوو بە پووچەڵ دابنرێت ئەو کات پێویست دەکات یەکسانی بخرێتە نێوان ئەوەی نارەوایە بە بنەڕەت و وەسفەکەی و ئەوەی رەوایە بە بنەڕەتەکەی و نارەوایە بە وەسفەکەی، ئەمەش ژیری تەندروست و مەنتق رەدی دەکەنەوە، گەر هەردووکیان بە دروست دابنرێن ئەو کات یەکسانبوون پێویست دەبێت لە نێوان رەوا بە بنەڕەت و وەسف لەگەڵ رەوا بە بنەڕەت و نارەوا بە وەسفی، ئەمەش دیسان پێچەوانەی ژیری و مەنتقە)[1]

بنچینەی دووەم / جیاکاری نێوان نەهی لە گرێبەست بۆ خودی خۆی و نەهی لە گرێبەست بۆ وەسفێکی پابەندکەری:

نەهی لە گرێبەست بۆ خودی خۆی(وەك پایەیەك لە پایەکانی) وەك نەهی لە فرۆشتنی مادە سەرخۆشکەرەکان و مادە بێهۆشکەرەکان، و هەموو ئەوەی لە یاسا یان لە شەرعدا قابیلی مامەڵەپێکردن نین، نەهی لە گرێبەست بەهۆی وەسفێکی پابەندکەرییەوە(بەوەی وەسفەکەی لێ جیانابێتەوە) وەك نەهی لە قەرزی سووئامێز، نەهی لەوە بۆ زیادەیەك دەگەڕێتەوە پێیدەوترێت سوود، ئەوەش لێی جیانابێتەوە تا قەرزەکە سووئامێز بێت، لەباری یەکەمدا گرێبەستەکە پووچەڵە بە کۆدەنگی بۆچوونی فەقیهانی شەریعەت، لە باری دووەمدا گرێبەستەکە پووچەڵە لەلای جمهووری فەقیهان و تێکچووە لەلای حەنەفییەکان[2]

---

[1] نقل هذا القول منسوبا إلى أبي حنيفة القرافي (شهاب الدين أبو العباس أحمد بن ادريس بن عبدالرحمن المنهاجي) في كتابه الفروق ٢/٨٣.

[2] فتح الغفار في شرح المنار، المعروف بمشكاة الأنوار في اصول المنار، للإمام زين الدين بن ابراهيم الشهير بابن نجيم الحنفي، مطبعة البابي ١٩٣٦ ص٧٧ وما يليها.

چونکە گەر کەسی سووخۆر لە سوودەکەی خۆی دابەزی ئەوا گرێبەستەکە ڕاستەوخۆ دەگۆڕێت بۆ دروست بەبێ پێویستی بە دامەزراندنەوەی گرێبەستەکە، بە پێچەوانەی پووچەڵەوە ئەمەیان گەر هۆی پووچەڵییەکەی تێدا هەڵگیرا ناگۆڕێت بۆ دروست، بەڵکو ئاتاجە بە تێهەڵچوونەوەیەکی تر لە گرێبەست.

بنچینەی سێیەم / جیاکاری نێوان هەڵبژاردن و ڕازیبوون:

حەنەفییەکان دەڵێن: هەڵبژاردن ڕاستەوخۆ بریتییە لە هۆ بە ویستێکی ئازادی پەیپێبەر، ڕازیبوونیش بریتییە لە حەزی سەرهەڵدانی ئاسار لەو هۆیەوە کە دەستی بۆ براوە[1]، دەڵێن: هەڵبژاردن و ڕازیبوون دوو پایەی مەعنەوی گرێبەستن، گەر هەردووکیان پێکەوە هاتنە دی گرێبەستەکە دروست دەبێت، گەر هەردووکیان دواکەوتن(پاشکەوتن) گرێبەستەکە پووچەڵ دەبێتەوە، گەر هەڵبژاردن هاتە دی و ڕازیبوون دواکەوت گرێبەستەکە تێکچوو دەبێت وەك گرێبەستی زۆرلێکراو.

جمهووری فەقیهان دەڵێن: جیاوازی نییە لە نێوان هەڵبژاردن و ڕازیبووندا.

شایانی باسە ئەوەی بەرانبەر بە هەڵبژاردن(لە فیقهی ئیسلامیدا) دانراوە بریتییە لە ویستی گوزارشت لە فیقهی خۆرئاواییدا، وەك چۆن ویستی ئەسەر بەرانبەر بە ڕازیبوون دانراوە[2]

---

[1] شرح التوضيح على التنقيح لصدر الشريعة عبيدالله بن مسعود ١٩٦/٢، كشف الأسرار على اصول البزدوي (علي بن محمد البزدوي) ٣٨٣/٤

[2] التعبير عن الإرادة في الفقه الإسلامي، دراسة مقارنة في الفقه الغربي، للدكتور وحيد الدين سوار، ط١٩٦٠، ص٤٤٤ وما يليها.

فەلسەفەی جیاکاری نێوان گرێبەستی پووچەڵ و گرێبەستی تێکچوو لەرووی ئاسارەوە:

ئـەم فەلسـەفەیە لـە مامەڵـە داراییـەکان و لـە بـارە کەسـێتییەکان(حوکمەکانی خێـزان) و عیبادەتەکاندا جیلوە دەکات(دەردەکەوێت):

یەکەم/ لە مامەڵە داراییەکاندا:

فەلسـەفەی جیاکـاری لـەرووی ئاسـارەوە ئەوەیـە گـەر هـۆی تێکچوونی گرێبەسـتی تێکچـوو لابرێت دەگۆڕێت بۆ گرێبەستی دروست، هەڵبەت گەر هۆی تێکچوونەکە مافێك نەبێت لە مافـەکانی خودا، وەك هاوسـەرگیری تێکچـوو، بۆیـە جیاکـاری نێـوان پووچـەڵ و تێکچـوو زۆرێـك لـە مامەڵـە داراییەکان لە دارمان دەبارێزێت، لـە گرێبەسـتی سـووئامێزی تێکچـوودا گـەر هـۆی تێکچوونەکەی لابرێـت-کـە بریتییـە لـە ئـامێزگرتنی زیادەیەك(سـوودێك)- کـە سـووخۆرەکە لێـی دادەبـەزێت گرێبەستەکە دەگۆڕێت بۆ قەرزێکی دروست بەبێ ئاتـاجبوون بـە سـەرهەڵدانی گرێبەسـتێکی نـوێ، هەر بەو جۆرە گرێبەستی زۆرلێکراو گەر زۆرلێکراوەکە مۆڵەتیدا و رازی بوو بە گرێبەستەکە-لـەدوای لابردنی زۆرلێکردنەکە- راستەوخۆ دەگۆڕێت بۆ گرێبەستی دروست، بەهەمان شێوە لە گرێبەسـتی فریوکاریدا و گرێبەستی زیانلێکەوتووەدا، گەر فریوکارییەکە و زیانەکـە سـڕانەوە گرێبەسـتەکە لـە تێکچووەوە دەگۆڕێت بۆ دروست.

دووەم/ لە حوکمەکانی خێزاندا:

فەلسـەفەی جیاکـاری ئەوەیـە: چـوونە نـاو هاوسـەرگیری تێکچـوو وەك هاوسـەرگیری بـەبێ ئامادەبوونی دوو شایەت ئەم پێنج ئەسەرەی لەسەر سەرهەڵدەدات:

١-لەسـەر ئـەو کەسـانەی دەچـنە ناویـەوە عیـدە پێویسـتە لـەو کاتـەوەی لەیـەکتریان جیادەکەنەوە.

٢-گەر منداڵێك لەو چوونەلا(دخول) پەیدا بوو رەچـەڵەکەکەی لـەرووی شـەرعەوە وەك منـداڵی هاوسەرگیری دروست وایە.

٣-مـارەیی هاوشـێوە بـۆ ئافرەتەکـە پێویسـتە ئـەوەش وەك باربوویـەك بـۆ ئـەو زیانـە مەعنەوییە(ئەدەبییە)ی بەهۆی چوونەلا بەریکەوتووە.

٤-چوونەلا خزمایەتی جێگیر دەکات، بۆیە بنەڕەتەکان و لقەکانی پیاوەکە لەسەر ژنەکە حەرام دەبێت، وەك چۆن لەسەر پیاوەکە بنەڕەتەکان و لقەکانی ئافرەتەکە حەرام دەبێت.

٥-سزای تاوانی زینا بەردەبێتەوە بەهۆی شوبهەی حەڵاڵەوە، ئەوەش بەهۆی وێنەیەکی رواڵەتی هاوسەرگیری، بەڵام چوونە ناو هاوسەرگیری پووچەڵ کە زانا بێت بە پووچەڵییەکەی هیچ ئەسەرێك لەو ئەسەرە باسکراوانەی لێوە سەرهەڵنادات، چونکە بە تاوانی زینا دادەنرێت.

سێیەم / لە عیبادەتەکاندا:

گەر کەسێك لەسەر خۆی نەزر کرد رۆژێك بەڕۆژوو بێت، گەر رۆژی جەژن بەڕۆژوو بوو رۆژووەکەی پووچەڵە لەلای جمهووری فەقیهان و تێکچووە لەلای حەنەفییەکان، چونکە پشتهەلکردنە لە میوانداری خودا، لەسەر ئەم جیاکارییە لەلای حەنەفییەکان بەریوونەوەی دلوا(التكليف) و پێویستنەبوونی رۆژووی نەزر لە رۆژێکی تردا سەرهەڵدەدات، بەریوونەوەی رۆژووەکەی لەلای جمهووریش، بۆیە پێویستە لەسەر کەسی نەزرکەر لە رۆژێکی تردا بەڕۆژوو بێت.

لەوەی باسمان کرد تێکچوونی ئەو قسە بەناوبانگەی ناو خەڵکمان بۆ رۆشن دەبێتەوە کە جیاکاری ناکەن لە نێوان تێکچوو و پووچەڵدا لەلای حەنەفییەکان لە هاوسەرگیری و عیبادەتەکاندا.

کێبەرکێی یاساکان لە

باری کەسێتیدا

وەرگێڕانی: عبدالکریم فتاح

پێشەکی

قورئـان دەسـتورێکی خودایيــە، لــە کۆمــەڵێك بنچـینەی مەنهــەجی و ڕێســای هەمووەکیـدا کۆبووەتــەوە و چوارچـێوەیەکی دروسـت کـردووە لـە ئـەخلاق و ژیـری مرۆڤـی ئـازاد کـردووە بـۆ دریژەپێدان و هـەڵهێنجانی حوکمـە بەشـەکییەکان، ژیـری دەتوانێـت لـەو چوارچـێوە و سـنوورەدا ببزوێ، قورئان حوکمەکانی خێزانـی مرۆیـی لـە هاوسـەرگیری و تـەڵاق و شـیردان و بـەخێوکردن و سەرپـەرشتیاری و خەرجی بـۆکردن و وەسـێت و لێچێمـاو و مـیرات بـە شـێوەیەك لـە دریژەپێـدان دەستبۆبردووە، ئەمەش لەبەر دوو هۆ:

یەکەم: گرنگی ترسناکی خێزان و کاریگەری راستەوخۆی لەسەر چارەنووسی کۆمەڵگە لـەرووی تەندروستی و تێکچوونەوە.

دووەم: هەر ناتەواوییەك لە حوکمەکانی خێزاندا روودەدات لە بنچینەیدا لێکـەوتنی لەگـەڵ رێـز و پلە و پایەی مرۆڤدایە.

ئەوەش وایکـردووە بازنـەی ئیجتیهـاد لـەم مەیدانـەدا بەرتەسـك ببێتـەوە و جووڵـەی ژیـری لـە بابەتەکانی باری کەسێتیدا سنووردار ببێت، خودا(سبحانە وتعالى) پەیوەندی هاوسـەری کـردووە بـە بنچینەیەك بۆ سوکنایی و ئارامی و سۆز و بەزەیی و خۆشەویسـتی و دەفـەرموێت: ﴿وَمِـنْ آيَاتِـهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِـنْ أَنفُسِـكُمْ أَزْوَاجًـا لِتَسْـكُنُوا إِلَيْهَـا وَجَعَـلَ بَيْـنَكُمْ مَـوَدَّةً وَرَحْمَـةً إِنَّ فِـي ذَلِـكَ لَآيَـاتٍ لِقَـوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[1].

خودا(سبحانە وتعالى) هاوسەری ژن و پیاوی لەسەر سێ بنچینە دامەزراندووە:

یەکەم: هاوسەرگیری کارلێکردنێکە ئامانجی سەرەکی تیایدا بریتییە لە بەرهەمهاتنی نەوەیـەکی چاك و پاك تاکو ببنە میراتگری زەوی، ئەوەش بەشێکە لە کارلێکردنی گـەردوونی سروشـتی، بۆیـە

---

[1] الروم/٢١

پێویستە خەسڵەتێکی دامەزراو و بەردەوامی لەخۆبگرێت و قابیلی لادان و تێکچوون نەبێت، هاوسەرگیرییەکە وەك کارلێکرکردنە گەردوونییەکانی تر وابێت لە نێوان بەشە جۆراوجۆرەکانیدا کە ناچنە ژێر دیاردەی بووکانەوە.

دووەم: هاوسەرگیری ژن و پیاو خاوەنی دوو سروشتە: سروشتی بکەری کە پیاوەکە نوێنەرایەتی دەکات و سروشتی بەرکاری(کاریگەربوون و کارلێککردن) کە ژنەکە نوێنەرایەتی دەکات، هەروەك جووتەکییە گەردوونییەکانی تر لە بەشەکانی گەردووندا، بۆیە یەکێك لە دوو هاوسەرەکە لەویتریان چاکتر و بالاتر نییە و بە جیاکەرەوەیەك لەویتر جیانەکراوەتەوە تاکو بەشداری بکات لە پێکهێنانی سەرئەنجامێکی بەئامانجگیراو لە ژیانی هاوسەری، پیاوەکە بە کردارەکەی بەشداری دەکات و ژنەکەش بە کارلێکردنەکەی بەشداری دەکات بەبێ هیچ جیاوازی و بالابوونێك بۆ یەکێکیان.

دووەم: سروشتی کردار داوای سیفەتی زبری و وزە و توانای بەرگری و کاریگەریی دەکات، وەك چۆن کاریگەربوون و وەلامدانەوەی کاریگەریی داوای نەرمی و سۆز و ناسکی و کاریگەربوون دەکات، بەهۆی ئەم واقیعە فسیۆلۆژییەوە گەر کار و ئەرکی یەکێك لە دوو سروشتەکە بدرێت بەسەر ئەویتریاندا ئەوا بەرئەنجامی کارلێکردنەکە خێزانییەکە پێچەوانە دەبێتەوە و دەگۆڕێت بۆ ئاساری نەرێنی لەسەر تاك و کۆمەڵگە، پێویستی ژیان داوای ئەوە دەکات پیاوی هاوسەر بە رۆڵی کرداری خۆی هەڵبستێت و شانبداتە ژێر بەرپرسیارێتی دابینکردنی راستەکەرەوە مادیەکانی خێزان تاکو ژنەکە یەکلاببێتەوە بۆ هەستان بە رۆڵی بەرکاری و کارلێکردنی خۆی و دەستەبەرکردنی راستکەرەوە مەعنەوییەکان لەکاتی هەستان بە پەیامی خۆی(پەیامی دایکایەتی) و پەروەردەی دروست بۆ پەروەردەکردنی چەندین نەوەی چاك و پاك و میراتگر بۆ زەوی، ئەوەش هەڵقوڵاو لە بەڵێنی خودا(سبحانه وتعالى) کە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾[1].

---

[1] الأنبياء/١٠٥

ئاماژەیەکی مێژوویی بۆ یاسای خێزان(باری کەسێتی):

لە بەرەبەیانی ئیسلامەوە شەریعەتی ئیسلام تەنها یاسایەك بووە کە پەیوەستبوون و پەیوەندییەکانی نێوان خەڵکی لە جیهانی ئیسلامیدا ڕێکخستووە، نەك تەنها لە باری کەسێتیدا بەڵکو لە هەموو پرسە مەدەنی و تاوانکارییەکاندا.

ئەو قازیانەی ئەم شەریعەتەیان پیادە دەکرد لەو موجتەهیدانە بوون کە لەچوارچێوەی شەریعەتدا دەجووڵان بۆ گەڕان بەدوای دادپەروەریدا، بەبێ کۆتوبەندبوون بە کۆمەڵێك دەقی سنووردارەوە یان پیادەکردنێکی ڕووکەشیانەی ئەو دەقانە، وەك ئەو کۆتوبەندبوونەی لە قەزای هاوچەرخ و لەژێر سێبەری یاسای دانراودا پیادە دەکرێت، بەڵام قەزا لەسەر ئەم شێوازەی نەمایەوە بەڵکو بەرەو پاش گەڕایەوە بەم جۆرە:

أ-سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ):

پێغەمبەر(ﷺ) یەکەمین قازی بوو لە ئیسلامدا، پێشینە قەزاییەکانی بوونە تەشریع بۆ ئومەتەکەی و قازی و موجتەهید و موفتی دەستیان پێوەدەگرێت لەو سۆنگەیەوە ئەوانە لە سوننەتی پێغەمبەری خودان کە دووەمین پلە لەدوای قورئان داگیردەکات ئەمەش وەکسەرچاوەی حوکمە شەرعییەکان.

لە زۆرێك لە ئایەتەکاندا قورئان داوا لە پێغەمبەر(ﷺ) دەکات هەڵبسێت بە کاری قەزا، لەوانە: ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلاَ تَتَّبِعْ الْهَوَى﴾[1]. ﴿إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾[2].

پێغەمبەر(ﷺ) دەسەڵاتی قەزایی لە کەسی خۆیدا کورتنەکردبووەوە، بەڵکو کەسانی تری بەم کار و ئەرکە ترسناکە ڕاسپاردبوو، وەك ڕاسپاردنی مەعازی کوڕی جەبەل بە قەزا کاتێك ویستی بیکات بە قازی و والی یەمەن و پێی فەرموو: ((چۆن قەزاوەت دەکەی کاتێك قەزایەکت بۆ هاتە پێش؟ وتی: بە کتێبەکەی خودا، فەرمووی: گەر لە کتێبەکەی خودادا نەتبینییەوە؟ وتی: بە سوننەتی پێغەمبەری خودا، فەرمووی: گەر لە سوننەتی پێغەمبەری خودادا نەتبینییەوە؟ وتی:

---

[1] ص/٢٦

[2] النساء/١٠٥

بەرای خۆم ئیجتیهاد دەکەم و کەمتەرخەمی ناکەم)) پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئەقڵە فیقهییە پێگەیشتووە و ئەم رەوگە زنجیرەییە بۆ قەزا کە ئەم هاوەڵە مەزنە پەیی پێبردبوو بە ئێمە نیشاندا و فەرمووی: ((حەمد بۆ ئەو خودایەی نوێنەری پێغەمبەری خودای سەرکەوتوو کردووە بۆ ئەوەی خودا پێی رازییە)) [1]

بەم جۆرە هاوەڵانی خۆی هاندا بۆ وازهێنانی کرداری تەندروست لەبەر رۆشنایی بنچینەکانی شەریعەتی ئیسلامدا.

ب-لە چاخی خەلیفەکانی راشیدیندا:

خەلیفەکانی راشیدین و هەموو هاوەڵان لە قەزا و راسپاردنی بە کەسانی تر شوێنی رەوگەی راست و دروستی پێغەمبەری خودا(ﷺ) کەوتن، لە شیکردنەوە و هۆگەرایی حوکمەکان و رۆشنکردنەوەی هۆکارەکاندا شوێنی پێغەمبەری خودا(ﷺ) کەوتن، جارێك هۆیان بە حوکمەکە دەهێنایەوە بەوەی دەقی قورئانی لەسەرە یان فەرموودەی پێغەمبەری لەسەرە و جارێکیش بازنەی حوکمەکەیان فراوان دەکرد لە رێگەی هۆگەرایی بە هۆیەك، بۆیە بە هەمان حوکم بڕیاریان دەدا لەو بوارەدا کە ئەو هۆیەی تێدا دەهاتە دی، حوکم بە ئیجتیهاد هەندێ جار راوێژ بە کەسانی تر لە ئەهلی ئیجتیهادی پێش دەکەوت.

ج-لە چاخی ئەمەوییەکاندا:

دیسان قەزا لەلایەن موجتەهیدەکانەوە بوو، ئەوان خۆیان بە سنوورێکی دیاریکراو کۆتوبەند نەکرد بوو، بەڵکو حوکمەکانیان بۆ هەموو پرسەکان لە قورئان دەردەهێنا، پاشان لە سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) پاشان ئیجتیهاد کرد بە رای خۆ کە پشتئەستوور کرابوو لە رووی شەرعەوە وەك پێوانە(قیاس) و بەرژەوەندی و عورف و رێگەکانی تر کە دواتر ناوی "سەرچاوە شوێنکەوتووەکان"ی بۆ دانرا [2].

[1] أخرجه الشوكاني عن معاذ بن جبل وقال عنه حسن لغيره، وهو معمول به: الفتح الرباني ٤٤٨٥/٩

[2] التعبير الصحيح هو أن يقال المصادر الكاشفة بدلاً من المصادر التبعية.

د-لە چاخی عەباسییەکاندا:

قەزا گەشە و گۆڕانی بەسەردا هات، موجتەهیدبوون لە مەرجەکانی قازی بە مەرج نەدەگیرا، بەڵکو لەم چاخەدا کەسانێك بە کاری قەزا هەستان کە هەیانبوو چاولێکەر(مقلد) بوو بۆ مەزهەبێکی دیاریکراو کە حوکمەکانی لێوە هەڵدەگوزی، ئەوەش سەرێکێشا بۆ بەیەکتردلکێشانی حوکمەکان بەهۆی جیاوازی را و بۆچوونی مەزهەبەکانەوە کە قازییە چاولێکەرەکان شانیان لەسەر دەدا، بۆیە حوکمە قەزاییەکان بۆ یەك ڕوودلوی هاوشێوە دژیەیەك و جیاواز بوون، بۆ چارەسەری ئەم دیاردەیە ئەبو یوسف[1] لە سەردەمی هاروونە ڕەشیدا پۆستی سەرۆکی قازییەکانی گرتە دەست و هەوڵیدا ئەو گرفتە چارەسەر بکات ئەوەش بە هەڵبژاردنی دەستەیە لە قازیان لەوانەی شارەزایی و ئاگاهی تەواویان هەبوو لە مەزهەبی ئەبو حەنیفە، ئەبو یوسف قازییەکانی پابەند کرد بە کارکردن بەو مەزهەبە تاکو لەو گشتە دژیەکی و جیاوازییەی حوکمەکانی قەزا رزگاریان ببێت.

سەرەرای تۆمارکردنی قسەکان و تۆمارەکان و قسەی دوو نەیارەکە و دەرکردنی حوکمەکان لە ساڵی (١٢٠ھ)ەوە بە هۆی ئیبن شبرمە قازی کوفە و ئەوانەی دوای ئەو هاتن لە قازییەکان کە شوێنی ڕەوگەی ئەو کەوتبوون لەگەڵ ئەوەش ئەو پێشینە قەزاییانە جیهانی ئیسلامی لێ بێبەش بوو بەهۆی ئەو گشتە شکست و جەنگ و کاولکارییەی ڕوویەڕووی جیهانی ئیسلامی و تۆمار و نووسراوەکانی بوویەوە ئەوەش بەرهەمی هێرشبەران بۆ سەر ئەو جێگانە و سووتان و تیابردنیان[2]

ە-لە چاخی عوسمانیدا:

لەدوای عێراق بوو بە بەشێك لە دەوڵەتی عوسمانی لە سەرەتای سەدەی شازدەوە(١٥٣٢ز) و لەژێر حوکمی عوسمانیدا بۆ ماوەی چوار سەدە مایەوە، لەو سەردەمەدا یاسای خێزان جێبەجێ دەکرا، لەدوای ئەوەی سوڵتان عبدالحمید راگەیاندنی ئەوەی پێی دەوترێت "چاکسازی و سیستمی خۆرئاوایی" راگەیاند، ئەوەش تا سەردەمی داگیرکاری بەردەوام بوو، لەدوای داگیرکاری بەریتانیا بۆ عێراق لە ساڵی ١٩١٧ز ساڵی ١٩٣٢ز یاسای دادگا شەرعییەکانی دەرکرد، بەپێی ئەوە دادگا سوننییە تایبەتەکان هاتنە ئاراوە و چوونە ژێر دەسەڵاتی مەجلیسی راگەیشتنی سوننییەوە کە

---

[1] ابو يوسف (١١٣-١٨٣ھ): هو يعقوب بن ابراهيم بن ابي ليلى الأنصاري نسباً والكوفي منشأ.

[2] الأستاذ محمد شفيق العاني، أحكام الأحوال الشخصية في العراق، ط ١٩٧٠، بغداد، ص٢.

فیقهی سوننی پیادە دەکرد(بەتایبەت فیقهی ئەبو حەنیفە) وەك یاسای خێزان، هەروەها دادگا شەرعییە تایبەتەکانی مەزهەبی جەعفەری دەچووە ژێر دەسەڵاتی مەجلیسی پیاگەیشتنی جەعفەرییەوە بۆ پیادەکردنی فیقهی جەعفەری.

ز-لە حوکمی نیشتمانیدا:

لەدوای ئەوەی یاسای بنەڕەتی لە ساڵی(١٩٢٥ز) دەرکرا پاشان دلنیان بە جیاکاری مەزهەبی هاتوو لە بڕگەی پێشوویدا، بۆیە ئەو دوو مادەیە(٧٦، ٧٧)ی ئەو دەستوورە بە دەق هێناویانە کە: قەزا لە دادگا شەرعییەکاندا جاری دەبێت بەپێی حوکمە شەرعییەکانی تایبەت بە هەر مەزهەبێك، قازیش لە مەزهەبی زۆرینەی دانیشتوانی ئەو جێگەیە دادەنرێت لەگەڵ مانەوەی دوو قازی سوننی و جەعفەری لە شاری بەغداد و بەصرە.

لە ساڵی ١٩٣٣ هەوڵێك درا بۆ دەرکردنی یاسای باری کەسێتی لەسەر ئەوەی لە فیقهی ئیسلامی وەرگیرا بێت بەبێ پابەندبوون بە مەزهەبێکی دیاریکراوەوە، بۆیە دیوانی تۆمارکردنی یاسایی بەو کارە هەستا و لائیحەیەکی بۆ ئەو پرۆژەیە ئامادە کرد، بەڵام سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا.

لە ١٩٤٥/١/١٩ز وەزارەتی داد فەرمانێکی دەکرد بە دروستکردنی لیژنەیەك دیسان بۆ دانانی لائیحەیەکی یاسای باری کەسێتی، لیژنەکە لەسەر بنچینەی دوو مەزهەبی سوننی و جەعفەری پرۆژەکەی خۆی تۆمار کرد، بەڵام دیسان ئەم پرۆژەیە سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا و نەکرایە یاسا.

لە ١٩٥٩/٢/١٧ز وەزارەتی داد لیژنەیەکی پێکهێنا و داوای لێکرد لائیحەیەکی هەڵگوزراو لە فیقهی ئیسلامی ئامادە بکات، لەو پرس و بابەتانەی کۆدەنگیان لەسەرە یان پارسەنگراون لە حوکمە شەرعییەکان، دانانی پرۆژەکە تەواو بوو بەبێ پابەندبوون بە مەزهەبێکی دیاریکراوەوە و بوو بە یاسای باری کەسێتی ژمارە(١٨٨) لە ١٩٥٩/١٢/٢٩ز، چەندین گۆڕانکاری بەسەر ئەم یاسایەدا هێنرا، یەکەمین گۆڕانی بەپێی یاسای ژمارە(١١) ساڵی ١٩٦٣ز بوو.

هەر بەو جۆرە یاسای دەسەڵاتی قەزایی ژمارە(٢٦) بۆ ساڵی ١٩٦٣ز دەرکرا، بەپێی ئەم یاسایە مەجلیسی پیاگەیشتنی سوننی و جەعفەری هەڵوەشایەوە و لە جێگەی ئەو دوو مەجلیسە (دەستەی مادە کەسییەکان) لە دادگای پێداچوونەوە دامەزرا.

شایانی باسە زاراوەی (یاسای باری کەسێتی) کە چەندین ناوی تری بۆ دانراوە وەك یاسای خێزان و یاسای ماف خێزان لە زاراوە فیقهییە ئیسلامییەکان نییە، بەڵکو سەرچاوە مێژووییەکەی بریتییە لە فیقهی ئیتالی، لە کاتێکدا لە باکووری ئەو وڵاتە چەندین ویلایەتی سەربەخۆ هەبوون کە یاسای تایبەتیان بەسەردا پیادە دەکرا و پێیان دەوترا "باری کەسێتی" لە پاڵ یاسای رۆمانیدا کە وەك یاسای گشتی ولبوو بۆ هەموو ویلایەتەکان، پاشان زاراوەکە گوازرایەوە بۆ فەرەنسا کە بۆ چەندین هەرێمی دەرەبەگایەتی دابەش بوو بوو، یاسای مەدەنی فەرەنسی ئەم چەمکەی وەرگرت لەدوای یەکگرتنی هەرێمەکان لە ساڵی ١٨٠٤ز، پاشان یاساڕێژیە ئەوروپییەکان تاوتوێیان بۆ کرد، لە عێراقدا لە مادەی(١١) لە بەیانی دادگاکان لە ١٩١٧/١١/٢٨ لەژێر ناوی "مادە کەسییەکان"دا بەکارهاتووە، بۆ یەکەمین جار گوزارشتی "باری کەسێتی" لە یاسای دادگا شەرعییەکاندا لە ١٩٣٢/٦/٣٠ بەکارهێنراوە، پاشان لە یاسای بنەڕەتی(دەستوور)ی دەرچوو لە ساڵی ١٩٢٥ بەکاربراوە، پاشان لە یاسای باری کەسێتی بێگانەکاندا ژمارە (٧٨)ی ساڵی ١٩٣١ ریشەی داکوتیوە، دواجار لە یاسای باری کەسێتی ئێستادا جێگیرکراوە.

کۆمەڵێك بنەمای ڕێخۆشکەری گشتی

بنەما ڕێخۆشکەرییە گشتییەکانی پەیوەست بە حوکمەکانی باری کەسێتی هەیانە پەیوەستن بە سەرچاوەکانیان و هەیانە پەیوەستن بە گوزەرکردنیان لەڕووی کەسەکان و کات و شوێنەوە، ئەم باس و هەوڵانە ئەوانە ڕۆشن دەکەنەوە، بەم جۆرە:

باسی یەکەم:
سەرچاوەی حوکمەکانی باری کەسێتی

سەرچاوەی حوکمەکانی باری کەسێتی بەپێی برگەی یەکەمی مادەی یەکەمی ئەم یاسایە(١): دەقە یاساڕێژییەکان و بنەما گشتییەکانی لە فیقهی ئیسلامیدا.

سروشتی بابەتەکە دلوای دابەشکردنی لێکۆڵینەوەکەمان دەکات بۆ سێ هەوڵ، یەکەمیان تایبەت دەکرێت بۆ سەرچاوەخوازی دەقە تەشریعییەکان، و دووەم بۆ بنەما فقهییە ئیسلامییەکان و سێیەم بۆ ڕێنموونیکاری بە بڕیارەکانی دادگا.

هەولی یەکەم:
سەرچاوەخوازی دەقە تەشریعییەکان

برگەی یەکەم لە مادەی یەکەمی ئەم یاسایە بەدەق هێناویەتی: ((دەقە تەشریعییەکان لەم یاسایەدا بەسەر هەموو ئەو پرسانەدا گوزەر دەکات کە ئەم دەقانە دەیگرنەوە لە گوزارشت و یان لە ناوەرۆکدا))، واتە لەسەر قازی پێویستە کاربکات بە دلواکارییەکانی ئەم یاسایە لە هەموو پرس و بابەتێکدا و پاشان ڕێکخستنیان و دیاریکردنی حوکمەکانیان بەپێی یاساکە، حوکمی هەڵهێنجراو لە دەقەکان یان لە گوزارشت و دەربڕینی ئاشکرای دەقەکە وەردەگیرێت کە پێی دەوترێت "گوکراوی

---

[١] قانون الأحوال الشخصية لرقم ١٨٨ لسنة ١٩٥٩.

دەق" چونکە ڕاشکاوانە دەقەکە گوێکرتووە و ئاماژەی پێ کردووە، یان لە ڕۆحی دەقەکە وەردەگیرێت کە پێی دەوترێت "تێگەیشتن لە دەق" چونکە لە ڕۆحەکەیەوە تێدەگەین نەك لە گوزارشتەکەیەوە، هەروەها لە کرۆك و ناوەرۆکییەوە حاڵیدەبین نەك لە دەربڕینەکانییەوە.

"گوکراوی دەق" یان ڕاشکاوانەیە یان ناڕاشکاوانە(ئامێزگرانە).

گوکراوی ڕاشکاو: ئەوەیە ڕاشکاوانە دەقەکە ئاماژەی بۆ دەکات.

گوکراوی ناڕاشکاو(ئامێزگرانە): ئەوەیە دەقەکە ناڕاشکاوانە و بە شێوەیەکی ئامێزگرانە ئاماژەی پێ دەکات، یان وەك زانایانی لۆژیك ناویان لێناوە بە "ئاماژەی پابەندکاری" چونکە ئاماژەی ئامێزگرانە بۆ ئاماژەی ڕاشکاو پابەندکارە.

ئاماژەی ئامێزگرانە بۆ سێ بەش دابەش دەبێت: ئاماژەی دەستنیشان، و ئاماژەی خوازیاری و ئاماژەی نیمچە دەستنیشان، وەك چۆن تێگەیشتنی لە دەق دابەش دەبێت بۆ تێگەیشتنی تەبایی و تێگەیشتنی پێچەوانە.

تێگەیشتنی تەبایی دوو جۆرە: ناوەرۆکی گوتار(یان ناوەرۆکی دەق) لەگەڵ ئاوازی گوتار.

بینا لەسەر ئەم دابەشکردنانەی ئاماژەکانی دەق قازی حوکمی ڕووداو و پرسەکان کە لەبەردەم قەزادا واڵا دەبن لە یەکێك لەم شەش ڕێگەوە دەردەهێنێت:

١–ئاماژەی دەق یان(گوکراوی ڕاشکاو)

٢–ئاماژەی دەستنیشان.

٣–ئاماژەی خوازیاری.

٤–ئاماژەی نیمچە دەستنیشان.

٥–تێگەیشتنی تەبایی.

٦–تێگەیشتنی پێچەوانە.

١-ئاماژەی دەق(یان گوکراوی ڕاشکاو):

ئەوەیە دەقەکە ڕاشکاوانە ئاماژەی پێ دەکات وەك پێویستنەبوونی خەرجی عیدەی ئافرەتی مێردمردوو کە ڕاشکاوانە مادەی(٥٠) لە یاسای ڕاوەستاو ئاماژەی پێ دەکات(خەرجی بۆ عیدەی مێردمردوو نییە).

٢-ئاماژەی دەستنیشان:

ئەمەش بریتییە لە ئاماژەی دەق بە ئاماژەیەکی ئامێزگرانە(پابەنکاری) لەسەر حوکمێکی بەمەبەست نەگێراو–لە بنەڕەتەوە– لە دەقەکە، بەڵام بەشێوەیەکی ئامێزگرانە پابەندکارە بۆ ئەو حوکمە ئاماژە لەسەرکراوەی راشکاوانە هاتووە، نموونەی ئەمە ئایەتی: ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ﴾[1] ئەم ئایەتە بە گوکراوی راشکاوانەی ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی خەرجی دایکی منداڵەکە(دایکە تەڵاقدراوەکە) لەسەر باوکی منداڵەکە پێویستە، هەروەها بە ئاماژەی دەسنیشان ئاماژە دەکات بۆ ئەوەی رەچەڵەکی منداڵەکە بۆ باوکە، چونکە پیتی "لام" لە وشەی "لە"دا بۆ خاوەندارییە، لەو رووەوەی مولکداری باوکەکە بۆ منداڵەکە بەمەبەست نەگێراوە و "لام" هەڵدەدرێتە سەر نزیکترین مانای مولکداری کە بریتییە لە رەچەڵەك، بەوەش ئایەتەکە بە ئاماژەی دەستنیشان ئاماژە دەکات بۆ سەر رەچەڵەك بۆ باب.

٣-ئاماژەی خوازیاری:

ئەمەش بریتییە لە خوازیاری دەقەکە بۆ ئاماژەکەی لەسەر مانای ویستراو، خستنەسەری وشەیەك یان گوزارشتێك بۆی کە یاسادانەر وازیلێهێناوە یان بەئەنقەست بەهۆی رۆشنبوونییەوە، یان بە هەڵە یان بە لەبیرچوون، نموونەی ئەمە وەك برگەی یەکەم لە مادەی حەوتەمی ئەم یاسایە کە دەقەکەی دەڵێت: ((لە تەواوی شایستەیی هاوسەرگیرییدا ئەقڵ و تەواوکردنی هەژدە ساڵ بە مەرج دەگیرێت)) دەخوازێت قازی وشەی "پێویست" لەدوای وشەی "هاوسەرگیری" دابنێت، چونکە ئەو مەرجە مەرجی دامەزران و مەرجی دروستی و مەرجی جێبەجێکردن نین، بەڵکو ئەوە مەرجی پێویستبوونە، واتە بۆ پێویستبوونی هاوسەرگیری و قابیلەبوونی بە هەڵوەشانەوە لە لایەن یەکێك لە دوو هاوسەرەکەوەوە تەواوی شایستەیی بە مەرج دەگیرێت، ئەگینا بۆ ناکام لە یەکێك لە دوو هاوسەرەکەوە–لەدوای باڵغبوون و تەواوی شایستەیی– هەڵوەشاندنەوەی هاوسەرگیرییەکە رێگەپێدراوە(گونجاوە) گەر پێی رازی نەبێت وەك چۆن لە فیقهی ئیسلامیدا بریاری لێدراوە، و یاسادانەر لە مادەی چل برگەی سێیەمدا دەستی بۆبردووە کە دەقەکەی دەڵێت: هەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە داوای جیابوونەوەی بۆ هەیە گەر گرێبەستی هاوسەرگیرییەکە

---

[1] البقرة/٢٣٣

لەلایەن یەکێك لە دوو هاوسەرەکەوە بەر لە تەواوکردنی هەژدە ساڵ ئەنجامدرابێت و رازیبوونی قازی لەسەر نەبووبێت.

٤-ئاماژەی نیمچە دەستنیشان:

ئەمەش بریتییە لە ئاماژەی دەق لەسەر هۆی حوکمەکە(واتە هۆی پێویستکەر بۆ تەشریعبوونی)، لێرەدا قازی بەپێی داخوازی رێسای(حوکم لەگەڵ هۆیەکەی بە بوون و نەبوون دەسوڕێتەوە) کاردەکات، گەر هۆیەکە هاتەدی حوکمەکە دێتە دی، گەر هۆیەکە دواکەوت حوکمەکە دوادەکەوێت، نموونەی ئەمە: مادەی شەست و دوو لە یاسای باری کەسێتی عێراقی راوەستاو، بە دەق هێناویەتی: ((خەرجی هەر هەژارێکی دەستەوسان لە کەسابەت لەسەر ئەولەنەی میراتگری ئەون لە خزمە دەوڵەمەندەکانی پێویستە بەپێی میراتگری کەسە دەوڵەمەندەکە لە ئەو)) بە گوکراوی راشکاوی ئاماژە دەکاتە سەر پێویستبوونی خەرجی بۆ هەموو هەژارێکی دەستەوسان لە کەسابەت لەسەر ئەو کەسەی لێجێماوی ئەو هەژارە بە میرات دەگرێت گەر مردوو و خاوەنی ماڵ بوو، بە مەرجێك ئەو میراتگرە لەرووی داراییەوە خاوەنی دەسەڵات بێت، هەروەها ئاماژەیەکی نیمچە دەستنیشان دەکاتە سەر ئەوەی هۆی پێویستبوونی ئەو خەرجی بۆکردنە بریتییە لە میراتگری لەنێوان ئەو کەسەی خەرجی بۆکردنەکەی بۆ پێویست بووە لەگەڵ ئەو کەسەی خەرجییەکە دەکات، بەم رێگەیە قازییەکە دەگاتە سەرئەنجامێك ئەوەش بریتییە لە: کەسی نزیك خەرجی کەسە هەژارە دەستەوسانەکەی خۆی لەسەرە گەر میرات نەگرتنی نێوانیان نەسەلمێنرا، هەروەها رێژەی خەرجی بۆ کردنی پێویست لەسەری وەك رێژەی میراتەکەیەتی لە کەسە هەژارەکە، گەر کەسێکی هەژاری دەستەوسان لە کەسابەت برا و خوشکێکی دایك و باوکی هەبوو، و هەردووکیان لەرووی داراییەوە دەوڵەمەند بوون، ئەوا دوو لەسەر سێی خەرجییەکە لەسەر براکەیە و یەك لەسەر سێی خەرجییەکە لەسەر خوشکەکەیە، ئەوەش بەپێی رێسای: (لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ)، هەر بەو جۆرە لەسەر قازی پێویستە حوکم دەربکات بە خەرجی بۆکردنی مێردی هەژاری دەستەوسان لە کار لەسەر ژنە دەوڵەمەندەکەی، چونکە میراتگری مێردەکەیەتی، ئەمەش بریتییە لە رای ئیبن حەزمی زاهیری کە لە کتێبی "المحلی"دا دەڵێت[1]: ((گەر مێردەکە دەستەوسان بوو لە

[1] ٩٢/١٠، مسألة رقم ١٩٣٠.

خەرجی کردن بۆ خۆی و ژنەکەی دەوڵەمەند بوو ئەوا خەرجی بۆ کردن لەسەر ژنەکە پێویست دەبێت و هیچ شتێك لەو خەرجییەی بۆ ناگەڕێتەوە گەر مێردەکەی دەوڵەمەند بوویەوە)) چونکە میراتگری مێردەکەیەتی و خەرجی بۆکردنی لەسەر پێویستە.

٥-تێگەیشتنی تەبایی:

ئەوەش بریتییە لە حوکمێك کە لە دەقەکەوە تێدەگەین، لە ڕۆحی دەقەکە وەردەگیرێت نەك لە گوزارەکەی، و تەبایە لەگەڵ حوکمی گوکراوی ڕاشکاوی دەقەکە، نموونەی ئەوە ئەو ئایەتەیە کە دەربارەی گوێڕایەڵی منداڵ بۆ دایك و باوك هاتووە و دەفەرموێت: ﴿فَلاَ تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا﴾[1]، خودا(سبحانه وتعالى) نەهیکردووە لە "ئۆف" کردن و حەرامی کردووەن چونکە ئازاری دایك و باوك دەدات و پێچەوانە دەوەستێتەوە لەگەڵ مافەکان و ئەرکەکانی باوکایەتی و ڕۆڵایەتی، ئەم دەقە بەخشندە بە گوکراوی ڕاشکاوی ئاماژە دەکاتە سەر حەرامکردنی ئۆفکردن، هەروەها بە تێگەیشتنی تەبای ئاماژە دەکاتە سەر لێدانیان و جنێوپێدانیان لە دەروازەی لەپێشتر، چونکە هۆی حەرامکردنەکە کە بریتییە لە ئازاردان لە لێدان و جنێودانیدا توندتر و بەهێزترە، بەوەش قازی لە ڕێگەی تێگەیشتن و ناوەرۆکی دەقەکەوە دەکاتە حوکمی حەرامکردنی هەموو ئەو هەڵسوکەوتە گوفتاری و ڕەفتاریانەی لەلایەن ڕۆڵەکانەوە دەبێتە هۆی زیانگەیاندنی مادی و مەعنەوی بە دایکان و باوکان.

٦-تێگەیشتنی پێچەوانە:

ئەوەش بریتییە لە تێگەیشتنی حوکمێکی وەرگیراو لە دواکەوتنی کۆتوبەندێك لە دەقەکە کە لە حوکمی گوکراوی ڕاشکاودا بەهەند وەردەگیرێت، نموونەی ئەوە ئەو ئایەتەی لەسەر حەرامبوونی هاوسەرگیری بە خزمایەتی هاتووە و دەفەرموێت: ﴿وَرَبَائِبُكُمْ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمْ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾[2]، گوکراوی ئەم ئایەتە ئەوەیە کچی ژنەکەی لە مێردێکی پێشووی لەسەر حەرامە، چونکە چوونەلا(دخول) کۆتوبەندێکی بەهەندگیراوە لە حوکمەکەدا(حەرامبوون)، بە پێچەوانەی کۆتوبەندی یەکەمەوە: ﴿وَرَبَائِبُكُمْ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ﴾ ئەمەیان لەم حوکمەدا بە

---

[1] الإسراء/٢٣

[2] النساء/٢٣

هەند ومرناگیرێت، گەر پیاوەکە چووە لای ژنەکە کچی ژنەکەی لەسەر حەرام دەبێت یەکسانە کچەکە لەلای ئەو بێت یان نە[1]

دەرئەنجام(هەڵهێنجان):

لەم خستنەڕووە کورتەوە بۆ ئاماژەکانی دەق دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی بڕگەی یەکەم لە مادەی یەکەمی ئەم یاسایە ناتەولوە، چونکە دەسەڵاتی هەڵهێنجانی حوکم لە دەقەکان تەنها لە دوو ڕێگەی ئەو شەش ڕێگە باسکراوە بە قازی دەبەخشێت، ئەو دوانەش: گۆکراوی راشکاو–وەك چۆن گوزارشتی "لە گوزارەکەیدا" ئاماژەی پێ دەکات، لەگەڵ تێگەیشتنی بەرجەستە لە ناوەرۆکی گوتارەکە وەك چۆن گوزارشتی "یان لە ناوەرۆکیدا" ئاماژەی پێ دەکات، ئەم بڕگەیە هەمان بڕگەی یەکەمی مادەی یەکەمە لە یاسای مەدەنی میسری جێبەجێکراوی ساڵی ١٩٤٨ز، و مادەی یەکەم لە پرۆژە یاسای مەدەنی نوێ، ئەم هەڵەیە لە داڕشتنی هونەری یەکەمجار لە یاساڕێژی میسریدا ڕوویداوە و تەشریعی عێراقی چاوی لەو کردووە و پاشانیش پرۆژە یاساکە، تا ئەمڕۆ بەردەوامە و لە یاسایەکەوە بۆ یاسایەکی تر دووبارە دەبێتەوە بەبێ ئەوەی یەکێك لە ڕاڤەکارانی ئەم یاسایانە هەستی پێ بکەن و پەیی پێ ببەن، هیوایەکی زۆرمان هەیە چاوخشاندنەوە بە گۆڕینی ئەم بڕگەیەدا بکرێت، بەم جۆرە:

(١–دەقە تەشریعییەکان لەم یاسایەدا گوزەر دەکات بەسەر هەموو ئەو پرس و بابەتانەی کە ئەم دەقانە بە گۆکراویان یان تێگەیشتن لێیان دەیانگرنەوە) لەم بارەدا لەژێر گوزارشتی "گۆکراویان" چوار ڕێگەی یەکەم جێگەیان دەبێتەوە، وەك چۆن لەژێر زاراوەی "یان تێگەیشتنیان" دوو ڕێگەی کۆتایی(تێگەیشتنی تەبا و تێگەیشتنی پێچەوانە) جێگەیان دەبێتەوە.[2]

[1] فهو قيد جرى على الغالب لأن البنت من الزوج السابق تسكن مع أمها غالباً في حالة تزوج الأم بزوج آخر.

[2] لمزيد من التفصيل راجع مؤلفنا (الصلة بين علم المنطق والقانون) مطبعة شفيق– بغداد١٩٨٦– ص١٣ ومابليها.

هەولی دووەم:
سەرچاوەخوازی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی

برگەی دووەمی مادەی یەکەمی ئەم یاسایە بە دەق هێناویەتی: ((گەر دەقێکی تەشریعی نەبینرایەوە بتوانرێت پیادە بکرێت ئەوا بەپێی دلخوازی بنەماکانی شەریعەتی ئیسلام کە زۆرترین گونجاویی هەبێت لەگەڵ دەقەکانی ئەم یاسایەدا حوکمی پێ دەکرێت)) بەپێی ئەم برگەیە و برگەی یەکەمیش سەرچاوەی حوکمەکانی باری کەسێتی فەرمی لە دوو سەرچاوەی پابەندکەر بۆ قازی کورتدەبێتەوە:

یەکەم: بنەماکانی شەریعەتی ئیسلام کە زۆرترین گونجاویی هەیە بۆ ئەم یاسایە.

دووەم: لەسەر قازی پێویستە ئەم رێکخستنە رەچاو بکات سەرەرای ئەوەی ئەم دوو سەرچاوەیە لە بنەرەت و سەرئەنجامدا یەکدەگرن، چونکە ئەم یاسایە بەردەوام تاکە سەرچاوەکەی بریتییە لە شەریعەتی ئیسلام بەبێ پابەندبوون بە مەزهەبێکی دیاریکراوەوە، رووی پێشخستنی یەکەم ئەوەیە هەرچی بە دەقی دیاریکراو رێکخرابێت رۆشنتر و دیاریکراوترە.

هەرکەس لەم برگەیە و ئەوەی بەدوایدا دێت قووڵدەبێتەوە بۆی دەردەکەوێت یاسادانەر تێکەڵاوییەکی لا دروستبووە لە نێوان شەریعەتی ئیسلامی و فیقهی ئیسلامی بە بەڵگەی وتنی "گونجاوتر"، چونکە ئەم کۆتوبەندە گەر بۆ فیقهی ئیسلامی دروست بێت ئەوا بۆ شەریعەتی ئیسلام دروست نییە، چونکە بنەماکانی شەریعەتی ئیسلام بەم وەسفە وەسف ناکرێن بە پێچەوانەی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی ئیجتیهادی، ئەوانە بە جیاوازی مەزهەبەکان جیاوازیان لەنێواندایەن هەیانە گونجاوترە و هەیانە کەمتر گونجاوە بۆ ئەم یاسایە و واقیعی عێراقییەکان.

سەرچاوەی ئەم تێکەڵاوییە دوو شتە:

یەکەمیان: ناویانگ دەرکردنی بەکارهێنانی "شەریعەتی ئیسلام" بۆ "فیقهی ئیسلامی" لە دانراوە نوێ و هاوچەرخەکاندا، سەرەرای جیاوازی ئەو دوو زاراوەیە، چونکە شەریعەت بریتییە لە دەقەکانی قورئان و فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) و کۆی ئەو حوکمانەی لەو دوو سەرچاوەدا هاتوون، ئەمانە هەڵە هەڵناگرن، بەڵام فیقهی ئیسلامی بریتییە لە کۆمەڵێك حوکمی ئیجتیهادی هەڵهێنجراو لەو دوو سەرچاوەیە، هەشیانە لە سەرچاوە پاشکۆکان هەڵهێنجراون، وەك سەرچاوەی پێوانە و بەرژەوەندی و عورف و سەرچاوەکانی تری ئیجتیهادی، ئەمانە هەڵە و راست هەڵدەگرن.

دووەم: ئەم مادەیە لە مادەی یەکەمی یاسای مەدەنی جێبەجێکراو وەرگیراوە(لەگەڵ کەمێك گۆڕانکاری) کە سەرچاوە فەرمییەکانی حوکمی مامەڵە مەدەنییەکان بە چوار دادەنێت: (یەکەم دەقە تەشریعییەکانی ئەم یاسایە، دووەم عورف، سێیەم بنەماکانی شەریعەتی ئیسلام کە زۆرتر گونجاون، چوارەم رێسای دادپەروەری) لێرەدا تێکەڵییەکە روویداوە و لەوێش دووبارە بووەتەوە.

ئەم مادەیەی یاسای مەدەنی عێراقی کاریگەرە بە مادەی یەکەمی یاسای مەدەنی میسری کە بنەما فەرمییەکانی حوکمی مامەڵە دارایییەکان بە پێنج دادەنێت کە ئەمانەن: (دەقەکان و عورف و شەریعەت و یاسای سروشتی و رێساکانی دادپەروەری) یاسادانەری عێراقی یاسای سروشتی لاداوە لەبەر دوو هۆ: یەکەمیان: ناروونی ئەم زاراوەیە لەڕوویس ناوەڕۆکەوە و دیار نەبوونی مەوداکەی، دووەم: بە "رێساکانی دادپەروەری" لەو زاراوەیە بێنیاز بووە، ئەمەش کارێکی باشە ئەنجامیداوە، بەڵام یاسادانەری میسری زۆرتر سەرکەوتوو بووە کاتێك کۆتوبەندی "گونجاوتر یان زۆرتر گونجاو"ی پشتگوێخستووە.

بەهۆی هەموو ئەوەی باسمان کرد راستکردنەوەی برگەی دووەمی باسکراو پێشنیار دەکەین بەم هۆیانە:

(٢–گەر دەقێکی تەشریعی نەبینرایەوە بتوانرێت پیادە بکرێت ئەوا بەپێی داخوازی فیقهی ئیسلامی زۆرتر گونجاو لەگەڵ ئەم یاسایە حوکم دەردەکەین) ئەم راستکردنەوەیە–لەبارێکدا کاری پێبکرێت– لە روویەکەوە لەو تێکەڵییە باسکراوە خاڵییە و لەڕوویەکی ترەوە لەگەڵ مادەی (٩٠) ئەم یاسایەدا گونجاوە، کە بە دەق هێناویەتی: ((لەگەڵ رەچاوکردنی ئەوەی خرایە روو دابەشکردنی شایستەبوون و بەشەکان بەسەر میراتگراندا بە خزمایەتی(نزیکی) گوزەر دەبێت بەپێی حوکمە شەرعییەکان کە بەر لە تەشریعی یاسای باری کەسێتی ژمارە(١٨٨) لە ساڵی ١٩٥٩ رەچاوکراون وەك چۆن لەوەی ماوەتەوە شوێنی حوکمەکانی میراتگری دەکەوین)) ئەمە و مادەکانی تر، پرۆژە یاساکە پایەکان و هۆیەکان و مەرجەکانی میراتی رۆشن کردووەتەوە(م٨٦)، باسی کەسانی شایستەبووی لێجێماوی کردووە(م٨٨) و جۆرەکانی خزمایەتی خستووەتە روو لە (م٨٩)دا، پاشان قازی رەوانەکردووە بۆ فیقهی ئیسلامی و حوکمە شەرعییە رەچاوکراوەکانی بەر لە تەشریعی ئەم یاسایە لە (م٩٠)دا، بۆ نموونە گەر کەسێکی سوننی مەزهەب لە عێراق بمرێت فیقهی ئەبو حەنیفە بەسەر دابەشکردنی لێجێماوەکەیدا جێبەجێ دەکرێت، گەر کەسێکی شێعی مەزهەب بمرێت قازی فیقهی جەعفەری بەسەریدا پیادە دەکات.

هەوڵی سێیەم:
ڕێنموونی وەرگرتن لە بڕیاری دادگاکان

بڕگەی سێیەمی مادەی یەکەمی باسکراو بە دەق هێناویەتی: ((دادگاکان-لە هەموو ئەوانەدا- ڕێنموونی وەردەگرێت لەو حوکمانەی قەزا و فیقهی ئیسلامی دانیان پیادا ناوە لە عێراق و وڵاتە ئیسلامییەکانی تردا کە یاساکانیان لە یاساکانی عێراق نزیکن)).

ئەم بڕگەیە قازی سەرپشك کردووە لە هەموو ئەو شتانەدا ناڕوونن لە دوو سەرچاوە پێشووەکە کۆمەکی وەربگرێت لە پێشینە قەزاییەکان و لێکدانەوەی ئەم یاسایە و شرۆڤەکردنی بنەماکانی فیقهی ئیسلامی لە پرس و بابەتەکانی باری کەسێتیدا، لەو بابەتانەی بۆی دەخرێنە ڕوو بۆ ئەوەی حوکمیان لەسەر دەربکات قازی مافی ئەوەی نییە بە بیانووی ناڕوونی دەق و نەبوونی دەق[1] خۆی لە بڕیار بدزێتەوە، بەڵام قازی پابەند نییە بە پێشینە قەزاییەکان و لێکدانەوە فیقهییەکان، چونکە هەریەك لەو دوانە سەرچاوەیەکی فەرمی نییە لە تەشریعاتی عێراقیدا، لەمەشدا ئاراستەی فیقهی ئیسلامی وەرگرتووە کە بڕیاری قازییەك پابەندکار نییە بۆ قازییەکی تر لە بابەتە لێکچووەکاندا، بەڵکو بڕیارێکی پێشتری قازییەك پابەندکەر نییە بۆ خودی خۆی، بۆی هەیە ئیجتیهادەکەی پێشووی بگۆڕێت با بڕیاریش بدات پێچەوانە بە بڕیارەکەی پێشووی گەر لەوەدا دادپەروەری و بەرژەوەندی شەرعی بینی[2]

---

[1] هەندێ جار قازی دەقێك یان بنەمایەك نابینێتەوە لەو بارەدا ئیجتیهاد دەکات و ڕێنموونی لە پێشینە قەزاییەکان وەردەگرێت لەپێناو چارەسەری پێویستدا.

[2] خەلیفەکانی ڕاشیدین و فەقیهان لە هاوەڵان و شوێنکەوتوان و ئیمامانی مەزهەبەکان لە گەڕانەوە لە ئیجتیهادێکی پێشتر و حوکمدان بە ئیجتیهادێکی نوێ دوودڵ نەبوون، بۆ نموونە: عومەری کوڕی خەتاب(رضي الله عنه) بڕیاری بێبەشکردنی هەندێ لە "عصبة"ی دا بە نەمانەوەی شتێك لە لێجێماو، پاشان هەمان بابەت دووبارە بوویەوە و بە پێچەوانەی حوکمەکەی یەکەمییەوە بڕیاری دەرکرد، بابەتەکە میراتی بوو، میراتگران ژنی پیاوەکە و دایك و برا و خوشك بوون لەدایك و باوکێك، شەشیەکی لێجێماوەکەی دا بە دایکەکە و نیوەی لێجێماوەکەی دا بە ژنەکە و براکان لە دایکەوە دوو سێیەکیان وەرگرت و پاشان بڕیاری کۆتاهاتنی لێجێماوەکەی دا، ئەمە لە ساڵی یەکەمی خەلافەتیدا بوو، کاتێك بابەتێکی هاوشێوەی ئەوەی لە ساڵی دووەمدا بۆ بەرزکرایەوە بڕیاری بەشداری پێکردنی برا و خوشکەکانی دا لە سێیەکی لێجێماودا(بەشی براکان لە دایکەوە) لەنێوان ئەوان و براکان لە دایکەوە بە یەکسانی دابەش دەکرێت لەو سۆنگەیەوە ئەوانیش لە دایکەوە بران، ئەوەش دوای ئەوەی یەکێك لە "عصبة"کان پێی وت: وا دابنێ باوکمان بەردێك بێت یان کەوتبێتە دەریاوە ئایا دایکمان یەك دایك نییە؟ عومەر قسەی کەسەکەی لا پەسەند بوو بۆیە بڕیاری ئەو هاوبەشی پێکردنە باسکراوەی دا، پاشان پێی

←

دیسان لەسەر ئەم برگەیە تێبینی دەکرێت فیقهی ئیسلامی کردووە بە هۆکارێك بۆ سڕینەوەی ناڕوونی و تەمومژەکان، لەوێوە بۆ قازی پابەندکەر نییە، لە کاتێکدا برگەی دووەم کردوویەتی بە سەرچاوەی فەرمی و لە پلە و پایەدا بەدوای دەقە یاساییەکاندا دێت، بۆیە ڕاستکردنەوەی بەم جۆرە پێشنیار دەکەین:

(٣–لە هەموو ئەوانەدا دادگاکان ڕێنموونی وەردەگرن لە پێشینە قەزاییەکان و لێکدانەوە فیقهییەکان لە بابەتەکانی باری کەسێتی لێکچوو لەگەڵ ئەو بابەتانەی دەخرێنە بەردەمی).

شایانی باسە ڕێکخستنی سەرچاوەکانی حوکمە شەرعییەکان بۆ ئەو بابەتانەی بەرزدەکرێنەوە بۆ قەزا لە سەردەمی پێغەمبەر و هاوەڵان و شوێنکەوتوان و شوێنکەوتوانی شوێنکەوتولندا بەم جۆرە بوو:

یەکەم قورئان و دووەم سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) و سێیەم ئیجتیهاد، کارکردن بە سەرچاوە پاشکۆکان دەچێتە ناو ئیجتیهادەوە، ئەوەی بەڵگەیە لەسەر ئەم ڕێکخستنە ئەمانەن:

أ–فەرموودەکەی مەعازی کوڕی جەبەل(رضي الله عنه) کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) ڕەوانەی یەمەنی کرد بۆ ئەوەی کاروباری موسڵمانان بگرێتە دەست وەك پێشتر باسکرا.

ب–قسەکەی عومەری کوڕی خەتاب(رضي الله عنه) بە قازی شورەیح کاتێك قەزای کوفەی دایەدەست: ((تەماشای ئەوە بکە لە کتێبەکەی خودا بۆت ڕوون دەبێتەوە، لە هیچ کەسێك دەربارەی ئەوە پرسیار مەکە، گەر لە کتێبەکەی خودا بۆت دەرنەکەوت شوێنی سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) بکەوە، گەر لە سوننەت بۆت ڕوون نەبوویەوە بە ڕای خۆت ئیجتیهادی تێدا بکات))[1]

تەماشای کتێبەکەی خودا بکە و پرسیار لە کەس مەکە، گەر بۆت ڕوون نەبوویەوە شوێنی سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) بکەوە، گەر لە سوننەدا بۆت ڕوون نەبوویەوە تیایدا بە ڕای خۆت ئیجتیهاد بکە.

ج–وەسێتی ئەبو حەنیفە(ڕەحمەتی خودای لێ بێت) بۆ نوحی کوڕی مەریەم کاتێك قەزای مەروی گرتە دەست: ((دەروازەکانی قەزا تەنها بە سەرنووسکردن پەیی پێ دەبرێت، گەر شتێك

وترا: تۆ لە ساڵی یەکەمدا پێچەوانەی ئەمە بڕیارت داوە، ئەویش فەرمووی: ئەوە لەسەر ئەوەی بڕیارمان لێدا بوو ئەمەش لەسەر ئەمەی بڕیارمان لێداوە، ئەم بابەتە بە "المشركة الحجرية اليمية" ناوبانگی دەرکرد.

[1] الخبر في أخبار القضاة لوكيع ٢ / ١٨٩

لەوەت لا ناڕوون بوو بچۆ بۆ کیتاب و سوننەت و ئیجماع، گەر ئەوەت بە ئاشکرا بینی کاری پێ بکە، گەر بەئاشکرا نەتبینییەوە بیگێڕەوە بۆ هاوشێوەکانی و بە بنەڕەتەکان بکە بە شاهید لەسەری پاشان کار بکە بەوەی لە بنەڕەتەکانەوە نزیکە و هاوشێوەیانە)) [1]

رێکخستنی هاتوو لە قسەکەی ئەبو حەنیفەدا بریتییە لە: یەکەم گەڕانەوە بۆ قورئان و دووەم بۆ سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) و سێیەم بۆ ئیجماع و چوارەم بۆ پێوانە(قیاس) دووانەکەی کۆتایی دەچنە ناو دەروازەی ئیجتیهادەوە.

ئەوەش کە لە برگەی سێیەمی مادەی یەکەمی ئەم یاسایەدا هاتووە بۆ ئەوەی ببێتە هۆکارێك بۆ گۆڕان و سڕینەوەی ناڕوونی و تەمومژ لە دوو سەرچاوەکەی پێشوودا هەر بەو جۆرە گونجاوە ببێتە سەرچاوەیەك قازی لێی بێنیاز بێت بە ئیجتیهادەکەی بۆ حوکمێکی پێویست لەسەر بابەتێکی بەرزکراوە بۆ بەردەمی، چونکە ناپەندبوونی بە کارکردن بە پێشینە قەزاییەکانەوە مانای کارنەکردن نییە بەو پێشینە قەزاییانە، بەڵکو بۆی هەیە لە بابەتە هاوشێوەکاندا حوکم بکات بەوەی قازییەکانی پێشتر حوکمیان پێ کردووە، بەتایبەت گەر حوکمە قەزاییەکە لە دادگای پێداچوونەوە بێت یان رایەکە قازییەکی بەناوبانگ بە پێگەیشتنی زانستی و وردی بیرکردنەوە و توانای فیقهی دەرکردبێت.

---

[1] راجع عبدالحميد الجندي (ابو حنيفة بطل الحرية والتسامح) ص١٦٠.

باسی دووەم:
جاریبوونی یاسای باری کەسیتی

جاریبوونی یاسا لەڕووی کەسەکان و شوێن و کاتەوەیە، ئەمەش لە سێ هەوڵدا دەستی بۆ دەبەین.

هەولی یەکەم:
جاریبوونی یاسای باری کەسیتی لەڕووی کەسەکانەوە

یاسا بە دوو سیفەت وەسف دەکرێت(کەسێتی و هەرێمایەتی):

١-کەسیتی یاسا:

ئەمەش مانای وایە ئەو یاسایە پابەندە بۆ کەسی ملکەچ بۆی لە هەر شوێنێك نیشتەجێ بێت و بۆ هەر جێگەیەك بڕوات، یەکسانە لەناو هەرێمایەتی دەوڵەتەکەیدا بێت یان لە دەرەوەی، سیفەتی کەسێتی بەشێوەیەکی تایبەت لە ڕێساکانی یاسای باری کەسێتیدا دەردەکەوێت، بۆ نموونە کەسێکی عێراقی لە دەرەوەی وڵاتەکەی هەمان ملکەچبوونی بۆ هەیە کە لەناو وڵاتەکەیدا هەیەتی.

بنچینەی بنەمای کەسیتییەکەی یاسای باری کەسیتییە:

بۆ ئەم بنەمایە دوو بنچینە هەیە:

بنچینەی یەکەم تایبەت بە موسڵمانان:

یاسای باری کەسێتی لە شەریعەت و بیروباوەڕەکەیان وەرگیراوە، وەك چۆن لە هەر کوێ بێت پابەند دەبێت بە بیروباوەڕەکەیەوە، هەر بەو جۆرە ملکەچ دەبێت بۆ ئەوەی لەو شەریعەت و بیروباوەڕەوە هەلگوزراوە و لقی لێهەلگیراوە، یەکسانە لە ناوەوەی وڵاتەکەیدا بێت یان لە دەرەوەی،چونکە شەریعەتی ئیسلام تایبەت بە ئەو نیزام و یاسای گشتییە، هەرچی حوکمێك لە حوکمەکانی باری کەسێتی بە پووچ دادەنرێت گەر لەگەڵ ئەو نیزامە پێچەولنە وەستایەوە، یەکسانە دوو هاوسەرەکە موسڵمان بن یان پیاوەکە موسڵمان بێت و ژنەکەی ئەهلی کیتاب بێت، هەروەها یەکسانە وڵاتە دەرەکییەکە وڵاتێکی ئیسلامی بێت یان نائیسلامی.

بینا لەسەر ئەوە مەبەست بە جاریبوونی کەسێتی بۆ ڕێساکانی یاسا بریتییە لە جاریبوونی حوکمەکانی بەسەر هەموو ئەو کەسانەی شوێنی دەوڵەتی ئەو یاسایە دەکەون بە ڕەگەزنامە،یەکسانە لەناو سنوورەکانی ئەو وڵاتەدا بن یان لە دەوڵەتێکی تردا نیشتەجێ بووبن، و گوزەرنەکردنی ئەو حوکمانە بەسەر بێگانەکاندا(لەوانەی بە ڕەگەزنامە سەر بە دەوڵەتێکی ترن با لەناو ئەو وڵاتەشدا نیشتەجێ بووبن، بینا لەسەر ئەوە حوکمەکانی یاسای باری کەسێتی عێراقی لەوانە دەگیرێتەوە سەر بە دەوڵەتێکی ترن بە ڕەگەزنامە مەگەر کەسێك بە یاسا هەڵواردنی بۆ کرابێت.

بنچینەی دووەم کە لەڕووی سەرئەنجامەوە بە بنچینەی یەکەمەوە گرێدراوە:

ئەوەیە یاسای باری کەسێتی ڕێساکانی ئاکاری تایبەت بە تاك-لەو ڕوانگەوە کە ئەندامێکە لە خێزانەکەیدا- بەهەند وەردەگرێت، ئەو ڕێسانە بەشێوەیەکی تونتوتۆڵ بە بنەما و عورف و نەریتی بەمیراتگیراوە گرێدراوە سەرباری بیروباوەڕەکەی، مەنتقی تەندروست ڕێگە نادات ئەو جیاکەرەوە تایبەتانە بە کەس بەتەنها دەرچوونی لە سنووری وڵاتەکەی گۆڕانی بەسەردا بێت.

٢-هەرێمایەتی یاسا:

ئەوەش مانای گوزەرکردنی یاسا دەگەیەنێت بەسەر ئەوانەی لە هەموو ناوچەکانی هەرێمی دەوڵەتی یاسادا بوونیان هەیە لە وشکانی و دەریا و ئاسمان، یەکسانە هاوڵاتیگەلێك بن سەر بە ئەو هەرێمە لەڕووی ڕەگەزنامەوە یان لە بیانییەکان بن و لەناو ئەو وڵاتەدا نیشتەجێ بووبن، بە چاودلخستن لە ئاین و مەزهەب و نەتەوە و ڕەگەزنامەیان، بۆ نموونەگەر وتمان یاسای سزای عێراقی هەرێمییە ئەمە مانای ولیە حوکمەکانی بەسەر هەموو تاوانەکاندا گوزەر دەکات کە لەناو عێراقدا ئەنجامدرابێت، وەك لە (م٦٠)ی ئەو یاسایەدا هاتووە، مەگەر کەسێك بە یاسا هەڵواردنی بۆ بکرێت، وەك چۆن لە (م١١)دا[1] هاتووە، بڕگەی یەکەمی مادەی دووەمی یاسای باری کەسێتی

---

[1] مادەی(٦) لە یاسای سزاکان ژمارە(١١) بۆ ساڵی ١٩٦٩ بڕیار دەدات: (حوکمەکانی ئەم یاسایە بەسەر هەموو ئەو تاوانانەدا کە لە عێراقدا ئەنجام دەدرێت جێبەجێ دەکرێت). مادەی(١١) لە یاساکە بە دەق هێناویەتی(ئەم یاسایە بەسەر ئەو تاوانەدا جێبەجێ ناکرێت کە لە عێراقدا ئەنجامدراوە لەلایەن کەسانێکەوە پارێزبەندی بڕیارلێدراویان هەیە بەپێی ڕێکەوتنە نێودەوڵەتییەکان یان یاسای نێودەوڵەتی یان یاسای ناوەکی).

جێبەجێکراو بە دەق هێناویەتی: ((حوکمەکانی ئەم یاسایە بەسەر عێراقییەکاندا گوزەر دەکات جگە لەوانەی بە یاسایەکی تایبەت لێی هەڵواردە کراون)) بە کۆتوبەندی "عێراقییەکان" ئەوانەی وەدەرنا کە بە رەگەزنامە سەر بە دەوڵەتێکی ترن، ئەوانە یاسای باری کەسێتی بەسەریاندا گوزەر ناکات، وەك چۆن بە گوزارشتی "جگە لەوانەی بە یاسایەکی تایبەت لێی هەڵواردە کراون" کۆمەڵێك هاوڵاتی عێراقی ناموسڵمانی هەڵواردە کرد کە لە هەندێ پرس و بابەتدا لە یاسای باری کەسێتیدا(وەك هاوسەرگیری و تەڵاق) ملکەچ دەبن بۆ دادگا ئایینییەکانی مەزهەبە مەسیحی و موسەوییەکانی ژمارە(٣٢) بۆ ساڵی ١٩٤٧ز کە لە مادەی(١٢)دا بە دەق هێناویەتی: ((دادگاکان و مەجلیسی تایەفەکان تەماشای ئەو داوانە دەکەن کە تایبەتە بە ئەو عێراقییانەی سەر بە تایەفەکانن کە دادگای بۆ تایبەت دەکرێت لە: هاوسەرگیری و مارەیی و تەڵاق و جیابوونەوە و خەرجی هاوسەری، جگە لەو کاروبارانەی دەچنە ناو دادگا مەدەنییەکانەوە))

شایانی باسە دابەشکردنی لێجێماوەکان لە عێراقدا بۆ ناموسڵمانەکان بەپێی یاسای باری کەسێتی عێراقی و فیقهی سونییە، هەروەها لە مادەی(م٢٠)ی یاسای ناوبراو بۆ تایەفەکان هاتووە: ((جگە لەو تایەفانەی دادگا و دانیشتنی بۆ رێکدەخرێت بەپێی دەقەکانی ئەم یاسایە، دادگا مەدەنییەکان تایبەت بە داوای باری کەسێتی تایبەت بەو کەسانەی سەربە تایەفە ناموسڵمانەکانی ترن دەمێنێتەوە، بەپێی حوکمە بڕیار لەسەردراوەکان لە رۆشنکردنەوەی دادگاکاندا)) [1]

بنچینەی بنەمای هەرێمایەتی یاسا:

بنچینەی ئەم بنەمایە بریتییە لە مافی سەروەری دەوڵەت بەسەر هەرێمەکەیدا و لەوێوە مافی جێبەجێکردنی دەسەڵاتەکانی بەسەریدا بەبێ رێگەدان بە یاسای دەوڵەتانی تر دزێبینەوە و لەناو ئەو هەرێمەدا جێبەجێ بکرێن لەو روانگەوە کە ئەو کارە دەستدرێژییە بۆ سەر سەروەرییەکەی، بەڵام ئەم بنەمایە لەگەڵ ئەو گۆڕان و پێشکەوتنەی لە ژیان و گەیاندنی وشکانی و دەریایی و

[1] تایەفەی ئەرمەنی ئەرسۆزکی یاسایەکی تایبەتیان هەیە ژمارە(٧٠) بۆ ساڵی ١٩٣١، ئەم یاسایە بە یاسای ژمارە(٢٠)ی ساڵی ١٩٣٤ و یاسای ژمارە(٣٩)ی ساڵی ١٩٥٠ دەستکاری کرا، ویستی مولکداری درایە دەست کارمەکانی دادگای تایەفەکان بۆ دەستە کاسۆلیکەکان بە دادگا مەدەنییەکان، لە ١٩٤٨/٨/١١ بڵاوکرایەوە، هەروەها ویستی مولکداری بڕیاری دا بە سڕینەوەی دادگاکان لە موسڵ و لە "الوقائع"دا بڵاوکرایەوە لە بەرواری ١٩٥١/٥/٧دا، ئەمەش بە تەشریعی ژمارە(٨٧)ی دەرچوو لە ساڵی ١٩٦٣دا سڕایەوە و لە "الوقائع"دا لە ١٩٦٣/٨/٢٢دا بڵاوکرایەوە.

ئاسمانی و تەکنەلۆژیدا سەریهەڵداوە پێکنایەتەوە و پیایدا دەکێشێت، ئەو گۆڕانکاریانەی دانیشتوانی جیهانیان لەیەکتر نزیك کردووەتەوە و هەرێمەکانیان پێکەوە گرێداوە و ئاسانکاری بۆ تاکەکان کراوە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر بگوێزێتەوە و لە جێگەیەکی تر نیشتەجێ لە وڵاتانی بێگانە ببێت، ئەوەش لەپێناو ژیان و زیندەگی و بەدەستهێنانی زانست و شتانی تردا، لێرەوە ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵێك پەیوەندی جۆراوجۆری سەریهەڵداوە لە نێوان بێگانەکان و هاوڵاتییەکاندا لە بوارەکانی ئابووری و رۆشنبیریدا، هەروەها لە بوارەکانی باری کەسێتیدا(پەیوەنییەکانی خێزان لە هاوسەرگیری و تەڵاق و ئاسارەکانی ئەو دوانە)، هەموو ئەمانە سەریانکێشا بۆ سەرهەڵدانی زۆرێك لە پرس و بابەت و دەوڵەتان ناچاربوون بە بنەمای پیادەکردنی یاسای بێگانە لە هەندێ حاڵەتدا وەك هەڵاوارنێك لە بنەمای هەرێمایەتی یاسا و بەپێی بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتی تایبەت، بۆیە بنەمای هەرێمایەتی پلە بە پلە ئەو هێزەی پێشووی خۆی لەدەستدا، ئەمەش وایکرد لەسەر قازی پێویست بێت ئاگاهی بەسەر رێساکانی یاسای نێودەوڵەتی تایبەتدا هەبێت نەك تەنها لە وڵاتەکەی خۆی، بەڵکو لە یاسارێژییە بیانییەکانیشدا، وەك چۆن بۆ کەسی خاوەن پەیوەندی رەگەزی بیانی بەسوودە زانستی بەوە هەبێت بەرژەوەندی ئەوی تێدایە لە هەردوو یاسای نیشتمانی و بیانیدا بەپێی ئاگادارییەکەی.

هەوڵی دووەم:
گوزەرکردنی یاسای باری کەسێتی لەرووی شوێنەوە

گەر بابەتێك لە بابەتەکانی باری کەسێتی بۆ لای قازی بەرزکرایەوە و رەگەزی بیانی تێدا بوو، وەك ئەوەی یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی نەبێت یان هەردووکیان عێراقی نەبن بەڵام هاوسەرگیرییەکەیان لەبەردەم قەزای عێراقیدا ئەنجام درابێت، ئەوا لێرەدا ئەم پرسیارە خۆی دەسەپێنێت:

کام یاسا پیادە دەکرێت؟ یاسای عێراقی یان یاسای هاوسەرگیری بیانی؟[1] لەم بارەدا پێی دەوترێت (کێبەرکێی یاساکان)[1].

---

[1] مەبەست بە "الزوج" هەردووکیانە.

بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکە برگەی دووەم لە مادەی دووەم ئەم یاسایە قـازی رەوانـە دەکـات بۆ لای مادەکانی(١٩–٢٤)ی یاسای مـەدەنی عێراقـی بـۆ ئـەوەی کـار بـەو مادانـە بکـات، بـە دەق هاتووە: ((حوکمەکانی ئەم مادانـە: (١٩،٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤)ی یاسـای مـەدەنی پیـادە دەکـرێن لەباری کێبەرکێی یاساکاندا لەڕووی شوێنەوە)).

مەرجەکانی کێبەرکێی یاساکان

وەك ئێستا باسمان کرد کێبەرکێی یاسـاکان بریتییـە لـە رکەبـەری و لەبەریـەکتر راچـوونی دوو یاسا یان زیاتر، هەر یاسایەکی دەوڵەتێك تایبـەت بـە حوکمێـك بریتییـە لـە پەیوەندییـەکی خـاوەن رەگەزی بیانی.

بۆ راستبوونەوەی ئەو کێبەرکێیە ئەم خاڵانە بەمەرج دەگیرێت:

١–بوونی رەگەزێکی بیانی وەك ئەوەی مێردەکە عێراقی بێـت و ژنەکـە–بـۆ نموونـە– خـاوەن رەگەزنامەی تورکی بێت.

٢–کێبەرکێکە لە نێوان یاساکانی چەند دەوڵـەتێکی سـەربەخۆدا بێـت و هەریـەکـەیان خـاوەنی سەروەری خۆی بێت بەسەر هەرێمەکەیدا.

٣–کێبەرکێکە لە نێوان یاسا تایبەتەکاندا بێت وەك یاسای مـەدەنی و یاسـای بـاری کەسـێتی، چونکە پەیوەستە بە مافە تایبەتەکانەوە، بۆیە کێبەرکێ لە نێـوان یاسـا گشـتییەکاندا بـوونی نییـە، چونکە پەیوەستە بە بەرژەوەندی گشتی و سەروەری دەوڵەتەکەوە.

---

[1] رەگ و ریشەی کێبەرکێی یاساکان لە مێژوویدا بۆ سـەردەمی ئیمپراتۆریـەتی رۆمـانی دەگەڕێتـەوە، کاتێـك رۆمانییـەکان دانیشتوانی وڵاتەکەی خۆیان دابەش کرد بوو بۆ هاوڵاتیان و بیانییەکان، وەك چۆن یاسایان دابەش کرد بوو بـۆ یاسـای مەدەنی کە تەنها بەسەر رۆمانییەکاندا پیادە دەکرا و یاسای گەلان کە بەسەر بیانییەکاندا پیـادە دەکـرا، لـەم قۆناغـەدا بەیەکتردادکێشان لە نێوان ئەو دوو یاسایەدا بوونی نەبوو، لەدوای ئەوەی لە سەدەی سیازدەهەمدا شارە ئیتالییـەکان لـە ئیمپراتۆریەتی رۆمانی جیابوونەوە لەم شارانە کۆمەڵێك کۆمار سەریان هەڵدا کە کاری بازرگـانی تیایانـدا پـەرەی سـەند ئەمەش بەهۆی شوێنی جوگرافییانەوە، ئەم کۆمارانە کۆمەڵێك نەرێم و رێسای بازرگانیان هەبوو کـە لـە یاسـای رۆمـانی جیاواز بوون، بۆیە بەیەکتردادکێشان لە نێوان یاسای کۆمارەکاندا سەریهەڵدا، بە هەمان شێوە بەیەکتردادکێشان لـە نێـوان ئـەو یاسـانە و یاسـای رۆمانیـدا، لـەدوای گەشـە و پێشـکەوتنی بیرۆکـەی کێبـەرکێی یاسـایی لـە سـەدەی نـۆزدەدا زاراوەی(کێبەرکێی یاسایی) سروشتێکی نێودەوڵەتی بەرفراوانی وەرگرت و رێسای گشتی دامـەزرا بـۆ ناسـینی یاسـای پێویست بە پیادەکردن.

٤-پیادەکردنی یاسای بێگانە نەکێشێت بە رێسای نیزامی گشتی وڵاتی قازییەکە، جێگەی ئەوە بە یاسای نیشتمانی(یاسای قازییەکە) دەگیرێتەوە.

٥-لەسەر پیادەکردنی یاسای بیانی زیان بە بەرژەوەندی نیشتمانی نەگات.

٦-پیادەکردنی یاسای بیانی خۆلادان نەبێت لە یاسای نیشتمانی بۆ رزگاربوون لە حوکمەکانی.[1]

کێبەرکێی یاساکان لە روانگەی شەریعەتی ئیسلامەوە:

لەو بنەما دانپیادانراوانەی شەریعەتی ئیسلام ئەمانەن:

أ-هەموو موسڵمانان بۆ هیچ شتێکی تر جگە لە شەریعەتی ئیسلام ملکەچ نابن لەوەی پەیوەستە بە بیروباوەڕ و باری کەسێتییانەوە لە هەر کوێ بن و بۆ هەر کوێ بڕۆن، وەك چۆن لەو حوکمە باسکراوانەدا بۆ هیچ قازییەك-جگە لە قازی موسڵمان- تایبەتمەندی بوونی نییە.

بەڵام لە حوکمەکانی تردا(وەك حوکمە داراییەکان) رۆحی شەریعەتی ئیسلام لەگەڵ بیرۆکەی کێبەرکێی یاساکاندا بەرهەڵستی ناکات گەر پیادەکردنی یاسای بیانی بەرهەڵستی نەکات لەگەڵ دەقێکی راشکاو یان رێسایەکی راشکاوی ئەم شەریعەتە.

ب-خەڵکانی موسڵمان ئازادن لە کارکردن بە نەریتەکانی ئاینەکەیان گەر ئەم کارە نەکێشێت بە نیزامی گشتی لە شەریعەتی ئیسلامدا.

چۆناندنی بابەتی کێبەرکێی یاساکان:

بەر لە بیرکردنەوە لە یاسای پێویست بە پیادەکردن لەسەر قازی پێویستە هەستێت بە چۆناندن(التکییف)ی بابەتە واڵابووەکەی بەردەمی، ئەو بابەتەی جێگەی کێبەرکێیە و رەگەزێکی بیانی تێدایە، بۆ ئەوەی ببینێت ئایا بابەتەکە سەر بە باری کەسێتییە یان دەربارەی ماڵ و دارایی بەرجەستەیە، گەر لە باری کەسێتی بوو: ئایا بریتییە لە هاوسەرگیری و ئاسارەکانی یان هەڵوەشانەوەی هاوسەرگیری یان میرات و وەسێت؟ ئەمانە و شتانی تر، چونکە دیاریکردنی یاسای پێویست بە پیادەکردن هەر لە سەرەتاوە لەسەر ئەم چۆناندنە راوەستاوە، بینا لەسەر

---

[1] راجع الدکتور جابر جاد، تنازع القوانین، ص٢٠١، الدکتور ممدوح عبدالکریم، القانون الدولي الخاص، ص٢٥٠.

ئەوەدەتوانین پێناسەی چۆناندن بکەین بەوەی بریتییە لە: لێکدانەوەی(شرۆڤەکردن) پەیوەندی یاسایی و دیاریکردنی سروشتەکەی لەپێناو دیاریکردنی یاسای پێویست بە پیادەکردن.

ئەو یاسایەی چۆناندن بۆی ملکەچ دەبێت:

را و بۆچوونی زانایانی یاسا و ئاراستەکانی یاسارێژییە دانراوەکانی هاوچەرخ جیاوازیان لەنێواندایە لەمەڕ ریشە و بنەڕەتی یاسا کە لەبەر رۆشنایییەکەیدا چۆناندن ئەنجام دەدرێت، پارسەنگ لەم را و بۆچوونانەدا ئەو رایەیە کە دەڵێت: بریتییە لە یاسای قازییەکە، هەندێ لە رێکەوتنە نێودەوڵەتییەکان دانیان پیادا ناوە وەك رێکەوتنی لاهای ١٩٢٥ز و زۆرێك لە یاسا هاوچەرخەکان وەك یاسای عێراقی(م١٧)[1] و یاسای میسری(م١٠) و یاسای لیبی(م١٠) و یاسای سوری(م١١).[2]

رێسای دانەپاڵ:

یاسای پاڵپشت رێسایەکی یاسایی نیشتمانییە کێبەرکێ دەداتە پاڵ یاسایەکی دیاریکراو و رێنموونی قازی دەکات بۆ پیادەکردنی، بۆ نموونە لە (م٢٢ مەدەنی)دا هاتووە: ((بابەتەکانی میرات یاسای میراتگری لە کاتی مردنی میراتلێگیراو بەسەردا جێبەجێ دەکرێت))، پێی دەوترێت رێسای دانەپاڵ چونکە کێبەرکێ لە میراتدا دەداتە پاڵ یاسای میراتلێگیراوەکە لە کاتی مردنیدا، بەپێی ئەم رێسا هاتووە لە (م٢٢)دا کە بریتییە لە رێساکانی دانەپاڵ: هەموو کێبەرکێیەك کە خاوەنی رەگەزێکی بیانییە بابەتەکەی پرسێکی میراتییە و یاسای پێویست بۆ پیادەکردن تیایدا بریتییە لە یاسای دەوڵەت کە میراتلێگیراو لە کاتی مردنیدا بە رەگەزنامە بۆی دەگەڕێتەوە، بینا لەسەر ئەوە ئەوەی لە مادەکانی(١٨–٢٨ مەدەنی)دا هاتووە بریتین لە رێساکانی دانەپاڵ، هەروەها

---

[1] (م١٧): (١–یاسای عێراقی بریتییە لە سەرچاوە لە چۆناندنی پەیوەندییەکان کاتێك دیاری کردنی جۆری ئەو پەیوەندییانە داوا دەکرێت لە پرسێکدا یاساکان تیایدا کێبەرکێیانە ئەمەش بۆ ناسینی یاسای پێویست بە پیادەکردن لە نێوانیاندا. ٢– لەگەڵ ئەوەش ئەو یاسایەی بۆمان دیاری دەکات شتێك خانووبەرەبێت یان گوێزراوە بریتییە لە یاسای دەوڵەت کە ئەم شتەی تێدایە)

[2] انظر جابر، المرجع السابق ص٢١٣.

مادەکانی(١٩–٢٤) ڕێساکانی دلنەپاڵیان تێدایە بۆ ڕێنموونی کردنی قازی بۆ لای ئەو یاسایەی پێویستی بە پیادەکردنە لە پرسەکانی باری کەسێتیدا کە ڕەگەزی بیانییان تێدایە.

یاسای پێویست بە پیادەکردن:

یاسای پێویست بە پیادەکردن لە پرسەکانی باری کەسێتی ملکەچ بۆ کێبەرکێ یاساییەکان لە عێراق بریتییە لەو یاسایەی ڕێسای دلنەپاڵی نیشتمانی دیاری دەکات و دادگای نیشتمانی ڕێنموونی دەکات بۆ پیادەکردنی وەك لەم ڕۆشنکردنەوەدا:

یەکەم: مەرجەکانی هاوسەرگیری:

یاسای مەدەنی عێراقی(م١/١٩)[1] مەرجەکانی هاوسەرگیری بۆ دوو بەش دابەش کردووە، مەرجە بابەتییەکان و مەرجە ڕووڵەتییەکان(شێوەگرییەکان)، کاریگەر بە فیقهی یاسای تایبەت، بەپێی ئەم یاسایە قازی پابەند دەبێت بە پیادەکردنی ئەمانە:

١–یاسای هەریەك لە دوو هاوسەرەکە لە مەرجە بابەتییەکاندا واتە ئەو مەرجانەی پەیوەستە بە هەوڵی ویستەوە پیادە دەکرێت، گرێبەست بە نەبوونی هیچ یەکێك لەوانە تەواو نابێت، وەك ئەو مەرجانەی لە مادەکانی شەش و دوازدەی یاسای باری کەسێتی عێراقیدا هاتووە گەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی بوو[2] واتە بۆ دروستی هاوسەرگیری فەراهەمبوونی مەرجە بابەتییە داواکراوەکان لە یاسای هەریەك لە دوو هاوسەرەکەدا بەمەرج دەگیرێت، گەر فرەیی هاوسەرگیری

---

[1] نص (م١/١٩): (لە مەرجە بابەتییەکانی دروستی هاوسەرگیریدا بۆ یاسای هەردوو هاوسەرەکە دەگەڕێتەوە، بەڵام لەڕووی ڕووڵەتەوە هاوسەرگیری نێوان دوو بیانی یان نێوان بیانییەك و عێراقییەك بە دروست دادەنرێت گەر بەپێی شێوە و ڕووڵەتی بڕیار لەسەردراو لەو وڵاتەی تیایدا ئەنجامدراوە دامەزرا بێت و شێوەکانی(ڕووڵەتەکانی) یاسای هەردوو هاوسەرەکەی تێدا ڕەچاوکرابێت).

[2] مەرجە هاتوەکان لە(م٦)دا بریتین لە: (أ/یەککگرتنی مەجلیسی ئەرێکردن و قبووڵ کردن، ب/هەریەك لە دوو گرێبەستکارەکە قسەی ئەویتر ببیستێت و تێبگات مەبەست لەو قسانە گرێبەستی هاوسەرگیرییە، ج/ قبوولکردن لەگەڵ ئەرێکردندا یەکبگرن و تەبابن، د/ شایەتی دوو شایەتی گوێگری خاوەن شایستەیی یاسایی لەسەر گرێبەستی هاوسەرگیرییەکە، ه/گرێبەستەکە پەیوەست نەکرابێت بە مەرجێکەوە یان بە ڕووداوێکەوە نەیەتە دی؛ مەرجە هاتووەکان لە مادەی دوازدەدا ئەوەیە کە ژنەکە لەڕووی شەرعەوە لە حەرامکراوان نەبێت لەسەر ئەو کەسەی دەیەوێت هاوسەری لەگەڵ بکات بە حەرامبوونێکی هەمیشەیی یان کاتی، لە مەرجە بابەتییەکان لە ئیسلامدا ئەوەیە لەژێر دەسەڵاتی هاوسەرێتی پیاوەکەدا چوار ژنی تر بوونیان نەبێت، چونکە هاوسەری کردن لەگەڵ ژنی پێنجەم پووچەڵە.

لە یاسای یەکێکیاندا ڕێگە پێنەدراو بوو و لـە یاسـای ئەویتریاندا ڕێگەپێـدراو بـوو گرێبەسـتەکە بـە پووچەڵ دادەنرێت، بینا لەسەر ئەوە گەر هەموو هەموو مەرجە بابەتییەکان لە یاسای یەکێك لـە دوو هاوسـەرەکەدا فەراهـەم بـوون و تـەنها یـەك مـەرجی لـە یاسـای هاوسـەرەکەی تـردا لێدواکـەوت گرێبەستەکە بە پووچەڵ دادەنرێت.

٢–لە مەرجە ڕووڵەتییەکاندا یاسای ئەو وڵاتەی کە هاوسەرگیرییەکەی تێدا ئەنجامـدراوە پیـادە دەکرێت، ولتە گەر گرێبەست مەرجە ڕووڵەتییەلنی بەپێی یاسـای ئـەو وڵاتـەی هاوسـەرگیرییەکەی تێدا ئەنجامدراوە فەراهەم نەبوون، بەڵام بەپێی یاسای دوو هاوسەرەکە فەراهـەم بـوون لـەو بـارەدا گرێبەستەکە دروست دەبێت.

لەسەر ئەم برگەیە تێبینی ئەمانە دەکرێن:

أ–پێوەرێکی بۆ جیاکردنەوەی نێوان مەرجە بابەتییەکان و مەرجە ڕووڵەتکارییەکان نـەهێناوە، بەڵکو لەم هەڵسەنگاندنەدا کاریگەر بووە بە فیقهی یاسای نێودەوڵـەتی تایبـەت بـەبێ ئـەوەی شـان لەسەر پێوەرێکی ورد دابدات.

ب–دابەشـکردنی مەرجـەکان بـۆ ڕووڵـەتکاری و بابـەتی دابەشـکردنێکە لەگـەڵ یاسـای بـاری کەسێتی عێراقیدا پێکنایەتەوە، ئەو یاسایەی مەرجەکانی دابەشـکردوە بـۆ مەرجـەکانی دامـەزران و و دروستی جێبەجێکردن و پابەندبوون.

ج–لە یاسای باری کەسێتیدا مەرجی ڕووڵەتکاری بۆ دروسـتی هاوسـەرگیری نابینرێتـەوە، بـە هەڵوارنی ئامادەبوونی دوو شایەتەکە وەك لە برگەی (د) لـە (م٦)دا هـاتووە، ئـەوەش بریتییـە لـە کۆمەڵە مەرجێك بـۆ دروسـتی لـەلای جمهـووری فـەقیهان، بـەڵام لـە فیقهـی جەعفەریـدا بـە مـەرج دانانرێت.

د–ئەوەی لە مادەی دەیەمی ئەم یاسایەدا هاتووە لە بەمەرجگرتنی تۆمارکردنی هاوسـەرگیری و شوێنکەوتنی ڕێکارە داوکراوەکانی ئەو تۆمارکردنە بە مەرج دانانرێت بۆ دامەزران، هەر بەو جـۆرە مەرجی دروست و مەرجی جێبەجێکردن و مەرجی پابەنـدبوون نییـە، بـەڵکو مـەرجێکی ڕووڵـەتی ڕێکخستنییە بۆ پارێزگاری لە مافی دوو هاوسەرەکە و دانانی سنوورێك بۆ هەرەمەکی و بێسـەروبەری لە هاوسەرگیریدا.

هـ–ڕووڵەتکاری و بابەتیانە بە جیـاوازی یاسـاکان جیـاوازن، مۆڵـەتی سەرپەرشـتیار لـە هەنـدێ یاسادا مەرجێکی بابەتیانەیە، وەك چۆن مەرجی دروستییە لەلای هەندێ لە فەقیهە موسـڵمانەکان و

لەلای هەندێکی تریان مەرجی پابەندبوونە، لەلای ئەبو حەنیفە و جەعفەرییەکان هەر لە بنەڕەتەوە بە مەرج دانەنراوە تایبەت بەولەنەی لێوەشاوەییان تەواوە.

و-لەباری هاوسەرگیری تێکەڵاودا ئایا قازی مەرجە بابەتییەکان پیادە دەکات بەسەر هەریەک لە دوو هاوسەرەکەدا بە پیادەکردنێکی کۆکەرەوە و تێر وتەواو؟ بەوەی هەریەک لە دوو هاوسەرەکە ملکەچ ببێت بۆ ئەو مەرجانەی کە یاسای خۆی بە دەق هێناویەتی هەروەها ملکەچ ببێت بۆ ئەو مەرجانەی یاسای هاوسەرەکەی تر هێناویەتی، یان یاسای دوو هاوسەرەکە بە پیادەکردنێکی دابەشکراو پیادە بکات، لەوێوە پیاوەکە ملکەچ ببێت تەنها بۆ ئەو مەرجانەی کە یاسای خۆی لەئامێزی دەگرێت، ئەمە دەقە یاسکراوەکە ئاماژەی پێ نەکردووە، و ناتەواوییەکی یاسارێژییە، پارسەنگراو لە فیقهی یاسای نێودەوڵەتی تایبەتدا بریتییە لە هەڵبژاردنی چارەسەری دووەم، بۆیە مێردەکە ملکەچ دەبێت بۆ مەرجەکانی یاساکەی خۆی و ژنەکەش بۆ مەرجەکانی یاساکەی خۆی، گەر بابەتەکە بریتی بوو لە دروستی هاوسەرگیری نێوان ژنێکی تورکی و پیاوێکی پاکستانی قازییەکە ژنەکە ملکەچ دەکات بۆ مەرجە بابەتییە داواکراوەکان لە یاسای تورکیدا و مێردەکەش ملکەچ دەکات بۆ مەرجە بابەتییە داواکراوەکان بەپێی یاسای پاکستانی.

هەڵاواردن:

لەسەر رێسای هاتوو لە (١/١٩) دوو هەڵاواردن کراوە:

یەکەمیان: گەر لە کاتی سەرهەڵدانی هاوسەرگیرییەکەدا یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی بوو ئەوا ئەو یاسای پێویستە پیادەبکرێت بریتییە لە یاسای عێراقی، گەر کێبەرکێکە(ناکۆکییەکە) بەرزکرایەوە بۆ لای قەزا و پەیوەست بوو بە مەرجەکانی هاوسەرگیرییەوە کە لە نێوان عێراقییەك و ئیتالییەکدا سەریهەڵدابوو لەسەر قازی پێویستە یاسای عێراقی پیادە بکات بۆ چارەسەری ئەو ناکۆکییە بەپێی(م١٩/٥)ی مەدەنی رلوەستاو.

دووەم: دروست نییە قازی یاسای بیانی پیادە بکات کە رێسای دانەپاڵ ئاماژەی پێ دەکات گەر پیادەکردنەکەی بەرهەڵستی کرد لەگەڵ نیزامی گشتی و ئادابی گشتیدا لە عێراقدا، گەر کێبەرکێکە پەیوەست بوو بە دروستی هاوسەرگیری عێراقییەك و رووسییەك کە بەبێ شایەتی دوو شایەتەکە کە شایستەبوونی شایەتیدانیان تێدا فەراهەم بێت سەریهەڵدابێت لەسەر قازی پێویستە بریار لە پووچەڵکردنەوەی بدات بەپێی یاسای عێراقی(م٦) هەر بەو جۆرە بریار بدات لە پووچەڵی هاوسەرگیری ژنێکی موسڵمان لە پیاوێکی ناموسڵمان.

دووەم -ئاسارەکانی هاوسەرگیری:

(م٢/١٩) لە یاسای مەدەنی رلوەستاو ئاساری هاوسەرگیری چارەسەر کردووە و ملکەچی کردووە بۆ یاسای ئەو دەوڵەتەی کە مێردەکە بە رەگەزنامە بۆی دەگەڕێتەوە لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا[1]، مەبەست بە ئاساری هاوسەرگیری بریتییە لە مافەکان و ئەرکەکانی هاوسەرگیری، بەهۆی ترسناکی ئاساری هاوسەرگیرییەوە پیادەکردنی زیاتر لە یاسایەك بەسەریدا سەردەکێشێت بۆ تەنگەژە لە بەردەم قەزادا لەڕووی دیاریکردنی ئەوەی لە مافەکانی یەکێك لە دوو هاوسەرەکە بێت و ئەوەی لە ئەرکەکانی بێت.

هەڵبـژاردنی یاسای مێردەکە لەسەر ئەو بنچینەیە پیاوەکە سەرۆکی خێزانە و بەرپرسی راستەوخۆیە لە بەخێوکردن و بەڕێوەبردنی.

دیاریکردنی یاسای کاتی هاوسەرگیرییەکە بۆ ئەوەیە رێگری بکرێت لە رووداني ناکۆکییەکان، بۆیە بەهەندوەرناگیرێت گەر بە رەگەزنامەی مێردە لە رۆژی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکە نەبێت نە پێش ئەوە و نە دوای ئەوە، گەر مێردەکە زیاتر لە رەگەزنامەیەکی هەبوو قازی کار بەو رەگەزنامەیە دەکات کە خۆی پێیەوە پەیوەستە جگە لە ژن و مێردەکە، ئەمەش بەجێدەهێڵرێت بۆ خەملاندنی قازی بابەتەکە، گەر لە کاتی هاوسەرگیرییەکەدا رەگەزنامەی نەبوو ئەوا یاسای نیشتەجێبوونەکەی پیادە دەکرێت، گە شوێنی نیشتەجێبووی نەبوو یاسای مانەوەی پیادە بکرێت، لەسەر قازی پێویستە لە رووداوەکە بکۆڵێتەوە بۆ دیاریکردنی سروشتەکەی، ئایا لە ئاساری هاوسەرگیرییە یان نە؟ چۆناندن-وەك باسمان کرد- بەپێی یاسای عێراقییە بەپێی مادەی(١٧) لە یاسای مەدەنی عێراقی رلوەستاو، لە ئاساری دارایی مێردەکە خەرجیکردنە بۆ ژنەکەی[2]، هەروەها مارەیی، لە ئاسارە نادارایيەکانی باشی هاوسەریکردن و گوێڕایەڵی هاوسەری و

---

[1] دەقی(م٢/١٩): (یاسای دەوڵەت کە پیاوەکە خۆی دەداتە پاڵ لە کاتی دامەزرانی گرێبەستی هاوسەرگیریدا بەسەر ئەو ئاسارانەدا جێبەجێ دەبێت کە گرێبەستی هاوسەرگیری سەریان پێ هەڵدەدات لەناو ئەوانەشدا ئەو ئەسەرەی تایبەتە بە دارایی)

[2] ئەو خەرجییەی بۆ ژنەکە پێویست دەبێت تەنها بە گرێبەستی هاوسەرگیری و بەپێی(م٢٣) یان خەرجی کاتییە کە قازی بۆ ژنەکە بڕیاری لێ دەدات لە کاتی وردبوونەوە لە ناکۆکی نێوانیان ئەوەش وەك دەستەبەرییەك بۆ بەخێوکردنی تا کاتی یەکلایی کردنەوەی ناکۆکییەکە، لە را و بۆچوونی زۆرینەی فەقیهانەوە ناچێتە ژێر رێسای پاڵپشتی تایبەت بە ئاسارەکانی هاوسەرگیری بەڵکو بۆ دەستەبەری بژێوییەکی کاتی ژنەکە لە پێویستی بپارێزێت.

←

رەچەڵەك، گۆڕینی رەگەزنامەی مێردەکە لەدوای سەرهەڵدانی هاوسەرگیری کاریگەری نییە لەسەر ئەم ئاسارانە.

لە خستنەسەری گوزارشتی: (بەوەی لە ئەسەر تێیدایە تایبەت بە دارایی) چاوێری کردنی سیستمە خۆرئاواییەکانە کە هەڵدەستێت بە رێکخستنی مافی دارایی دوو هاوسەرەکە و دیاریکردنی خاوەنی مافە لەو دوو کەسە لە بەڕێوەبردنی دارایی و وەرگرتنی هاتووەکان، هەر بەو جۆرە دایك و باوك و کەسانی تر.

هەڵاواردن:

یاسادانەری عێراقی ئەو دوو هەڵاواردنەی پێشووی هێناوە لەسەر پیادەکردنی ئەم رێسایەش، بۆیە لە ئاساری هاوسەرگیریدا یاسای عێراقی تەنها لەم دوو حاڵەتەدا پیادە دەکرێت:

أ-گەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە کاتی هاوسەرگیری عێراقی بوو.

ب-گەر پیادە کردنی یاسای بیانی لەگەڵ نیزامی گشتی یان ئادابی گشتی لە عێراقدا بەرهەڵستی دەکرد، وەك رێکەوتن لەسەر شایستەنەبوونی ژنەکە بە مارەیی لەدوای هاوسەرگیری دروست و چوونەلا.

سێیەم-کۆتاهاتنی هاوسەرگیری:

گەر بابەتی ئەو پرسەی خاوەنی رەگەزێکی بیانییە وێنەیەك بوو لە وێنەکانی کۆتاهاتنی هاوسەرگیری وەك تەلاق[1] و خولع و جیاکردنەوەی قەزاییانە تایبەت بە کەسانی موسڵمان و ناموسڵمان، هەروەها جیاکردنەوەی جەستەیی تایبەت بە خەڵکانی ناموسڵمان[2] ئەوا یاسای پێویست بە پیادەکردن بریتییە لە یاسای مێردەکە(واتە یاسای ئەو دەوڵەتەی کە مێردەکە

انظر الدكتور عبدالواحد الكرم، الأحوال الشخصية في القانون الدولي الخاص بالعراق، ص٣٢.

[1] تەلاق: بریتییە لە هەڵگرتنی کۆتوبەندی هاوسەرگیری بە خستنی لەلایەن پیاوەکەوە یان لەلایەن ژنەکەوە گەر بریکار بێت پێی یان سەرپشك کرابێت یان لە قازییەوە(م/٣٤ باری کەسێتی).

[2] دابڕانی جەستەیی: حاڵەتێکە لە نێوان راستبوونەوەی هاوسەرێتی و کۆتاهاتنیدا، ئەو دوانە ژن و مێردی یەکتر نین لەو رووەوە هەریەکەیان خۆشی لەویتریان ببینێت، لەیەکتریش جیانەبوونەتەوە بە جیابوونەوەیەك مویاح نەبێت بۆیان هۆگربیان لە ژیانی هاوسەریدا لەگەڵ یەکتر نەبێت، هەندێ جار دابڕان هۆیەکە بۆ جیابوونەوەی کۆتایی گەر پاساوێکی هەبوو.

خۆیدەدلتە پاڵ) لە کاتی تەڵاقەکەدا تایبەت بە تەڵاق و خولع، هەروەها یاسای بەرزکردنەوەی داوا تایبەت بە تەڵاقدان(جیاکردنەوەی قەزاییانە)[1] و جیاکردنەوەی جەستەییانە، یاسای مێردەکە لە کاتی تەڵاقدا ئەو یاسای دەوڵەتە کە بە رەگەزنامە پیاوەکە خۆی دەدلتە پاڵ لەو کاتەدا کە تەڵاقەکەی تیا کەوتووە، یەکسانە تەڵاقەکە لەبەردەم قەزادا بێت یان لە دەرەوەی دادگا، گەر لە دەرەوەی دادگا تەڵاقی دا و لە کاتی بەرزکردنەوەی بۆ بەردەم دادگا بۆ تۆمارکردنی رەگەزنامەکەی خۆی گۆڕی ئەوا پەند بەو یاسای کاتی رووداننی تەڵاقەکەیە نەك بە یاسای کاتی بەرزکردنەوەی داواکە، هەموو ئەمانەش بەپێی(م١٩/٣)ی مەدەنی راوەستاو(لە تەڵاق و جیاکردنەوە و دابڕاندا یاسای مێردەکە لە کاتی تەڵاقدا یان لە کاتی بەرزکردنەوەی داوادا جێبەجێ دەکرێت)

تێبینی دەکرێت داڕشتنی ئەم برگەیە نەنگی تێدایە چونکە "یان" بۆ هەڵبژاردنە، واحاڵی دەبین هەموو ئەم پرس و بابەتانە دەچنە ژێر یاسای مێردەکەوە لە کاتی هاوسەرگیریدا یان لە کاتی بەرزکردنەوەی داوایەکەدا، وەك چۆن هەندێ لە راڤەکەرانی یاسا بە هەڵە لێکدانەوەیان بۆ کردووە، لە کاتێکدا دابەشکردنی یاسادانەر بە دوو هۆ پێویستە:

یەکەم: حیکمەت لە دابەشکردنی یاسادانەر ئەوەیە لە عێراق و وڵاتە ئیسلامییەکانی تردا تەڵاق ئاتاج نییە بە دەرکردنی حوکمێك پێی لە دادگا، بەڵکو بۆ پیاوەکە هەیە ژنەکەی لە دەرەوەی دادگاوە تەڵاق بدات پاشان پێویستە دادگا ئاگادار بکاتەوە بۆ تۆمارکردنی لە ماوەیەکدا کە لە ماوەی عیدە تێنەپەڕێت(م٣٩ باری کەسێتی) بەپێچەوانەی جیاکردنەوەی قەزایی و دابڕانی جەستەییەوە، ئەو دوانە جێبەجێ ناکرێن و ئاسارەکەیان بەرهەم نایەت گەر حوکمێك بەو دوانە دەرنەکرێت، بۆیە لە کاتی داوادا یاسای مێردەکە بە هەند وەردەگرێت.

دووەم: برگەی سێیەم لە مادەی(١٩) لە مادەی(١٣)ی مەدەنی میسری وەرگیراوە کە ئەمە دەقەکەیەتی: ((تەڵاق ئەو یاسای دەوڵەتی بەسەردا گوزەر کە پیاوەکە خۆی دەدلتە پاڵ لە کاتی تەڵاقدا، لەسەر تەڵاقدان و دابڕان ئەو یاسای دەوڵەتە پیادە دەکرێت کە مێردەکە خۆی دەدلتە پاڵ

---

[1] جیاکردنەوەی قەزاییانە: بریتییە لە تەڵاقدان لە قازییەوە لەباری راستبوونەوەی هۆیەك لە هۆیەکانی بە داوای ژنەکە لەدوای ئەوەی مێردەکە نایەوێت تەڵاقی بدات.

لە کاتی دلواکە)) یاسای وڵاتە عەرەبییەکان لەوانە یاسای مەدەنی سوری رلوەستاو ئەم شێوازە میسرییەی وەرگرتووە، لە(م١٤)دا بە دەق ئەم خاڵانەی هێناوە:

١–یاسای ئەو دەوڵەتەی پیاوەکە خۆی دەدلتە پاڵ لە کاتی دلمەزرلنی هاوسەرگیرییەکەدا بەسەر ئەو ئاسارلنەدا جێبەجێ دەکرێت کە گرێبەستی هاوسەرگیری رێکی دەخات لەوانە ئەو ئەسەرەی تایبەتە بە دلرلیی.

٢–تەڵاقیش یاسای ئەو دەوڵەتەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت کە پیاوەکە لە کاتی تەڵاقدا خۆی دەدلتە پاڵ، هەروەها یاسای ئەو دەوڵەتەی پیاوەکە خۆی دەدلتە پاڵ بەسەر تەڵاقدان و دابڕلندا جێبەجێ دەکرێت لە کاتی بەرزکردنەوەی دلوادا.

بینا لەسەر ئەوە گەر مێردەکە لەدوای بەرزکردنەوەی دلوا و بەر لە دەرکردنی بڕیاری قازی رەگەزنامەکەی گۆڕی ئەوا یاسای کاتی بەرزکردنەوەی دلواکە جێبەجێ دەکرێت نەك یاسای کاتی دەرکردنی حوکمەکە.

هەڵوارد‌ن:

هەڵواردنێك لەسەر ئەم رێسا باسکرلوە هاتووە، تەنها یاسای عێراقی جێبەجێ دەکرێت گەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی بوو یان یاسای بیانی بەرهەڵستی بکات لەگەڵ نیزامی گشتی و ئادلبی گشتی لە عێراقدا[1]

چوارەم -رەچەڵەك و ئەوەی لەسەری سەرهەڵدەدات

یاسای پێویست بە پیادەکردن لەو بابەتانەی خاوەنی رەگەزی بیانین بریتییە لە یاسای باوك کاتی دلمەزرلنی هاوسەرگیرییەکەدا، گەر بابەتی ناکۆکییەکە پەیوەندییەك بوو لەو پەیوەندییانەی لە

---

[1] هەر یاسایەك بەرمەایی رێگە نەدلت بە تەڵاق یەکسانە پاسلونکی هەیێت یان نە لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا و بۆ موسڵمانان پێچەوانەی نیزامی گشتییە، وەك یاسای کاریگەر بە مەزهەبی کاسۆلیکی، بەڵام گەر کارەکە پەیوەست بوو بە ژن و مێرێکی ناموسڵمانەوە یەکسانە هەردووکیان عێراقی بن یان بیانی ئەوا یاسای باری کەسێتی عێراقی لە بابەتی تەڵاق یان جیاکردنەوەیاندا جێبەجێ ناکرێت گەر یاسای باری کەسێتیان جیاکردنەوەی نێوانیانی بە موباح نەدەبینی، دادگای پێداچوونەوە بە بڕیاری(٣٧/کەسێتی ١٩٦٥ لە ١٩٦٥/٥/١٠دا بڕیاری دادگا مادەکانی باری کەسێتی هەڵوەشاندەوە بە پیادە کردنی یاسای باری کەسێتی عێراقی تایبەت بە کاری تەڵاقی دوو هاوسەرەکە لە کەنیسەی کاسۆلیکی، لە هەڵوەشاندنەوەی حوکمەکەدا دادگای پێداچوونەوە شانی لەسەر ئەوە دادەبوو کە پێچەوانەیە بەو یاسایەی شوێنکەوتنی پێویستە. نقلا عن الدکتور ممدوح المرجع السابق، ص٢٨٧.

نێوان باوکان و ڕۆڵەکاندا خولدەخوات وەك ڕەچەڵەك و ڕێگەی سەلماندنی و ئەوەی لەسەری پەیدا دەبێت لە شیردان و بەخێوکردن و سەرپەرشتیاری، ئەوەش بەپێی(م٤/١٩ مەدەنی) کە بڕیار دەدات: ((پرسی تایبەت بە ڕۆڵەی شەرعی و سەرپەرشتیاری و هەموو ئەرکەکانی تر لە نێوان باوکان و ڕۆڵەکاندا یاسای باوکی بەسەردا جێبەجێ دەبێت)) واتە یاسای باوکی منداڵەکە لەو سۆنگەیەوە کە لایەنی بەرپرسە لە گرنگترین پابەندبوونەکانی سەرهەڵدراو لەسەر ئەو پەیوەندییە.

لەسەر برگەی(٤) تێبینی دەکرێت یاسای باوك(الأب) دیاری ناکات ئایا یاسای باوکی منداڵەکەیە(الوالد) لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا لەو سۆنگەیەوە کە ڕەچەڵەك لە ئاساری ئەو هاوسەرگیرییەیە یان یاسای باوکەکە لە کاتی لەدایکبوونی منداڵەکەدا، چونکە پەیوەندی یاسای و شەرعی لە نێوان باوك و کوڕەکەدا سەرهەڵدەدات بە لەدایکبوونی منداڵەکە، یان یاسای باوکەکە لە کاتی بەرزکردنەوەی دلوا لەو سۆنگەیەوە یاسایەکی کردارییە بۆ باوکەکە لە کاتی وردبوونەوە لە دلوایەکە.

دووەمیان پارسەنگراو و ئاشکرایە لە بەکاربردنی(م٤/١٩) و تەبا لەگەڵ ئەوەی قەزا و دەستەی شورای دەوڵەت و دیوانی تۆمارکردنی یاسایی جێگیر بوون لەسەری.[1]

بینا لەسەر ئەوە دلوکانی دلنان بە ڕەچەڵەکدا(کە دایك و باوکەکە یان یەکێکیان بەرزی دەکەنەوە بۆ دلنان بە ڕەچەڵەکی شەرعیدا) دەچنە ژێر یاسای باوکەوە لە کاتی بەرزکردنەوەی دلوایەکەدا، هەر بەو جۆرە دلوکانی جێگیرکردنی ڕەچەڵەك(کە منداڵەکان بەرزی دەکەنەوە بۆ

---

[1] بڕیاری تۆمارکردنی یاسایی دەرچوو لە ١٩٦٧/٢٢ بەوەی گەر کەسی عێراقی موسڵمان لەگەڵ بیانییەك هاوسەرگیری کرد و بەر لە هاوسەرگیرییان منداڵێکی لێی هەبوو و پەیدابوونی منداڵەکە لە باوکەکە لەڕووی تەمەنەوە وێناکراو بوو دەبێتە منداڵێکی شەرعی بۆ باوکەکە گەر دانبنێت بۆ ڕۆڵەبوونیدا لە خۆی و لە ڕەگەزنامەدا شوێنی دەکەوێت (نقلا عن د.عبدالواحد کرم مکرم المرجع السابق ص٤٥) منداڵێك لە باوکێکی عێراقی و دایکێکی ئەڵمانی لەدایك بوو بوو بەر لە هاوسەرگیرییان بە چەند مانگێك، باوکەکە دانی نا بە شەرعیبوونی منداڵەکەدا و پرسیاری ئەوەی کرد ئایا ئەوە بڕیارێکی شەرعییە بەپێی(م٥٢)ی یاسای باری کەسێتی، مەجلیسی شورای دەوڵەت وەڵامیداوە بە بڕیاری ژمارە(١٩٧٧/٨٣) بەوەی لە کاتی لێکۆڵینەوە لە دەقە یاساییەکانی پەیوەندیدار بینی مادەی(٤/١٩ مەدەنی) بڕیاریداوە بە جێبەجێ کردنی یاسای باوکدا لەسەر پرسە تایبەتەکان بە ڕۆڵەبوون و سەرپەرشتیاری و تەواوی ئەرکەکانی تری نێوان باوکان و ڕۆڵەکان، بینا لەسەر ئەوە دلوای ڕۆشنکردنەوەی ئەو بابەتە دەقی(م١/٥٢) دەیگرێتەوە گەر مەرجە هاتووەکان تیایدا فەراهەم بوون و منداڵەکە هەموو مافەکان بەدەست دەهێنێت کە منداڵی شەرعی بەدەستیان دەهێنێت..(نقلا عن الکرباسی شرح قانون الأحوال الشخصية ص٩٤).

سەلماندنی رەچەڵەکیان بۆ لای دایك و باوکەکە یان بۆ لای یەکێکیان) و داواکانی رەتکردنەوەی رەچەڵەك(کە دایك و باوکەکە یان یەکێکیان بانگەشەی رەچەڵەکی دەرچوو لە منداڵەکەوە رەد دەکەنەوە)، بە هەمان شێوە ئەو دوو هەڵوارتنە باسکراوە هاتوونەش لەم برگەیەدا.

دەرئەنجام هەموو ئەو حاڵەتە باسکراونە کە لە(م١٩)دا بە دەق هاتوون لە هەر چوار برگەکەیدا یاسای بیانی پیادە ناکرێت لە دوو حاڵەتدا:

یەکەم: گەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی بوو لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا [1]

دووەم: گەر پیادەکردنی یاسای بیانی کێشای بە نیزامی گشتی و ئادابی گشتی لە عێراقدا، ئەوەش بەپێی برگەی پێنجەمی ئەم مادەیە [2] و مادەی(٣٢) [3]

پێنجەم-لێوەشاوەیی(شایستەیی):

لێوەشاوەیی تەواو لە گرنگترین پرسەکانی باری کەسیتییە، هەر ئەوەش دەبێتە بنچینەیەك بۆ زۆرێك لە کاروبارە کەسییەکانی تر، (م١/١٨ مەدەنی) یاسای پێویست بە جێبەجێ کردن لە لێوەشاوەییدا دیاریکردووە، بە دەق هێناویەتی: ((یاسای دەوڵەت کە کەسەکە بە رەگەزنامە خۆی دەداتە پاڵ- بەسەر لێوەشاوەییدا جێبەجێ دەکرێت)).

ئەم رێسا گشتییە بەسەر مامەڵە دارایی و پرسە تاوانکاری و پەیوەندییە خێزانییەکاندا جێبەجێ دەکرێت، یاسارێژیە عێراقییەکان ساڵی پێگەیین(الرشد) و لێوەشاوەیی کاملی بە تەواوکردنی هەژدە ساڵ لە تەمەن دیاریکردووە، بەپێی مادەی(٢٠)ی مەدەنی راوەستاو گەر بابەتەکە خاوەنی رەگەزێکی بیانی بوو و ناکۆکی لەسەر پەیوەست بوو بە پارێزگاری کەسانی ناکام یان کەسی نادیار

---

[1] مەرام لەم هەڵوارتنە بریتییە لە پارێزگاری لایەنی عێراقی لەو پرسانەی خاوەنی رەگەزی بیانین، بەڵام هەندێ جار لایەنی عێراقی لەم پارێزگارییە سوودمەند نابێت بەهۆی ئەوەی لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا بیانی بووە و پاشان بووە بە عێراقی بە رەگەزنامە، لەوانەیە ئەم بوون بە عێراقییە فێڵێك بێت لە یاسا کرابێت بۆ ئەوەی لە یاسای عێراقی سوودمەند ببێت، گەر یاسا کاتی بەرزکردنەوەی داوا دیاری بکات یان پارسەنگ بدات بە لایەنی عێراقی لە نێوان دوو یاساکەدا(عێراقی و بیانی) لەو بارەدا چاکتر دەبوو.

[2] (م١٩/٥ مدني) دەقەکەی: (لەو بارانەی ئەم مادەیە بە دەق هێناویەتی گەر یەکێك لە دوو هاوسەرەکە عێراقی بوو لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا ئەوا تەنها یاسای عێراقی جێبەجێ دەکرێت).

[3] (م٣٢ مدني): (پیادەکردنی یاسای بیانی کە دەقەکانی پێشتر بریاریان لێداوە رێگەپێنەدراوە گەر ئەو حوکمانە پێچەوانە بن لەگەڵ نیزام و ئادابی گشتی لە عێراق).

یان کەسی ونبوو وەك لە وەسێت و قەوامەت و شتانی تر لە رشتەی پەیوەست بە پارێزگاری لەوانە، ئەوا ئەوەی پێویستە پیادە بکرێت یاسای ئەو دەوڵەتەیە کەسە ناکامەکان بە رەگەزنامە خۆیانی دەدەنە پاڵ، بۆیە ئەم یاسایە پیادە دەکرێت لەو ناکۆکیانەی پەیوەستن بە مەرجەکانی وەسێتدار یان راستبووەوە و ماوەی وەسێتداری و قەوامەت و هۆیەکانی کۆتاهاتنیان، چونکە دەوڵەت مافی ئەوەیە رەعیەتەکانی خۆی بپارێزێت بەتایبەت ناکامەکان لەوانە، ئەوەش بە حوکمی سەرپەرشتیاری گشتی لەسەریان، بۆیە بۆ بەرێوەبردنی دارایییەکانیان و پارێزگاری لێیان و گەشەسەندنی داراییان و چۆنێتی رادەستکردنیان لەدوای تەمەنی پێگەیین و ئامادەبوونی نادیار و گەڕانەوەی بزربوو حوکمی پەیوەست دەردەکات.

شەشەم-خەرجی خزمان:

خەرجی ژن لەبەر ئەوەی لە ئاساری هاوسەرگیرییە یاسای ئەو دەوڵەتەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت کە پیاوەکە خۆی دەداتە پاڵ لە کاتی دامەزرانی هاوسەرگیرییەکەدا-وەك پێشتر باسکرا- بەڵام یاسای پێویست بە پیادەکردن لە خەرجی خزماندا بریتییە لە یاسای داواکان بەپێی(م٢١ مەدەنی).

گەر پرسێکی خاوەن رەگەزی بیانی بەرزکرایەوە و بابەتەکەی بریتی بوو خەرجی خزمان هەندێکیان بۆ هەندێکی تریان ئەوا لەسەر قازی پێویستە یاسای ئەو کەسە پیادە بکات کە داوای ئەو خەرجییە دەکات.

گەر ژنێك کە رەگەزنامەی تورکی هەبوو داوایەکی بۆ بەدەم قەزای عێراقی لەسەر مێردەکەی بەرزکردەوە کە رەگەزنامەی ئێرانی هەبوو، تیایدا داوای خەرجی هاوسەری لە پیاوەکەی کردبوو، ئەوا لەسەر قازی پێویستە یاسای تورکی پیادە بکات.

لەسەر ئەم مادە تێبینی دەکرێت باسی "قەرزدار"ی کردووە بە خەرجیکردن لە جێگەی "داوالێکراو" بە خەرجی، لە کاتێکدا کەسی داوا لەسەر تۆمارکراو بە خەرجی بە قەرزدار دانانرێت بە ماڵێك مەگەر لەدوای دەرکردنی حوکمەکە، یاسای کەسێتی بە رەگەزنامەی داواکەر بە خەرجی لە کاتی داواکەدا دیاری دەکرێت، رووی هەڵبژاردنی یاسای کەسی داواکەر بە خەرجی دادپەروەرانە نییە کەسی داوا لەسەر تۆمارکراو بەپێی یاسای بیانی ملکەچ ببێت بۆ خەرجی کە هیچ

پەیوەندییەکی بە ئەوەوە نییە. پاشان خەرجی کردن لە ئەرکەکانە بۆیە یاسای پیاوەکە لەپێشترە بە پیادەکردن[1]

حەوتەم -میرات

لە پرسەکانی میراتدا کە رەگەزی بیانیان تێدایە یاسای پێویست بە پیادەکردن بریتییە لە یاسای میراتلێگیراوەکە لە کاتی مردنیدا، واتە یاسای ئەو دەوڵەتی کە مردووەکە بە رەگەزنامە لە کاتی مردنیدا دراوەتە پاڵی بەپێی مادەی(٢٢ مەدەنی).

یاسارێژییە هاوچەرخەکان لە دیاریکردنی یاسای پێویست بە پیادەکردن جیاوازیان لە نێواندایە ئەمەش بەهۆی جیاوازیان لە دیاریکردنی سروشتی میراتدا، ئایا لە بارە بەرجەستەکان(بەرچاوەکان)ە و بچێتە ژێر یاسای شوێن و جێگەی ماڵ و دارایی، یان لە باری کەسێتییە و یاسایکەسێتی بەسەردا جێبەجێ بکرێت، یان سروشتێکی تایبەتی هەیە و لە ناوەندی ئەو دوانەدایە(باری بەرجەستەیی(بەرچاوی) و باری کەسێتی) و هەندێ لە حوکمەکانی بچنە ژێر یاسای شوێن و جێگەی ماڵ و داراییەوە و هەندێکی تریان بچنە ژێر یاسای کەسێتییەوە ؟

یاسادانەری عێراقی ئاراستەی ئەمەی دواییانی وەرگرتووە، بۆیە هێناویەتە ژێر یاسای کەسێتییەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش یاسای ماڵ و دارایی دەست بۆ براوە لە کەمەڵێك پرسی میراتی دیاریکراودا.

جیاوازی رەگەزنامە لە رێگرەکانی میرات نییە :

یاسادانەری عێراقی لەرووی بنەماوە جیاوازی رەگەزنامەی میراتگر و میراتلێگیراوی لە رێگرەکانی میرات دانەناوە، یەکسانە لێجێماوەکە خانوویەرە بێت یان ماڵی گوازراوە، جگە لەوەی کەسی عێراقی لە کەسی بیانی بە میراتی ناگرێت مەگەر لە یاسای دەوڵەتەکەی خۆی کە عێراقی لێیەوە میرات دەگرێت، واتە بنەمای رووبەڕووبوونەوەی هاوشێوە پیادە بکرێت(م٢٣/أ مەدەنی).

یاسادانەری عێراقی دانی ناوە بە بنەمای(دەوڵەت میراتگری ئەو کەسانەیە میراتگریان نییە) تایبەت بە کەسی عێراقی و بیانی بە یەکسانی، ئەو بیانییەی میراتگری نییە ماڵ و سامانەکەی کە

---

[1] د. عبدالواحد كرم، المرجع السابق ص٤٨.

لە عێراقدایە دەچێت بۆ دەوڵەتی عێراقی با یاسای دەوڵەتی کەسەکەش پێچەوانەی ئەوەی ڕاگەیاند بێت(م٢٣/ب مەدەنی).

سەرباری ئەوەی باسمان کرد لەسەر قازی پێویستە لە پیادەکردنی ڕێسای هاتنە ژێرباری میرات بۆ یاسای میراتلێگیراو ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکات:

أ-گەر یاسای بیانی مافی دا بە میراتلێگیراو بۆ ئەوەی هەندێ لە میراتگرانی لە لێجێماوەکەی بێبەش بکات ئەوە پێچەوانەی نیزامی گشتییە، بۆیە پیادەکردنی وەلادەنرێت و یاسای عێراقی(م٣٢ مەدەنی) پیادە دەکرێت.

ب-هەڵسوکەوت(دەستوەردان) لە لێجێماوی هەبوو لە عێراقدا لەلایەن میراتگرێکی بیانییەوە یان لەلایەن کەسێکەوە نوێنەرایەتی ئەو بکات لەدوای مردنی میراتلێگیراو تەنها دەچێتە ژێر باری یاسای عێراقییەوە، لەو سۆنگەیەوە کە یاسای هەرێمەکەیە و دەوڵەت دەستوەردانی تیادا جێبەجێ دەکات(م٢٤ مەدەنی).

ج-چۆنێتی ویستی لێجێماو لە عێراقدا و دیاریکردنی ئەو کەسەی بەو ویستە هەڵدەستێت لە سەرپەرشتیار یان وەسێتدار یان جگە لەو دوانە تەنها دەچێتە ژێر یاسای عێراقییەوە.

هەشتەم-وەسێت:

وەسێت هەڵسوکەوتێکە لە لێجێماودا دراوەتە پاڵ دوای مردن و ناوەرۆکەکەی بە موڵک کردنە بەبێ بەرانبەر.[1]

حوکمەکانی وەسێت بەسەر بەخشینەکانی نەخۆش بە نەخۆشی مردندا جێبەجێ دەبێت، "فیقهی یاسای نێودەوڵەتی تایبەت" لە دیاریکردنی یاسای پێویست بە پیادەکردن جیاوازی لە نێواندایە لەو پرسانەدا کە خەسڵەتێکی نێودەوڵەتیان هەیە و پەیوەستن بە وەسێتەوە، ئاراستەیەکیان بۆ ئەوە دەچێت یاسای وەسێتکەر و وەسێتبۆکراوی تێدا جێبەجێ دەکرێت، بەڵام پیادەکردنی کردارییانە هەڵەی ئەم ئاراستەیەی سەلماندووە بەهۆی سەختی و گرانی دۆزینەوەی تەبایی نێوان ئەو دوو یاسایە لەباری بەرهەڵستی کردنیاندا بەهۆی جیاوازی یاسایی بۆ وەسێتکەر و وەسێتبۆکراو، بۆیە کار لەسەر یاسای وەسێتکەر جێگیر بووە لەگەڵ جیاوازی لە دیاریکردنی

[1] قانون الأحوال لاشخصية (م٦٤).

کاتەکەی، ئایا یاساکەیەتی لە کاتی وەسێتکردندا یان لە کاتی مردنی وەسێتکەرەکەدا، یاسادانەری عێراقی بەمەی دوایان کاری کردووە، بۆیە (م١/٢٣ مەدەنی) بە دەق هێناویەتی: ((پرسەکانی وەسێت یاسای وەسێتکەری-لە کاتی مردنیدا- بەسەردا جێبەجێ دەکرێت))، بۆیە لەسەر قازی پێویستە یاسای ئەو دەوڵەتە-کە وەسێتکەر بە رەگەزنامە خۆی دەداتە پاڵ لە کاتی مردنی- پیادە بکات بەسەر تەواوی پرسە بابەتییەکانی پەیوەست بە وەسێت وەك لێوەشاوەیی وەسێتکەر بۆ وەسێتکردن و مەرجەکانی وەسێت و بڕی رێگەپێدراو لە لێجێماو بۆ جێبەجێ کردنی وەسێتەکە.

لە شەریعەتی ئیسلامدا وەسێت زیاتر نییە لە سێیەکی لێجێماو مەگەر بە مۆڵەتی میراتگران، یاسادانەری عێراقی بەمە کاری کردووە.

بەڵام لەرووی رووالەتکارییەوە وەسێت دەچێتە ژێر یاسای ئەو وڵاتەوە کە وەسێتەکەی تێدا کراوە(م١/١٩) و (م٢٦).

بەڵام لە پیادە کردنی یاسای وەسێتکەردا لە کاتی مردنیدا لەسەر قازی پێویستە رەچاوی ئەم خاڵانە بکات:

أ-پیادەکردنی یاسا عێراقییەکان لە دروستی وەسێتدا بە خانووبەرە کە لە عێراقدایە و دەگەڕێتەوە بۆ کەسێکی مردووی بیانی، هەروەها لە چۆنێتی گواستنەوەیدا(م٢/٢٣ مەدەنی) و (م١١٧٢ مەدەنی).

ب-گەر پیادە کردنی یاسای وەسێتکەر لە کاتی مردنیدا لەگەڵ نیزامی گشتی و ئادابی گشتی لە عێراقدا بەرهەڵستی دەکرد، وەك وەسێت بە هەموو لێجێماوەکە لە کاتی بوونی میراتگردا، یان وەسێت بۆ لایەنێکی یاخیبوون، ئەوا یاسای پێویست بە پیادە کردن بریتییە لە یاسای عێراقی(م٣٢ مەدەنی).

دۆیەم-گواستنەوەی مافە بەرچاوەکان بە میرات و وەسێت:

لەو پرسانەی خاوەنی رەگەزی بیانین و تایبەتن بە مولکداری و بندەستخستن و مافە بەرچاوەکانی تر کە بە میرات و وەسێت دەگوێزرێنەوە بۆ کەسانی تر و رێگەی گواستنەوەکەیان یاسای پێویست بە پیادە کردن تیایاندا بەپێی(م٢٤ مەدەنی) یاسای شوێن و جێگەی خانووبەرە دەبێت تایبەت بۆ ئەو شتانەی تایبەتن بە خانووبەرە، و یاسای دەوڵەت لەو شتانەی ماڵی

گوازراوەیان تێدایە لە کاتی سەرهەڵدانی هۆیەکە بۆ بەدەستهێنانی ماف لەسەری یان لەدەستدانی لەو سۆنگەیەوە کە یاسایەکی هەرێمایەتییە، با ئەم یاسایەش بیانی بێت.

شایانی ئاماژەبۆکردنە بنەمای گشتی هاتوو لە مادەکانی(١٩–٢٤ مەدەنی) خەریکە بڵێین یاسا هاوچەرخەکان لەسەری کۆك و تەبان، وەك چۆن زۆرینەیان شەریعەتی ئیسلام دڵنی پیادا ناوە، وەك گواستنەوەی مافەکانی کەسی مردوو بۆ میراتگرانی لەباری بوونیاندا، و گواستنەوەیان بۆ دەوڵەت لەباری نەبوونیاندا، وەك حوکمەکانی وەسێت و ژێربار کردنی خەرجی بۆ یاسای بەرپرس لێی.

هەولی سێیەم:
جێبەجێ کردنی یاسای باری کەسێتی لەرووی کاتەوە

ناوەرۆکی جێبەجێ کردنی یاسا لەرووی کاتەوە بەشێوەیەکی گشتی و جێبەجێ کردنی یاسای باری کەسێتی لەرووی کاتەوە بە شێوەیەکی تایبەت تێگەیشتن لێیان دلوای ئاگاهی دەکات بەم خاڵانە:

أ-جێبەجێ کردنی دەمودەست(یەکسەر)ی یاسا:

گەر یاسای عێراقی دەرکرا ئەوا لە بەرواری بڵاوەپێکردنی لە "الوقائع العراقية"دا جێبەجێ دەکرێت و بەپێی ئەوە کاری پێ دەکرێت گەر دەقێکی پێچەوانەی ئەوە بوونی نەبێت.

بەرۆری یاسای نوێ مادەی کۆتایی تەرخان دەکات بۆ ئەو دەقەی کە دەڵێت: لە بەرواری بڵاوەکردنەوەی لە "الوقائع العراقية"دا جێبەجێ دەکرێت، وەك یاسای ژمارە(٩٠) بۆ ساڵی ١٩٨٧ کە مادەی هەشتەمی دەستکاری کراوە لەسەر ئەوەی کار بە یاساکە بکرێت لە بەرواری بڵاوکردنەوەی لە رۆژنامەی فەرمیدا [١]

---

[١] المراد بالجريدة الرسمية: الوقائع العراقية، وقد نشر في عددها (٣١٦٧) بتأريخ ١٩٨٧/٩/١٤

ب-مانەوەی یاسا:

کاتێك یاسایەك دەردەچێت جێبەجێ دەکرێت تا کاتی سڕینەوەی، چونکە بنەڕەت لە ڕێسای یاسایدا مانەوەی حوکمی یاساکەیە بەسەر ئەو پرسانەی بەسەریاندا جێبەجێ دەبێت گەر بە دەقێکی هاتووی نوێ پێچەوانەی ئەوە جێگیر نەبوبێت، ئەوەش وەك کارکردن بە بنەمای هاوملکرین(الإستصحاب) کە بڕیار دەدات: (ئەوەی بە کات جێگیر بوبێت حوکم بە مانەوەی دەدرێت گەر بەلگەیەك پێچەوانەی ئەوە بوونی نەبێت) [1]

ج-نەگەڕانەوەی یاسا:

لە بەرواری دەرکردنییەوە یاسا بەسەر هەموو ئەو پەیوەنی و ڕووداوانەدا جێبەجێ دەکرێت کە ئەو یاسایە بە چارەسەر دەیگرێتەوە تایبەت بە داهاتوو، بەسەر ڕووداوەکانی پێشتردا جێبەجێ ناکرێت مەگەر بە دەق جێبەجێ کردنی بەسەر ڕووداوەکانی پێشتردا ئاماژەی پێکرابێت، یان نوێیەکە پەیوەست بێت بە لێکدانەوەیەکی پێشووەوە، یان لە ڕیزامی گشتی بێت، یان نوێیەکە لە بەرژەوەندی کەسی تۆمەتبار بێت، وەك لەم دڕێژەپێدانەدا:

یەکەم: دەق لەسەر ڕووداوەکانی پێشتر کە حوکمێکی یەکلاکەرەوە لەسەریان دەرنەکراوە:

وەك یاسای نوێی ژمارە(١٥) بۆ ساڵی ١٩٣٥ کە مادەی(٢٩)ی دەستکاری کرد، بەم جۆرە:

مادەی یەکەم دەخرێتە سەر مادەی سی و نۆی ئەو یاسایەی کە دێت و بڕگەی(٣) لەو مادەیە دەژمێررێت:

٣-گەر پیاوێك ژنەکەی تەڵاق دا و بۆ دادگا ئاشکرا بوو مێردەکە لە تەڵاقدانیدا زۆرداری کردووە و ژنەکە بە هۆی ئەوەوە زیانی بەرکەوتووە دادگا بە داوایەك لە ژنەکەوە لەسەر پیاوەکەی بڕیاری باربووکردنەوەیەك دەدات لەگەڵ باری دارایی پیاوەکە و پلەی ستەمکاریەکەیدا گونجاو بێت، بە مەرجێك خەرجی بۆکردنەکەی لە دوو ساڵ تێنەپەڕێت سەرباری مافە جێگیرەکانی تری ژنەکە.

مادەی دووەم: ئەم یاسایە لە ڕۆژنامەی فەرمی بڵاودەکرێتەوە و بەسەر هەموو ئەو داوایانەدا جێبەجێ دەکرێت کە حوکمێکی یەکلاکەرەوەیان لەسەر نەدراوە.

---

[1] المجلة المادة (١٠).

دووەم: نوێیەکە پەیوەست بێت بە لێکدانەوە و تەواوکردنی یاسا کۆنەکەوە:

دەگونجێ یاسا نوێیەکە کە پەیوەستە بە لێکدانەوە و تەواوکردنی یاسا کۆنەکەوە جێبەجێ دەکرێت بەسەر ئەو پرسانەی یاسا کۆنەکە بەسەریاندا جێبەجێ دەکرا، ئەو بابەتانەی کە بەر لە دەرچوونی یاسا نوێیەکە روویانداوە، دەتوانرێت یاسای مافی ژنی تەڵاقدراو لە نیشتەجێبوون لە ژمارە(٧٧) بۆ ساڵی ١٩٨٣ لەم درێژەپێدانە تەماشا بکرێت کە بڕیار دەدات بۆ ژنەکە هەیە لەدوای تەڵاق یان جیاکردنەوە لە شوێنی نیشتەجێبوونی خۆی بمێنێتەوە بەبێ مێردەکەی بۆ ماوەی سێ ساڵ لەو خانووەدا یان لەو شوقەیەدا کە لەگەڵ مێردەکەی نیشتەجێ بوو بوو گەر خانووەکە موڵکی پیاوەکە بوو لە کاتی جیابوونەوە لەیەکتر تەنانەت گەر پیاوەکەش بیەوێت فێڵ لە یاسا بکات بە پێدانی خانووەکە بە کەسانی تر بۆ ئەوەی ژنەکەی بێبەش بکات، یاسای نوێ ژمارە(٢٧)ی ساڵی ١٩٨٨ بڕگەیەکی نوێی خستووەتە سەر ئەم یاسایە کە وەك لێکدانەوە(شرۆڤەکردن) وایە بۆی بۆیە بە دەق هێناویەتی ژنی تەڵاقدراو هەندێ ماف وەردەگرێت تەنانەت گەر مێردەکەی خانووەکەی یان شوقەکەی کە موڵکی خۆیەتی ببەخشێت بە کەسانی تر بەر لە تەڵاقدانی.

سێیەم-گەر یاسا نوێیەکە پەیوەست بوو بە نیزامی گشتییەوە:

یاسای نوێیەکە بەسەر ئەو پرسانەدا جێبەجێ دەکرێت بەر لەو یاسایە روویانداوە گەر پەیوەست بێت بە نیزامی گشتییەوە، (١٢-١٧) لە یاسای باری کەسێتی ژمارە(١٨٨) بۆ ساڵی ١٩٥٩ کە هەستاوە بە رۆشنکردنەوەی حەرامکراوە هەمیشەیی و کاتییەکانی هاوسەرگیری، بۆیە پەیوەستە بە نیزامی گشتییەوە و بەسەر پرسەکانی پێشوودا جێبەجێ دەکرێت لە دەرچوونی ئەم یاسایەوە.

چوارەم-گەر یاسای نوێ لە بەرژەوەندی کەسی تۆمەتبار بوو:

گەر یاسای نوێ بەراورد بە یاسای کۆن چاکتر و باشتر بوو بۆ کەسی تۆمەتبار لە تۆمەتێکدا کە بەپێی یاسا کۆنەکە بڕیاری کۆتایی تێدا نەدراوە تا دەرچوونی یاسا نوێیەکە و کردارەکەی موباح کرد یان سزاکەی سووك کرد ئەوا قازی یاسا نوێیەکە پیادە دەکات سەرەڕای ئەوەی کە رووداوەکە بەر لە یاساکە روویداوە، بۆ نموونە(م٣/٦) لە یاسای ژمارە(١٨٨) بۆ ساڵی ١٩٥٩ بۆ سزادانی کەسێك کە ژنی دووەم دەهێنێت بەبێ مۆڵەتی قازی بڕیاری ماوەیەك بەندکردنی بۆ دەردەکات بە

مەرجێك لە ساڵێك زیاتر نەبێت یان تاوانانەیەك(غرامەیەك) لە سەد دینار زۆرتر نەبێت یان بە هەردووکیان سزا دەدرێت یەکسانە ژنی دووەم بێوەژن بێت یان کچ.

یاسای نوێی ژمارە(١٨٩) بۆ ساڵی ١٩٨٠ کە کۆنەکەی دەستکاری کرد ئەم هاوسەرگیرییەی موباح کرد لە دەرەوەی دادگا و بەبێ مۆڵەتی قازی گەر ژنی دووەم بێوەژن بێت.

د-سڕینەوەی یاسا:

سڕینەوەی ڕێسای یاساییانە بڕیار لە کۆتاپێهاتنی دەدات لە بەرواری کۆتاهاتنییەوە، یاسا تەنها بە یاسایەکی دوای ئەو دەسڕێتەوە کە ڕاشکاوانە دەقی سڕینەوەکەی ڕابگەیەنێت یان کۆمەڵێك ڕێسا لەخۆبگرێت لەگەڵ ڕێساکانی یاسای پێشتردا بەرهەڵستی بکات بەجۆرێك نەتوانرێت کۆبکرێنەوە(تەبایی لە نێوانیاندا دروست بکرێت)، وەك لەم بارانەدا:

یەکەم-یاسا نوێیەکە ڕاشکاوانە بە دوق سڕینەوەی یاسا کۆنەکە ڕابگەیەنێت:

وەك مادەی(٣٤) لە یاسای ژمارە(١٨٨) بۆ ساڵی ١٩٥٩ کە پێناسەی تەڵاقی کردووە بەوەی ((هەڵگرتنی کۆتوبەندی هاوسەرگیرییە بە خستنی لەلایەن پیاوەکەوە یان لەلایەن بریکارەکەیەوە یان لەلایەن ژنەکەوە گەر بریکار بێت پێی یان سەرپشك کرابێت یان لەلایەن قازییەوە، تەڵاق تەنها بە شێوازی شەرعی تایبەت بە خۆی دەکەوێت)) یاسای نوێی ژمارە(١٥٦) بۆ ساڵی ١٩٨٠ کە دەستکاری کۆنەکەی کردووە بە دەق ئەمانەی هێناوە:

مادەی یەکەم: مادەی سی و چوار لە یاسای باری کەسێتی ژمارە(١٨٨) بۆ ساڵی ١٩٥٩ی دەستکاریکراو دەسڕێتەوە و ئەمانە لە جێگەی دادەنێت:

١-تەڵاق بریتییە لە هەڵگرتنی کۆتوبەندی هاوسەرگیری بە خستنی لەلایەن پیاوەکەوە یان لەلایەن ژنەکەوە گەر بریکار بوو پێی یان سەرپشك کرابوو یان لەلایەن قازییەوە، تەڵاق تەنها بەو شێوازە دەکەوێت کە لەڕووی شەرعەوە پێی تایبەتکراوە.

٢-لە خستنی تەڵاقدا بریکاریی لە ڕێکارەکانی باسی کۆمەڵایەتی و حەکەمدانان بەهەند وەرناگیرێت.

مادەی دووەم: بە هیچ دەقێك کار ناکرێت بەرهەڵستی بکات لەگەڵ حوکمەکانی ئەم یاسایەدا.

دووەم-راستبوونەوەی بەرهەڵستکاری لە نێوان یاسای کۆن و یاسای نوێدا :

رێسای گشتی بڕیار دەدات بەوەی گەر دوو دەق بەرهەڵستی یەکتریان کرد پێویستە پەنابرێت بۆ کۆکردنەوەی نێوانیان و هەلگرتنی ئەو بەرهەڵستکارییە، گەر یەکێکیان گشتی بوو و ئەویتران تایبەت بوو ئەوا تایبەتەکە گشتییەکە تایبەت دەکات، گەر یەکێکیان رەها بوو و ئەویتریان سنووردار ئەوا سنووردارەکە رەهاکە سنووردار دەکات.

گەر نەتوانرێت کۆکردنەوە لە نێوانیاندا ئەنجام بدرێت ئەوا لەسەر قازی پێویستە پەنا ببات بۆ رێگەی دووەم ئەوەش بریتییە لە کارکردن بە بەهێزترینیان گەر یەکێکیان بەهێزتر بوو، گەر دەقێکی یاسایی لەگەڵ دەقێکی دەستووری بەرهەڵستی کرد ئەوا دووەمیان(دەقە دەستوورییەکە) بەسەر یەکەمدا پێش دەخرێت چونکە لەو بەهێزترە.

گەر دوو دەقەکە لە پلەی هێزدا یەکسان بوون پێویستە لە بەرواری دەرچوونی دوو دەقەکە وربببینەوە، لەو بارەدا پێشکەوتووەکەیان بە سڕاوە دادەنرێت بە دواکەوتووەکەیان، وەك بەرهەڵستی راستبووەوە لە نێوان(م١٠/٥)ی یاسای نوێی ژمارە(٢٧)ی ساڵی ١٩٧٨ لەگەڵ یاسای کۆن(م٦/٣) لە یاسای کۆنی ژمارە(١٨٨) بۆ ساڵی ١٩٥٩، چونکە بەپێی کۆنەکە سزای ئەو کەسەی بەبێ مۆڵەتی قازی ژنی دووەم دهێنێت بەندکردنە لە ساڵێك زیاتر نەبێت یان تاوانانەیەك لە سەد دینار زۆرتر نەبێت یان بە هەردووکیان سزا دەدرێت، لە کاتێکدا سزا بەپێی یاسا نوێیەکە بەندکردنە بۆ ماوەیەك لە سێ ساڵ کەمتر نەبێت و لە پێنج ساڵ زۆرتر نەبێت.

بینا لەسەر ئەوە پێویستە برگەی شەشەم لە مادەی سێیەم یان بە پەکخراو دابنێین یان هەڵبدرێتە سەر باری سەرلێشێوانی قەزا بەوەی مێردەکە شوناسنامەیەك پێشکەش بکات تیایدا بێژن بێت لە کاتێکدا ئەو ژنی هێناوە، بۆ پاساودانی مانەوەی دەقێك حوکمەکەی بە سڕاوە دادەنرێت بە دەقێکی نوێ.